

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ»

Кафедра українознавства

**ІСТОРИЯ ПРИДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ:
архітектурно-промисловий екскурс**

Дніпро
2018

УДК 94:[62+69+72/03](477.69)(07)

I-90

Авторський колектив:

М. В. Савицький, д-р техн. наук, проф.;

В. І. Большаков, д-р техн. наук, проф., заслуж. діяч науки і техніки України;

Г. П. Євсєєва, д-р наук з держ. управління, проф.;

Г. І. Лисенко, канд. іст. наук, доцент;

Л. Г. Богуславська, канд. філол. наук, доцент;

А. Г. Перетокін, канд. іст. наук, доцент;

В. А. Бабенко, канд. іст. наук, доцент;

Ю. П. Дірявка, канд. іст. наук, доцент;

С. П. Волкова, ст. викл.;

Н. Г. Омелян-Скирта, расист.;

О. В. Ткач, ст. викл.

Рецензенти:

Г. Г. Кривчик, д-р. іст. наук, проф., завідувач кафедри українознавства
Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім.акад. В. Лазаряна;

М. Е. Кавун, канд. іст. наук, доцент, зав. відділу ДНІМ «Музей історії
місцевого самоврядування Дніпропетровської області»

О. В. Челноков, канд. техн. наук, професор, декан архітектурного
факультету ДВНЗ ПДАБА

**Історія Придніпровського регіону: архітектурно-історичний і
промисловий екскурс** / В. І. Большаков, Г. П. Євсєєва, Г. І. Лисенко [та
ін.] ; за ред. В. І. Большакова. – Дніпро : Вид-во ПДАБА, 2018. – 326 с.

ISBN 978-966-323-186-0

У монографії висвітлюються архітектурно-історичні й промислові
забудови Придніпровського регіону, починаючи з часів його активного
заселення до сьогодення.

Висвітлення характерних особливостей архітектури, будівництва і
промисловості на теренах регіону на різних етапах його розвитку дозволить
залучати цей матеріал до викладання краєзнавства, зокрема, для студентів
архітектурно-інженерних спеціальностей.

Монографія призначена для наукових співробітників, викладачів,
аспірантів, студентів, учителів та всіх, хто цікавиться історією
Придніпровського регіону.

УДК 94:[62+69+72/03](477.69)(07)

©ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури», 2018

ГОЛОС КРАЮ

*Птахи ранкові тьохкають-співають
У тиші зачарованих зірниць.
І зорі світять нам на небокраї,
Подібні до віконечок світлиць.*

*Послухайте уважно: голос краю
І в журкоті, і в плескоті Дніпра.
Повсюди з вільним вітром він літає,
Шумить, коли погода дощова,
То завиває грізно на розлогах,
Коли в степах буяє сніговій,
То шелестить на ґрунтових дорогах,
Шепоче щось у травці польовій.*

*Будь ласка, придивіться до туману –
Він нібито зволожений папір.
На ньому – і хатинка із саману,
І біля тину сизий осокір,
А на Дніпрі зривається з порогів,
Блищить і розлітається вода.
Минає скелі, острови, відроги,
Тече до моря, чиста і свята.*

*Це Придніпров'я наше неповторне –
Вдивімося в картину хоч на мить.
Лунає голос краю животворний –
Почуймо ж, як у серці він бринить.
Хай голос краю подарує сили,
І спокій, і надії для душі,
І добрий настрій, і натхнення крила,
Прислухатись лишень ви поспішіть!*

І. Лушинська

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	5
Розділ 1. <i>Загальна характеристика Придніпровського регіону (Євсєєва Г. П., Перетокін А. Г., Лисенко Г. І.)</i>	6
Розділ 2. <i>Степовий кордон України у XV – XVIII століттях: особливості поселень (Євсєєва Г. П., Лисенко Г. І.)</i>	21
Розділ 3. <i>Заснування міста Катеринослава як грандіозного проекту епохи Просвітництва (Лисенко Г. І., Омелян-Скирта Н. Г.)</i>	49
Розділ 4. <i>Придніпров'я в період модернізації промисловості (1881 – 1916 роки) (Перетокін А. Г., Євсєєва Г. П.)</i>	82
Розділ 5. <i>Архітектурно-будівельний аспект у період модернізації (1881 – 1916 роки) (Євсєєва Г. П., Перетокін А. Г., Бабенко В. А.)</i>	107
Розділ 6. <i>Розбудова міста в міжвоєнний період (1920-30-ті роки) (Євсєєва Г. П., Волкова С. П.)</i>	142
Розділ 7. <i>Придніпровський регіон у 1940 – 1980-ті роки: від розрухи до архітектурних надбань (Євсєєва Г. П., Дірявка Ю. П., Ткач О. В.)</i>	165
Розділ 8. <i>Придніпровський регіон у добу незалежності України: архітектурні майстерні і будівельні компанії (Євсєєва Г. П., Савицький М. В., Перетокін А. Г., Богуславська Л. Г.)</i>	187
Розділ 9. <i>Підготовка інженерно-будівельних кадрів у Катеринославі – Дніпропетровську - Дніпрі (Большаков В. І., Євсєєва Г. П., Лисенко Г. І., Волкова С. П.)</i>	263
Розділ 10. <i>Архітектурна школа ПДАБА (Большаков В. І., Лисенко Г. І., Бабенко В. А., Омелян-Скирта Н. Г.)</i>	283

ВСТУП

Сьогодні історія нашого народу вимагає серйозної переоцінки, очищення правдою та оновлення змісту. Багато що втрачено, забуто, викреслено з пам'яті народу. І саме історія рідного краю відіграє велику роль у вихованні людини, становленні особистості, усвідомленні нею своєї національно-культурної приналежності. Це – загальна потреба суспільства, яке задихається від бездуховності, насильства, жорстокості. Час вимагає виховувати не абстрактну, а дієву любов до своєї «малої» батьківщини, почуття гордості за її славне минуле, почуття господаря, що турботливо оберігає природу краю, його природні ресурси, пам'ятки, зберігає культурні традиції та передає їх у спадок прийдешнім поколінням, бо кожен із нас має незримий зв'язок із тим місцем, де народився, зростав, де минуло дитинство. Високі поняття «батьківщина», «національна гідність», «патріотизм» починаються зі знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки та власне свого роду. Ці знання передаються із покоління в покоління з молоком матері мелодією народної пісні, багатоголоссям рідної мови. Ми тільки тоді стаємо частиною народу, коли маємо глибокі почуття до землі, де проживаємо, глибоку повагу до вікових народних традицій – невичерпні джерела духовності, моральності та культури сучасної молодої людини. Знання рідного краю збагачує її, виховує нездоланну відданість Вітчизні.

Знання та осмислення історії, культури рідного краю збагачує людину духовно, виховує відданість Батьківщині, вчить шанувати свій народ та інші народи, що здавна проживають на території України.

Створюючи цей посібник, автори сподіваються певною мірою заповнити існуючу прогалину в навчальній історико-краєзнавчій літературі щодо вивчення архітектурно-промислового розвитку Придніпровського регіону. Водночас автори усвідомлюють, що наведений матеріал не може претендувати на довершеність чи вичерпність: історико-промисловий історичний екскурс охоплює надзвичайно широкий спектр проблем як фактологічного, так і методологічного характеру. Відтак, вдячні всім за доповнення та доброзичливі зауваження до пропонованого видання, котрі неодмінно будуть враховані в наступних навчальних посібниках.

М. В. Савицький

РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика Придніпровського регіону

1.1. Визначення, ресурси, промисловість, населення

Поняття «регіон» (від лат. *regio* – область), природно, є базовим в історичній регіоналістиці. У найзагальнішому вигляді «регіон» виступає як створена силами внутрішнього тяжіння територія, однорідна з погляду певних, визначальних критеріїв, і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій. Географи розрізняють регіони різних рівнів – від локального і національного до континентального і глобального. Поняттям «історична регіоналістика» об'єднуються і дослідження цілих континентів («азіатсько-тихоокеанський регіон»), і вивчення окремих країв тієї чи іншої держави. Визначення кордонів таких соціально-просторових одиниць становить певні труднощі. Тому в історичних працях регіон – це радше якийсь територіальний спосіб виокремлення і узагальнення, ніж предмет дослідження.

У 1998 році Європарламент прийняв Хартію регіоналізму, де регіон визначено як гомогенний простір, що характеризується фізико-географічною, етнічною, культурною спільністю, а також спільністю господарських культур та історичної долі.

У різних природничих і соціогуманітарних науках поняття «регіон» трактують по-різному. Погляди збігаються у визначенні регіону як умовно виділеного простору, який відрізняється від прилеглої території певною сукупністю щодо сталих природних і економіко-географічних зв'язків, що часто поєднані специфікою національного складу населення. Далі починаються істотні розбіжності. Тож приступаючи до дослідження Придніпровського регіону, перш за все слід визначитися з його географічними межами, оскільки це поняття стосується не тільки Дніпропетровської, а й суміжних із нею областей, враховуючи різні підходи до регіоналізації України.

Так, група вчених Національної академії наук (М. Долішній, М. Паламарчук, О. Паламарчук), ґрунтуючись на дослідженнях природи, населення і господарства України, а також на вивченні спроб соціально-економічної регіоналізації інших авторів, виділили на території України шість макрорегіонів: *Центральний, Донецький, Західний, Придніпровський, Причорноморський, Харківський*. До речі, у перспективі передбачається можливість перетворення макрорегіонів на одиниці адміністративно-територіального устрою України [12].

Придніпровський регіон належить до чотирьох етнічних зон: Середня та Нижня Наддніпрянина, Слобожанщина, Південь України.

Враховуючи соціально-економічну регіоналізацію, до **Придніпровського регіону** як одного з найбільш розвинених індустриальних регіонів України, входить три області — *Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська* —

загальною площею 83,7 тис. км². Чисельність населення на 1 лютого 2016 року становила майже 6 млн осіб, або 13,7 відсотка від загальної чисельності населення України. Якщо визначити чисельність населення за областями, то в Дніпропетровській проживає 3 252,2 тис. осіб, у Запорізькій – 1 752,3 тис., у Кіровоградській – 972,1 тис. осіб (на 2016 рік) [3]. На жаль, спостерігається загальноукраїнська тенденція зниження демографічних показників.

Придніпровський регіон розташований у Середньому Придніпров'ї, тобто центральній частині України. Він має вигідне транспортно-географічне розташування, значні поклади корисних копалин, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови степової та лісостепової зон, густу транспортну мережу, приморське положення, а також досить щільну густоту населення та переважаючу частку міського населення (77 %).

Придніпров'я має значні промислові родовища корисних копалин, а також водні, земельні та рекреаційні ресурси¹. Паливно-енергетичні ресурси представлені кам'яним вугіллям Донецького і бурим вугіллям Дніпровського басейнів. У регіоні є всі види мінеральної сировини, необхідної для розвитку чорної металургії. Потужним пластом уздовж річки Інгулець (понад 100 км) залягають залізні руди Криворізького басейну (Дніпропетровська і Кіровоградська області), запаси якого становлять понад 12 млрд т. Є залізні руди й у Запорізькій області. Основний район видобутку марганцевих руд — Нікопольський басейн (Дніпропетровська область). Значні запаси марганцевих руд виявлено в Токмацькому родовищі (Запорізька область). Руди кольорових металів представлені родовищами нікелю (Кіровоградська область), титану (Дніпропетровська область). Є також значні запаси іншої мінеральної сировини, зокрема, будівельних матеріалів [12].

Виробничий профіль Придніпровського регіону визначає металургійний комплекс, машинобудівна та хімічна промисловість. Міжрегіональне значення мають також харчова, легка промисловість, електроенергетика та індустрія будівельних матеріалів.

Металургія має великий вплив на розвиток низки інших галузей промисловості та на специфіку територіальної організації продуктивних сил регіону. Великі гірничо-збагачувальні комбінати створені в Криворізькому залізорудному басейні. У чорній металургії Придніпров'я діють сучасні підприємства, на яких виробляють чавун, сталь, прокат, феросплави тощо. Основні підприємства металургії регіону розташовані в Кривому Розі, Дніпрі (Дніпропетровську), Кам'янському (Дніпродзержинську) та Запоріжжі.

Як підгалузь можна розглядати трубне виробництво в Дніпрі, Новомосковську і Нікополі. У Запоріжжі розвинена електрометалургія. Підприємства цієї підгалузі спеціалізуються на виробництві високоякісних сталей і феросплавів (завод «Запоріжсталь»), титану і магнею (Запорізький титаномагнієвий завод). На привізній сировині (боксити і ніфелінах) та

¹ Рекреаційні ресурси – це ресурси всіх видів, які можуть використовуватися для задоволення потреб населення у відпочинку та туризмі.

електроенергії Дніпрогесу працює Запорізький алюмінієвий завод. Передбачається, що в майбутньому завод працюватиме на місцевих бокситах Високопільського родовища Дніпропетровської області, розташованого на відстані 250 км від Запоріжжя [12].

Машинобудівні підприємства Придніпров'я спеціалізуються на виробництві металургійного та гірничого устаткування, металоконструкцій (у Дніпрі, Кривому Розі, Марганці, Запоріжжі), верстатобудуванні (у Дніпрі, Нікополі, Мелітополі), транспортному машинобудуванні (у Дніпрі, Кам'янському, Запоріжжі), виробництві сільськогосподарських машин (у Дніпрі, Кропивницькому (Кіровограді), Павлограді, Нікополі, Запоріжжі, Бердянську), підйомно-транспортних машин (у Нікополі, Верхньодніпровську, Бердянську). Розвинені також електроенергетичне машинобудування та інші виробництва.

Комплекс хімічної індустрії – важлива ланка галузевої структури господарства Придніпров'я. У тісному зв'язку з коксохімією розвивається виробництво азотних добрив (Кам'янське) та лакофарбове (Дніпро). Усі вони мають міжрегіональне та міжнародне значення. У перспективі можливе поглиблення спеціалізації на виробництві побутової хімії, хіміко-фармацевтичних виробів та мінеральних добрив.

Провідною галуззю регіону є також електроенергетика. Вона представлена ГЕС — Дніпродзержинською, Дніпрогес-1, Дніпрогес-2, а також Запорізькою атомною та рядом ДРЕС і ТЕЦ, які належать до Південної енергосистеми [12].

Будівельна індустрія забезпечує виробництво будівельного каменю, стінових матеріалів — залізобетонних конструкцій, будівельних блоків, цегли тощо; в'язучих матеріалів — цементу, вапна, гіпсу; облицювальних матеріалів — облицювальної плитки різних видів, ізоляційних і покрівельних матеріалів, черепиці, шиферу, толі; будівельних матеріалів із деревини — деревообробні виробництва. Найбільші центри виробництва будівельних матеріалів — Запоріжжя, Дніпро, Кам'янське, Кривий Ріг, Нікополь, Павлоград.

Легка промисловість виконує переважно внутрішньорегіональні функції. Набули розвитку швейна, трикотажна, текстильна, шкіряна і взуттєва галузі, які орієнтуються на місцеві трудові ресурси і частково на привізну сировину та напівфабрикати.

Розвиток харчової промисловості ґрунтується на використанні сільськогосподарської сировини. Її підприємства виробляють цукор-пісок, м'ясні та молочні продукти, олію і вершкове масло, борошно, крупу, кондитерські та лікєро-горілчані вироби тощо. Збудовано потужний крохмалопаточковий комбінат у Верхньодніпровську, м'ясокомбінати в Токмаку, Бердянську, Пологах та багато інших підприємств.

У Придніпров'ї розвитку сільського господарства сприяють родючі ґрунти, кліматичні умови, зростаючі потреби споживача, передусім індустріальних центрів. Рослинництво є провідною галуззю сільськогосподарського

виробництва регіону. Воно дає понад половину валової продукції сільського господарства.

У структурі посівних площ домінують площі під зерновими культурами. Вирощують переважно озиму пшеницю і кукурудзу на зерно. З технічних культур найпоширеніші є цукрові буряки, соняшник. Досить висока частка кормових культур, що важливо для розвитку продуктивного тваринництва.

У Придніпров'ї розвиваються всі види транспорту, але основа транспортної системи – це річковий та залізничний, які мають міжрайонне і міжнародне значення. Потужний річковий порт на Дніпрі – Запоріжжя. Судноплавство обслуговує такі пристані: Запоріжжя, Дніпро, Кам'янське, Нікополь, а на Азовському морі — порт Бердянськ.

До найважливіших господарських проблем прискореного розвитку продуктивних сил Придніпров'я належить технічне переоснащення виробництва, охорона природного середовища. Висока територіальна концентрація великих металургійних, хімічних та інших виробництв у безпосередній близькості до Дніпра загострює проблему охорони водних ресурсів від забруднення відходами виробництва і комунального господарства. Важливо також забезпечити комплексне використання відходів виробництва, особливо на територіях великомасштабного видобутку криворізьких залізних руд, скорочення вилучень родючих земель для несільськогосподарських цілей. Головні напрями вирішення зазначених проблем — упровадження мало- і безвідходних технологій на підприємствах чорної металургії, гірничо-видобувної та хімічної промисловості; широке використання відходів як сировини, проведення інвентаризації всіх відходів, розроблення та здійснення науково обґрунтованих заходів із використання відходів виробництва; рекультивация земель [12].

Якщо розглянути районування України з точки зору рекреації і туризму, буде важко віднайти загальноприйнятту схему. За *О. О. Бейдиком*, територію України можна поділити на шість рекреаційно-туристичних районів:

- Карпатський (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області);
- Полісько-Подільський (Волинська, Рівненська, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька);
- Київсько-Дніпровський (Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська);
- Донецько-Дніпровський (Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька, Дніпропетровська, Кіровоградська);
- Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська);
- Кримський (АР Крим) [1].

Згідно зі схемою рекреаційно-туристичного районування України, розробленою *І. В. Смалем*, країна поділена на п'ять рекреаційно-туристичних макрорайонів і дев'ять районів мезорівня:

1. Західний, у межах якого виділено Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька обл.) і Подільський (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька) мезорайони;
2. Поліський, до складу якого входять два райони мезорівня – Столичний (Київська, Чернігівська) і Волинський (Житомирська, Рівненська, Волинська);
3. Центральнo-Східний із **Придніпровським** (Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська), Слобожанським (Сумська, Харківська, Полтавська) і Донецьким (Донецька, Луганська) мезорайонами;
4. Приморський, де виділено Приазовський (Запорізька, Херсонська) і Причорноморський (Одеська, Миколаївська) мезорайони;
5. Кримський (АР Крим) [11].

За іншою туристичною регіоналізацією України, до складу **Придніпровського туристичного району** входять *Кіровоградська та Дніпропетровська області*. Площа району – 56,5 тис. км² або 9,4 % загальної території України. У районі проживає 4 224 тис. населення [3]. Характерна особливість району – його значне господарське освоєння і наявність у зв'язку із цим значних внутрішніх потреб населення у відпочинку, близькість до Столичного туристичного району та досить зручне транспортне сполучення з ним, наявність значних соціально-історичних рекреаційних ресурсів [2].

Рельєф району, зокрема чергування низовин і височин, загалом сприятливий для рекреаційно-туристичної діяльності. Клімат – від помірно комфортного до комфортного для рекреації і туризму. Кількість днів із температурою + 10 °С у Кіровоградській області становить 160 – 170, тоді як у Дніпропетровській коливається від 187 до 228. Переважають степові ландшафти з низьким коефіцієнтом атрактивності. Сприяють розвитку рекреації в Придніпровському рекреаційному районі значні запаси мінеральних вод, зокрема бромних, йодо-бромних, радонових, залізистих і лікувальних грязей (родовища Ліпне, Сліпне, оз. Солоний Лиман). У межах району знаходяться такі території природно-заповідного фонду України як Дніпровсько-Орільський заповідник (площею 37,7 км²).

Використання природно-ресурсного рекреаційного потенціалу, як і в розглянутих вище районах, пов'язане з екологічним станом, що характеризується як кризовий та передкатастрофічний [2].

Як бачимо із наведених характеристик Придніпровського регіону, він у різних варіантах регіоналізації виходить за межі Дніпропетровської області і, відповідно, потребує комплексного підходу для надання йому характеристики. Тому в цьому посібнику автори ставлять за мету окреслити історію забудови і розвитку промисловості в межах сучасної Дніпропетровської області, яка є справжнім центром Придніпровського регіону (за будь-якого варіанта регіоналізації).

1.2. Періодизація історичного розвитку Придніпров'я

Історію Придніпров'я можна розглядати за загальноприйнятою періодизацією історії України:

1. Стародавній період (близько 200 тис. років тому – IX століття).
2. Княжий період (IX – XIII ст.).
3. Литовсько-польський період (XIV – XVI ст.).
4. Козацько-гетьманський період (XVII – кінець XVIII ст.).
5. Період перебування під російською владою (кінець XVIII – початок XX ст.).
6. Період національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.).
7. Радянський період (1922 – 1991 рр.).
8. Період незалежної держави (з 1991 р. до сьогодні).

У посібнику охарактеризовано кожен період із визначенням архітектурних особливостей поселень та промислового розвитку на теренах регіону в означений час.

1.3. Особливості заселення краю в стародавні часи

Поява людини в нашому регіоні датується добою палеоліту – близько 200 тис. років тому, коли поблизу Старих Кайдаків розташувався тимчасовий табір первісних мисливців, які належали до людей неандертальського типу [4, с. 7]. Стоянку раннього палеоліту (близько 100 тис. років тому) відкрито також поблизу села Василівка Синельниківського району [7, с. 10]. Пізнішим часом датуються рештки мисливських таборів на березі Дніпра в сучасних ж/м Придніпровськ та Ігрені (40 – 35 тис. років тому). Такі ж знахідки були й на території парку ім. Т. Г. Шевченка, Аптекарьської балки, Діївки. Люди мешкали в легких наземних будівлях із кісток тварин, обтягнутих шкурами, користувалися різноманітними – близько 60 типів – знаряддями, виготовляли одяг за допомогою кістяних голок і прикрашали себе намистом із викопних мушлів та зубів хижаків. За фізичними ознаками вони належали до протоєвропейського масивного типу та відрізнялися великим зростом і довгими нижніми кінцівками (кроманьйонський тип) [4, с. 7].

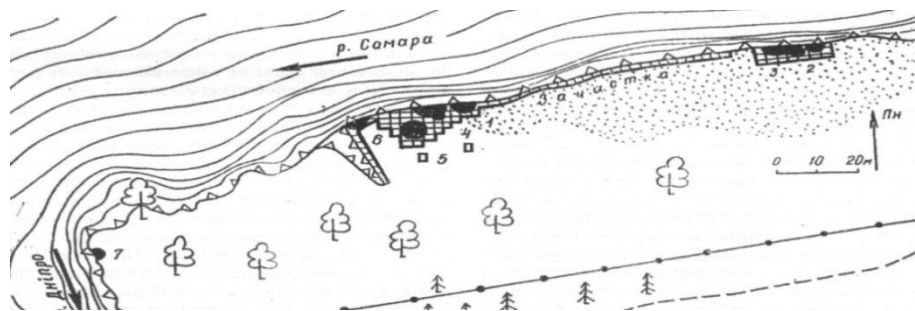

Рисунок 1.1 – План мезолітичного поселення в гирлі р. Самара (за Д. Я. Телегіним)

У період мезоліту (13 тис. років тому) тут мешкали племена первісних рибалок та мисливців, які залишили численні поселення на заплавах річок та островах Сурський й Кізлевий. Поблизу сіл Волоське в Солонянському районі та Василівка Синельниківського району розкопано могильники цього періоду [7, с. 10]. Близько 11 тис. років тому кліматичні

умови поліпшилися у зв'язку з відходом льодовика на північ. На низьких ділянках берегів Дніпра та Самари виникли стаціонарні оселі мисливців, збирачів та рибалок. Серед них одним із найцікавіших було поселення Ігрень-8. Люди жили в конусоподібних чумах із жердин, обтягнутих берестою, вхід у які був з боку річки. Діаметр жител становив 4–5 м, висота – 2–3 м. У центрі містилося вогнище на піщаній підсипці [4, с. 7].

Матеріальні рештки мезолітичних поселень Надпоріжжя представлені різноманітними виробами з кременю, кістки, каменю та раковин річкових молюсків. Мезолітичне населення широко використовувало природні багатства краю, спеціалізуючись на полюванні, рибальстві, збиранні їстівних молюсків та рослинної їжі [8, с. 11 – 12].

Понад 30 пам'яток – це насамперед стоянки Ігреньського півострова поблизу Сурського, Шулаєва, Лоханського островів неподалік міста Дніпро, могильники в околицях сіл Микільське та Вовніги Солонянського району – належать до періоду неоліту (VI—IV тисячоліття до н. е.) [7, с. 10].

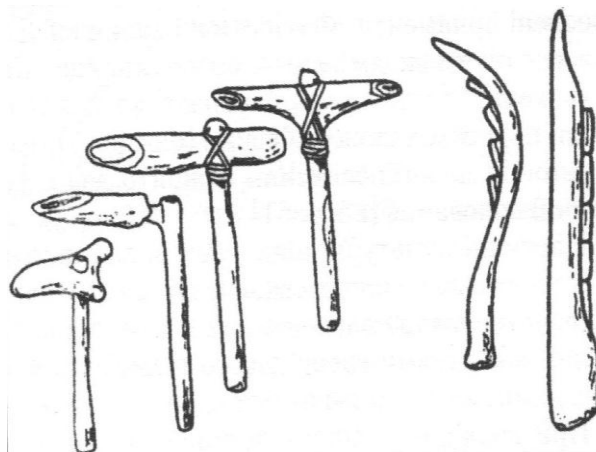

Рисунок 1.2 – Мотики для обробки землі та жниварські серпи. Неоліт

На території м. Дніпро відкрито понад 20 пунктів із знахідками VII – початку IV тис. до н. е. Численні неолітичні поселення розташовувалися на берегах Ігреньського півострова та узбережжі сучасного ж/м Придніпровськ. Величезне поселення відкрито на лівому березі р. Дніпро поруч із проспектом Воронцова (нині – Мануйлівський) – поблизу залізничного мосту. Під час будівництва Південного мосту на правому березі теж знайдено рештки неолітичного поселення, а також у сел. Таромське та Діївка. Знахідки кісток великої рогатої худоби, коней, свиней, собак свідчать, що тваринництво забезпечувало до 50% м'ясної їжі. Наявність своєрідних кам'яних та кістяних мотик наводить на думку про можливість культурного збиральництва як початкової фази землеробства (рис. 1.2) [8, с. 14]

У добу неоліту з'явилися човни-довбанки, що сприяло заселенню майже всіх островів у руслі Дніпра в межах міської території. Винахід керамічного посуду, який виготовляли жмутовим способом і прикрашали різноманітними, але сталими для кожного племені візерунками, дає підстави фахівцям виділяти окремі археологічні культури: гребінцево-накольчасту кераміку дніпро-донецької спільноти, лінійно-

накольчасту кераміку сурсько-дніпровської культури та ін. [4, с. 8].

Особливо привабливою стає місцевість, де зараз розташоване місто Дніпро, за доби міді-бронзи (IV – II тис. до н. е.). У цей час на Правобережжі в лісостепу утворюється величезна спільність землеробських племен, відома як трипільська археологічна культура. Між нею і спорідненим населенням півночі Балканського півострова існували тісні культурні та господарські зв'язки, у яких головне місце відводилося обміну металевими виробами та міддю, видобутою на терені сучасної Болгарії. Від трипільських племен метал надходив до населення лівобережної та степової України, сягаючи навіть Доно-Волзького межиріччя. У зв'язку з цим великої ваги набули дніпрові переправи та шляхи, на перетині яких виникли численні поселення, що передували сучасному місту. У гирлі р. Самара та на протилежному, правому березі Дніпра, у цей час існували поселення, мешканці яких здійснювали перевезення через ріку та забезпечували притулок і охорону для мандрівних торговців. На острові Самарський відкрито унікальне поховання давнього майстра з металообробки, поруч з яким покладено глиняну ливарну форму-матрицю для відливки сокири та ковальський інструмент. Ця знахідка дає змогу констатувати час виникнення місцевої металургії, яка не тільки обслуговувала племена Придніпров'я, а й експортувала вироби на південь та в басейн Сіверського Дінця [4, с. 10].

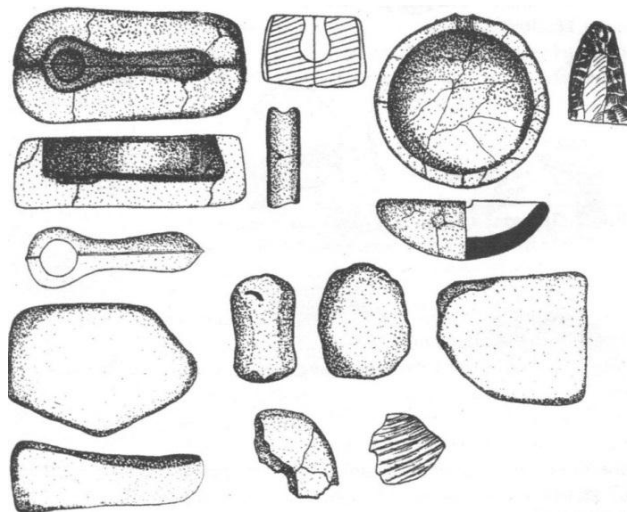

Рисунок 1.3 – Ливарні форми та ковальський інструмент із поховання майстрів постмаріупольської культури в с. Маївка (суч. Дніпровський р-н)

Винайдення першого штучного металу – бронзи спричинило важливі зміни у господарстві, культурному та соціальному житті населення того часу. У межах Дніпровського Надпоріжжя і прилеглих районах було відкрито багато бронзоливарних майстерень, скарбів готової продукції та металевих брухтів [8, с. 20].

У духовному житті та світоглядних уявленнях давніх мешканців регіону в цей час відбуваються відчутні зміни. Замість могильників з'являються земляні штучні пагорби-кургани – могили, за народною назвою. Кургани втілювали в собі образ Всесвіту. Їх напівсферична форма розглядалася як небесна сфера, а кам'яне кільце по підшві слугувало кордоном між світом живих та померлих.

Кургани були уособленням того, що земля належить предкам, та вони неодноразово використовувалися для поховань і містили в собі культові споруди: вівтарі, жертівники, майданчики для відбування тризни. Разом із тим кургани позначали кордони розселення окремих племен, вони простягалися вздовж давніх шляхів, що дає можливість вивчати по них стародавню топографію.

На території сучасного міста Дніпро до XIX століття існувала велика кількість курганів. Лише в нагірній частині на місці сучасних Національного гірничого університету, Соборної площі, на розі вул. Барикадна та проспекту К. Маркса (тепер – проспект Дмитра Яворницького) досліджено понад 10 курганів. Ланцюжки курганних насипів розташовувалися вздовж дніпровських берегів поблизу Мандриківки, Рибальського, Ігрени, сучасного ж/м Тополя, Південного машинобудівного заводу, аеропорту. Під час розкопок двох величезних курганів під назвою Близнюки відкрито близько 30 різночасових поховань. Було виявлено, що померлих супроводжували луки та крем'яні стріли до них, різноманітний посуд та прикраси. У багатьох похованнях дорослих поміщено дитячі, у чому вбачають свідчення існування патріархальної (батьківської) родини, в якій життя й смерть дитини залежали від волі батька. У кургані Сторожова могила на території сучасного Дніпровського аеропорту український дослідник О. І. Тереножкін знайшов перший у Східній Європі чотириколісний візок, що супроводжував поховання літнього чоловіка. Поява колісного транспорту вказує на зв'язки з племенами ямної культури Степу, носії якої за мовною ознакою належали до давньоіндоєвропейської спільноти [4, с. 11].

Поселення бронзової доби досліджено на схилах пагорбів парку ім. Т. Г. Шевченка. Його мешканці будували фундаменти жител із каміння, виводячи стіни з дерева та лози. Поруч розташовувалися господарські приміщення, зернові ями, загоны для утримання овець та великої рогатої худоби. Знаряддя праці виготовляли з кременю та полірованого каменю, хоча у вжитку вже була й бронза, переважно у вигляді прикрас та зброї. Глиняний посуд прикрашали візерунком із наліпних пружків, що дало підстави віднести поселення до археологічної культури багатопружкової кераміки і датувати XVII – XVI ст. до н. е. Поселення цього ж часу досліджено і на лівому березі Дніпра в районі клубу заводу «Комінтерн» на пр. Мануйлівський (колишній пр. Воронцова). На піщаних мілинах було зібрано безліч багатопружкової за орнаментом кераміки, кам'яні та кістяні знаряддя, вироби з бронзи. Поселення доби бронзи відкрито на сучасних ж/м Парус та Придніпровський, Ігреньському півострові. Вони належали населенню давньоямної, катакомбної та зрубної археологічних культур індоєвропейської мовної сім'ї [4, с. 12].

Рисунок 1.4 – Катакомбний горщик із символами тризуба (околиця м. Дніпро)

Поява перших металевих виробів сприяє тому, що територія нашої області стає густонаселеною. Поселення та курганні поховання ямної культури (III тис. до н. е.) досліджені поблизу села Волоське, біля сіл Кут та Грушівка Апостолівського району, у басейнах річок Оріль та Самара. Поселення та кургани катакомбної культури (II тис. до н. е.) досліджувалися біля Нікополя, Усть-Кам'янки, Грушівки тощо. Племена зрубної культури (I тис. до н. е.) залишили по собі понад 100 пам'яток, які свідчать, що в ті часи Дніпропетровщина була важливим центром стародавньої металургії [7, с. 11].

*Рисунок 1.5 – Золоті піхви парадного скіфського меча VI ст. до н. е.
(с. Олександрівка, суч. Новомосковський р-н)*

На початку I тис. до н. е. місцевість понад дніпровськими порогами заселяли скіфські племена, з якими пов'язано виникнення першого державного утворення на терені сучасної України. Основою економіки степових скіфів було кочове скотарство, що наклало відбиток на їх побут і навіть систему харчування, у якій провідне місце належало м'ясній та кисломолочній їжі. Лише наприкінці свого перебування в українському степу скіфи поступово переходять до осілого способу життя, використовуючи Дніпровські плавні та долини степових річок для землеробства [8, с. 26].

Рисунок 1.6 – Золота пектораль із царського поховання кургану Товста могила

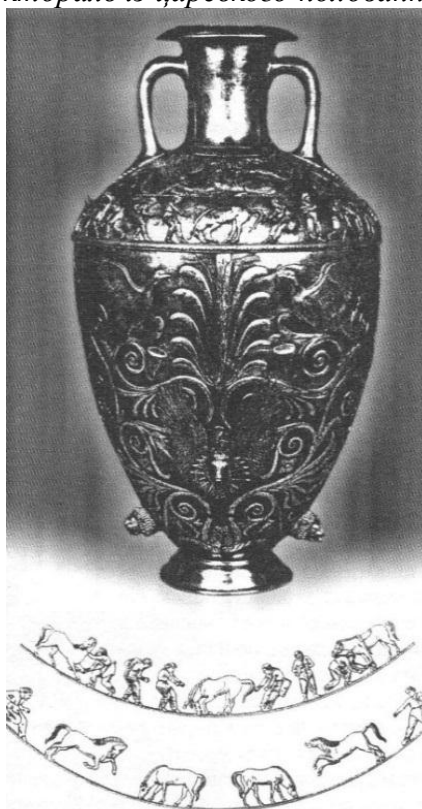

Рисунок 1.7 – Амфора з Чортомлицького царського кургану

Саме на півдні Дніпропетровської області знаходилося легендарне кладовище скіфських царів – так званий Геррос, з якого походять всесвітньо відомі кургани Чортомлик, Товста могила та ін., які були справді «пірамідами степу». Декілька скіфських курганів досліджено у місті Дніпро – на території сучасного заводу ім. Петровського, на вул. А. Серова (тепер – Андрія Фабра), Соборній площі. І сьогодні на землях підсобного господарства Ігренької психіатричної лікарні знаходиться величезне скіфське курганне кладовище, яке домінує на місцевості завдяки розташуванню курганів на високому пагорбі дніпровського берега. У похованнях чоловіків неодмінно є зброя: списи, луки та стріли з бронзовими вістрями, залізні ножі [4, с. 12].

Зі скіфами пов'язані всесвітньо відомі знахідки шедеврів давнього

мистецтва, які походять із царських курганів Дніпропетровської області – Чортомлика, Олександропільського, Товстої та Бабиної могил [8, с. 27]. Пам'яткою всесвітнього значення став Чортомлицький курган, де знайдено безліч дорогоцінних прикрас, коштовної зброї та посуду. Розкопки цього кургану в 1862—1863 рр. І. Є. Забеліним поклали початок науковому вивченню археологічних пам'яток Дніпропетровщини [7, с. 11].

На зміну скіфам на початку I тис. н. е. у Придніпров'я приходять кочівники-сармати. Побут сарматів подібний до побуту скіфів типом кочування. Головним заняттям сарматів було екстенсивне кочове скотарство, до якого приєднувалися традиційні для кочівників ремесла: зброярство, лимарництво, виготовлення посуду зі шкіри та дерева. Значну роль відігравала торгівля з елліністичними містами Північного Причорномор'я та далекими країнами Сходу [8, с. 28].

Поодинокі поховання відкрито в курганах на території міста, переважно у лівобережній частині, там, де зараз пр. ім. газ. Правда (тепер – Слобожанський) та навколишні вулиці. Зосередження сарматських поховань у курганах поблизу смт. Підгороднє свідчить про існування в пониззі р. Самара та Кільчень великого племінного центру [4, с. 13]. Кургани з сарматськими похованнями досліджувалися поблизу Нікополя та біля села Усть-Кам'янка в Апостолівському районі [7, с. 11].

Перші сторіччя I тис. до н. е. в історії міста і прилеглих територій пов'язані з просуванням численних народів, які йшли з глибин Азії до кордонів Римської імперії. Саме до цього часу відносять поховання варварського ватажка, випадково відкрите поблизу Ігрени, у якому були чудова золота корона, прикрашена кольоровим напівдорогоцінним камінням, оздоби одягу та зброї. Культурна приналежність поховання визначається як гунська.

1.4. Слов'янські поселення на теренах регіону

Перші за часом виникнення *слов'янські поселення* V – VII ст. в межах сучасного міста Дніпро належать історичним антам, добре відомим за свідченнями візантійських та готських авторів і старожитностями так званої пеньківської археологічної культури. Згідно з твердженням Прокопія Кесарійського, анти споріднені зі слов'янами однією мовою, однаковим побутом, звичаями і віруваннями. Разом із тим вони становили окремий племінний союз, який розселився від гирла р. Рось до Запоріжжя, у басейні Південного Бугу та між Дністром і Прутом.

Велике антське поселення досліджене на Поповому мисі Ігреньського півострова. Природні укріплення рятували мешканців від кочівників, навколишні луки використовувалися під пасовища, родючі ґрунти забезпечували потреби землеробства. Житла – напівземлянки площею до 20 м² мали дерев'яну обкладку стін, в одному з кутів стояла піч-кам'янка. Численні знахідки серпів, кіс, мотик, жорен свідчать про землеробське спрямування господарства.

Рисунок 1.8 – Колекція кам'яних баб на подвір'ї Дніпровського музею ім. Д. Яворницького

Під час будівництва в 1999 – 2000 роках Південного мосту на протилежному, правому березі Дніпра, досліджено таке ж саме поселення. Воно забезпечувало переправу і надавало притулок слов'янській людині та мандрівникам, що спливали лодіями через пороги до низу р. Дніпро [4, с. 14].

У VIII-IX столітті в місцевості понад Самарою та Дніпровими порогами мешкало слов'янське населення літописних улличів. Академік Б. О. Рибаків вважав, що улличке місто Пересічень, яке згадується в літописах, повинно було розташовуватися на Дніпрі, південніше Києва. Тому увагу дослідників привертають рештки великого слов'янського поселення, яке існувало в IX – XIII ст. на піщаних пагорбах Ігреньського півострова поблизу місця, де Самара впадає в Дніпро. Якщо це й не був літописний Пересічень, Ігреньське поселення заслуговує на назву міста. Знахідки свідчать про інтенсивні торговельні зв'язки як із Київською землею, так і з кочівниками – печенігами, вежі яких стояли поруч з улличкими житлами. Дослідник М. К. Любавський вважає, що тюркомовні печеніги не тільки сусідили з улличами, а й змішувалися з ними. Цьому сприяли, зокрема, шлюбні зв'язки.

Це ж стосується половців, які змінили печенігів в українських степах і курганні поховання яких досліджено в XIX ст. на території міста [4, с. 14]. Велика територія сучасної Дніпропетровщини тоді називалася Половецьким степом. До нас дійшла монументальна скульптура половців – кам'яні баби, унікальна колекція яких зібрана в Дніпровському музеї ім. Д. І Яворницького. Це одна з найбільших колекцій давньої кам'яної пластики в Україні.

У цілому, на території області виявлено близько 50 пам'яток ранньослов'янської черняхівської культури. Найбільш досліджені з них – поселення в селах Микільське, Башмачка Солонянського району, біля колишніх сіл Грушівка та Кут Апостолівського та в селі Капулівка Нікопольського району [7, с. 11].

Особливе значення в історії міста Дніпро слов'янських часів належить

Монастирському острову, який лежить у руслі Дніпра навпроти нагірної частини міста. До підйому рівня води в р. Дніпро греблею Дніпрогесу острів мав стрімкі скелясті береги в «головній» частині і довгу піщану косу в «охвості» (сучасний центральний пляж Дніпра). Саме тут, за легендою, серед скель та урвищ, знайшли притулок кілька візантійських монахів під час подорожі до Києва у 870 році. Ще раніше, за існуючою церковною традицією, на острові зупинявся св. Андрій Первозванний, який ніс світ християнства слов'янам. У 957 році київська княгиня Ольга, за припущенням Д. І. Яворницького, під час бурі знайшла притулок у християн, які вже мешкали на острові. Її супутники, візантійський єпископ Григорій та монахи, спорудили на честь порятунку каплицю і правили в ній службу. Відомо, що на острові існував чоловічий монастир, у якому зупинялися київські князі Святослав та Володимир. До монастиря приходили люди з навколишніх осель, зокрема, відомо про відвідування монастиря самарськими рибалками [4, с. 14].

У 20-х роках XIII ст., після невдалої для давньоруських князів битви з татаро-монголами на р. Калка, монастир знищено загоном кінноти, а монахів убито. Після татаро-монгольської навали XIII ст. настав час знелюднення і занепаду. Лише в лісах уздовж річок Самара і Вовча, у «Дубовій товщі» тривало ще життя нащадків дніпрових слов'ян, так званих бродників, перевізників та досвідчених «толковинів» – перекладачів із тюркських мов. Хоча місто на Ігреньському півострові було зруйноване татарами, його мешканці відійшли вище за течією Самари, де відновили перевіз. Численні знахідки монет татарських ханів і навіть київського князя Володимира Ольгердовича XIV ст. підтверджують існування при цьому перевозі митниці, на що звернули увагу краєзнавці В. В. Бінкевич та В. Ф. Камеко. Цікаво, що серед документів Золотої Орди цього часу згадуються «побережники» – збирачі податків із суден, «тамговщики», що надавали право проїзду, «лодійники», якими були вільні дніпровські люди – бродники.

Отже, у стародавній період завдяки вдалому географічному розташуванню і природним багатствам наш край став об'єктом заселення численними народами, які для спорудження своїх жител використовували переважно природний матеріал – каміння, дерево, лозу, землю. Інформація про ті часи відкривається через археологічні знахідки і стародавні письмові джерела. Наступні періоди історії регіону будуть детально розглянуті в подальших розділах посібника.

Використана література

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. В'їзний туризм. Авторський колектив: Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андрєєва Г. П., Зеленська О. О., Григор'єва Т. В., Пархоменко О. Г., Дудко В. Б., Михайловський М. О., Бондар С. І. – Навчальний посібник: Ніжин, Видавництво Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.
3. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Дніпропетровськ: віхи історії [Ізоматеріал] / упоряд. А. Г. Болебрух, С. А. Квітка. - Д. : Грані, 2001. - 256 с. : ілюстр, іл. кольорові.
5. Дніпропетровськ: минуле і сучасне: Оповіді про пам'ятки культури Катеринослава-Дніпропетровська, їх творців і художників / А. К. Фоменко [та ін.]. - Д. : Дніпрокнига, 2001. - 582 с. : ілюстр, іл. кольорові.
6. Дніпропетровськ на рубежі тисячоліть / В. Лазебник [та ін.]. - Д.: Проспект, 2001. - 264 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К., 1969. – 959 с.
8. Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д.: Грані, 2006. – 596 с.
9. Масляк П. О. Рекреаційна географія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/maslyak-rekr3-3.htm
10. Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. праць / Дніпропетр. нац. ун-т ; відп. ред. С. І. Світленко. - Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007 - Вип. 4 . - 2007. - 380 с.

11. Смаль І. В. Основи географії рекреації та туризму: навч. посіб. / І.В. Смаль – Ніжин: НДПУ, 2004. – 105 с.
12. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник. — К.: Вікар, 2006. — 396 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/979/76/1/2/>

РОЗДІЛ 2. Степовий кордон України в XV – XVIII ст.: особливості поселень

2.1. Дике Поле та вплив його господарів на освоєння краю

Сучасна Дніпропетровська область розташована в степовій частині України, що зумовило своєрідність заселення і забудови краю. У давні часи степи України разом із степами Дунайської долини були шляхами просування народів у Європу із Середньої Азії, Кавказу та Уралу. Тут пройшли спочатку гуни на чолі з Аттілою, потім булгари, які вторглися на Балканський півострів і перемішалися з місцевим слов'янським населенням. Наступними прийшли хозари, слідом за якими через нашу територію вийшли в Дунайську долину мадярські племена з Уралу. За часів Київської Русі тут проходили тюркські племена печенігів, торків, половців, і, нарешті, монголо-татарські орди хана Батия, які завдали нищівного удару Київській Русі. Після розпаду Золотої Орди південноукраїнські степи заселили ногайські орди, які були ударною силою Османської імперії.

Постійна присутність кочовиків у наших степах спричинила утворення тут зони відчуження, яка в XV ст. мала назву Дике Поле, а в сучасній науковій літературі – Великий степовий кордон України. Південний край цієї зони проходив по Причорноморських степах, а північний змінювався залежно від співвідношення сил наших пращурів та степових народів [7, с. 16].

Унаслідок розпаду в середині XV століття Золотої Орди в Криму виникло Кримське ханство, яке стало васалом Османської імперії. До зони Великого кордону на цей час входили *південні окраїни сучасних Черкаської та Вінницької областей, повністю Кіровоградська, Дніпропетровська, Миколаївська, Херсонська та частково Одеська й Запорізька області.*

Природа Великого степового кордону України вражала багатством, історичні свідчення якого записав видатний «літописець» українського козацтва Дмитро Іванович Яворницький зі слів нащадків тих запорожців, які жили в часи Нової Січі. Так званий Великий Луг, утворений численними рукавами Дніпра і його приток нижче Хортиці, давав козакам багату здобич і нагадував землю обітовану. Саме тому козаки шанували ці природні багатства, склавши прислів'я: «Січ – мати, а Великий Луг – батько, отам треба й умирати» [16, с.17]. Природні багатства Дикого Поля приваблювали як татар, так і українців сприятливими умовами для скотарства і заняття промислами. Тому татари з півдня заглиблювалися на територію кордону зі стадами овець, великої рогатої худоби та табунами коней. А на півночі українці ловили рибу, збирали мед, полювали тощо.

На думку провідних вчених, котрі вивчали цю епоху, українці і татари опинилися на Великому кордоні – між осілістю і кочівництвом, між слов'янами-християнами і мусульманами, між Заходом і Сходом, які різнилися між собою політично (обмежена монархія і східна деспотія), економічно

(капіталізм і феодалізм), культурно (прогресуюче відкрите суспільство і закрите, консервативне суспільство) [11, 16]. За визначенням Я. Дашкевича (автора праці «Ясир з України (XV – перша пол. XVII ст.) як історико-демографічна проблема» (1993)), українці і татари виявилися дуже місткими етносами для запозичення чужоземних елементів у всіх сферах життя, не втрачаючи при цьому своєї національної суті. Так, за впливу українців на південній частині Великого кордону з'явилися татарські та калмицькі постійні зимівники і села. І навпаки, на північній частині кордону в українців за впливу кочівництва з'явилися вівчарство, конярство тощо. Що стосується спілкування двох народів, українська і татарська мови були у спільному вжитку.

Нам, сучасним мешканцям Дніпропетровщини (яку з повним правом можна називати колискою українського козацтва) слід знати про східні традиції, які збереглися до наших днів. Козак був одягнений у типово східний стрій. Він мав зачіску «*оселедець*», яка була зачіскою представників степового лицарства (за візантійськими джерелами, таку зачіску мали знаменитий гунський цар Аттила і київський князь Святослав). Символіка зброї також свідчить про успадкування східних традицій. Зокрема, лук – символ східного степового лицарства – був обов'язковим лицарським атрибутом як турецької (османської) еліти, так і козацької спільноти.

Тісні контакти українців із татарами і турками також позначилися і на козацькій військовій організації. Так, козацький полковник за прикладом турецького санджак-бея об'єднував у своїх руках цивільну і військову владу, а значення коша – місця зосередження татарського війська – було трансформоване на козацькому ґрунті в структурну одиницю територіального війська. Від кочівників козаки запозичили табір із возів і перетворили його на грізний бойовий порядок оборони і наступу шляхом поєднання його з вогнепальною зброєю. Запорожці за східними традиціями державотворення для назви своєї держави – Запорозької Січі – застосували метафору – «*Військо Запорозьке*» (подібно до східної метафори – «Орда», тобто військова держава). Саме так називалася українська козацька держава Б. Хмельницького, а свої універсали він підписував титулом «Гетьман Війська Запорозького» [7, с. 19]. Отже, східний вплив на спосіб життя, військову і політичну організацію українського козацтва беззаперечний.

Одночасно з господарським промислом на території Великого кордону виник воєнний промисел, який на початковому етапі зводився до силового заволодіння здобутками чужої праці. Люди, які займалися лише воєнним промислом або поєднували господарчий промисел із воєнним, стали називатися *козаками*, а саме явище – *козакуванням*. Козакування в XIV ст. спочатку виникло в татар, а в XV ст. – і в українців. В останній чверті XV ст. Кримське ханство за впливу Туреччини починає вести воєнний промисел із метою грабінництва і людоловства не тільки в зоні Великого кордону, а й на віддаленій території України. У той час козацтво не було згуртованим як військова сила і тому не могло дати належної відсічі нападникам – захистити українців, які тисячами потрапляли до турецько-татарської неволі. Сучасні

дослідники вважають, що від турецько-татарських нападів у другій половині XV – XVI ст. український народ втратив 2 – 2,5 млн осіб [17, с. 76].

За висновками С. Леп'явка (автора книги «Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні»), середина та друга половина XVI ст. принесли корінні зміни для українського козацтва. У цей період значна армія українських бояр, яка до того становила основу збройних сил і структур місцевої влади Великого князівства Литовського, опинилася без достойного місця в структурі Речі Посполитої. Колишнє боярство повинно було або перетворитися на селян, або покозачитися і під новим козацьким ім'ям боротися за повернення своїх боярських прав. Воно обрало останній шлях і до кінця XVI ст. повністю покозачилося, унаслідок чого козацтво отримало потужну інтелектуальну силу, яку уособлювали люди з великим досвідом у військовій справі та державотворенні [7, с. 21].

Отже, починаючи із середини XVI ст., українське козацтво поступово перетворюється на потужну військову силу із національними і православними рисами і, водночас, заглиблюється в зону Великого кордону для господарчого промислу та створення своїх форпостів. Перша спроба створити такий форпост на острові Хортиця належить Дмитру Вишневецькому (50-ті роки XVI ст.), хоча є припущення істориків, що до Хортицької Січі існували подібні козацькі столиці в м. Канев та Переволочна під Кременчуком [16, с. 22]. Дослідник І. Стороженко стверджує, що в другій половині XVI ст. українське козацтво утворює кошові осередки в районах інтенсивних промислів, а саме:

- на р. Самара з форпостом Самарчук (сучасне м. Новомосковськ Дніпропетровської обл.);

- на р. Кальміус при впадінні її в Азовське море (район сучасного м. Маріуполь Донецької обл.);

- на р. Інгулець при впадінні її в р. Дніпро – в урочищі Перевізна (район сучасного м. Херсон);

- на р. Південний Буг при впадінні в неї р. Синюхи – в урочищі Запорозький гард (район сучасного м. Первомайськ Миколаївської обл.);

- на островах Великого Лузу (сучасна територія Нікопольського району Дніпропетровської обл.) тощо [7, с. 21].

Так наприкінці XVI ст. на Великому кордоні відбулися значні зміни, які характеризуються організаційною діяльністю козацтва в пониззі Дніпра, що мало змінити співвідношення сил православних і мусульман. Великий кордон України був нестабільним у воєнному відношенні, але він дарував за це свободу і незалежність людям, які вміли поводитися зі зброєю, були відважні й мужні, здатні на ризик, згодні на важку працю в небезпечних умовах.

2.2. Роль Запорозької Січі в заселенні Південної України

У другій половині XVI ст. на Великому кордоні точилися постійні конфлікти між українським козацтвом і Кримським ханством. Але якщо у кримських татар була власна держава, народжена Великим кордоном, то

українське козацтво в умовах власної бездержавності поступалося в мобілізаційній та бойовій готовності перед татарським військом. Незважаючи на великий вплив козацтва на процеси, що відбувалися на Великому кордоні, воно не мало єдиної організаційної структури, не було визнане збройними силами Польщі, за винятком невеликого підрозділу реєстрових козаків.

Влада Османської імперії була зацікавлена в існуванні Кримського ханства як передового форпосту мусульманства на кордоні із християнським світом, і так само польський уряд був зацікавлений в існуванні українського козацтва, яке було єдиною воєнною силою на Великому кордоні, здатною протистояти Кримському ханству. У структурі Великого кордону як системи для її сталості, розвитку і досконалості не вистачало державного утворення на його північному боці, яке було б противагою Кримському ханству. Реалії життя вимагали створення державного утворення, яке було б передовим форпостом християнства на Великому кордоні України. І таке державне утворення виникло на теренах нашого міста й області у 80-х роках XVI ст. під назвою **Війська Запорозького** або **Запорозької Січі**, і, на думку І. Стороженка, саме небезпечні умови Великого кордону гарантували її існування і незалежність [7, с. 24]. Козацька християнська республіка, як називають Запорозьку Січ дослідники, відіграла виняткову роль у національно-визвольній боротьбі українців і сприяла освоєнню та заселенню степів Центральної і Південної України [17, с. 83].

Територія сучасного міста Дніпра і Дніпропетровської області була складовою частиною земель Запорозької Січі в козацькі часи. Управлінський центр Січі розташовувався у *Великому Лузі* на території сучасного Нікопольського району, де за різних обставин п'ять разів змінював місце свого розташування, від чого Запорозька Січ у кожному випадку отримувала іншу назву: **Томаківська** (80-ті роки XVI ст. – 1593 р.), **Базавлуцька** (1593 – 1638 рр.), **Микитинська** (1638 – 1652 рр.), **Чортомлицька** (1652 – 1709 рр.), **Підпільненська** (1734 – 1775 рр.) [див. рис. 2.1].

Перша Січ (Томаківська) виникла у 80-ті рр. XVI ст. шляхом об'єднання малих кошових утворень (мікросічей) козацтва, які до цього існували на прикордонній території та по Низу Дніпра. Дослідники припускають, що перед її утворенням таких малих кошів було не менше шести – восьми. Із них чотири було по Низу Дніпра: Самарський, Кальміуський, Інгульський та Бугогардівський, і не менше трьох – чотирьох на українсько-татарському прикордонні (Брацлавщина та південна Київщина). Дослідник І. Стороженко вважає, що це могли бути Канівський, Черкаський та Переволочанський коші [7, с. 24].

Острів Томаківка був міцним природним укріпленням, про що свідчили сучасники Томаківської Січі (зараз, на жаль, він розташований під водами Каховського водосховища, що унеможливило його археологічні дослідження). Опис Томаківської Січі можна знайти в хроніці Бельських, а опис острова – у мемуарах Боплана. Саме на Томаківській Січі запорозькі козаки висунули на гетьманування славнозвісного Івана Підкову, відомого своєю неперевершеною

силою і успішними походами на Молдавію. На 1570-ті роки припадає невдала спроба польської влади приборкати запорожців руками реєстрових козаків, але відповіддю на зростаючий польський тиск стало організоване в 1591 році, саме з Томаківської Січі, повстання під проводом українського шляхтича Криштофа Косинського.

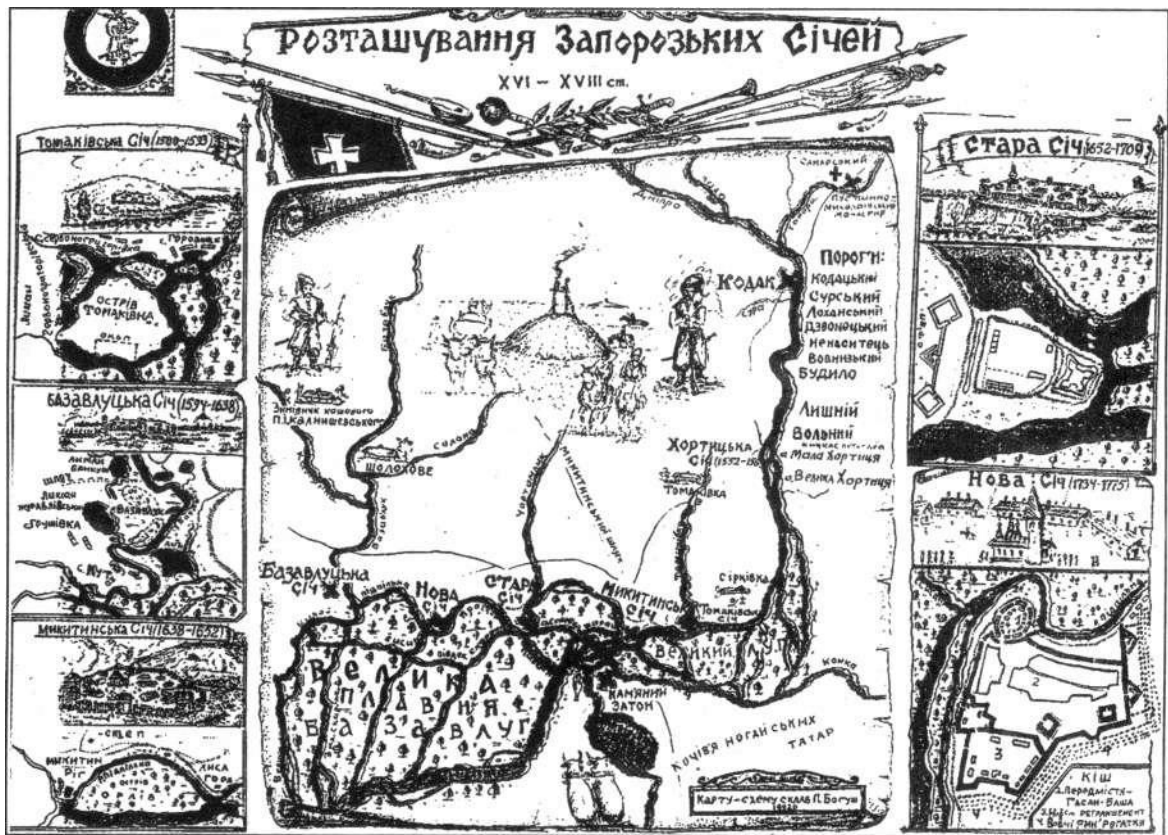

Рисунок 2.1 – Схема розташування Запорозьких Січей (1552 – 1775 рр.), автор – П. Богуш (автор книги «Нікопольщина – столиця п'яти Запорозьких Січей: історико-краєзнавчий нарис». – Д. : «Пороги», 1994)

Коли Томаківську Січ зруйнували кримські татари (1593 р.), столицю Січі облаштували на о-ві Базавлук (у 30 км від о-ва Томаківка вниз по течії Дніпра). У період свого існування (до 1638 р.) **Базавлуцька Січ** відігравала дуже важливу роль в історії України, оскільки саме в цей період козацтво загартувалося не тільки у військово-стратегічному плані, а й у національно-політичному. Вступивши до антитурецької коаліції європейських християнських держав, козацтво стрімко підняло свій міжнародний престиж. Українські козаки здійснюють численні переможні походи на Молдавію, Валахію, турецькі фортеці Ізмаїл, Очаків, Кілію тощо; беруть участь у війні Речі Посполитої проти Швеції; втручаються у воєнні дії в Московії в період так званої «смути»; не оминули вони й Тридцятилітню війну в Європі (1618 – 1648 рр.). Видатними козацькими провідниками цього періоду були легендарні Семен Скалозуб, Самійло Кішка, Петро Конашевич (Сагайдачний), Михайло Дорошенко тощо [16, с. 73 – 85].

Цікаву інформацію про Базавлуцьку Січ залишив *Еріх Лясота* (посол австрійського імператора), який відвідав її 1594 року. Він відмітив, що на січову раду козаків скликали осавули, чого не буде на Січі в пізніші часи, зокрема у XVIII ст., коли на такі ради скликали козаків курінні отамани. Посол також повідомив, що після ради всі «ішли у свої хатини, які вони звичайно називають кошами». Отже, йдеться про розташування кошів у столиці Січі, де заступниками (помічниками) кошових отаманів із військової справи були осавули [7, с. 26].

Утворивши державу Військо Запорозьке та її збройні сили, українське козацтво спрямовує свою зброю не тільки на південь Великого кордону, а й на північ, проти польської влади, вимагаючи повернення боярських прав. Перші збройні конфлікти між польською владою і Запорозькою Січчю (Томаківською, Базавлуцькою) за станові права козацтва відбулися під керівництвом гетьманів Війська Запорозького *Криштофа Косинського* (1591 – 1593 рр.) та *Северина Наливайка* (1593 – 1596 рр.). Хоча ці повстання закінчилися поразкою, саме вони розпочали період півстолітнього козацько-польського протистояння, яке переросло в Українську національну революцію середини XVII століття [17, с.104].

Упродовж 1602 – 1621 років проблему козацько-польських конфліктів вирішував польський уряд шляхом залучення козацтва до участі у воєнних кампаніях, зокрема в Хотинській війні, де відзначився гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Але після війни понад 40 тис. козаків, її учасників, залишилися без засобів для існування. З метою розширення кількісного складу козацького реєстру спалахують повстання проти польської влади, організовані гетьманами Війська Запорозького: *М. Жмайлом* (1625 р.) та *Т. Федоровичем-Трясилом* (1630 – 1631 рр.). Польський уряд пішов на поступки: у 1625 році за Куруківською угодою реєстр був збільшений до 6 тис. козаків (утворено 6 полків за територіальним принципом), у 1630 році – до 8 тис. (цьому посприяло наближення кінця терміну перемир'я з Московською державою, адже Річ Посполита потребувала козацьких загонів у новій війні).

Частина козацтва, що не потрапила до реєстру, спрямовувала свій досвід і здібності на проведення воєнного промислу в південній частині Великого кордону та прилеглий території сусідніх держав. Із цією метою судноверф Базавлуцької Січі створила потужний морський флот, який за часів П. Сагайдачного нараховував кілька сот «чайок». У 1606 році вони здобули й зруйнували турецькі порти: Кілію, Акерман, Варну, а в 1613 р. атакували Трапезунд і зруйнували Сіноп, у 1615-му спалили околиці Константинополя. У 1616 році була здобута і спалена Кафа, а тисячі її невільників звільнені.

Морські експедиції були дуже ризикованими, але вони давали багату здобич і послаблювали турецько-татарський тиск на українські землі. Турецький султан через свого посла (1634 р.) вимагав від польського короля вгамувати козаків, погрожуючи війною. У 1635 році сейм Речі Посполитої прийняв постанову «Про припинення козацького свавілля» і відправив загони коронного війська на Наддніпрянщину. До того ж, із метою кращої оборони від

турків і татар, а також для контролю над козаками, було вирішено побудувати біля Кодацького порогу фортецю Кодак (залишки фортеці розташовані в селі Старі Кодаки поблизу аеропорту міста Дніпро).

2.3. Заснування фортеці Кодак та її значення

Фортецю було збудовано для контролю за діями запорозьких козаків і для запобігання постачанню Січі припасами і деревиною із Самарських лісів. Її призначення виписане в інструкції для коменданта Кодака Жана Маріона: «...щоб знищити вогнище конфліктів... на річці Бористен, річищем якого звикли пропливати козацькі кораблі на шкоду туркам...» [21, с. 17].

Але яке відношення до морських походів запорожців мала фортеця Кодак? Адже Запорозька (Базавлуцька) Січ знаходилася в районі сучасного міста Нікополь, набагато нижче по Дніпру. Цікаве пояснення знайшли дослідники Ю. Мицик та І. Стороженко. Оскільки нижня частина Дніпра була «замкнена» турецькими фортецями і флотом, вигадливі козаки «пробили» інший шлях до Чорного моря – уверх по Дніпру через його пороги. Після подолання Кодацького порогу козацький флот входив у р. Самара, потім по її притоці Тачевода до її верхів'я, а звідси човни перетягувалися по суходолу (відстань 4 км) до верхів'я р. Міус, по якій флот входив у Таганрозьку затоку Азовського моря, а далі через Керченську протоку виходив у Чорне море. Повертався козацький флот на Січ цим же шляхом. Ось чому побудова Кодацької фортеці стала серйозною перешкодою для морських походів запорожців [7, с. 27; 16, с. 23].

На побудову фортеці польський сейм виділив сто тисяч польських злотих і за чотири місяці 1635 р. будівництво фортеці було завершене. У польській історіографії немає одноставності щодо імені архітектора та інженера фортеці. Останні дослідження подають ім'я Яна Маріана (французькою – Жан де Маріон), який був призначений першим комендантом цієї фортеці. На думку Ю. Мицика, будівництво фортеці очолив французький військовий інженер Гійом Левассер де Боплан, який до того ж накреслив її план на карті Запоріжжя. У 1650 році Боплан видав у Франції свою книгу під назвою «Опис України, або Королівства Польського».

Фортеця була побудована на правому березі Дніпра, на високій скелі, аби контролювати річище Дніпра із Кодацьким порогом, а також гирло р. Самара, що впадала неподалік у Дніпро з лівого берега. Будівельним матеріалом слугували земля і дерево. Фортеця у вигляді чотирикутника мала вали з висунутими бастіонами і сухими ровами, які прикривалися частоколом із дерев'яних паль. На валах були встановлені гармати, а із західного боку знаходилися ворота [4, с. 28]. Перша Кодацька фортеця була невеликим редутом загальною площею 1 га і периметром понад 430 м. Польський історик О. Чоловський залишив такий опис: «Була то не фортеця, а скромний форт, який після побудови міг одночасно вмістити щонайбільше двісті чоловік, а з

погляду оборони не являв собою нічого імпазантного» [21, с. 18].

У фортеці розташувався гарнізон із 200 німецьких драгунів, які почали дошкуляти козацьким зимівникам, розташованим неподалік Кодацького порогу, що стало причиною повстання запорожців восени 1635 р. під проводом гетьмана Війська Запорозького І. Сулими. Козаки захопили і вирізали всіх драгунів, місцями зруйнували фортечні вали, а гармати відвезли на Січ. Проти запорожців виступили поляки, які підступно, через зрадників, схопили І. Сулиму та стратили 12 грудня 1635 року у Варшаві.

У 1637 році через намір поляків виключити з реєстру усіх неблагоннадійних розпочалося чергове козацьке повстання під проводом полковника реєстровців П. Павлюка (Бута), яке теж закінчилося поразкою. У 1638 році між польським і козацьким командуванням було укладено угоду, в основі якої лежала ухвалена польським сеймом «Ординація Війська Запорозького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої». За цим документом «на вічні часи» скасовувалися для козацтва всі пільги, прибутки, козацьке судочинство і вибори старшини. Козацький реєстр мав складатися із 6 тис. козаків (6 територіальних полків по одній тисячі в кожному), а два полки по черзі мали сторожувати Запорозьку Січ, перенесену до *Микитиноного Рогу*. Базавлуцьку Січ було зруйновано, гармати вилучено, а флот і судноверф спалено.

У 1639 році фортецю Кодак було відновлено (за проектом німецького інженера Гетканта) поряд із руїнами першої. Нова фортеця була набагато міцніша, збудована за найсучаснішими на той час зразками фортифікаційного мистецтва. Матеріалом для її побудови так само слугували земля і дерево. В основі фортеці був квадрат із зовнішньою стороною у 112,5 м. По периметру квадрата був насипаний потужний вал, який створював на кожному наріжнику п'ятибичний, висунутий уперед бастіон. Доступ до валу та його бастіонів обмежував глибокий сухий рів (із трьох сторін), а з четвертої сторони був крутий берег Дніпра. Вал з боку Дніпра мав майданчики, висунуті вперед, для ведення артилерійського вогню по Дніпру і Самарі. Розміри фортеці були розраховані на 800 чол. залоги, а саме: загальна площа забудови по зовнішньому краю рову – 21 га, площа внутрішнього простору була 4,4 га!

Основним елементом фортифікації був вал, ширина якого при фундаменті – 40,5 м, висота – 12,8 м; глибина рову – 11 м, ширина внизу – 15 м, а вгорі – 28 м [21, с. 20]. Верхів'я валу фортеці довершував менший вал (парапет), який слугував для захисту артилерії та мушкетерів, що перебували на основному валу. Єдиний вхід до фортеці з мостом через рів знаходився із західної сторони, де неподалік розташувалося містечко Крилов на р. Тясмин. З боку Дніпра у валу був вузький прохід для виходу по воду.

У фортеці були розміщені редут, будинок коменданта, складські приміщення (цейхгауз), будинки та казарми для офіцерів, солдат і ремісників. Опис внутрішньої забудови досить непривабливо передає вигляд місцевих споруд – єдиним дерев'яним будинком був дім коменданта, а решта споруд – це землянки та напівземлянки. На відстані декількох сотень метрів від редуту в

напрямку степу була побудована висока вежа для огляду навколишньої місцевості. У складі її залоги було 100 піхотинців і 10 кіннотників. Залогу фортеці складав полк чисельністю 600 осіб. На валах редути та на вартовій вежі перебували чергові спостерігачі, які в разі небезпеки піднімали до оборони весь склад залоги [7, с. 30].

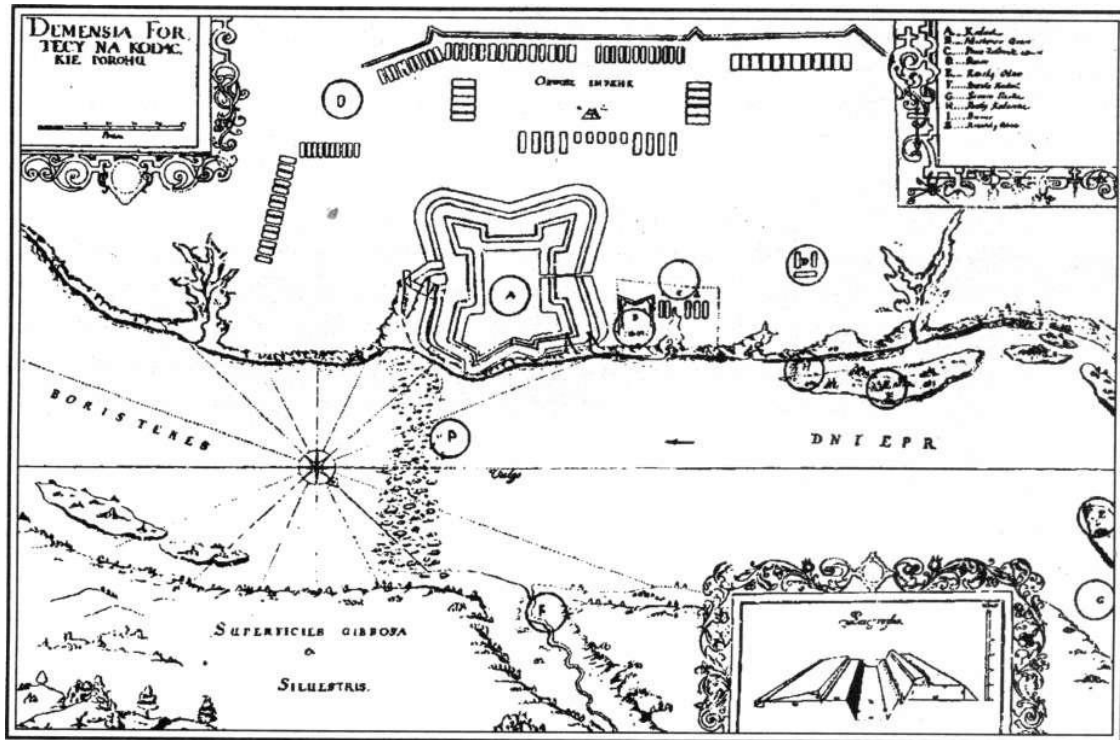

Рисунок 2.2 – План польської фортеці Кодак 1639 року (проект Гетканта)

Досить швидко біля фортеці виросла невеличка слобода, про яку збереглася така інформація: «У слободі під замком було з 60 будинків, у котрих мешкали прийшли люди. Землю тут не обробляли через ординську небезпеку, а якщо хто й обробляв, то небагато й обережно... Над самим Дніпром був базар, де продавали ремені й інші дрібниці» [21, с. 22]. У ті небезпечні часи люди прагнули селитися під захистом фортець, укріплених містечок та міст, тому виникнення села біля фортеці було закономірною подією. Існує також думка, що село Старі Кодаци виникло раніше фортеці. На карті XVII століття [див. рис. 2.2] зображено прилеглу до фортеці територію, а саме поселення допоміжного складу залоги із лінійним земляним укріпленням, контур валу старої фортеці і навіть базарний майдан. З обох боків від фортеці видно яри, які разом із укріпленою лінією надавали захист поселенцям слободи.

На думку дослідника О. Харлана, побудова фортеці була першим кроком на шляху до зведення значного містобудівного утворення Речі Посполитої на теренах Надпоріжжя. Микита Корж, мешканець слободи Половиця, оповідав: «Сей Кодак был городом и находился под Польскою державою, в нем была устроена знатная побережная крепость, обведена глубоким рвом и высоким земляным валом с подземными воротами...» [14, с. 50]. Але справжнім

польським містом Кодак не став, оскільки в умовах Національної революції середини XVII ст. він перетворився на один із козацьких опорних пунктів. Дослідники історії фортеці стверджують, що жодного разу він не був узятий штурмом, і лише 1 жовтня 1648 р. після поразки поляків під Пилявцями гарнізон Кодака капітулював перед козаками [24, с. 19].

Перебуваючи з 1656 року в складі володінь Запорозької Січі, поселення отримує першу похідну церкву в ім'я Архистратига Михаїла, яку було встановлено для берегової варти козаків-лоцманів. Далі впродовж 100 років фортеця із поселенням зазнали багатьох знищень і відбудов, доки в 1748 р. в місті Старий Кодак на кошти запорозького козацтва не побудували сталу дерев'яну церкву в ім'я святого Архангела Михаїла (усередині укріплення, що дозволило їй уціліти під час набігів) [21, с. 27]. Із зовнішньої сторони земляних укріплень розляглося містечко, яке складалося із двох слобід, де осіло багато козаків після ліквідації Запорозької Січі в 1775 році.

Оскільки дерев'яна церква швидко занепадала, у 1785 р. було споруджено новий дерев'яний храм в ім'я святого Архангела Михаїла (за деякими архівними документами, нова церква стояла вище старого кладовища на місці сучасних крамниць) [22].

*Рисунок 2.3 – Старокодацька Архангело-Михайлівська церква (1880 р.).
Прорис виконав О. Харлан за малюнком І. Репіна*

Завдяки вивченим архівним матеріалам і розвідкам О. Харлана ми маємо уявлення про зовнішній вигляд старої дерев'яної церкви (перекладеної в 1818 р.) і дзвіниці (1818 р.) коло церкви. Дерев'яна церква в ім'я Архистратига Михаїла в селі Старий Кодак належала до типу хрещатих триверхих храмів [26, с. 20]. Силует культового ансамблю був важливою містобудівною домінантою в ландшафті й забудові Старого Кодака, що підтверджують матеріали кінця XIX – початку XX століття.

Старокодацька церква була не менш відомою, ніж дерев'яний Троїцький собор у Новомосковську. У 1880 році її відвідав і намалював відомий живописець Ілля Рєпін, також у 1880-х рр. церкву Старого Кодака відвідував Д. І. Яворницький [26, с. 22]. Але в 1937 році споруду, яка визначала архітектурний образ поселення – церкву Архістратиґа Михаїла, – було розібрано [10]. У 1944 році на території фортеці закладено гранітний кар'єр. За подальші 50 років постраждала більша частина укріплень. На сьогодні вціліла лише південно-західна ділянка з двома бастіонами, площею 9,7 га. Це 46 % від колишньої загальної площі земляних укріплень [26, с. 25]. На жаль, знищено ті історичні місця, де колись стояла перша дерев'яна церква Архангела Михаїла і єдина в'їзна брама до фортеці.

У 1992 році Дніпропетровське відділення Інституту археографії НАН і в 1995 р. професор Ю. Мицик висунули питання про початок літочислення Дніпропетровська з 1635 р., тобто з дня заснування поляками фортеці Кодак. Але опонентом цієї думки виступила професор Г. Швидько, заявивши, що Катеринослав на Дніпрі побудований не на місці польської фортеці Кодак, а на місці запорозької слободи Половиця. Відповідно, вік міста слід відраховувати з 1750 р., коли вперше у пресі згадано назву слободи, хоча козак Лазар Глоба у своєму листі на ім'я Новоросійського губернатора М. Язикова зазначав 1743 р. «як рік активного заселення Половиці». Польський історик М. Дубецький виявив у джерелах першу згадку про Половицю «... перед 1634 роком». Зважаючи на думку академіка Д. І. Яворницького, що «князь Потьомкін вибрав місце для Катеринослава там, де була запорізька слобода Половиця, між слободами Новим і Старим Кодаками», низка дослідників стверджують, що польська фортеця Кодак не має ні історичних, ні адміністративно-територіальних передумов для оголошення її точкою відліку початку історії Катеринослава з 1635 року [5, с. 23].

Рисунок 2.4 – Дипломна робота студента Придніпровської державної академії будівництва та архітектури Юрія Лозовенко під керівництвом доцента кафедри дизайну архітектурного середовища Т. М. Товстик

Отже, можна стверджувати, що саме слобода Половиця стала попередницею для розбудови нашого міста на Дніпрі. Але беззаперечно цінними для сучасних мешканців міста є залишки Кодацької фортеці як історичного артефакту, а відновлення церкви Архангела Михаїла на старому місці повернуло б нашому місту чудову пам'ятку храмової архітектури козацької доби.

До речі, студент Придніпровської державної академії будівництва та архітектури Юрій Лозовенко під керівництвом доцента кафедри дизайну архітектурного середовища Т. М. Товстик підготував дипломну роботу на тему «Формування музейно-туристичного комплексу «Кодацька фортеця» із чудовими пропозиціями щодо відновлення історичної пам'ятки та її функціонування.

2.4. Реформування Запорозької Січі Б. Хмельницьким. Новий Кодак

У 1648 році Б. Хмельницький із Микитинської Січі організував повстання проти польської влади, яке переросло у Визвольну війну українського народу за становлення своєї державності. Богдан Хмельницький провів низку успішних битв у 1648 – 1649 рр., унаслідок чого було укладено Зборівську угоду, яка дала можливість розбудовувати на землях Київщини, Чернігівщини і Брацлавщини українську козацьку державу за зразком устрою Запорозької Січі. Остання ж мала відійти на другий план, зосередившись насамперед на

антитурецькій боротьбі [16, с. 87]. Зборівська угода, за якою встановлювався 40-тисячний реєстр Війська Запорозького в складі 16 територіальних козацьких полків, не задовольнила усіх повстанців, які вважали себе козаками і брали участь у воєнних діях. Значна частина з них повинна була повернутись до маєтків своїх господарів і виконувати селянські повинності. Велика кількість незадоволених учасників війни зібралася на Запорозькій (Микитинській) Січі, де в лютому 1650 р. вибухнуло повстання проти Б. Хмельницького.

Гетьман здійснив до Микитиноного Рогу каральну експедицію, придушив повстання, а вже у квітні 1650 р. провів реформу Запорозької Січі з метою обмеження її автономії. Так, малі кошові утворення були об'єднані в єдиний великий Кіш Січі, який тепер поділявся на курені. Було введено посаду *кошового отамана Січі*. Усі земельні володіння Січі були поділені на п'ять районів-паланок: *Самарську, Кодацьку, Ингульську (Перевізьку), Кальміуську та Бугогардівську*. Кожну паланку очолив полковник. Для контролю за діяльністю Січі Б. Хмельницький розташував у її Коші свою залозу [7, с. 32]. У 1652 році запорожці вирішили покинути Микитин Ріг і повернутися до старих місць неподалік Базавлуцької Січі. У гирлі р. Чортомлик, де вона впадає у Дніпро, було облаштовано **Чортомлицьку Січ**, яка проіснувала до 1709 р. і отримала назву Старої. На місці Микитинської Січі частково залишилося поселення Микитин Ріг (у майбутньому – Нікополь), а частково розлилося Каховське водосховище [16, с. 88].

Серед усіх паланок Січі найбагатшими були Самарська і Кодацька, розташовані на землях сучасної Дніпропетровщини. Центром Кодацької паланки стало містечко **Новий Кодак**, розташоване на відстані 15 км від Кодацької фортеці вгору по Дніпру (у наш час це один із районів міста Дніпро, що має назву Кайдаки). Поселення Новий Кодак, що виникло завдяки перевозові через річку Дніпро, уперше згадується в історичних джерелах у 1596 р. як неукріплене поселення, у 1645 р. як дерево-земляний замок (можливо, збудований польською владою для контролю перевозу), у 1650-му – як містечко з парафіяльною (католицькою) церквою. У 1652 році в Новому Кодаку як військово-адміністративному центрі Кодацької паланки козаки звели нові укріплення, і поселення почало стрімко розростатися [21, с. 38]. У зв'язку з виникненням м. Новий Кодак, містечко, розташоване біля Кодацької фортеці, побудованої поляками, отримало назву Старого Кодака.

У Новому Кодаку містилися адміністрація паланки (полковник, осавул, писар, хорунжий), суд, канцелярія, школа, церква святого Миколая, а також похідна січова церква. Біля міста працювала переправа через Дніпро. Адміністрація паланки контролювала використання природних багатств, а саме лісів, урочищ, дібров, гаїв, річок, озер, ставків, криниць [7, с. 33]. Більше того, біля Новокодацького перевозу перетиналися три великі торговельні шляхи – перший по Дніпру або уздовж ріки з товарами і припасами для Січі, другий («рибний») шлях із Західної Європи на Дон, третій (чумацький) шлях вів із Батурина на Перекоп. Таке вигідне географічне розташування звичайно

сприяло значному економічному піднесенню Нового Кодака, який перетворився у другій половині XVII століття на справжнє місто [24, с. 30 – 31].

У 1709 році російські війська спалили містечко (населення перегнали до Новобогородицька), і відродилося воно лише після повернення запорожців під російську протекцію в 1734 році. На цей час припадає відновлення міста з церквою і будівництво більшої фортеці навколо нього, про що сповістив Микита Корж. За його спогадами, місто було обведене глибоким ровом і гострими рогатками у дві лави на сажень від рову. У місті було три дерев'яні вежі: перша – униз по Дніпру, друга – угору по Дніпру, а третя – на південь. Понад ровом було облаштовано земляний вал із чотирма розкатами по кутах міста, на яких встановлено гармати. На валу стояли лозові кошики, доверху насипані землею, схожі на маківки. Ці кошики донизу були виплетені дуже вузько, не ширше аршина, а їх висота і ширина вгорі – косий сажень. Ставили їх на валу один біля одного так щільно, щоб верхні краї кошиків сходилися до купи, а нижні – трималися на валу. Ці кошики робили для захисту від ворога, щоб куля, вдарившись об наповнений землею кошик, не могла зашкодити вартовим, які з мушкетів, установлених у щілини між кошиками, вели вогонь по ворогу [14, с. 52]. Отже, земляна фортеця Нового Кодака була визначною спорудою і справляла враження не тільки на мешканців, а й на іноземців, які дивувалися великій кількості укріплень у Гетьманщині і на Запоріжжі (див. рис. 2.6).

Картографічні матеріали XVIII ст. надають такі відомості про Новокодацьку фортецю: земляна фортеця бастионного типу являла собою трапецію в плані із площею внутрішнього простору 9,9 га. Фортеця мала чотири бастионні фронти із трьома дерев'яними вежами. У місті були військовий плац, помешкання полковника паланки і старшини, канцелярія. Укріплене місто із заходу і сходу оточували великі приміські слободи (форштадти). У межах міських укріплень розпланування було регулярним, а за межами фортеці – було вільним (див. рис. 2.5). У цілому розпланування міста було суто функціональним – садибні одноповерхові будівлі зводилися переважно з місцевих матеріалів (глини, соломи, очерету, іноді з дерева) [21, с. 45]. Дослідник В. Старостін вважає, що населення проживало в мазанкових хатах під очеретяними дахами, вибілених і розфарбованих різнокольоровими глинами; а частина кодачан жила у землянках [24, с. 35]. Оскільки містечко було важливим торговельним центром, воно мало ярмарковий майдан, крамниці, склади, шинки, майстерні тощо.

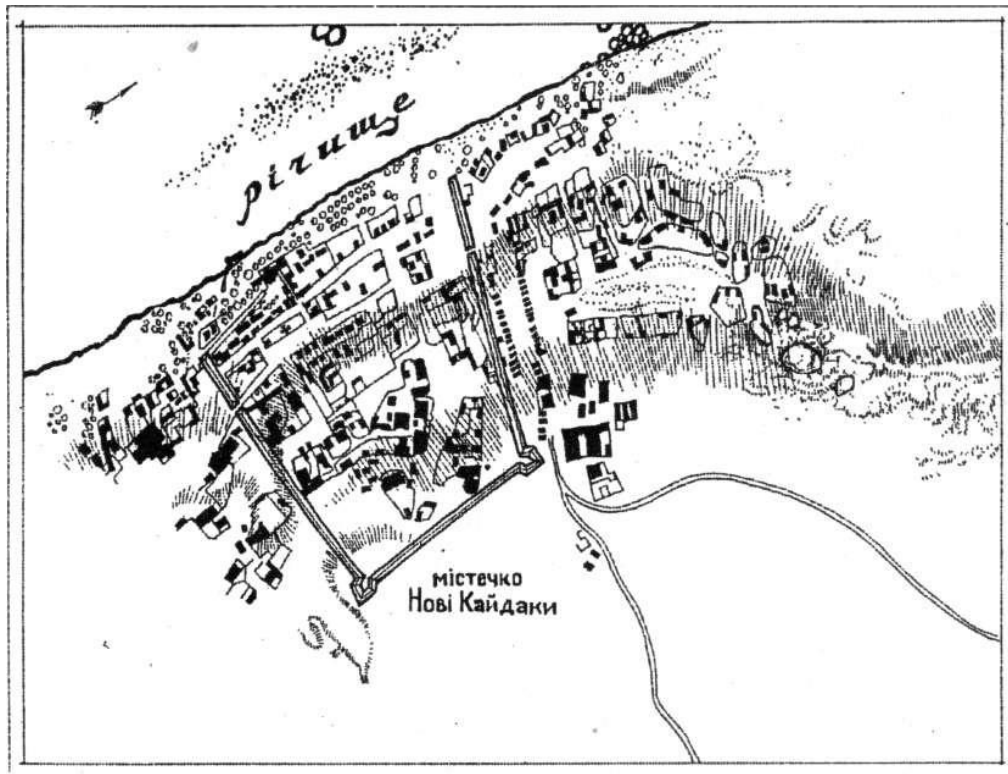

Рисунок 2.5 – План Нового Кодака 1770-х рр. (прорис О. Харлана)

Завдяки зусиллям дослідників В. Старостіна та О. Харлана було знайдено залишки земляних укріплень Новокодацької фортеці в сучасному місті. Найкраще збереглися залишки південного і східного фронтів фортеці вздовж вулиць Старобазарної (колишньої Союзної) і Сибірської [21, с. 46]. У паланковому місті було зведено канцелярію, скарбницю, арсенал, церковне правління, митну контору, шпиталь, школу, касарні, військовий плац. Тричі на рік у Новому Кодаку проводилися великі ярмарки [24, с. 35]. Отже, зрозуміло, на який потенціал мав спертися новозаснований у 1785 р. Катеринослав-на-Дніпрі, і чому з 1785 до 1791 рр. в офіційних паперах Новий Кодак навіть називається Катеринославом!

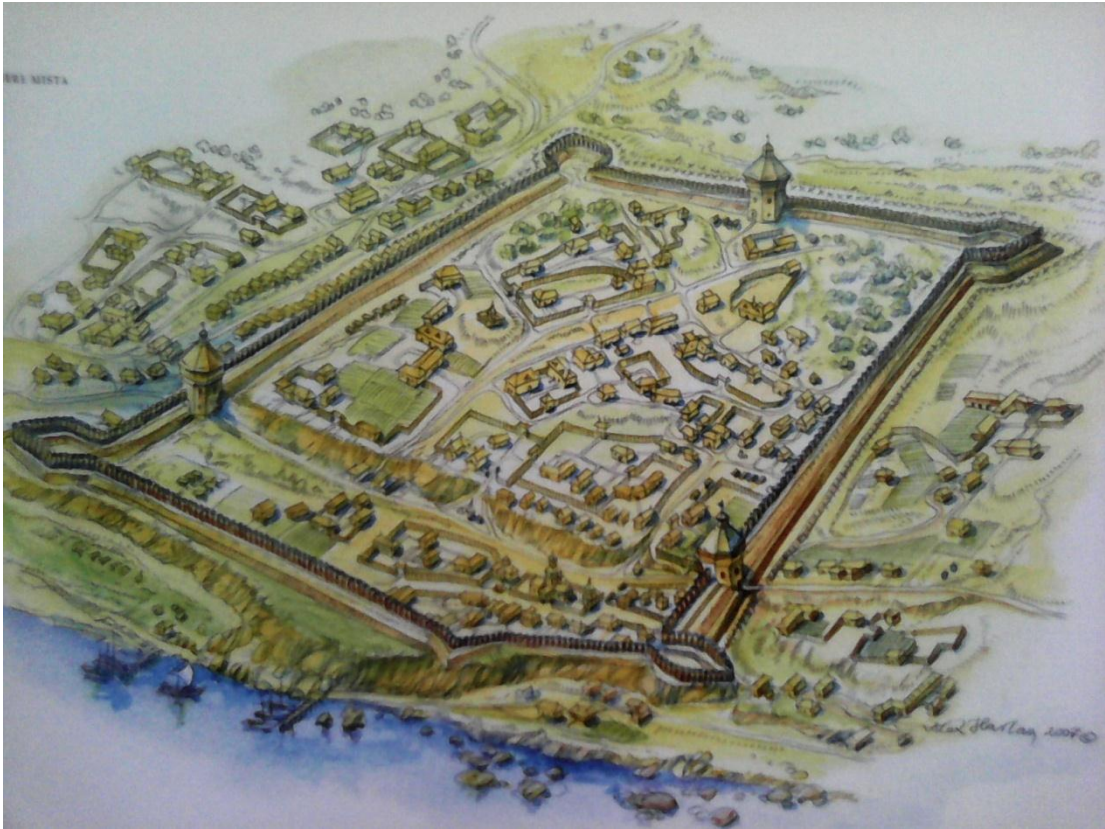

Рисунок 2.6 – Візуальна реконструкція міста Новий Кодак (художник О. Харлан)
Фронтіри міста: історико-культурологічний альманах. – Вип. 4. – Д. : Герда, 2015

Дуже важливим елементом забудови міста була церква – дерев’яна **Свято-Миколаївська церква** (зведена в 1650 р. запорожцями, з 1730 р. – соборна). Упродовж 1780 – 1782 років було побудовано церкву св’ятого Духа на міському цвинтарі, а в 1793 р. при ній збудовано і освячено новий придільний храм в ім’я святого князя Михаїла Чернігівського (на жаль, обидві споруди не збереглися). На початку ХІХ століття дерев’яна Миколаївська церква потребувала ремонту, але будівництво церков із дерева в той час було заборонене, тому в 1807 р. освятили нове місце для закладки кам’яної **церкви на честь святого Миколая** (яка знаходиться і досі в Кодаках на вул. Фортечній (колишня Жовтенят), 108) (див. рис. 2.7).

Отже, у ХVІІІ столітті Новий Кодак став важливим адміністративним центром, до відання якого належало близько 12 тис. км² правобережних земель і дніпровські острови [16, с. 248]. Місто було центром розвитку торгівлі, ремесла, культури, і, відповідно, під час реалізації російського проекту під назвою «Катеринослав Дніпровський», завдяки своїм ресурсам стало його безпосереднім попередником. Зараз, на жаль, ми не можемо побачити козацького паланкового містечка, але можемо відчутти його дух завдяки назвам вулиць, співзвучним часам розквіту Нового Кодака – Фортечна, Курінна, Крамнична, Погоріла, Кайдацька, Старобазарна, Річкова, Вільний проїзд, Кайдацький шлях тощо. До речі, дослідники О. Репан, В. Старостін і О. Харлан вважають за доцільне вести літочислення нашого міста саме від дати згадування про Новокодацьку фортецю (1645 р.). У 2007 році з ініціативи

благодійного фонду Олексія Лазька, Інституту суспільних досліджень та ВГО «Всеукраїнська федерація «СПАС»» поблизу місця розташування Новокодацької фортеці встановлено пам'ятний знак із зображенням земель Кодацької паланки (див. рис.2.8).

Рисунок 2.7 – Миколаївська церква в с. Нові Кайдаки (1811 р.), малюнок О. Харлана

Рисунок 2.8 – Пам'ятний знак на згадку про паланкове місто Новий Кодак, розташований поблизу сучасного Кайдацького мосту в м. Дніпро

2.5. Дніпровські пороги і Лоцманська Кам'янка

Місто Дніпропетровськ (Дніпро) розташований біля Кодацького порогу – першого з дев'яти, тому з давніх давен наш край був своєрідними воротами до Низу Дніпра через пороги. Поріг на Дніпрі – це кам'яна гряда поперек його річища, через яку проривається вода, падаючи вниз по схилу. Дніпрові пороги у додніпрогесівські часи піднімалися з води на висоту до п'яти метрів і були дуже небезпечними для судоплавства. Таких порогів було дев'ять: **Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець** (Дід-поріг, Ревучий), **Вовницький, Будильський** (Будило), **Лишний, Вільний** (Гадючий). Від Кодацького, униз по Дніпру, до останнього – Вільного (який зараз знаходиться у приміській зоні м. Запоріжжя) – відстань була 60 км.

Рисунок 2.9 – Листівка з колекції В. І. Большакова

Вода проходила пороги з величезною швидкістю, із шумом і ревом, пробиваючись між камінням і скелями, розбиваючись на бризки і водяний пил. На жаль, сьогодні не можна спостерігати таке вражаюче видовище, бо після побудови в 1932 р. Запорізької гідроелектростанції (Дніпрогес), гребля якої підняла рівень води в Дніпрі, пороги опинилися під водою.

Окрім порогів, що суцільною масою майже повністю перекривали ріку, на Дніпрі були ще забори – скелі, котрі місцями були розкидані по річищу, а також траплялися поодинокі камені, овіяні легендами (рис. 2.9) (найвідоміші з них – Богатирі, Монастирско, Корабель, Гроза, Цаприга, Гаджоло і Розбійники) [16, 13]. Пам'ять про дніпровські пороги ретельно зібрана місцевими краєзнавцями Д. Яворницьким, Я. Новицьким, В. Бідновим тощо. Зокрема, Дмитро Іванович Яворницький у 1928 – 1932 рр. організував масштабну археологічну експедицію вздовж порогів, хоча вже в 1928 р. вийшла його праця-альбом «Дніпрові пороги», що свідчить про величезну кропітку роботу попередніх років, проведену вченим із дослідження унікального природного явища.

За висновками вчених, дніпровські пороги були своєрідною природною лабораторією, бо завдяки їм відбувалося активне збагачення річкової води киснем. Саме тому на цій ділянці Дніпра, а також за порогами, униз по течії (у Великому Лузі), водилися рідкісні види риб, а вода й повітря в цих краях мали лікувальні властивості [7, с. 34].

Оскільки ще з часів Київської Русі Дніпро виступав у ролі торговельного шляху «із варяг в греки», постала необхідність у спеціально підготовлених людях, які допомагали долати порожисту частину ріки. З документів козацьких часів відомо, що в 1656 р. за розпорядженням Коша Запорозької Січі в Старому Кодаку була створена громада лоцманів для забезпечення судноплавства через дніпровські пороги. У 1750 році **Лоцманська Кам'янка** згадується як «найдавніше Запорозьке займище». Після ліквідації Запорозької Січі (1775 р.), а особливо після того, як українські лоцмани успішно провели через пороги

флотилію Катерини II (1787 р.), лоцманській справі на дніпровських порогах приділялася велика увага: лоцманська громада була зарахована на державну службу й отримувала пільги. У 1794 році у Лоцманській Кам'янці побудували церкву, а в 1874 р. спорудили нову. Один з останніх лоцманів, Г. Омельченко у своїй книзі «Спогади лоцмана порогів Дніпрових» (Дніпропетровськ, 1998) детально описав звичаї лоцманської громади, процес подолання порогів уверх та вниз по течії річки тощо.

Дніпрові пороги зумовили виняткове значення місцевості навколо них, контроль над якою дозволяв керувати просуванням по річці торгових валок та військ. Ось чому цю територію намагалися контролювати кочовики й українські козаки, польська і російська влада.

2.6. Роль дніпровської лінії фортець у зміні розстановки сил

Росія, вступивши до антитурецької «Священної Ліги», зобов'язалася здійснити військовий похід проти Кримського ханства, що негативно позначилося на долі Вольностей Війська Запорозького. Через невдалий Кримський похід російсько-українських військ у 1687 р. було переобрано гетьмана (замість Івана Самойловича українським гетьманом став Іван Мазепа) і споруджено у 1688 р. поблизу старовинного козацького містечка Самарь **Богородицьку (Новобогородицьку) фортецю**. Уперше містечко Самарь було згадане в грамоті Стефана Баторія 1576 р., коли містечко віддавали у вічну власність запорожцям, а

Рисунок 2.10 – Дніпровські Пороги в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона

засноване воно було, на думку дослідників В. Бінкевич, В. Камеко, В. Старостіна, на початку XVI століття. В умовах постійної татарської небезпеки більшість поселень мали укріплення, і Самарь (розташована на великому мисі при злитті р. Самара з її притокою Кримкою, поблизу сучасного с. Шевченко, що входить до складу м. Дніпро) не була винятком. Цитадель містилася на узбережжі, займала найвище місце і контролювала прилегле поселення, яке розміщувалося нижче [21, с. 55]. У часи Хмельниччини місто стало важливим адміністративним центром Самарської паланки, одним із центрів транзитної торгівлі, тому деякі дослідники (зокрема, професор ДНУ І. Ф. Ковальова) вважають за доцільне вести літочислення нашого міста саме від козацького містечка Самарь, тобто із середини XVI століття.

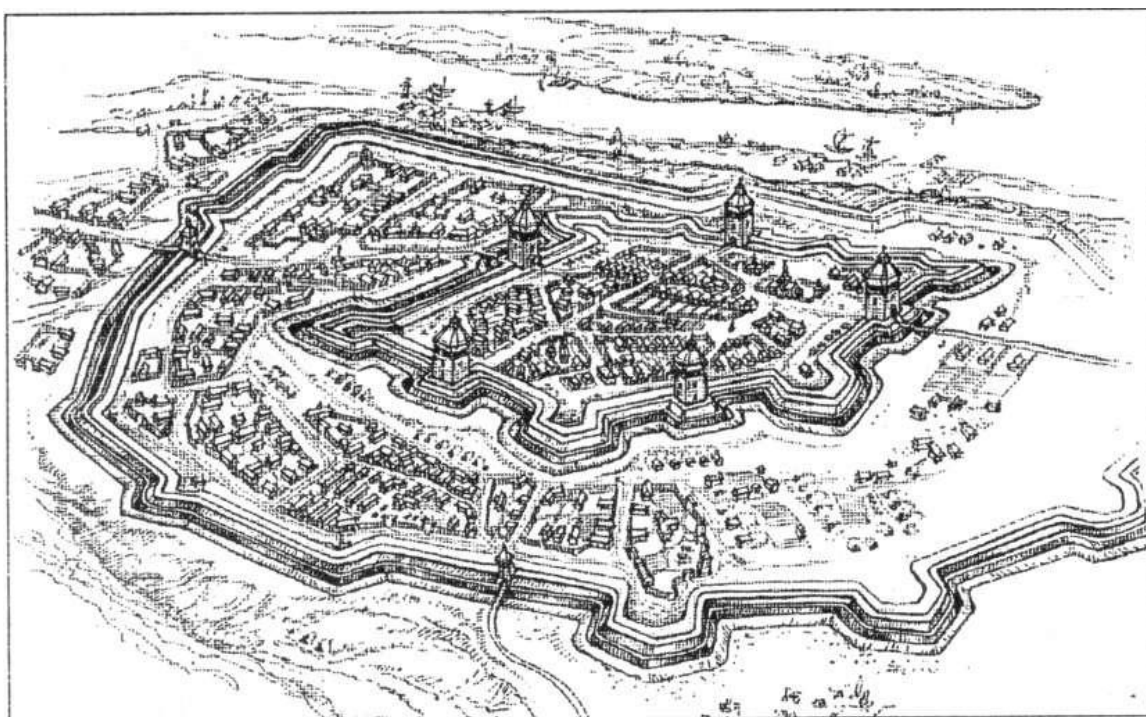
За Коломацькими договірними статтями, підписаними після обрання гетьманом І. Мазепи, передбачалося збудувати опорні пункти для наступу на Крим на річках Самара, Оріль, Берестова і Орчику. За свідченням М. Костомарова, Богородицька (Новобогородицька) фортеця була найважливішою з перерахованих. На думку дослідника В. Векленка, власне Богородицька фортеця існувала впродовж 1688 – 1712 років [2].

Про спорудження фортеці С. Величко свідчить: «Її будували впродовж цілого тодішнього літа за розпорядженням та наглядом інженера-німця, присланого з Москви, саме козацьке військо, і, як належало, зробило все, і міцно уфортифікувало... У наступні роки це місто з церквами й будинками було добудоване остаточно і то малоросійськими людьми, які прийшли сюди для мешкання». Навколо фортеці утворилося «місто», заселене прийшлими людьми з Гетьманщини [7, с. 36]. За іншим джерелом, план фортеці склав голландський інженер фон-Зален, а місто було завершено усього за один місяць, оскільки складалося лише з ретраншементу [21, с. 56]. Згодом у фортеці було зведено дерев'яну церкву і багато житлових, господарських і військових споруд, а із зовнішньої сторони фортеці виріс посад, обведений «валовою фортецею» (довжиною 1640 сажнів, або 3 500 м) (рис. 2.9). Отже, Богородицьке місто мало дві лінії укріплень: навколо фортеці і навколо посаду.

Якщо Богородицька фортеця в плані – п'ятикутник неправильної форми, що відповідало загальноєвропейським правилам оборонного будівництва, то Богородицьке місто було укріпленням змішаного баштово-бастіонного типу з трьома бастіонами і двома напівбастіонами. Фортеця була укріплена п'ятьма бастіонними фронтами, посеред яких були зведені дерев'яні вежі, причому дві з них мали брами з перекидними мостами через рів. На думку дослідника О. Харлана, залишки збудованої в 1688 р. Богородицької фортеці були використані для укріплення 1736 р. майже без змін (за винятком збільшення внутрішньої площі фортеці з 7,1 до 9,1 га) [21, с. 64].

Новобогородицька фортеця допомогла російсько-українському війську під час другого Кримського походу 1689 року. Через неї виникли ускладнення стосунків між запорожцями і лівобережним гетьманом І. Мазепою, оскільки перші вбачали в будівництві фортеці загрозу для себе, своїх споконвічних вольностей. Як зазначає О. Апанович, Богородицька фортеця була збудована за

рахунок запорозьких рибництв, пасік та мисливських угідь, тому не могла не викликати протестів запорожців [19, с. 95]. На гарнізон фортеці також скаржилися монахи Самарського Пустино-Миколаївського монастиря, але безрезультатно. Більше того, після другого Кримського походу 1689 р. воєначальник князь В. Й. Голіцин заклав ще одну фортецю на р. Самара вище Вільного Броду – **Новосергіївський городок** (поблизу с. Вільне Новомосковського району). Мешканці «городка» вирубували дерева в запорозьких лісах, забирали козацькі пасіки тощо. Наприкінці XVII століття запорожці взяли участь в Азовсько-Дніпровських походах російсько-українських військ, а при Новобогородицькій фортеці було створено прикордонний корпус добірної кінноти, який для попередження нападів турків і татар здійснював роз'їзди аж до Кизикермена [7, с. 37].

*Рисунок 2.11 – Богородицьке місто наприкінці XVII ст.
(малюнок-реконструкція О. Харлана)*

Константинопольський договір (1700 р.) між Росією і Оттоманською Портою передбачав розмежування між ними володінь у районі Великого степового кордону як зони відчуження, скасувавши цим самим «спадкоємне право» Криму на збір данини зі Степу. Для українських земель цей договір мав позитивні наслідки, оскільки припинилися постійні татарські грабівницькі набіги, які не давали можливості місцевим нормального проживання і господарювання на Півдні України. Але водночас Константинопольський договір став початком для просування Росії до Чорного моря, вигнання з Причорномор'я татар і турків, що в результаті зробило Запорозьку Січ непотрібною для російської влади.

Протягом XVIII століття татарські набіги вже здійснювалися лише під час російсько-турецьких війн і були складовою частиною воєнних планів командування турецької армії. Більше того, татари не завдавали шкоди запорожцям, а навпаки, між Запорозькою Січчю і Кримом розвивалася жвава торгівля, запорозькі і татарські промислові люди добували сіль в одних і тих же прогнойнських солоних озерах [7, с. 38].

Згідно з умовами Константинопольського договору в 1705 р. проведено розмежування російсько-турецького кордону, згідно з яким уся територія нашої нинішньої області опинилася в межах володінь Російської держави; але, оскільки частина запорозьких володінь була віддана татарам, це викликало козацькі протести, на які російська влада мусила відреагувати. Також козаки продовжували виступати проти побудови у своїх володіннях російських фортець. Окрім уже згаданих самарських фортець, у 1696 р. почала зводитися фортеця Кам'яний Затон на лівому березі Дніпра, напроти Чортомлицької Січі (де р. Кінська впадає в Дніпро). Запорожці спочатку активно листувалися з царським урядом, вимагаючи, щоб на Гетьманщині не було «полковництва», а були січові порядки, щоб млини на пограниччі Запорожжя з Гетьманщиною і перевози через Дніпро біля Переволочни були віддані запорожцям, щоб цар наказав зруйнувати ненависні фортеці на Самарі і Кам'яний Затон на Дніпрі. Потім почалися активні дії: у 1704 р. січовики штурмом узяли Новосергіївський городок (фортецю) на Самарі, а в 1709 р. зруйнували фортецю Кам'яний Затон.

Після шведського вибору Івана Мазепи, якого підтримала більшість запорожців, наприкінці травня – на початку червня 1709 р. за наказом царя російські війська штурмом узяли Чортомлицьку Січ і зруйнували її. Також були знищені всі запорозькі поселення від Січі до Переволочни, у тому числі Кодак (Старий і Новий). Запорозькі землі між Оріллю і Самарою були приєднані до Миргородського полку Гетьманщини. Запорожці, які врятувалися втечею, утворили Січ на р. Кам'янка (де вона впадає в Дніпро) в межах татарських володінь, а через два роки – в Олешках (нині – м. Цюрупинськ Херсонської області). Але невеликими поселеннями козаки осідали і вздовж рік Інгул, Саксагань, Базавлук, Сура, тобто на території, підданій Росії [7, с. 40; 16, с. 94].

У 1711 році, згідно з умовами Прутського договору між Росією і Туреччиною, Новобогородицьку та інші фортеці було зруйновано, але навіть після цих дій висота валу (1,7 сажня) і глибина рову (2,3 сажні) були значними [21, с. 60]. На початку 1730-х років знову розпочалися підготовчі дії (у тому числі фортифікаційні) до війни з Туреччиною. Зокрема, велося будівництво в 1731 – 1738 рр. так званої Української лінії від Дніпра до Сіверського Дінця. На початок російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. Українська лінія нараховувала 268,5 версти (з 700 планованих) і складалася з 16 фортець та понад 200 редутів. У 1736 році російське військове командування відновило розорені згідно з Прутським договором 1711 р. Новобогородицьку і Новосергіївську фортеці. Відтоді Новобогородицька фортеця була відома під

назвою Старосамарського ретраншементу.

Як свідчить дослідник О. Харлан, навколо Богородицької фортеці було споруджено новий великий ретраншемент, за яким утворювався величезний посад для зібрання війська і зберігання провіанту (рис. 2.10). Довжина ретраншементу дорівнювала 3 200 м, а загальна площа посаду була 47,8 га. Старовинна фортеця розташовувалася посеред нових укріплень і мала 10,6 га загальної площі забудови. Розпланування ж міста, сформованого на початку XVIII ст., належало до типу центричних, з елементами радіальної та порядкової систем планування. Основою розпланування загальноміського центру в межах фортеці було перехрестя головних вулиць [21, с. 62].

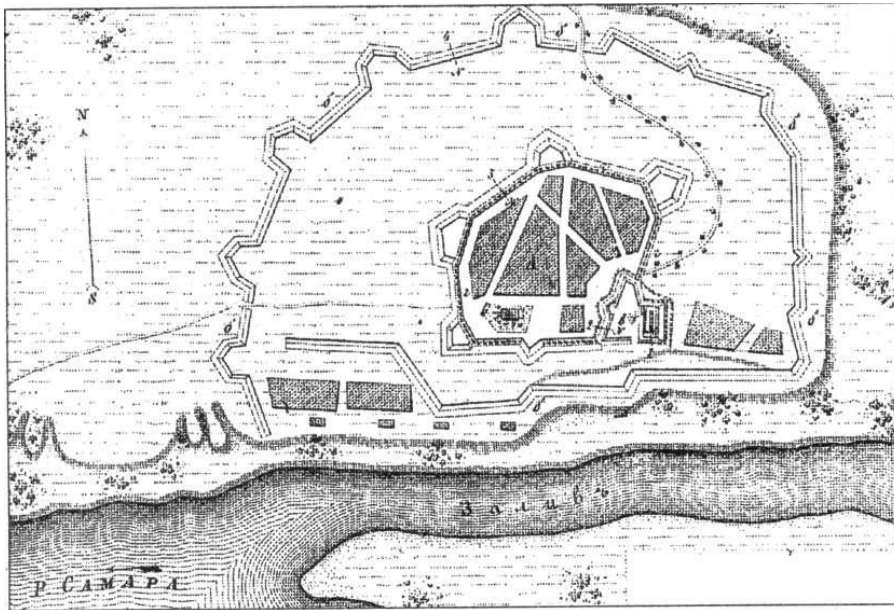

Рисунок 2.12 – План ретраншементу навколо Новобогородицької фортеці (1736 р.) [21]

Від Української оборонної лінії до південного кордону вниз по обох берегах Дніпра було споруджено як ретраншементи, так і редуті. На лівому березі – шість редутів (Романовський, Сокільський, Терлимський, Протовчанський, Кодацький, Миколаївський), на правому березі – ретраншементи (Кам'янський, Ненаситецький, Малишівський, Хортицький, Ново-Січенський), при чому деякі з них були облаштовані на залишках запорозьких укріплень [21, с. 66].

Документи 1779 року свідчать, що на місці будівництва Катеринослава I розташовувалось передмістя Богородицької фортеці, яке в 1786 році перейменовано на Новомосковськ. За свідченнями Д. Яворницького, перша церква в старовинному козацькому містечку існувала ще в 1576 році [31, с. 263]. У 1688 році було збудовано храм в ім'я Живоносного Джерела Пресвятої Богородиці, від чого фортеця отримала назву Новобогородицької. У 1798 році церкву перенесли до слободи Одинківка, розташованої напроти Старої Самари, на лівому березі річки Самара [21, с. 71].

У наш час на місці Новобогородицької фортеці ростуть плодові дерева та чагарники. Прогулюючись поселенням, можна помітити вали, які залишилися після зруйнування фортеці. Дослідження пам'ятки веде з 2005 року науково-дослідна лабораторія археології Придніпров'я Дніпропетровського національного університету під керівництвом проф. І. Ковальнової. Розкопки культурного шару містечка Самарь і фортеці дозволили зробити важливі висновки стосовно господарства та побуту мешканців цих двох поселень.

Так, житлова забудова Самарі, на відміну від дослідженої на території фортеці, характеризується «садибним» типом, що передбачає наявність житла і господарських приміщень поруч із незабудованими ділянками, у котрих можна вбачати т. зв. «левади». Житла представлені видовженими землянками чи напівземлянками, на відміну від переважно квадратних жител фортеці; у них відсутні входи через колодязь, проте наявні сходи або ход у вигляді пандуса. Наявність величезної кількості кахлів, а також фрагментів димарів, наводить на думку про існування т. зв. «варистої печі» чи груби [27].

Археологи ДНУ стверджують, що етнографічні особливості досліджених будівель вказують на їх належність до української традиції спорудження житла, а також відмічають відсутність знахідок наземних жител, збудованих на зразок російських «ізб». Матеріали, зібрані на розкопках Новобогородицької фортеці, дозволяють поділити житла на російські та українські завдяки формі входу (колодязний – російський, ступінчасто-похилий – український); наявності чи відсутності облицювання стін деревиною; наявності в російських житлах земляних лежанок [27].

Археологічні знахідки також доводять важливу роль місцевого ремісництва (були знайдені металообробні майстерні з виготовлення сільськогосподарських знарядь та інструментів, кузні, деревообробні, майстерні з виготовлення одягу, керамічного посуду). Отже, речові (археологічні) джерела дали можливість відновити картини життя мешканців містечка Самарь та Богородицької фортеці з посадом, які свідчать про активну містобудівну діяльність у Надпорожжі впродовж XVI – XVIII ст., задовго до початку російського колонізаційного будівництва в нашому регіоні.

2.7. Значення Нової Січі в історії краю

Важливим заходом російського уряду напередодні війни з Туреччиною був дозвіл запорозьким козакам повернутися в свої колишні володіння і заснувати нову Січ. Нова Січ постала в 1734 році неподалік від Старої (Чортомлицької) Січі на р. Підпільна (біля сучасного с. Покровське Нікопольського району). Адміністративно Запорозька Січ поділялася спочатку на п'ять паланок, число котрих поступово збільшилося до восьми. Сучасна Дніпропетровщина розташовується на землях Кодацької, Самарської, Орільської, Протовчанської і частково Інгульської паланок.

Упродовж існування **Нової Січі** (1734 – 1775 рр.) в нашому краї поживається економічне життя, збільшується кількість населення, виникає багато поселень – сіл, слобід, козацьких хуторів (зимівників). На Запорозьких

Вольностях, слідом за козацтвом, сформувалася нова категорія населення – посполиті люди (тобто селяни), які активно займалися землеробством. За підрахунками професора В. Пірка (дослідника архіву Коша Нової Січі), на початку 60-х років на Запорожжі проживало 50 тисяч чоловік. Найбільш заселеною була північна частина Запорозьких Вольностей віддалена від небезпечного південного кордону, туди прибували втікачі з правобережних і лівобережних українських земель. Так, у 1744 році в містечку Стара Самара, яке перебувало у відомстві Полтавського полку, осіли 120 переселенців із північних полків Гетьманщини, а всього в містечку нараховувалося тоді 439 дворів, що на той час робило його значним поселенням.

Зимівники заможних козаків стали початком багатьох населених пунктів Дніпропетровщини. Наприклад, зимівник Семена Карнауха, відомий із 1737 р., перетворився на село **Карнаухівка**. Типовим козацьким зимівником була нинішня **Сухачівка**, заснована в 1770 р. козаком Сухачем, **Таромське**, старовинне козацьке займище, відоме ще з 1704 року. Осадчим **Петриківки** (Петрівки) був останній кошовий отаман Петро Калнишевський. У 1740 році виникла **Томаківка**, у 1750 – **Кам'янське** та інші слободи. Великою слободою була **Кам'янка (Лецманська)**, а з 1751 року на картах позначається слобода **Половиця**, на місці якої згодом постало місто Катеринослав, нинішнє Дніпро. На лівому березі Дніпра, навпроти Нового Кодаку, розляглась слобода **Кам'янка Лівобережна**, від якої ще й донині відомі назви її виселків – Березанівка і Ломівка. Не менш відомим іншим запорозьким поселенням на лівому березі Дніпра була **Мануйлівка**, заснована в 1740-х роках.

На території Запорозьких Вольностей містечка, слободи, села, хутори об'єднувалися **паланкою**. У побутовому значенні під назвою паланки розуміли центр адміністративного управління округу, хоча вона була також господарсько-територіальною одиницею. Паланкове поселення було найбільш залюднене з усіх наявних в окрузі. Очолювала паланкове управління паланкова старшина (полковник, писар та осавул). Паланкова старшина входила до складу січової старшини, хоч територіально й була віддалена від Січі. При паланці постійно перебували загони січовиків, які складалися з козаків усіх куренів. Оскільки Вольності належали всьому запорозькому війську, то й охороняти його були зобов'язані всі курені. Паланкова старшина щорічно обиралася на загальній раді товариства. Новою поширеною формою господарського життя на Запорозьких Вольностях був **зимівник**. Запорозькі зимівники розвивалися як багатогалузеві хутірські господарства, у яких використовувалася наймана праця, оскільки на Запорозьких Вольностях ніколи не було кріпацтва.

У 1751 році були утворені військові поселення із сербів-переселенців – **Нова Сербія** та **Слов'яно-Сербія**, які займали північні частини Кодацької і Бугогардівської паланок та береги рік Лугань, Сіверський, Донець, Бахмут (рис. 2.3). Вони заселялись іноземцями (сербами, угорцями, болгарами, волохами, греками), а Нова Сербія ще й українськими козаками і посполитими з Лівобережної та Правобережної України. Офіційно ці адміністративно-

територіальні одиниці були створені для оборони південного кордону, а фактично – для приборкання запорожців, частина яких у цей час активно приєдналися до гайдамацького руху на Правобережній Україні. У 1764 році Нова Сербія і Слов'яно-Сербія були включені до новоствореної Новоросійської губернії.

У 1768 році почалася російсько-турецька війна, яка викликала складні перетворення у нашому краї. За успішну бойову кампанію 1770 року Запорозьке військо було нагороджене царською грамотою, а кошовий отаман П. Калнишевський – медаллю з діамантами. У ході бойової операції в жовтні 1770 року запорожці захопили обози хана Крим-Гірея та ординський ясир – 673 волохів-молдаван і близько 100 євреїв. Волохів вони відправили до Старого Кодака, а євреїв – до торговельного містечка Нові Кодаци. Ці та ще 1 300 волохів, визволених запорожцями під Очаковом, за дозволом Коша поселилися неподалік від Старого Кодака, утворивши село **Волоське** на Дніпрі та **Волоські хутори** на Сурі [7, с. 45].

Упродовж війни була споруджена нова лінія укріплень від Азовського моря до Дніпра, яка перекрила козакам із Запорозької Січі доступ до Азовського моря. До того ж, за Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 року до Російської імперії відійшли землі між Дніпром і Бугом та на узбережжі Чорного моря. Завершення війни негативно вплинуло на долю Запорозької Січі – у ніч на 5 червня 1775 року військо під загальним командуванням генерал-поручика П. Текелі, яке поверталось з фронту, за таємним наказом Катерини II раптом оточило Січ і підступно зруйнувало її. Серед причин ліквідації Січі Д. І. Яворницький називає: по-перше, вільне «народоправство» на Запорожжі, несумісне з абсолютистським устроєм Російської держави; по-друге, намагання козаків зайнятись хліборобством, що наштовхнулось на бажання російських дворян-рабовласників захопити запорозькі землі; по-третє, постійні земельні суперечки між запорожцями й іноземцями, якими російський уряд населив Новосербію і Слов'яно-Сербію [30, с. 11, 12].

Рисунок 2.13 – Південна Україна в 1730 – 1770-х рр. [7]

Лише 3 серпня був проголошений царський маніфест про скасування Січі, котра «вконец уже разрушена со истреблением на будущее время и самого названия запорожских казаков» [4, с. 45]. Доля запорозьких козаків після «атакування» Січі, як відомо, склалася трагічно: кошовий отаман П. Калнишевський був засланий до Соловецького монастиря на 25 років. Його звільнили незадовго до смерті, а помер він там же в 112-річному віці (1803 рік.) Інші впливові старшини – військовий писар Іван Глоба та військовий суддя Павло Головатий були відправлені до Сибіру, більшість же козацької старшини середніх чинів зарахована на офіцерські посади до російської армії. Частина запорожців під час розорення Січі врятувалася втечею і заснувала Задунайську Січ (1775 – 1828 рр.). Козаки, які проживали в слободах і містечках, були перетворені на державних поселян. Запорозькі землі спочатку були включені до Новоросійської губернії і роздані в приватне володіння іноземцям, які перебували в російському підданстві, російським урядовцям і офіцерам, а також українським поміщикам старшинського походження (з колишніх Запорозжя і Гетьманщини). Величезні земельні площі в нашому краї отримали Г. О. Потьомкін, О. О. Прозоровський, О. О. В'яземський, Й. І. Хорват та ін. Дослідник І. Стороженко стверджує, що в 1776 – 1782 рр. запорозькі землі в володіння отримали 34 особи, які стали засновниками багатьох нині існуючих населених пунктів нашої області. Притік населення (головним чином, із Правобережної та Лівобережної України, а також на пільгових умовах іноземці, запрошені урядом для колонізації запорозьких земель) мав своїм наслідком появу нових державних, військових, приватновласницьких міст, слобід, сіл.

Ліквідація Нової Запорозької Січі в 1775 р. та заснування Катеринослава спочатку на Кільчені в 1776 – 1777 рр., а потім на Дніпрі в 1787 р. тісно пов'язані між собою. Деякі дослідники вбачають вирішальну роль у цьому саме Г. Потьомкіна, інші, навпаки, захищають його, відводячи головну роль ліквідатора Січі П. Рум'янцеву [5, с. 30 – 35; 19, с. 101]. Катеринославський історик В. Біднов взагалі стверджував, що останню Запорозьку Січ не зруйнували, а перетворили на містечко Покровськ [5, с. 33].

Отже, період XV – XVIII століть для нашого краю надзвичайно важливий, оскільки саме в цей час за впливу Запорозької Січі відбувається активне господарське освоєння і заселення території сучасного міста, що значно вплинуло на подальшу історію регіону, незважаючи на появу російського колонізаційного чинника.

Використана література

1. Бинкевич В. В. Городок старинный запорожский Самарь с перевозом: краеведческий очерк / В. В. Бинкевич, В. Ф. Камеко. – Д.: Пороги, 2000. – 156 с.
2. Векленко В. А. Археологические исследования Богородицкой крепости и ее посада: первые итоги // Архитектурное наследство. – М., 2011. – Вып. 54. – С. 88–101
3. Гуляев Г. И. А так ли это было? Полемические очерки истории Екатеринослава-Днепропетровска / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, В. С. Мороз. - Днепропетровск : ПГАСА, 2004. – 333 с. : 98 ил.
4. Гуляев Г. И. История Екатеринослава в почтовых карточках и фотографиях [Изоматериал] / Г. И. Гуляев, Большаков В. И. - Днепропетровск : ПГАСА, 2009. - 269 с. : 166 ил. : фото. – К 100-летию со дня рождения краеведа А. Ф. Стародубова.
5. Гуляев Г. И. Очерки истории Екатеринослава (А так ли это было?): в 2 кн. / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, В. С. Мороз. – 2-е изд., испр. и доп. – Днепропетровск : ПГАСА, 2007 – Кн.1 : (1775- 1886). – 2007. – 201 с. : ил.
6. Дніпровські лощмани: нариси з історії та історіографії / [Андреев В., Білівненко С., Бєслов О. та ін.]. – Херсон: В-во ВНЗ «ХДМІ», 2012. – 352 с.
7. Дніпропетровськ: віхи історії [Изоматериал] / упоряд. А. Г. Болебрух, С. А. Квітка. – Д. : Грані, 2001. – 256 с. : ілюстр, іл. кольорові.
8. Дніпропетровськ: минуле і сучасне : Оповіді про пам'ятки культури Катеринослава-Дніпропетровська, їх творців і художників / А. К. Фоменко [та

ін.]. – Д. : Дніпрокнига, 2001. – 582 с. : ілюстр, іл. кольорові.

9. Дніпропетровськ на рубежі тисячоліть / В. Лазебник [та ін.]. – Д.: Проспект, 2001. – 264 с.

10. Заруба В. Фортеця над Кодацьким порогом. – Д.: «Ліра», 2013. – 60 с.

11. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Києво-Могилян. акад., 2006 – Т. 2. – 2007. – 724 с.

12. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Києво-Могилян. акад., 2006 – Т.1. – 2006. – 800 с. : ілюстр.

13. Камеко В. Ф. Городок запорозьких козаків Новий Кодак: Краєзнавчі нариси про пам'ятки Надпорожжя / В. Ф. Камеко, В. В. Бинкевич. – Д.: «Пороги», 2007. – 171 с.

14. Корж, Н.Л. Отъ Съчи Запорожской : Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / Н.Л. Корж. – Репринт. издание, 1842. – Днепропетровск : [б. и.], 1991. – 59 с. Издание является приложением к документу: Газета "Собор"

15. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI століття в Україні / С. Леп'явко. – Чернігів: Сівер. думка, 1996. – 288 с.

16. Мицик Ю. А. Козацький край: Нариси з історії Дніпропетровщини XV – XVIII ст. / Ю. А. Мицик. – Д.: Вид-во ДДУ, 1997. – 176 с.

17. Мицик Ю. А., Бажан О. Г. Історія України / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан. – К.: ТОВ «Вид-во «КЛІО»», 2015. – 680 с.

18. Моє Придніпров'я : календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2009 рік / Дніпропетр. обл. універсал. наук. б-ка. – Д. : ЕНЕМ, 2008. – 296 с. : ил.

19. Моє Придніпров'я: календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2010 рік: методико-бібліогр. видання / Упоряд. І. Голуб. – Д.: ДОНУБ, 2009. – 301 с.

20. Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. праць / Дніпропетр. нац. ун-т ; відп. ред. С. І. Світленко. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – Вип. 4 . – 2007. – 380 с.

21. Репан О. Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII-XVIII століть в історії Дніпропетровська / О. Репан, В. Старостін, О. Харлан. – К.: Українські пропілеї, 2008. – 268 с.

22. Старий Кодак. Історичний нарис. Бібліографія / Упоряд.: І. Голуб, В. Старостін. – Дніпропетровськ: ДОНУБ, 2007. – 82 с.

23. Стародубов, А. Ф. Память истории : г. Екатеринослав (Днепропетровск) по литературе и воспоминаниям / А. Ф. Стародубов, В. В. Самодрыга, С. С. Иванов. – Д. : Дніпро-VAL, 2001. – 372 с. : ил. – (О прошлом память сохраним).

24. Старостін, В. С. Столиця степового краю. Дніпропетровськ : нариси з історії міста / В. С. Старостін. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – 279 с. : ілюстр.

25. Україна - козацька держава = Ucraina - Terra Cosacorum : ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах / кер. проекту Володимир Недяк. – К. : ЕММА, 2004. – 1215 с. : ілюстр.

26. Харлан О. Церква в ім'я Архангела Михаїла в містечку Старий Кодак: Архітектурно-історичний нарис. Бібліографія / Упоряд. І. Голуб. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2010. – 44 с. (Сер.: «Святині Запорозького краю»).

27. Шалобудов В. М. Звіт «Про археологічні дослідження на території Новобогородицької фортеці (сел. Шевченко Самарського району м. Дніпропетровська) у 2011 році» / В.М. Шалобудов. – Д.: ДНУ, 2012. – 140 с.

28. Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців та козаків України / Жан-Бенуа Шерер. - К. : Укр. письменник, 1994. – 311 с.

29. Яворницький, Д. І. Дніпрові пороги: Геогр.-істор. нарис / Д. І. Яворницький. – Д. : Промінь, 1989. - 142 с.: іл.

30. Яворницький Д.И. История города Екатеринослава / Д. И. Яворницький. – Д.: Промінь, 1989. – 197 с.

31. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3-х т. : пер. з рос. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990 – Т.1. – 1990. – 318 с. : ілюстр.

32. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3-х т. : пер. з рос. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990 – Т.2. – 1991. – 392 с.

33. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3-х т. : пер. з рос. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990 – Т.3. – 1992. – 456 с.

РОЗДІЛ 3. Заснування міста Катеринослава як грандіозного проекту епохи Просвітництва

3.1. Катеринослав Кільченський

У другій половині XVIII століття кардинальним чином змінилася ситуація в Північному Причорномор'ї та Степовій Україні, що було зумовлено ліквідацією Російською імперією автономії Гетьманщини й одночасним здобуттям Росією (за допомогою українських військових і продовольчих сил) виходу до Чорного моря. Упродовж 1770 – 1790-х років у Південній Україні збільшилася кількість населення, сформувалася нова система управління (були утворені губернії відповідно до загального адміністративно-територіального поділу тогочасної Росії). У 1774 році частина Південної України, до складу якої входила на той час територія сучасної Дніпропетровської області, була поділена на дві губернії: Новоросійську (охопила землі між Бугом та Дніпром) та Азовську (землі між Дніпром та Доном). У 1775 році до складу цих губерній були включені землі зруйнованої російською владою Запорозької Січі.

Губернатор Азовської губернії Василь Чертков отримав завдання підібрати місце для нового губерньського міста. На думку багатьох дослідників [6; 8; 13], це завдання він виконав недостатньо кваліфіковано, оскільки обрав для губерньського міста лісисту й заболочену місцевість у місці впадання р. Кільчень у р. Самара, там, де розташовувалося українське поселення

Лошаківка, на три версти вище Богородицької фортеці (сучасна північно-східна територія м. Дніпро) (рис. 3.1). З огляду на те, що нове губернське місто проектувалося як місто-фортеця поблизу оборонної Дніпровської лінії фортець, місце для розташування Катеринослава було обрано дуже вдало з воєнно-стратегічної точки зору. Підписаний Кючук-Кайнарджійський мирний договір із Туреччиною (1774 рік) зменшив воєнну загрозу, але небезпека нової війни з турками відчувалася.

Уперше в історичних джерелах Катеринослав згадується 1776 р., 23 квітня, коли В. Чертков подав рапорт на ім'я Г. Потьомкіна з повідомленням про обрання місця для губернського центру. Місто отримало назву на честь імператриці Катерини II. Наприкінці 1776 – на початку 1777 року почалася розбудова міста за проектами архітектора *М. Я. Алексєєва*. Першими були побудовані губернаторський будинок, казарми для солдатів, хати-мазанки, а в 1778 р. освячена Святодухівська церква. До нового міста з Белівської фортеці (сучасний Красноград Харківської обл.) перебралися губернські органи управління. Як свідчить Д. І. Яворницький, у 1782 р. населення Катеринослава нараховувало 2 194 особи чоловічої статі, серед яких були купці, ремісники, робітники, різночинці; окрім українців і росіян, до міста прибули вірмени і греки, котрі виїхали з Кримського півострова. Тут проводилися ярмарки, працювали шкіряна та свічна фабрики. У 1781 році в Катеринославі налічувалося більше двохсот будинків [8, с. 50].

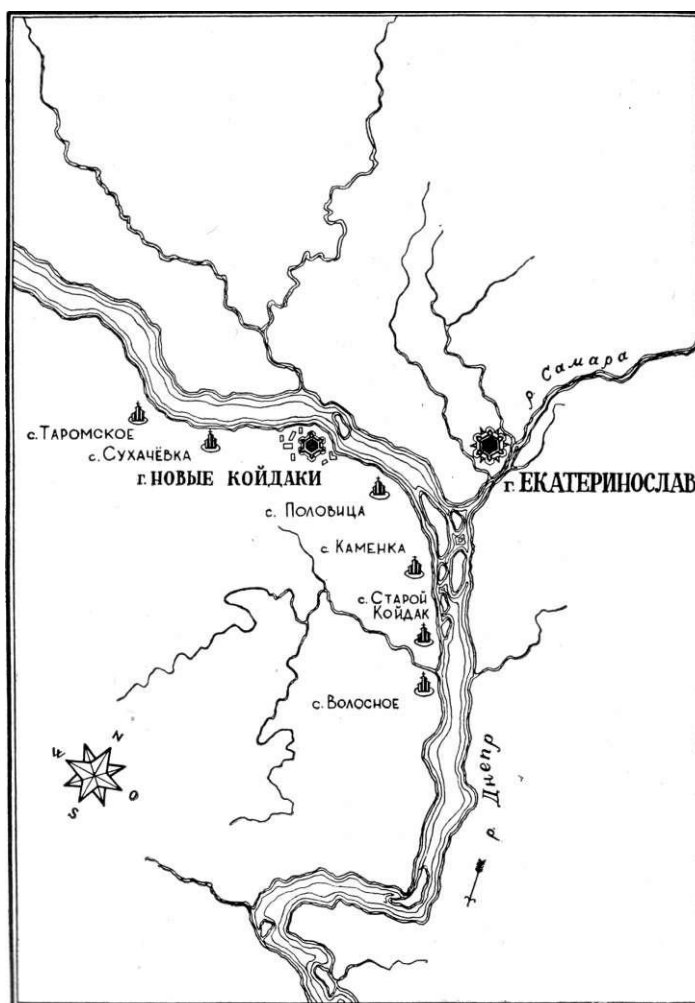

Рисунок 3.1 – Місцезнаходження Катеринослава Кільченського [18]

Завдяки тому, що збереглися проекти забудови Катеринослава на р. Кільчень, можна уявити його вигляд: у північно-східній частині, біля гирла Кільчені, височіла фортеця, на південь від фортеці мав забудуватися центр, на захід від центру – «форштадт» (тобто передмістя). Плани і статистичні дані свідчать, що місто зростало повільними темпами, оскільки на шляху його розвитку постали серйозні проблеми. Територія Катеринослава Кільченського під час весняних паводків повністю ізольовалася та частково затоплювалася, наслідком чого ставали масові захворювання у населення, до яких долучилась неможливість використання р. Самара для судноплавства. Хоча у 1784 році у Катеринославі налічувалося вже 3 575 осіб чоловічої статі, російська влада у документах 1783 та 1784 рр. остаточно вирішила перенести губернський центр на правий бік Дніпра, Катеринослав I було вирішено перенести на підвищене місце, до Богородицької фортеці, де під назвою повітового міста Новомосковськ він «поглинув собою» слободу Новоселиця [22, с. 21].

На думку дослідника М. Кавуна, спадкоємність Катеринослава Кільченського і Дніпровського простежується з культурно-генетичної та адміністративно-політичної точок зору [6, с. 19]. У той же час два Катеринослави розрізняються як міські організми типологічно і функціонально. У Катеринославі Кільченському, який виконував не тільки адміністративну та

економічну, а й військово-оборонну функцію, була закладена ідея регулярного планування, проте ядром міста ще залишалася *фортеця з укріпленими форштадтами*. Місто на класицистичній регулярній основі, сплановане і побудоване за єдиним проектом, не мало попередників на цій території, хоча козацьких містечок і слобід нараховувалося чимало.

3.2. Катеринослав Дніпровський: концепція заснування і розвитку

Зміна стратегічного положення Степової України в другій половині XVIII ст., перехід від воєнних дій до мирного заселення й освоєння південних земель змінили роль нових міських центрів. Швидкі темпи колонізації Причорномор'я зумовили бурхливе зростання міст, у тому числі й Катеринослава. Катеринослав Дніпровський відразу став центром вищого порядку (Катеринослав I – центр Азовської губернії, Катеринослав II – центр Катеринославського намісництва, утвореного з Азовської та Новоросійської губерній) [6, с. 19].

30 березня 1783 року було видано указ про об'єднання Азовської та Новоросійської губерній та утворення на їх основі Катеринославського намісництва. Завдяки цьому було визначено нове місце для центрального міста намісництва і перенесення туди Катеринослава. Намісник краю – князь Г. Потьомкін особисто обрав місце для майбутнього будівництва. Ним став великий пагорб на правому боці Дніпра, біля злому ріки, неподалік слободи Половиця, нижче за течією від містечка Новий Кодак. **22 січня 1784 року** Катерина II видала указ, у якому було зазначено: «Губернському городу под названием Екатеринослав быть лучшей удобности на правой стороне реки Днепра у Кайдака...» [8, с. 52].

Проектні плани нового міста 1783–1786 років показують, що для забудови передбачалася *вільна від поселень* велика височина в місці закруту Дніпра. Запрошуючи Катерину II відвідати Південний край, Потьомкін звертався до неї: «Я, матушка, прошу воззреть на здешнее место, как на такое, где слава твоя оригинальная и где ты не делишься ею с твоими предшественниками: тут ты не следуешь по стези другого» [6, с. 21]. Але в дійсності місцевість для нового міста не була порожньою, оскільки вже впродовж кількох десятків років тут розвивалися численні козацькі міста, села і слободи – Новий Кодак, Старий Кодак, Половиця, Лоцманська Кам'янка, Кам'янка Лівобережна (із своїми виселками – Березанівкою та Ломівкою).

У період, коли йшла підготовка до будівництва Катеринослава на Дніпрі (з 1784 по 1787 р.), **Новий Кодак** «сделался центром народного прибежища»: тут проживали купці і міщани, ремісники, представники адміністрації, які чекали на побудову міста та спостерігали за підготовчими роботами у Катеринославі [8, с. 53]. А взагалі, у середині 1780-х років Новий Кодак фігурував в офіційних документах як єдиний найближчий до нового міста військово-стратегічний орієнтир. Як зазначає Д. І. Яворницький, упродовж 1787 – 1791 років Новий

Кодак заміняв майбутній новий Катеринослав, тому в живій мові, і навіть у деяких документах, називався Катеринославом II [22, с. 25].

Слобода **Половиця** знаходилася на тому місці, де зараз розташована центральна частина міста Дніпро. Чому мешканці слободи назвали її саме Половицею – достеменно невідомо. Дослідники пропонують кілька версій: від імені першопоселенця Половика, від місця розташування на половині шляху між Старим і Новим Кодаками, від назви річечки Половиці, а Микита Корж вважав, що від ягід полуниці, якими рясніла земля навколо слободи. Забудова Половиці розляглася на місцевості між сучасною вулицею Ливарною вздовж Дніпра до сучасного театру опери та балету, у ширину слобода сягала лінії сучасного проспекту Д. Яворницького. Дату заснування Половиці можна встановити завдяки документам осавула Лазаря Глоби – засновника двох катеринославських садів. Глоба прибув сюди в 1743 році, а через кілька літ неподалік почала заселятися слобода Половиця. За дослідженням В. Біднова, Лазар Глоба, записавшись до Дерев'янківського куреня Запорозької Січі, оселився на правому березі Дніпра напроти Монастирського острова. Там він побудував чотири кам'яні млини, а довкола свого житла і на острові насадив багато дерев, як диких, так і плодкових. В останній чверті XVIII століття запорожець насадив величезний Верхній (за течією Дніпра) сад, який разом із Нижнім садом був проданий князю Г. Потьомкіну [5, с. 97].

Микита Корж, який мешкав деякий час у Половиці, свідчив, що його рідні та знайомі оселилися тут у середині XVIII ст., і тоді вже було кілька козацьких зимівників. У 1768 та 1769 роках слобода залишилася недоторканою під час набігу татар на Південну Україну, хоча інші джерела подають інформацію, що вона була зруйнована, але швидко відродилася. Особливо збільшилася вона після знищення Запорозької Січі, оскільки багато колишніх запорожців осіли на цих благодатних землях. Місцевість, де розташовувалась Половиця, була вкрита дубовим та кленовим лісом, травою, між великим пагорбом та Дніпром знаходилися городи. На горі, вище берега, були збудовані млини та кузні, функціонував базар. Слобода – це сукупність хат: одні із землі, інші з дерева. У 1779 році у Половиці налічувалося 125 дворів, у 1784-му – 130 дворів та близько 800 (за деякими даними – 1 500) мешканців. Першими поселенцями Половиці були запорожці Крошка, Андрій Токар, Лазар Глоба, Гнат Каплун та Микита Корж [12]. Упродовж 1781 – 1783 років у Половиці споруджувалася церква в ім'я Святих Петра і Павла, але за кілька днів до освячення з невідомих причин вона згоріла. У 1786 році половичани спорудили молитовний будинок в ім'я ікони Казанської Божої Матері, який згодом перетворився на Успенський собор Катеринослава [20, с. 41].

Упродовж тривалого часу мешканці Катеринослава вживали стару назву свого міста – Половиця, хоча місцева влада всіляко намагалася стерти її з пам'яті містян. Від слободи не лишилося ніякої пам'ятки, окрім землі, де вона була розташована, і виселка, який перетворився потім на самотійну слободу – Мандриківку, що виросла із зимівника Андрія Мандрики.

На схід від Половиці, вище Кодацького порогу, у середині XVIII ст. виникло ще одне запорозьке селище – **Лоцманська Кам'янка**. У 1750 році тут була розміщена частина лоцманів із Ненаситецької берегової сторожі та запорозької «гребної флотилії». Інтенсивно заселялася Лоц-Кам'янка в 1770-1780-х роках.

У 1786 році Г. О. Потьомкін подав Катерині II *«Начертание города Екатеринослава»*. За цією програмою розвитку місто планувалося як третя, південна столиця Російської держави, економічний, адміністративний і культурний центр Південної України. Гігантські розміри міста, величність і монументальність споруд в уяві Потьомкіна мали символізувати нове життя мешканців південних територій, котрі щойно стали частиною Російської імперії. У *«Начертании»* передбачалися такі споруди нового міста: *«Судилище на подобие древних базилик, лавки полукружием на подобие Пропилей или преддверия Афинского с биржею и театром посредине. Палаты государские, где жить и губернатору, во вкусе греческих и римских зданий, имея посредине великолепную и пространную сень... Фабрики суконная и шелковая. Университет купно с академиею музыкальною или консерваториею»* [8, с. 54]. За замислом Потьомкіна Катеринослав мав займати площу 30 верст у довжину, 25 верст у ширину (до річки Мокра Сура), Новий і Старий Кодаки повинні були ввійти до складу міста як його форштадти [22, с. 29].

З метою розвитку промисловості в місті, віддаленому від Чорноморського узбережжя, Потьомкін запланував створення дванадцяти фабрик, але лише двом було надано державну субсидію. Так, 16 серпня 1787 року, у наказі до генерал-майора І. Синельникова Потьомкін наказував відвести для них земельні ділянки, але за життя генерал-губернатора фабрики не відкрилися, було лише обрано місце і визначено напрями виробництва. Лише в 1794 році суконна і шовкоткацька фабрики розпочали роботу в Катеринославі.

У відповідь на «прохання» Потьомкіна щодо заснування в Катеринославі Академії наук та мистецтв імператриця видала відповідний указ (від 4 вересня 1784 р.): *«...повелеваем... основать университет, в котором не только науки, но и художества преподаваемы быть должны»* (цікаво, що Потьомкін планував облаштувати університет на Монастирському острові, – так свідчить Микита Корж, хоча Д. Яворницький зазначає, що університет планувалося спорудити на ділянці між майбутньою земською лікарнею і казармами Сімферопольського полку). *13 жовтня 1786 року імператриця призначила фінансування цього закладу «с академиею художества и музыки с хирургическим и народными училищами»* у розмірі 60 000 крб. на рік [8, с. 54]. Більше того, сама імператриця для спорудження будівель університету і художньої академії розшукувала кошти, хоча вдалося відкрити тільки народне училище [22, с. 37].

Дехто звинувачує Потьомкіна в гігантоманії, але дослідники наводять реальні підстави для сподівань стрімкого злету Катеринослава у майбутньому. Після 1783 року Росія повністю утвердилася на чорноморському узбережжі,

темпи заселення та освоєння Південної України посилювалися, і, відповідно, змінилися пріоритети в розвитку міст: з військового на економічний та культурний. Вирішальним чином вплинув на розвиток нового міста і так званий «грецький проект» – зовнішньополітична програма російського уряду другої половини XVIII ст. і, водночас, значне явище міжнародних відносин Східної Європи та Близького Сходу зазначеного періоду [6, с. 21].

Згідно з «грецьким проектом» планувалося витіснити Османську імперію до Азії, відродити Візантійську (Східно-Римську) імперію під управлінням Костянтина, онука Катерини II. Сама імператриця дала йому при народженні ім'я, яке відповідало б майбутньому володарю Константинопольського престолу. Цесаревич отримав у годувальниці гречанку і навчався грецької мови [5, с. 65]. Росія прагнула забезпечити своє панування на Балканах, тому проводила значні дипломатичні та військові акції. Так, у 1770 – 1780-х роках Росія активно діяла проти Османської імперії з метою посилення своєї присутності в Малій Азії та Чорноморському регіоні. Російська ескадра ліквідувала турецький флот у Чесменській бухті Грецького архіпелагу і висадила десант в Мореї, після чого там почалося повстання проти турецького панування. Чергова російсько-турецька війна 1787 – 1791 рр. завершилася успішно для Росії.

Серед авторів «Грецького проекту» дослідники називають саму Катерину II, її багаторічного секретаря і помічника Олександра Безбородька і Григорія Потьомкіна – чоловіка і фактичного співправителя імператриці. Саме Потьомкін на Півдні мав переваги і значні важелі впливу для здійснення такої політики, і саме він надихнув імператрицю проектом відновлення Грецької імперії. Поступово активізувалася «партія» при російському імператорському дворі, яка підтримувала російську експансію на Південь і взагалі пріоритетний розвиток держави саме в цьому напрямку (на протиположній лінії «північного акорду», яка робила ставку на домінування Росії в Балтійському басейні) [6, с. 22]. Не можна тут не зазначити, що для України південний напрям російської зовнішньої політики виявився фатальним.

«Грецький проект» не мав чіткої програми дій, оскільки це був більше напрям думок, ніж реальний проект. Але на фоні загального захоплення античними ідеями в епоху Просвітництва еллінофільство в російських освічених колах все більше посилювалося. Саме в такій обстановці «збудження умів» на ґрунті «всього грецького» виникає Катеринослав. Потьомкін порівнював обрану ним «гору» з Афінським акрополем. А закладена в будівництво Катеринослава ідея подолання перешкод, виклику природним силам і, як результат, досягнення успіху (не тільки містобудівного) чудово збігалася з образами античної міфології, поставленої на службу Імперії. Хоча сам «Грецький проект» так і не реалізувався, «Новоросія» (російська урядова назва для земель Південної України) для імперського уряду була не просто «регіоном освоєння», а плацдармом для просування на Балкани і до Константинополя. Ідея «спадкоємства від Греції» простежувалася у всій південній колонізаційній політиці: від напису на воротах, у які Катерина II

в'їхала в Херсон у 1787 р. («Ворота у Візантію»), до перенесення столиці Криму з Бахчисарая до Сімферополя, «бо в очах Потьомкіна і Катерини це був вже не татарський Крим, а саме Таврида» [6, с. 23]. Так само як для українців, так і для кримських татар російська колонізація звела державотворчі прагнення нанівець.

Вплив «Грецького проекту» на розвиток південного регіону виявився ще й у характерних назвах більшості великих міст: Севастополь, Тирасполь, Сімферополь, Овідіюполь, Ольвіюполь, Нікополь, Маріуполь, Херсон, Одеса, які нагадували про давньогрецькі міста-держави Північного Причорномор'я або ж були похідними з грецької. Програма розвитку Катеринослава на Дніпрі, запропонована Г. Потьомкіним, логічно вписувалася в реалізацію «грецького проекту» на теренах Південної України. «Ідеальне» місто доби Просвітництва мало будуватися не з чисто утилітарних прагнень, а за канонами класицистичного стилю, із чітким геометричним плануванням, без великих укріплень та з численними зеленими насадженнями. Але такі урбаністичні фантазії російського бомонду вступили в протиріччя з реальними умовами будівництва, що й продемонструвала історія побудови Катеринослава.

3.3. Генеральні плани Катеринослава кінця XVIII – I половини XIX ст.

Під час будівництва Катеринослава будівничі керувалися лише офіційно затвердженими генеральними планами. За підрахунками М. Кавуна, історія Катеринослава нараховує **п'ять** затверджених генеральних планів:

1. *План Клода Геруа (1786 р.),*
2. *План Івана Старова (1792 р.),*
3. *План 1806 року,*
4. *План Вільяма Гесте (1817 р.),*
5. *План Нагірної частини (1834 р.)* [6, с. 25].

Проектування Катеринослава розпочалося відразу після указу 22 січня 1784 р. кращими архітекторами, підібраними Потьомкіним. Перший генеральний план затвердили в **жовтні 1786 року**. Проте збереглися проектні варіанти, які дослідники відносять до 1783 року. Це, зокрема, стосується «Плану місця розташування, призначеного для міста Катеринослава». На думку дослідника С. Б. Ревського, цей проект був створений у 1783 р. *М. Казаковим* – провідним російським архітектором епохи класицизму. У першому незатвердженому проекті вже закладено принцип розміщення основного масиву міської забудови на центральному пагорбі з величезною прямокутною площею і публічними будівлями. На плані на схід від центральної великої площі розташована менша, від неї в бік Дніпра відходять три променеві вулиці (рис. 3.2). *Слобода Половиця* в низинній частині, біля Дніпра, детально зображена у вигляді окремих садиб, а не кварталів. За спостереженням С. Ревського, територія резиденції Г. Потьомкіна на схилі пагорба позначена на проекті зовсім не на тому місці, де вона була збудована трохи пізніше. Отже, план дає уявлення про первісний архітектурний задум

міста, який пізніше зберігся в основних концептуальних моментах, але зазнав значних планувальних змін [6, с. 27].

Отож перший генеральний план Катеринослава був затверджений **13 жовтня 1786 року**. Автором його був **Клод Геруа** – французький архітектор, який працював деякий час у Росії, здобувши звання академіка «Академіи художеств». Проект Геруа – це класичний план європейського ідеального міста із великою площею для урочистих зібрань, головним собором (яким повинен був стати Преображенський собор), величними адміністративними і громадськими спорудами, що загалом мало символізувати міць держави і влади. Але розрахунок на налагодження водопостачання «міста на горі» виявився безнадійним, оскільки це вимагало занадто великих коштів.

Рисунок 3.2 - «План місця розташування, призначеного для міста Катеринослава» (близько 1783-1785 рр.) [6]

Отже, місто Геруа складається із прямокутних кварталів із площею в центрі (рис. 3.3). На північно-східному схилі пагорба запланована резиденція намісника із садом. Квартали Половиці біля Дніпра показані у вигляді хаотично розташованих ділянок без натяків на перспективу «врегулювання». Отже, нове місто намагалось відмежуватися від старих поселень. Великий Монастирський острів біля пагорба зазначено на плані як «публічний Сад». Вочевидь, розвиток міста планувався в південному напрямку шляхом освоєння території головного пагорба. Зв'язок між пагорбом і низинною частиною на плані не передбачається. Як зазначають дослідники, план Геруа був керівним документом для будівництва Катеринослава з 1786 по 1790 рік [6, с. 28].

Аналізуючи генеральний план міста К. Геруа, слід згадати його проект головного міського собору – Преображенського. На думку М. Кавуна, Потьомкін свідомо надав назві собору широкого символічного значення – *собор Преображення* як символ колонізаційних перетворень у Південному краї, хоча, зрозуміло, що його слова про «*степи бесплодные*» та «*обиталище зверей*», спрямовані до імператриці, не мали нічого спільного з реальним станом речей, оскільки територія навколо майбутньої «третьої столиці» (запланована на великому пагорбі) вже була густо заселена і забудована українськими мешканцями.

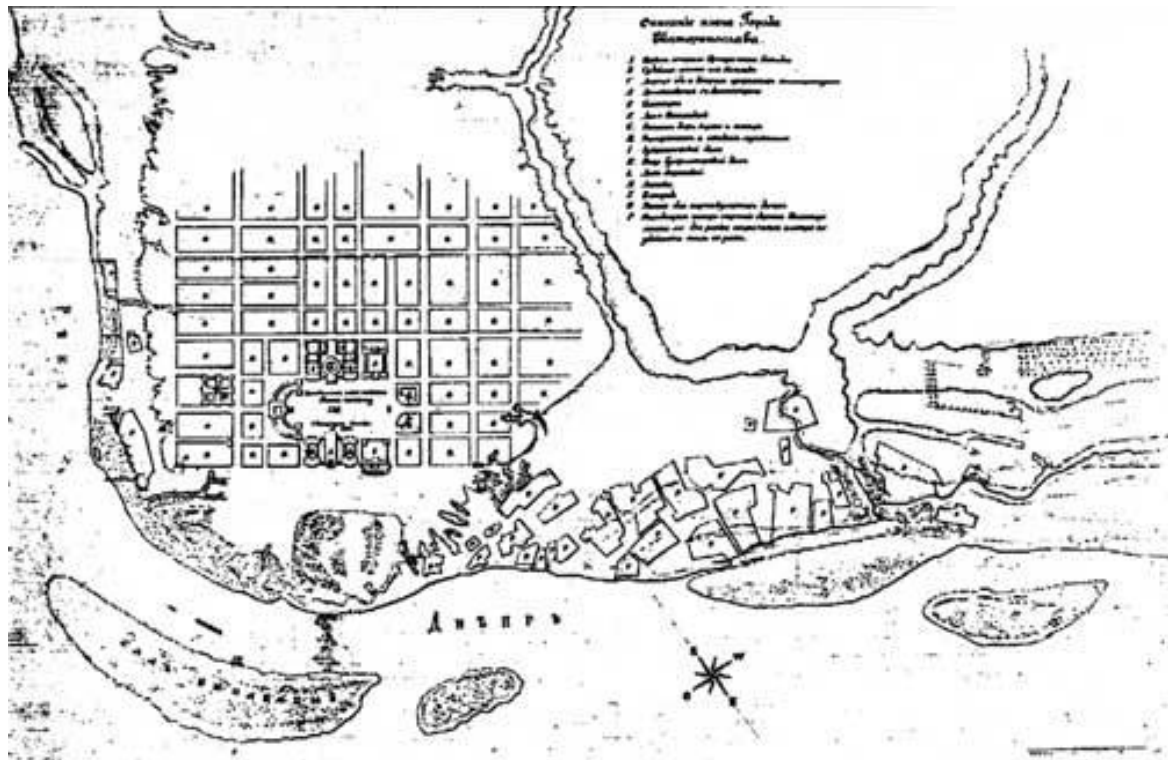

Рисунок 3.3 – Перший генеральний план Катеринослава К. Геруа (1786 р.) [6]

Виконуючи завдання Потьомкіна, Клод Геруа розробив перший проект катеринославського собору. Його креслення (головний і бічний фасади, план) збереглися в Російському воєнно-історичному архіві в Москві, і дослідник М. Кавун детально їх вивчив. Храм у проекті Геруа являв собою величезну п'ятинефну базиліку. Окрім масивного купола, що вінчає будівлю, прикрасою собору повинні були слугувати портики: восьмиколонний коринфського ордеру на головному фасаді і шестиколонні на бічних фасадах [6, с. 30]. Слід зазначити, що в 1787 році Катерина II, вирушаючи в подорож на Південь Росії до Чорноморського узбережжя (шлях імператриці лежав через колишні запорозькі землі), провела два дні в Новому Кодакі (7-8 травня), а 9 травня відбулася урочиста церемонія закладки Преображенського собору – імператриця разом з австрійським імператором Йосифом II та Григорієм Потьомкіним поклали перші камені в його фундамент. Під час церемонії австрійський імператор виказав пророчі слова, що він закладає другий і

останній камінь у споруду, і, справді, історична доля відтермінувала будівництво собору (зменшеного у шість разів) майже на 50 років.

Катеринослав почав функціонувати як адміністративний центр намісництва з 1789 р., але через чергову російсько-турецьку війну (1787 – 1791 рр.) плани побудови «третьої столиці» довелося змінити. У 1788 році з Петербурга до Катеринослава було запрошено архітектора **Іван Старова**, якому доручили розробити новий план міста. Офіційно затверджений **23 лютого 1792 року** план Старова збільшував територію міста за рахунок чітко розпланованої придніпровської частини (де розташовувалася слобода Половиця). Хоча головна роль зберігалася за нагірною частиною, було заплановано «велику дорогу» до Нових Кодаків (сучасний проспект Яворницького). Від неї в нагірній частині міста мала пролягати широка Середня вулиця («Гульбище Средней улицы») з дворядним бульваром (сучасна вулиця Писаржевського) (рис. 3.4). Позитивним моментом плану Старова стало передбачене озеленення території Катеринослава – кільце бульварів на головній височині, а також великий парк на схилі пагорба поруч із Потьомкінським палацом [6, с. 32].

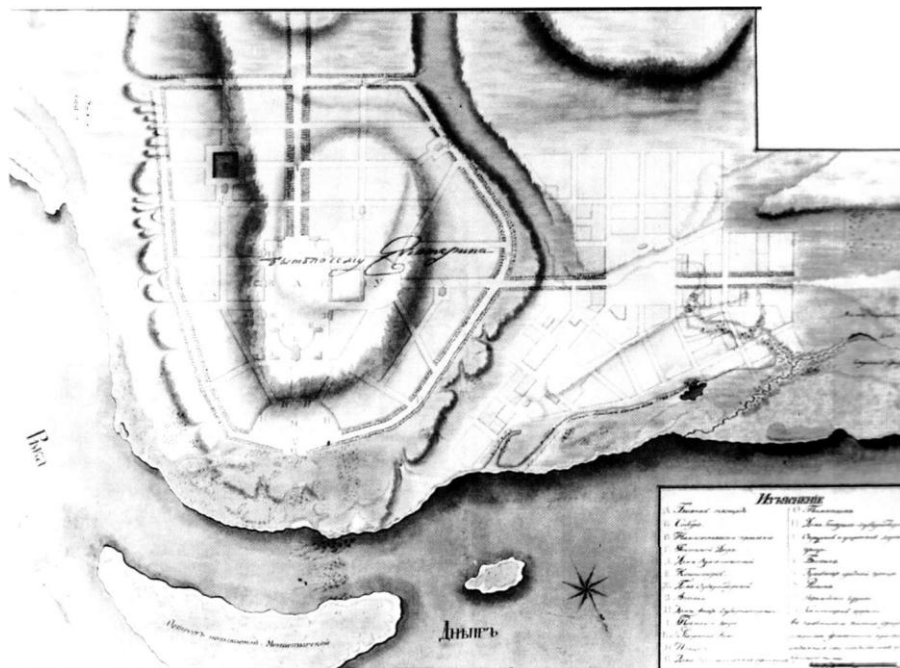

Рисунок 3.4 – Генеральний план Катеринослава І. Старова (1792 р.) [6]

Упродовж 1790-х років у центрі (тобто на пагорбі) нової столиці було зведено декілька споруд, серед яких вирізняється Потьомкінський палац, що поставив перед дослідниками історичні загадки. Так, за одними даними, його почали зводити тільки в 1787 р., а за іншими – його побудували в 1785 – 1786 рр., тобто на момент приїзду Катерини II палац (у вигляді великого банкетного залу) уже чекав на гостей [20; 22].

Далі настали важкі часи для Катеринослава, адже помирають ідейні натхненники проекту (Потьомкін у 1791 р. й Катерина II в 1796 р.), змінилася урядова політика щодо Південної України (імператор Павло I не тільки

скасував Катеринославське намісництво, а й змінив назву міста на Новоросійськ). Указами від 18 та 20 грудня 1797 року вимагалось «все строения во всей губернии остановить». Ситуація для міста дещо поліпшилася лише за часів правління Олександра I (з 1802 року), але період значного піднесення був ще далеко попереду.

Хоча генеральний план І. Є. Старова визначив архітектурно-планувальні обриси історичного центру міста, основні положення його проекту реалізувалися тільки наприкінці ХІХ ст. (зокрема, заселення Соборної гори). Упродовж останнього десятиліття ХVІІІ ст. в нагірній частині побудували лише кілька великих комплексів: резиденцію Г. О. Потьомкіна з англійським садом, будинок губернатора, резиденцію архієрея (північно-східний схил пагорба), декілька будівель адміністративного призначення (північно-західний схил), квартал споруд духовної семінарії (південно-західний схил) [6, с. 34]. Оскільки основний масив міської забудови почав зосереджуватися в низинній придніпровській частині (на місці Половиці), постала нагальна потреба внести корективи в генеральний план.

Новий план Катеринослава був затверджений **20 березня 1806 року**. На ньому основна забудова міста переноситься на дніпровську частину і на пологі частини двох інших дніпровських пагорбів, де передбачалося будівництво головного собору на честь Святої Катерини, «присутственных мест» і Гостиного двору. Дискусія, яка розгорнулася щодо місця спорудження храму – на вершині пагорба або в низинній частині, а також нестача коштів стали причинами того, що будівництво собору завершилося тільки в 1830 – 1835 роках.

На плані 1806 року адміністративний центр Катеринослава зміщено з пагорба на низинну частину до Дніпра. Велика площа на пологіму схилі пагорба, розташована над казенним садом (майбутнім Міським садом – парком ім. Чкалова – парком Глоби), за спостереженнями краєзнавця М. Кавуна, стала місцем розташування будівель для органів влади і традиція розташування там відповідних споруд збережена до сьогодні. На думку цього дослідника, після затвердження плану 1806 р. містобудівні пошуки не припинилися, і досить скоро відбулося повернення до первісної, закладеної в планах І. Старова, композиції міського центру [6, с. 38].

Збереглося унікальне зведене креслення – «План Міста Катеринослава» (рис. 3.5), виконане між 1809 і 1817 рр., де відображена реальна забудова, положення генерального плану 1806 р. і заплановані перспективи (із забудовою головного пагорба), які, на думку М. Кавуна, тотожні генеральному плану В. Гесте, затвердженому в 1817 році. Отже, робота над планом Гесте, затвердженим **9 квітня 1817 р.** імператором Олександром I, розпочалася наприкінці 1800-х – на початку 1810-х років.

Шотландський архітектор **Вільям Гесте**, який перебував у той час на службі в Росії, для розроблення плану 1817 р. використав проекти 1792 і 1806 років. Характерною особливістю нового плану було поєднання **двох**

сформованих міських центрів – на головному пагорбі і в низинній частині (рис. 3.6). Нагірний центр традиційно запланований навколо головного собору, другий центр передбачений у нижній частині міста, де виділено ряд площ господарського значення: Торгова, Сінна, Рибна та ін.

Рисунок 3.5 – Зведене креслення з положеннями генплану 1805 року, реальною забудовою Катеринослава і новими проектними пропозиціями (між 1809 і 1817 роками.) [6]

У плані 1817 року вперше закладено лінійну композицію розташування міста вздовж течії Дніпра з перпендикулярними головній магістралі вулицями, що спускаються з пагорбів до Дніпра. Слід визнати, що саме такою в наші дні є сучасна центральна частина мегаполісу. У плані Гесте із семи лише дві лінійні магістралі мають вихід за межі міста: перша на рівні сучасного проспекту Д. Яворницького і друга на рівні сучасних вулиць Чернишевського – Святослава Хороброго (колишня Чкалова) – проспект Пушкіна. У північно-західній частині міста В. Гесте запланував заснування великого району, хоча на плані не було враховано, що на місцевості наявні глибокі балки, яри тощо. Забудову цих районів Катеринослава було здійснено пізніше, але не за планом Гесте. Цікаве спостереження провів М. Кавун, помітивши на плані 1817 р. відокремлення території міста від інших земель бульваром, потім валом із ровом, а також міськими воротами і заставами. Лише Іван Старов дотримався у своїх планах ідеї «відкритого міста» зі значним озелененням і відсутністю укріплень.

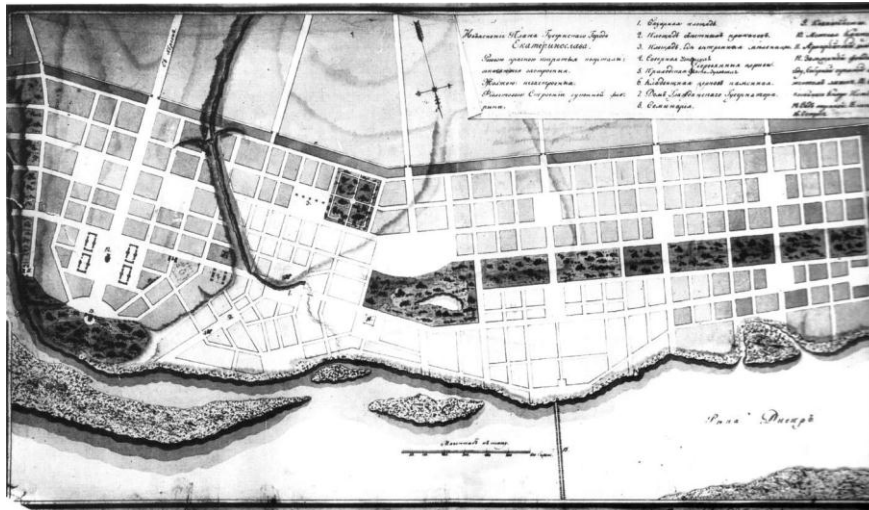

Рисунок 3.6 – Генеральний план Катеринослава В. Гесте (1817 рік) [6]

Вирішальне значення плану Гесте полягає у врівноваженні співвідношення двох центрів міста, а також поєднанні «нижнього» і «верхнього» міст Катеринослава в єдиний міський організм.

Дев'ятого червня 1834 року імператор Микола I затвердив черговий генеральний план Катеринослава (рис. 3.7), який стосувався тільки нагірної частини і був уточненням плану В. Гесте. Але на плані 1834 року з'являються історичні назви топонімів, які добре відомі мешканцям сучасного міста. Зокрема, головний проспект отримує назву «Катерининський» (сучасний проспект Яворницького), площа навколо головного храму – «Преображенська або Соборна» (надалі відома під назвою «Соборна»), площа біля палацу Потьомкіна – «Дворянська» (зараз площа Шевченка). Дослідники вважають, що генеральний план 1834 р. з'явився в результаті активізації забудови головного пагорба міста. Цікаво, що в архівах містяться численні викопіювання генплану 1834 р., це пояснюється важливою роллю, яку відіграла місцевість на височині, де нарешті розпочалося активне будівництво.

Передусім, важливо зазначити, що генплан, не вносячи принципів змін у перспективне планування території міста, остаточно закріпив роль центру Катеринослава за головним міським пагорбом (т. зв. Соборною горою), з її ядром – Преображенським кафедральним собором і величезною Соборною площею [11]. Отже, саме плани 1817 і 1834 років повернули забудову міста в початкове русло, закладене ще в перших генеральних планах. Ціною знищених козацьких містечок і слобід на Дніпрі постало нове місто з унікальною містобудівною композицією, яке за своїм плануванням вважається одним із найкрасивіших міст Східної Європи.

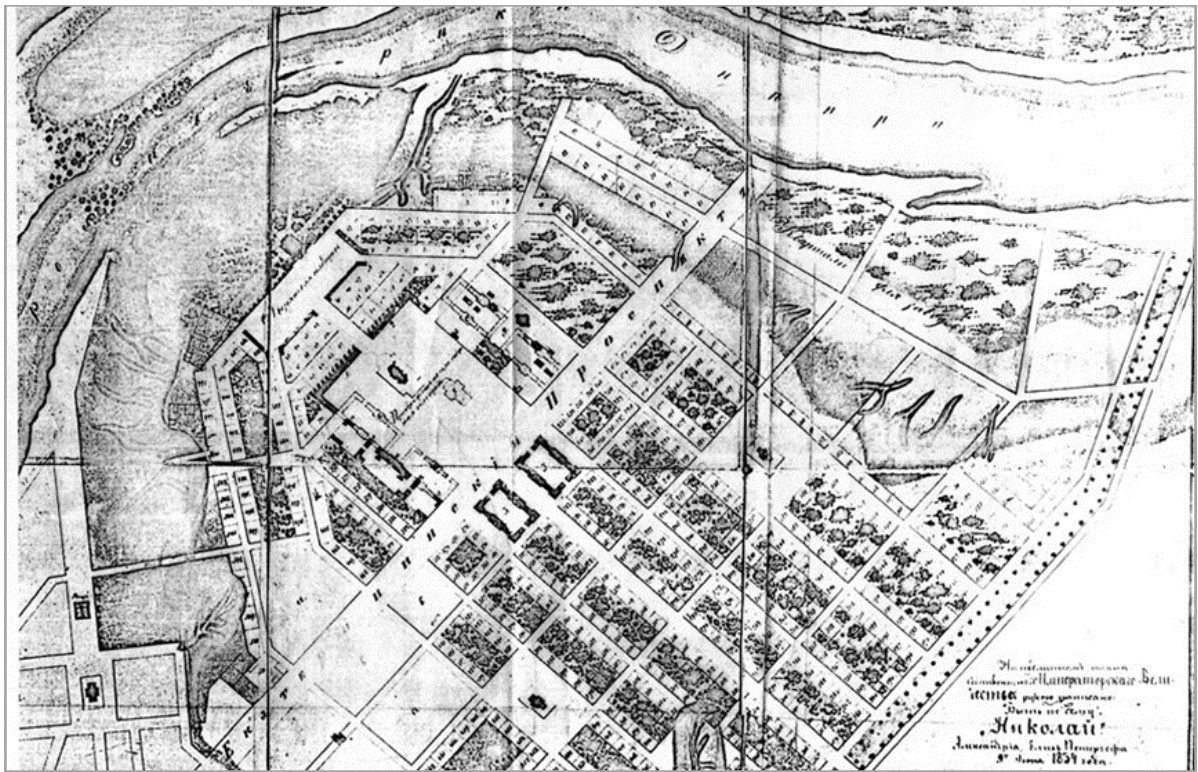

Рисунок 3.7 – Генеральний план Катеринослава 1834 року[11]

Краєзнавець М. Кавун віднайшов інформацію про те, що через бурхливий розвиток Катеринослава в північно-західному напрямку вздовж Дніпра у 1866 році був складений новий план міста. Але, оскільки він не був офіційно затверджений, генеральним його не можна визнати, тому до кінця XIX ст. формування і забудова Катеринослава відбувалася відповідно до генерального плану Гесте і його модифікованого варіанта 1834 року [6, с. 40].

Таким чином, два плани – Івана Старова (1792 р.) і Вільяма Гесте (1817 р.), найбільше вплинули на містобудівний розвиток Катеринослава впродовж усього XIX століття.

3.4. Економічний розвиток Катеринослава в першій половині XIX ст.

Князь Г. О. Потьомкін-Тавричеський помер у жовтні 1791 року по дорозі із Ясс (колишня столиця Молдавського князівства) до Миколаєва, що викликало багато жалю з боку не тільки його друзів, а й навіть недругів. Досліджуючи життя та діяльність Потьомкіна, український історик Н. Полонська-Василенко зазначала, що «син бідного смоленського дворянина був чужим при дворі Катерини II серед високої аристократії; не брала ця аристократія участі у будівництві Південної України, з ненавистю дивилась на Потьомкіна і різко засуджувала його за те, що він возводив у дворянство демократів» [5, с. 44]. Катерина II пережила свого фавориталише на п'ять років і померла в 1796 році, не здійснивши всі свої плани і проекти, зокрема, «грецький».

Після смерті Г. О. Потьомкіна і Катерини II місто лишилося урядової підтримки, будівництво на горі в умовах відсутності води загальмувалося, дніпровські пороги не сприяли нормальному судноплавству, а разом із тим і

торгівлі. Унаслідок цього в останньому десятилітті XVIII ст. замість того, щоб стати «Південною столицею», Катеринослав перетворився на занепале губернське містечко.

Місто, засноване наприкінці XVIII ст. на «горі», з кількома будівлями представницького призначення, «зійшло» в 1790-х роках із головного пагорба, понад чверть століття розвивалося у межах вузької і довгої придніпровської рівнинної частини, поступово нарощуючи сили для нового етапу розвитку. І тільки в другій чверті XIX ст. Катеринослав почав «підніматися» на схили вже не тільки головного, а й двох прилеглих пагорбів, звідси й отримав влучну назву «місто на трьох пагорбах» [6, с. 44]. В умовах конкуренції з причорноморськими містами степові міста не мали значних перспектив. Але, незважаючи на невдачу перших років існування, протягом першої половини XIX століття було створено реальне підґрунтя для того, щоб у другій половині того ж століття Катеринослав розвинувся до масштабів великого промислового центру Південної України.

Урядова політика стосовно Новоросії (Південної України) сприяла розвитку ремесла та мануфактурної промисловості, тому 1794 року в Катеринославі з'явилися казенні підприємства – суконна та шовково-панчішна фабрики. Ці підприємства утворили велику централізовану мануфактуру, на якій вироблялися сукна, каразея (груба шерстяна тканина) та каламенка (кольорова тканина) [8, с. 59]. Суконна фабрика отримувала замовлення від військового відомства та адміралтейства. Панчішна фабрика реалізовувала свої товари на вільному ринку, а також виконувала замовлення приватних осіб. Катеринославські фабрики працювали на широкий ринок усіх регіонів України. Спочатку корпуси суконної фабрики були дерев'яними. Краєзнавець В. Старостін стверджує, що фабрики склалися з близько п'ятдесяти дерев'яних споруд, розташованих на ділянці від сучасної вулиці Княгині Ольги (колишньої вулиці Горького) до автовокзалу. На облаштування фабрик держава витратила близько 300 000 карбованців, але свідки тих часів відмічали збитковість підприємств. Незабаром шовкову фабрику закрили, а в 1804 році суконну фабрику перетворили на військове поселення. Незважаючи на побудову в 1820-х роках кам'яних корпусів для потреб виробництва, а також існуючі при фабриці лікарню, школу і Покровську церкву, у 1837 році Катеринославську суконну фабрику теж закрили через економічну безнадійність [20, с. 67]. Цікаво знати, що у фабричній власності перебував сад, що тепер має назву «Парк імені Глоби». Ткацький корпус фабрики спочатку використовували для Провіантського магазину Військового відомства, а в радянський час там розташувався хлібозавод № 1. Прядильні ж корпуси відійшли до Катеринославської залізниці, і там розмістили Управління і службові квартири.

Але поруч із казенною фабрикою, справи якої дійшли до банкрутства, існувала приватна суконна фабрика в Катеринославі, яку відкрив у 1833 році купець другої гільдії К. В. Нейман з Аахена (оселився в місті в 1815 р.). Ця

фабрика базувалася на вільнонайманій праці та виробляла щорічно 18 тис. аршинів сукна, а заробітна платня працівників була незвичайно високою, до 27 крб. на місяць. [8, с. 59].

У Катеринославі також існували невеликі підприємства, які переробляли сільськогосподарську сировину. Наприклад, фабрика паперових виробів міщанина Постного (заснована в 1817 р.), яка працювала на американській бавовні з використанням вільнонайманої праці робітників. На ній виробляли різні бавовняно-паперові тканини та «карманніе ост-индские платки». Із 1832 року в місті функціонували механічні майстерні та чавуноливарний завод купця М. Заславського, від чого пішла назва однієї з найстаріших вулиць міста – *Ливарної*. У різні роки тут працювало 15–30 вільнонайманих робітників, які виробляли віялки, молотарки, устаткування для млинів. У 1808 році в Катеринославі діяли суконна фабрика, вісім сальних заводів, вісім свічних, дев'ять цегляних, один мильний та одна пивоварня, а взагалі протягом першої половини ХІХ століття кількість підприємств помітно збільшилася.

Більшість катеринославіців займалася ремеслами й торгівлею, причому населення Катеринослава пильно оберігало своє право торгівлі в місті. Так, у 1797 році міська Дума заборонила торгувати «неведомо якого звання человеку», який нічого не сплачував до казни. 30 червня 1792 року Дума «по удобности времени и выгоде для жителей» постановила, що з 1793 року потрібно проводити щорічно чотири ярмарки. Увесь прибуток, отриманий від проведення ярмарку, надходив до казни міста. У 1820 році проходило вже шість ярмарків. У 1835 році в місті було відкрито перше страхове товариство [8, с. 61]. Хоча за перші десятиліття в Катеринославі з'явилася низка промислових підприємств, навіть велика казенна мануфактура (1794–1837 рр.), торгівля достатньо не розвинулася, тому велика частка мешканців жила за рахунок підсобних господарств. Загалом економічний розвиток Катеринослава протягом першої половини ХІХ століття просувався повільними темпами.

3.5. Зміни в етнічному і соціальному складі населення Південної України

Царський уряд, намагаючись швидко заселити південь України, знаходив різні шляхи збільшення населення: проголошувалася амністія та надавався притулок кріпакам-утікачам, продовжувалися пільги на кілька років «купцям и мещанам и всем, приходящим из-за границы в губернию Екатеринославскую жителям...» Великі надії покладалися на іноземців, які мали сприяти економічному зростанню цього краю. У 1789 році до Катеринославського намісництва з Нідерландів прибули меноніти – представники протестантської релігійної течії. Їм було надано значні пільги, які полягали у свободі віросповідання, звільненні від рекрутської та постійної повинностей, від податків на 10 років; також надавалися різні субсидії грошима та продуктами. Згодом почалося переселення **німецьких** колоністів та інших етнічних груп. Частина новоприбулих колоністів осіла в губернському центрі. Меноніти швидко зайняли вагомі позиції в промисловому секторі економіки міста.

Зокрема, Тіссен у 1805 році вперше збудував у центрі Катеринослава млин, а в 1810 році заснував новий паровий млин. Інші меноніти також займалися створенням борошномельних підприємств. У 1880-х роках менонітські млини були на першому місці за обсягами переробки зерна в Катеринославі [8, с. 62].

У першій половині XIX століття населення Катеринослава повільно збільшувалося: у 1800 р. його чисельність складала 2 634 особи.; у 1825 р. – 8 412; у 1850 р. – 8 998. Домінуючими соціальними групами були міщани, дворяни та селяни. Серед національних меншин виділялися єврейська та караїмська общини.

До 1790-х років сформувалася система міського самоврядування, яка майже в незмінному вигляді проіснувала до 1870 року. Жалувана грамота («Грамота на права и выгоды городам Российской империи» 1785 р.), проголошувала право міського самоврядування. Громадяни міста поділялися на шість категорій: 1) мешканці, які мали власність у місті; 2) купці всіх трьох гільдій, 3) ремісники; 4) іноземці та особи з інших регіонів Росії, зайняті у міській промисловості; 5) видатні громадяни, адвокати, учителі та інші фахівці, художники та підприємці з майном понад 5 тис. крб.; 6) люди, зайняті в промисловості та ремеслах [8, с. 62].

Самоврядування було складним за своєю структурою і, відповідно, здійснювалося «собранием общества градского», загальноміською Думою та шестигласною Думою (за кількістю розрядів міського населення). Шестигласна дума займалася конкретними справами й була найбільш ефективним органом міського самоврядування. У березні 1787 року відбулися вибори до першої міської шестигласної Думи, а пізніше була створена загальна міська Дума. Першим міським головою Катеринослава був купець **Іван Шевелєв**. Його наступниками на цій посаді стали купці Дмитро Горяїнов (1791, 1797, 1811 р.), Петро Башмаков (1794 р.), Григорій Кустов (1796 р.). Саме купецтво відігравало особливу роль у роботі органів самоврядування. Хоча на рубежі XVIII–XIX століть чисельність купців була невеликою (у 1825 р. – 185 осіб), саме вони активно співпрацювали із центральними органами влади, дбаючи про міські потреби. Якщо уряд не виділяв коштів на будівництво деяких важливих об'єктів, купці фінансували його з власних коштів (наприклад, у випадку зі спорудженням мосту через р. Дніпро та поштової станції). Купець **Іван Колесников** побудував на свої кошти Успенську церкву. Купець **Федір Дупленко** пожертвував 100 000 карбованців на побудову кам'яної Троїцької церкви. Завершив будівництво інший купець – **А. Кирпишников**, який виділив для цього ще 15 000 карбованців. Усі вони були свого часу міськими головами.

29 липня 1811 року затвердили **герб Катеринослава**, який став важливою ознакою міського самоврядування та символом міста: на блакитному полі вензель імператриці Катерини II з датою «1787 рік» (закладина Преображенського собору). Вензель оточували дев'ять золотих зірок. Як стверджують науковці, композиція міського герба стала загальноновживаною, її

використовували в офіційних документах, періодичних виданнях, листівках до революції 1917 року [8, с. 64].

Высочайше утверждёнъ:
29-го Июля 1811 года.
Екатеринославскаго Намѣстничества.

Екатеринославъ.

Екатеринославской губерніи. Губернскій.

Въ голубомъ полѣ, золотое, вензловое имя Императрицы Екатерины II, поставленное посреди шифръ, означающихъ годъ, въ который заложенъ городъ. Вокругъ вензловаго имени девять звѣздъ, означающихъ переселеніе Государыни Императрицы, Екатерины II въ вѣчное блаженство и славу. На щитѣ Императорская корона показывая, что сія Губернія состояла подъ особымъ Высочайшимъ покровительствомъ.

Рисунок 3.8 – Герб Катеринослава, затверджений 29 липня 1811 року [8]

3.6. Забудова Катеринослава у першій половині XIX століття

Протягом першої половини XIX століття розбудова Катеринослава відбувалася дуже повільно. Згідно з описом міста 1797 року, тут було лише одинадцять кам'яних споруд, а після указу Павла I (1797 рік) кам'яне будівництво взагалі не велось. До речі, перша кам'яна **Воскресенська (Цвинтарна) церква** була збудована в 1795 році на Міському цвинтарі, але під час спорудження стадіону «Сталь» («Металург») наприкінці 1930-х років вона була зруйнована. Другою кам'яною церквою в межах сучасного Дніпропетровська стала **Миколаївська церква**, збудована у 1810 році в селі Нові Кайдаки [5, с. 76]. У 1808 році губернатор Катеринослава в донесенні імператорові вказував на катастрофічну ситуацію з будівництвом «присутственных мест» та соборної церкви. Головною спорудою міста на той час був **Потьомкінський палац**, який зводився в 1787–1789 роках за проектом І. Старова (так стверджує дослідник М. Кавун). Щоправда, Д. Яворницький наводить ім'я іншого архітектора, який керував, хоча й недовго (до початку російсько-турецької війни) будівництвом генерал-губернаторського палацу та інших великих будівель у новому місті – М. Ф. Казакова. Палац добудували в 1792 році, але вже після смерті власника. Це протяжна будівля, що складалася з центрального прямокутного об'єму та двох флігелів, з'єднаних із центральним корпусом колонадами. Інформацію про його первісний вигляд надає креслення, виконане на початку XIX століття катеринославським губернським архітектором Н. П. Насеткіним. Біля палацу наприкінці 1780-х – на початку

1790-х років був розбитий парк в англійському стилі. Ці роботи виконувалися під керівництвом талановитого садово-паркового майстра, англійця за походженням, Вільяма Гулда (Гульда) [6, с. 47].

На початку XIX ст. палац та сад при ньому були занедбані. Від палацу збереглися лише стіни, а все інше було зруйноване. У записках відомого російського мемуариста Ф. Ф. Вігеля можна знайти такий опис Катеринослава станом на 1827 рік: «Во всем губернском городе не было ни одной гостиницы, а какой-то заезжий двор, куда меня привезли, и где не знаю чем бы я мог прокормиться... Единственное каменное здание во всем Екатеринославе был острог... На вершине горы под именем площади находится пространное пустое поле; с трудом мог я разглядеть на нем нечто выходящее из земли: то были выведенные 3 или 4 фута^{2*} кирпичных стен собора... В расстоянии четверти версты оттуда находился Потемкинский дворец... Все это было без полов, без окон, без дверей, и дождь капал сверху сквозь дырявую деревянную крышу...» [8, с. 65].

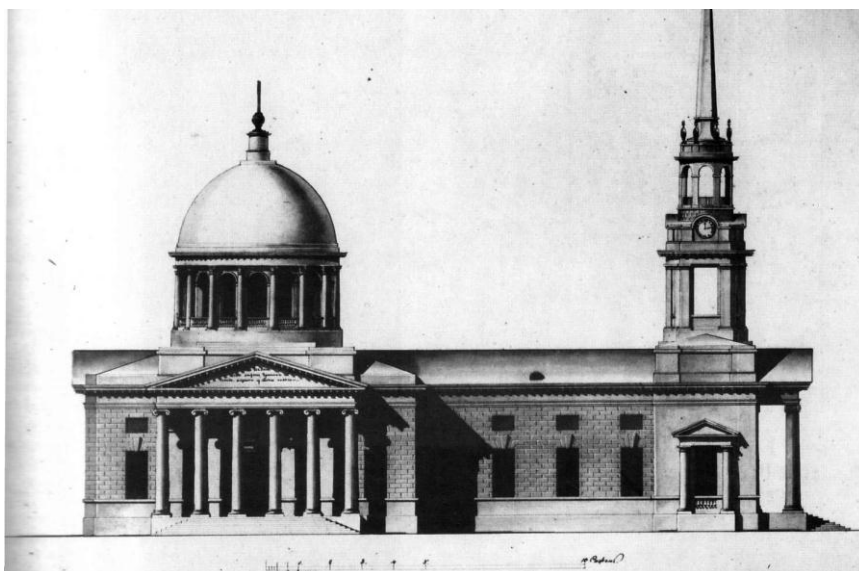
Упродовж першої половини XIX ст. в Катеринославі співіснували *два міські центри*. Перший, нагірний центр, існував лише на папері – у проектах та уяві І. Старова і В. Гесте. На горі були споруджені лише палац Потьомкіна, канцелярія архієрея, а пізніше – гімназія та «богоугодні заклади» (лікарня, притулок для інвалідів, аптека). У нижній, придніпровській частині Катеринослава, сформувався справжній міський центр, де зосередилося все економічне та громадське життя міста. На відміну від головної височини з Потьомкінським палацом, яка залишалася незаселеною, квартали прибережної зони забудовувалися дуже щільно. У 1796 році тут був споруджений *перший наплавний міст* через Дніпро. Його споруджували тільки на літній час аж до відкриття в 1884 році залізничного двох'ярусного мосту, який був споруджений на тому ж місці [5, с. 107]. З 1857 року від Катеринослава вверх по Дніпру до Києва почали регулярно ходити пароплави, тому з'являлися пасажирські і вантажні пристані. Оскільки наплавний міст заважав руху суден і плотів, наприкінці 1850-х років його перенесли від Лісопильної вулиці (сучасної Пастера) до Йорданської (Коцюбинського), де він і залишався до спорудження стаціонарного мосту в 1884 році [5, с. 108].

Після затвердження плану Гесте почалася інтенсивна забудова території міста. У Катеринославі зводяться нові великі будинки класичного стилю: корпус суконної фабрики (пр. Д. Яворницького, 106); будинок Контори іноземних поселенців (пр. Д. Яворницького, 64); земська лікарня (нині лікарня ім. І. Мечникова); класична гімназія (пл. Соборна, 2); перебудовуються Успенська і Троїцька церкви.

Та найяскравішою міською будівлею епохи класицизму слід вважати **Преображенський собор** (рис. 3.9). Проекти собору, розроблені наприкінці XVIII ст., не реалізувалися. Кошторис на його будівництво на 52 271 карб.

* 1 фут = 0,3 м

затвердив імператор Олександр I 9 вересня 1805 року. Він вирішив перейменувати головний храм на честь святої великомучениці Катерини, а до проектування було залучено видатного зодчого російського класицизму А. Д. Захарова. Проте собор святої Катерини так і не був побудований, ймовірно, через російсько-турецьку війну 1806–1812 рр. [6, с. 46]. А проект собору Катерини, який виконав у 1805 році Адріян Захаров, було втілено в життя, але тільки через тридцять років та під назвою Преображенського собору [17, с. 67].

*Рисунок 3.9 – Преображенський собор Катеринослава
(проект А. Д. Захарова 1805 р.) [6]*

У 1828 році імператор Микола I наказав закінчити будівництво Преображенського собору. Хоча були пропозиції будувати його в нижній частині міста, на місці дерев'яної Успенської церкви, Микола I написав: «Я вважаю кращим місцем то, на коєм была закладка покойной императрицы. Собор не есть здание повседневного посещения, потому временное отдаление от жилой части города не есть препятствие» [8, с. 66]. Собор споруджено протягом 1830-1835 рр. освячено в 1835 р. і він одразу став однією з найкращих пам'яток архітектури класицизму.

Видатна пам'ятка архітектури – **Потьомкінський палац** (рис. 3.10) – у першій половині XIX ст. значно змінив свій вигляд. Коли він почав руйнуватися, різні архітектори пропонували реконструювати будівлю під губернські «присутственные места» та семінарію. Ці проекти не були реалізовані, і лише протягом 1830–1840-х років Потьомкінський палац був кардинально перебудований для засідань Дворянських зборів, які не мали приміщення після пожежі 1838 р. в будинку на розі Поліцейської (Т. Шевченка) і Олександрівської (Артема – Січових Стрільців) вулиць [5, с. 125]. Зараз Потьомкінський палац – це Палац студентів Дніпровського національного університету імені О. Гончара.

*Рисунок 3.10 – Потьомкінський палац на початку XX ст. (проект І. Є. Старов)
[з інтернет ресурсу www.shukach.com]*

У першій половині XIX століття місто в цілому забудовувалося одно- та двоповерховими будинками. У центрі було багато крамниць на зразок гостинних дворів з аркадами та галереями. Таким зустрів Катеринослав О. С. Пушкіна в 1820 році, коли той приїхав відбувати тут тимчасове заслання. До речі, Д. І. Яворницький детально виклав подробиці перебування видатного поета в нашому місті, проаналізувавши спогади його сучасників і надавши версії місця проживання генія. А. Фадєєв, котрий з 1817 по 1834 рік працював у конторі іноземних поселенців Катеринослава (до речі, батько Олени Ган і дід Олени Блаватської), залишив цікавий опис: «*Екатеринослав тогда представлял... более вид какой-то голландской колонии, нежели губернского города. Одна главная улица тянулась на несколько верст, шириной шагов двести, так что изобиловала простором не только для садов и огородов, но даже и для пастбищ скота на улице, чем жители пользовались без малейшего стеснения*» [8, с. 67].

Хаотична та різнохарактерна забудова проспекту й одинокий Преображенський собор над містом зображені на малюнку І. Айвазовського (рис. 3.11), який він зробив 1833 року. Є припущення, що на передньому плані малюнка художник зобразив Олександра Пушкіна, а прохання замалювати місто надійшло від онуки фельдмаршала Олександра Суворова – Варвари Аркадіївни Башмакової.

Рисунок 3.11 – Вид Катеринослава (малюнок І. Айвазовського) 1833 р. [8]

У 1830–1840-х роках робляться спроби впорядкувати забудову Катеринослава шляхом розроблення проектів низки головних будівель міста на основі зразкових фасадів і планів. Наприклад, проект *губернських присутствених місць із лавками* (1837 р.) – двоповерхова на цоколі протяжна будівля в стилі класицизму з мінімальною кількістю декору, аркадами на першому поверсі та вежею з годинником. Цей проект не був здійснений. Цікавий проект *поліцейського будинку* в Катеринославі (1835 р.) – двоповерхова кам'яна будівля з дерев'яною каланчею, прикрашеною неоготичними елементами, також не був здійснений. Пізніше був зведений будинок для поліцейських і міських адміністративних установ, подібний проектному варіанту, але істотно інший за формою. Більшість проектів цього періоду не реалізувалися через нестачу коштів. Характерні такі приклади: будівництво корпусу «богоугодних закладів» та семінарії. Проект «богоугодних закладів» на горі від 1834 р. передбачав зведення комплексу з чотирьох кам'яних корпусів. У 1837–1845 роках за проектом С. І. Грязнова звели лише один корпус і два невеликі, але з відхиленнями від первісного проекту. Проект будівлі *семінарії* 1835 року – триповерхова протяжна будівля – не реалізований. Дослідники стверджують, що зведена в 1860-х роках будівля має значні відмінності в розмірах, хоча подібна в архітектурному плані [6, с. 50].

Кардинальних змін центральна частина Катеринослава зазнала наприкінці 1840 – на початку 1850-х років завдяки зусиллям тодішнього губернатора **Андрія Яковича Фабра**. Після того, як засипали балки і підрізали головний пагорб, на частині Великої вулиці до вершини пагорба розбили два паралельні бульвари – кожний із двома рядами високих дерев, смугами кущів бузку та пішохідними алеями посередині. Реконструкція відкрила шлях до забудови нагірної частини і з'єднала два міські центри – від Соборної площі до Міського саду довжиною близько трьох верст і шириною близько 36 сажнів^{*3}. У

* 1 сажень = 213 см

1849 році вчитель Катеринославської духовної семінарії Г. Я. Титов першим на сторінках міської преси сповістив про Катерининський проспект у нашому місті, але офіційно ця назва з'явилася ще на плані Нагірної частини Катеринослава 1834 року [5, с. 165, 166]. Після виходу губернатора А. Я. Фабра у відставку з дозволу Олександра II бульвару у 1872 році офіційно присвоїли ім'я Фабровського.

У 1846 році в центрі Соборної площі відкрили пам'ятник Катерині II. Скульптура, створена 1788 року в Берліні німецькими майстрами на замовлення А. Гончарова – діда дружини О. С. Пушкіна – для свого маєтку, була викуплена катеринославським дворянством та встановлена в місті. Частину площі біля статуї було засаджено деревами та огорожено. Новостворений сквер отримав назву Катерининського [8, с. 68]. Тут пам'ятник простояв до 1914 року, доки катеринославське дворянство не вирішило перенести його на початок Катерининського проспекту, біля Гірничого інституту [5, с. 157]. Але на новому місці пам'ятник простояв лише до 1919 року, коли в часи громадянської війни директор історичного музею Д. Яворницький заховав її, намагаючись зберегти витвір німецьких майстрів. Зараз на цьому місці стоїть пам'ятник М. В. Ломоносову.

Незважаючи на намагання міської влади забудувати головний пагорб, економічне та громадське життя Катеринослава першої половини XIX ст. було зосереджене в нижній частині міста. Тут ще в серпні 1796 року була освячена дерев'яна **церква Успіння Богородиці** (замінена на кам'яну 1850 р.), про яку в тогочасних документах говорилося, що «вона посеред міста і видна звідусіль». Дослідник В. Старостін наводить такий опис цієї споруди: «Досить велика, п'ятибанна церква, побудована в українському бароко, внесла до нового міста елемент усталеності, традиційності, подібності до історичних міст України» [20, с. 70]. Отже, як бачимо, українські архітектурні традиції не поспішали поступитися місцем російському класицизму.

Успенська церква була розташована в нижній частині міста, де зосередилися будинки заможних містян, отож, завдячуючи щедрим прихожанам, храм швидко багатів. У 1839 році було закладено кам'яний Успенський храм (рис. 3.12) за проектом Петра Вісконті та Людвіга Шарлеманя, причому розміром більший за попередню дерев'яну церкву і навіть за Преображенський собор. «Традиційно фарбована у червоний колір, з білим мереживом декору, з п'ятьма могутніми зеленими банями, з гордовито піднесеною на небачену до цього висоту дзвіницею, сяюча золотом хрестів громада церкви панувала над приземкуватими кварталами Катеринослава» [20, с. 71]. На жаль, радянська влада вирішила зайвим існування Успенської церкви, тому перетворила її спочатку на склад, потім її перебудували під міську лікарню № 10, але наразі триває відновлення та реконструкція церкви.

*Рисунок 3.12 – Успенська церква (архітектори Л. І. Шарлемань, П. І. Вісконті)
(нині міська лікарня № 10 за адресою площа Успенська, буд. 16) [8]*

Після освячення у 1797 році дерев'яної Успенської церкви катеринославське купецтво вирішило перенести її попередницю – Казанську церкву – на Привозний майдан (зараз – площа перед Троїцьким собором). Усі роботи з облаштування церкви були завершені в 1800 році, а освячена вона була в ім'я Зішестя Святого Духа (неофіційна назва – Купецька). «На півсторіччя ця дивна споруда з бароковою, складної форми, банею і високим «петербурзьким» шпилем дзвіниці стала чи не єдиною окрасою пустельного майдану» [20, с. 74]. У 1837 році поруч із дерев'яною церквою Святого Духа було освячено місце під кам'яний храм, після чого розпочалося будівництво нової купецької церкви за проектом тих же Петра Вісконті і Людвіга Шарлеманя. У 1850 (за іншими даними – у 1855) році нову церкву, збудовану в «російсько-візантійському стилі», освятили в ім'я Святої Трійці. Три престולי **Троїцької церкви** (рис. 3.13) дали назви трьом вулицям: Первозванівській (В. Короленка), Казанській (Карла Лібкнехта – з 2015 р. Михайла Грушевського), Троїцькій (Червона) і Троїцькому майдану (Червона площа) [20, с. 75]. Пізніше були добудовані велика дзвіниця і довгий приділ, що майже вдвічі збільшило площу церкви.

Рисунок 3.13 – Троїцька церква (архітектори Л. І. Шарлемань, П. І. Вісконті)
[з інтернет ресурсу wikipedia.org]

Біля Троїцької Церкви традиційно селилися купці, багаті землевласники, поміщики. У 1808 році там був побудований двоповерховий дерев'яний будинок із мезоніном та п'ятьма колонами на фасаді. Він призначався для Дворянських зборів, був обставлений розкішними меблями, порцеляною та живописними полотнами, взятими із Потьомкінського палацу. Коли в 1818 році брат імператора Олександра І великий князь Михайло Павлович, відвідуючи Катеринослав, побачив асиметрію в оформленні будинку, він звелів негайно прибрати п'яту «крамольну» колону, що й було зроблено. Цей приклад яскраво характеризує тогочасний культурний рівень катеринославського «вищого общества». Нажаль, Дворянський будинок згорів у 1838 році [8, с. 70].

На початку ХХ століття розпис стін Троїцької церкви виконував видатний український живописець Іван Їжакевич. На щастя, Троїцька церква не зазнала таких руйнувань, як Успенська, тому й донині є постійно діючим храмом.

Нині збереглися кілька кам'яних будівель, зведених у нижній частині старого Катеринослава в 1820–1850-х роках: це *корпус суконної фабрики* (1825 р., архітектор Д. Т. Торопов, нині хлібозавод № 1, пр. Д. Яворницького, 106); будинок *Контори іноземних поселенців* (1820-ті рр, нині пр. Д. Яворницького, 64); будівля *катеринославської поштової контори* (1830-ті рр, нині пр. Д. Яворницького, 62); *хоральна синагога* (1852 рік, нині вул. Шолом-Алейхема, 4). Характерною спорудою з елементами неоготики є будинок майора Щербакова, згодом Англійський клуб і *будинок губернаторів* (1830–1840-ті рр, вул. Воскресенська, 14). Якщо навколо Успенської та

Троїцької церков сформувалися діловий і торговий центри, то район від сучасних вулиць Ливарної й Барикадної до Крутогірної – Ф. Рогальова – це своєрідний залишок колишньої будівельної традиції у вигляді неупорядкованих кварталів із малоповерховою хаотичною забудовою, що своїм виглядом нагадували часи слободи Половиці, – вважає краєзнавець М. Кавун [6, с. 51].

У 1815 році біля р. Дніпро спорудили **кам'яну в'язницю**, через що площа навколо неї отримала назву Тюремної. Будинок в'язниці був знесений у 1850 році, а місцевість довкола впорядкована лише наприкінці століття. У південно-західному районі Катеринослава в 1823–1826 роках велось будівництво губернської тюрми, яка вважалася найбільшою спорудою в місті (була розрахована на 200 осіб) і називалася **Тюремним замком**, однак не могла витримати лихоліть громадянської війни.

Від старої в'язниці починалася вулиця, на якій селилася катеринославська аристократія. Згодом вона стала називатися Дворянською (потім – Плеханова, тепер – князя Володимира Великого). На захід від тюрми розташовувалися корпуси катеринославських фабрик, які після закриття підприємства були передані військовому відомству. Як стверджують дослідники, до 1860-х років фабричні корпуси були останніми значними спорудами в межах Катеринослава, далі знаходилася територія передмість – Фабричної та Павлівської слобідок, і Чечелівки, що тільки починала формуватися [6, с. 52].

Стан Катеринослава після проведеної А. Я. Фабром реконструкції центру наочно відображає план міста – **врізка до «Карти Катеринославської губернії» (між 1850 і 1858 рр.)** (рис. 3.14). Розміри Катеринослава до 1850-х років значно збільшилися; місто «втягнулося» уздовж Дніпра, захопивши північний схил гори. На вершині пагорба, крім Преображенського собору, уже розташовані будівлі богоугодних закладів, зведені в 1837–1848 рр., відбудований палац Потьомкіна із садом, хоча поки ще залишається порожньою значна частина північно-східного схилу гори, де вже в 1858–1861 рр. був споруджений двоповерховий корпус чоловічої гімназії (рис. 3.15). Проспект став уже основною магістраллю міста, навколо якої зосереджені всі будівлі. Міський сад і фабрики перестали бути кордоном міста на північному заході: вище міського саду вирости будівлі нового Острогу («Тюремний замок») і ще п'ять кварталів. На плані відмічені хрестиками існуючі в місті церкви: Преображенський собор, Троїцька й Успенська церкви, Воскресенська цвинтарна, дерев'яна Фабрична церкви.

Рисунок 3.14 – Врізка до «Карти Катеринославської губернії» (між 1850 і 1858 рр.) [6]

Протягом XIX століття брукованих вулиць у місті майже не було, освітлення в нічний час з'явилося тільки в другій половині століття. Не було в місті необхідної кількості лікарів і лікарняних закладів. Дуже важливою за таких умов стала діяльність лікарів-ентузіастів, зокрема *Карла Роде*. Запрошений до Катеринослава Потьомкіним, він залишився тут, багато років лікував і місцеву еліту, і пересічних громадян. Роде мав земельні володіння в Катеринославі, а пам'ять про нього збереглася в назві *Аптекарьської балки*. У 1798 році вперше відкрилися «богоугодные заведения» – «богадельня», лікарня та «дом для умалишенных». Пізніше «богоугодные заведения» склали основу *губернської земської лікарні* (зараз – Обласна лікарня ім. І. Мечникова).

Катеринослав на той час ніколи не був місцем бойових дій, але війна не обійшла місто стороною. У 1812 році під час війни з Наполеоном з Катеринослава були відправлені і люди, і тяглові тварини. Катеринославська суконна фабрика постачала сукно, а на міських швейних майстернях шили обмундирування для солдатів. Мешканці міста та навколишніх сіл зібрали для потреб армії великі кошти. У 1854 році, під час Кримської війни, у Катеринославській губернії був оголошений воєнний стан. Через ці події з'являється *вул. Воєнна* (нині *проспект Пушкіна*), на якій були розташовані військові частини, що потім рухалися на фронт.

Катеринослав у роки війни відвідав видатний російський хірург *Микола Іванович Пирогов*, оглядаючи шпиталі з пораненими під Севастополем солдатами. За даними ревізії 1859 року, в Катеринославі проживало близько 17 тис. осіб, разом із тим у місті перебувало понад 11 тис. хворих і поранених. Науковці стверджують, що значна частина з них померла і похована в Катеринославі на так званому *Севастопольському цвинтарі* [8, с. 72]. Коли в

1877 році розпочалася чергова російсько-турецька війна, у Катеринославі зібрали кошти для допомоги слов'янським народам Балканського півострова, які вели боротьбу з Туреччиною, а два загони катеринославців-добровольців відправилися на фронт.

Катеринослав не швидко став визначним центром культури й освіти Придніпров'я. Замість Потьомкінського університету та консерваторії, у 1793 р. в місті відкрилося *народне училище*, яке проіснувало до 1805 р., коли почала свою діяльність *Катеринославська класична чоловіча гімназія* (рис. 3.15). Одночасно з гімназією в місті відкрито *повітове училище*, яке складалося з підготовчого відділення та двох основних класів. У 1836 році до нього додали ще третій клас, а в 1867 році запровадили навчання різних ремесел. Упродовж 1850-1861 років було зведено нову будівлю гімназії на Соборній площі, яка виявилася ненадійною і потребувала серйозного ремонту. Лише в 1896 році споруда отримала належний вигляд, а в рік свого сторіччя (1905) вже мала вісім кам'яних корпусів різного призначення [20, с. 102]. Зараз частина головного корпусу гімназії належить Медичній академії.

Рисунок 3.15 – Класична чоловіча гімназія у Катеринославі (сучасна адреса — Жовтнева площа, 2), за проектом архітектора І.М. Скотнікова. Нині ця будівля у стилі російського класицизму середини XIX ст. є пам'яткою архітектури національного значення. [з інтернет ресурсу vesti.dp.ua]

Катеринославська семінарія, спочатку відкрита 1777 року в Полтаві, переїхала в 1803 році до Катеринослава, щоб готувати церковнослужителів, але серед її вихованців були й майбутні педагоги. Однак, як зазначає Д. Яворницький, лише у 1874 році семінарія отримала власне приміщення, збудоване по лівій частині Катерининського проспекту, № 11, між Семінарською вулицею (нині вул. Володимира Моссаковського (колишня вулиця Клари Цеткін)) і Гоголівською (раніше – Волоська вул.). Сьогодні в

приміщенні розташовується Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Викладання в семінарії здійснювалося на високому рівні. Серед видатних педагогів був О. С. Понятовський – викладач математики та грецької мови, який прославився ще й тим, що подарував місту будинок для першої жіночої гімназії (тепер це середня школа № 33, вул. Троїцька, 1) [8, с. 74].

Рисунок 3. 16 – Духовна семінарія у Катеринославі (збудована за проектом архітектора К. Е. Лазарева) [з інтернет ресурсу uk.wikipedia.org]

Слід зазначити, що в Катеринославі існував такий заклад як «приказ общественного призрения» (Приказ громадської опіки). Це була фінансово-кредитна установа, заснована в 1788 році, яка надавала позики землевласникам, мала ощадну касу. Приказ займався також облаштуванням у місті шкіл, лікарень «богоугодных заведений», аптек, сирітських притулків. Управління приказом здійснювалося колегіально під головуванням губернатора, до його складу входили представники від дворянства, купецтва, міщанства та селянства. Дмитро Яворницький зазначає, що обороти кредитної частини Приказу сягали кількох мільйонів карбованців [22, с.100].

У 1806 році в Катеринославі відкрився перший «Благородный театр», який розташовувався на розі вулиць Московської (Володимира Мономаха) та Стародворянської (Плеханова – князя Володимира Великого). У 1834 році було здійснено першу спробу заснувати в Катеринославі *губернську бібліотеку*. Через два роки бібліотека згоріла, але в 1843 році була відновлена. Зараз це Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія.

Громадське життя катеринославців довгі роки обмежувалося зібраннями в найбагатших будинках для відзначання ювілейних дат. У 1838 році відкрився *перший клуб*, названий за традицією «англійським». Про цей клуб у своїх спогадах писав катеринославський губернський архітектор А. М. Достоевський (брат видатного письменника). У 1849 році завдяки зусиллям губернатора А. Фабра та директора училищ Я. Грахова був відкритий «Музеум древностей

Екатеринославской губернии» – один із перших музеїв на теренах Південної України. Ця подія стала початком створення колекції сучасного історичного музею ім. Д. Яворницького [8, с. 75].

Катеринослав 1850 року залишався звичайним губернським містом. Про це яскраво свідчить такий опис із «Военно-статистического обозрения Российской империи»: *«Екатеринослав, губернский город простирается в длину по Днепру до 7, а в ширину от 1 до 2 верст. Часть города, устраивающаяся ныне на самом нагорном берегу к новому собору, нуждается в воде, по неимению еще хорошо устроенных спусков к Днепру... Из зданий города особенно достоин примечания Преображенский кафедральный собор, ...дом дворянского собрания, обращенный из бывшего потемкинського дворца, тюремный замок и здание богоугодных заведений. В городе находится два публичных сада: дворянский (бывший потемкинський) и казенный. Из учебных заведений имеется: гимназия с благородным пансионом, при которой находится замечательная библиотека (до 4 000 томов), а также уездное и приходское училища... Из фабрик имеется одна суконная, а из заводов: 7 салотопных, 2 мыловаренных, 5 свечных... Трудно сказать, чтобы Екатеринослав возвысился когда-либо на степень значительного торгового города. Главными причинами тому: 1) положение его в стороне от сообщений, ведущих к портовым и значительным торговым городам; 2) трудность переправы через р. Днепр и переезда через пески на левом берегу Днепра; 3) близость значительных по торговле городов Харькова и Кременчуга, где с большой выгодой можно делать закупки всякого рода товаров...»* [8, с. 79]. Отже, хоча автор поданого опису не бачить вагомих підстав для збільшення ролі Катеринослава в Південній Україні, наступні десятиліття довели всі переваги гарного в економічному плані місця розташування губернського міста.

3.7. Катеринослав у пореформений період

Якісно новий етап у житті Катеринослава розпочався після реформи 1861 року, яка викликала зміни в соціально-економічних відносинах. Населення почало стрімко збільшуватися за рахунок селян, які йшли до міста на заробітки (таб. 3.1.) [22, с. 133]

Промисловий переворот і технічні зміни поліпшили життя мешканців губернського міста: у 1859 р. в Катеринославі відкрилася *перша телеграфна станція*, а також розпочався *регулярний рух однострубних вантажопасажирських пароплавів* по Дніпру, у 1864 р. регулярний *поштово-пасажирський рух* по Дніпру між Катеринославом, Києвом та іншими містами. У 1869 році почалося прокладання труб *міського водогону* від Соборної площі до сучасної вулиці Короленка, що становило понад 2 кілометри. Мешканці Катеринослава в 1879 році вперше почали використовувати кам'яне вугілля для опалювання будинків.

Таблиця 3.1.

Зростання населення у Катеринославі у ХІХ ст.

Рік	Кількість населення у Катеринославі (осіб)
1804	6 389
1825	8 412
1865	22 846
1885	46 876
1897	112 000

Також відбулися зміни в структурі промисловості. Як стверджують дослідники, у 1873 році було засноване перше харчове підприємство – *пивоварний завод* Ф. Ботте, який отримав загальнодержавне значення у 1890-х роках [20, с. 180].

У пореформений час також спостерігалися позитивні тенденції в культурно-освітній сфері: у 1865 р. відкрилося чотирикласне *державне жіноче училище*, яке в 1870 році отримало статус гімназії. Це була перша державна жіноча гімназія Катеринослава, названа Маріїнською, на честь дружини Олександра II імператриці Марії Олександрівни, поборниці жіночої освіти (нині це гімназія № 33) [5, с. 180]. У 1875 році в Катеринославі засновано *реальне училище*, яке спочатку було двокласним, а з 1880 р. стало повним семикласним.

У 1870 році при земській лікарні відкрита перша в місті *школа фельдшерів*, керівником якої став старший лікар П. Бойченко. Сьогодні це найстаріше медичне училище м. Дніпро. На той час Катеринославська губерньська лікарня нараховувала 198 ліжок, а шість приватних лікарень мали 20–30 ліжок кожна. Також у місті було відкрито три приватні аптеки [8, с. 81].

Щодо системи *міського самоуправління*, то в 1870 році було видано нове міське положення, на підставі якого становий принцип формування органів самоуправління замінив майновий. Міська дума та її виконавчий орган – управа – тепер представляли інтереси великої буржуазії. До компетенції цих установ увійшли, насамперед, господарські питання: благоустрій міста, облаштування ринків, стимулювання розвитку торгівлі та промисловості, заходи санітарної та протипожежної безпеки.

У пореформений період у Катеринославі почали активно вживати заходів щодо розподілу, розпланування та забудови нових ділянок землі на схилах пагорбів, укріплення схилів балок, спорудження кам'яних арок та колекторів для струмків. Завдяки цьому в 1870–1880-х роках збільшилася забудова міста у південно-західній та південно-східній частинах. Там формуються й розбудовуються робітничі слободи – Фабрична, Підгірна, Солдатська та ін. Архітектурний вигляд міста майже не зазнав особливих змін, але на зміну класицизму, що себе вичерпав, прийшли еkleктичні риси [6, с. 55].

Життя поставило на порядок денний питання про будівництво залізниці та мосту через ріку Дніпро як запоруки подальшого розвитку Катеринослава. У 1871 році Міська Дума подала прохання міністрові шляхів сполучень облаштувати залізничну станцію на гілці Лозова–Синельникове на лівому березі Дніпра навпроти Катеринослава. У 1873 році був відкритий для руху поїздів **перший перегін Лозово-Севастопольської залізниці між містами Лозова та Олександрівськ (Запоріжжя) із відгалуженням на Нижньодніпровськ (Катеринослав-Лівобережний) від станції Синельникове**. У 1875 році в місті був побудований стаціонарний **вантажно-пасажирський порт** (вище сучасного залізничного мосту), а на лівобережжі Дніпра біля залізничної станції Катеринослав-Лівобережний засновується селище Амур, потім з'являється залізнична станція Ігрень і, нарешті, упродовж 1881–1884 рр. будуються **залізниця на правобережжі Катеринослава та міст через Дніпро**.

У книзі «Список населенных мест Екатеринославской губернии по сведениям 1859 г.» наводилася цікава характеристика краю: *«...Екатеринославская губерния, как край новый и доселе мало населенный, не могла еще развить всех своих естественных богатств. Прилегая к морю, обладая большою рекою, плодородною почвою, здоровым и умеренным климатом, минеральным топливом – край этот имеет все задатки к развитию как сельской и заводской промышленности, так и торговли. Больше населения, больше труда, хороших путей сообщения и счастливая будущность губернии несомненна...»* [8, с. 82].

Справді, опинившись у «правильному» місці і в потрібний час (завдяки існуючим поблизу запасам залізної руди і кам'яного вугілля, а також завдячуючи енергії місцевого громадянина Олександра Поля) місто вступило на шлях «промислового буму» і стало великим фабрично-промисловим центром Південної України. Вдячні мешканці Катеринослава обрали Олександра Поля почесним громадянином міста і навіть помістили його портрет в одній залі Потьомкінського палацу.

Таким чином, наприкінці XVIII – у середині XIX століття сформувалася унікальна структура нашого міста, яка збереглася до наших днів. Місто, засноване з примхливої волі російських можновладців, на високому безводному пагорбі на правому березі Дніпра, почало розвиватися за власним сценарієм – було використано традицію заселення в низинній придніпровській частині, враховуючи досвід козацької слободи Половиці, потім поступово почали розбудовуватися навколишні пагорби, завдяки чому наприкінці XIX століття відбувся дивовижний поступ в економічному розвитку, розмірі забудови і чисельності населення. Недарма Дмитро Іванович Яворницький назвав наше місто «славним українським Манчестером»!

Використана література

1. Гуляев Г. И. А так ли это было? Полемические очерки истории Екатеринослава-Днепропетровска / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, В.С. Мороз. - Днепропетровск : ПГАСА, 2004. - 333 с. : 98 ил.
2. Гуляев Г. И. История Екатеринослава в почтовых карточках и фотографиях / Г. И. Гуляев, В.И. Большаков– Д.: ПГАСА, 2009. – 269 с., 166 илл.
3. Гуляев Г. И. Каталог почтовых открыток Екатеринослава 1895-1917 / Г. И. Гуляев, А. Ф. Стародубов, А. К. Фоменко. - Днепропетровск : Gaudeamus, 2002. - 209 с. : ил, цв.ил.
4. Гуляев Г. И. Каталог почтовых открыток Екатеринослава 1895-1917 / Г. И. Гуляев, А. Ф. Стародубов, А. К. Фоменко ; ред. В. И. Большаков. - 2-е изд., испр. и доп. - Днепропетровск : Gaudeamus, 2003. - 246 с. : ил, цв.ил.
5. Гуляев Г. И. Очерки истории Екатеринослава (А так ли это было?) : в 2 кн. / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, В. С. Мороз. - 2-е изд., испр. и доп. - Днепропетровск : ПГАСА, 2007 – Кн.1 : (1775- 1886). - 2007. - 201 с. : ил.
6. Днепропетровск. Архитекторы / Н. П. Андрущенко, М. Э. Кавун, Н. А. Лопатюк и др.; Под общ. ред. Н. Н. Кондель-Перминовой. – К.: Издат. дом А+С, 2006. – 296 с.
7. Днепропетровск: архитектурно-исторический очерк / Н.П. Андрущенко, С.Е. Зубарев, В.А. Ленченко. – К.: «Будівельник», 1985. – 151 с.
8. Дніпропетровськ: віхи історії [Изоматериал] / упоряд. А. Г. Болебрух, С. А. Квітка. - Д. : Грані, 2001. - 256 с. : ілюстр, іл. кольорові.
9. Дніпропетровщина на рубежі століть [Изоматериал] : 70 років Дніпропетровській області / Голов. ред. С. Болсуновський. - Д. : ІМА-прес, 2002. - 294 с. : ілюстр.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 959 с.
11. Кавун М.Е. Генеральні плани Катеринослава [Текст] / М.Е. Кавун // Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2002 р.: Бібліограф. покажчик / Упоряд. І. Голуб.– Дніпропетровськ: ДООУНБ, 2001.– С. 88–90.
12. Кавун М.Е. Урбанізація Причорномор'я та Дніпровського Надпорожжя: ретроспективний погляд в контексті методологічного плюралізму світової урбаністики / М.Е. Кавун // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник. – Д. НГУ, 2006. – Вип. 3 . – С. 23-31.
13. Корж Н.Л. Отъ Съчи Запорожской : Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / Н.Л. Корж. - Репринт. издание, 1842. - Днепропетровск : [б. и.], 1991. - 59 с. Издание является приложением к документу: Газета «Собор»
14. Кузикова Л. Н. Екатеринослав-Днепропетровск. Архитектура и

архитекторы: уч. пособие / Л.Н. Кузикова, С.Н. Антонов. – Запорожье: ПРИВОЗ-ПРИНТ, 2009. – 40 с.: ил.

15. Лазебник В.И. В знак признательности «екатеринославскому Ришелье» / В.И. Лазебник, М.Э. Кавун. – Д., Газета «Наше місто» від 18 червня 2003 р.

16. Моє Придніпров'я : календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2009 рік / Дніпропетр. обл. універсал. наук. б-ка. - Д. : ЕНЕМ, 2008. - 296 с. : ил.

17. Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2010 рік: методико-бібліогр. видання / Упоряд. І. Голуб. – Д.: ДОУНБ, 2009. – 301 с.

18. Ревский С. Б. Екатеринослав Кильченский: историко-архитектурный очерк / С. Б. Ревский. – Днепропетровск, 1974. – 96 с.

19. Стародубов А.Ф., Память истории / А.Ф. Стародубов, В.В. Самодрыга, С.С. Иванов. – Д.: РВА «Дніпро-VAL», 2001. – 366 с.

20. Старостін В. Столиця степового краю. Дніпропетровськ : нариси з історії міста / В. Старостін. – Д. : ВАТ «Дніпрокнига», 2004. – 279 с.

21. Степаненко В. Половиця, Катеринослав, Новоросійськ, Дніпропетровськ / В. Степаненко // Історія України. – 2003. – №39 (343). – С. 1-4.

22. Яворницький Д.И. История города Екатеринослава / Д. И. Яворницький. – Д.: Проминь, 1989. – 197 с.

Розділ 4. Придніпров'я в період модернізації промисловості (1881 – 1916 рр.)

Етап завершення промислової революції, який охоплює приблизно 1880-ті роки., власне, створив реальні умови для здійснення капіталістичної індустріалізації і став її початковою фазою. Саме у цей час в основних галузях економіки губерній утверджується фабрично-заводська система виробництва. Відбувається машинізація виробничих процесів, починають активно застосовуватися парові двигуни [32, с. 23]. Завершення промислового перевороту в чорній металургії і в галузях гірничої справи регіону до кінця 1980-х років мало виняткове значення для швидких темпів капіталістичної індустріалізації. Однак справжній розквіт важкої індустрії регіону припав на останнє десятиліття XIX ст. і пов'язаний з промисловим піднесенням 1890-х років, яке не мало аналогів в історії господарства не тільки дореволюційної Росії, а й буржуазних країн Заходу. Як стверджують науковці, модернізація промисловості України суттєво змінила місце та роль Придніпровського регіону в імперській економіці, перетворивши його на основну вугільно-металургійну базу країни [14, с. 212].

Для подальшого розвитку цього процесу необхідна була концентрація величезних коштів. Але нерозвинутість внутрішнього ринку країни, низький рівень життя переважної більшості населення, його слабкі споживчі можливості стримували накопичення фінансів. Невипадково, що навіть у другій половині XIX ст. процес початкового нагромадження капіталів не було завершено. Ані російська, ані українська буржуазія ще не мали фінансів, достатніх для розвитку вітчизняної промисловості. З цього приводу на міністерській нараді у Петербурзі в 1899 році, присвяченій питанням торговельно-промислової політики, зазначалося: «Росія, перетворившись протягом двох століть на наймогутнішу державу в світі і зосередивши всі свої сили на цьому великому завданні, не могла робити накопичень, і, відповідно, не могла створити капіталів».

Незважаючи на значне надходження в економіку коштів, які дали викупні платежі селян, фінансів для здійснення повномасштабної індустріалізації все одно не вистачало. Міністр фінансів Російської імперії С. Ю. Вігте в доповіді цареві в 1900 р. повідомляв, що «загальна сума капіталів, які були залучені не тільки в акціонерну, промислову і торговельну справу, а й на потреби державного, міського, банківського та земельного кредиту», становила 11 млрд крб (із них близько половини надійшли з-за кордону), тоді як у Німеччині і Франції ця цифра сягала 30 млрд крб [32, с. 23 – 24].

У пореформеній Росії прискореними темпами розвивався капіталізм. Цей процес відбувався нерівномірно в галузевому та територіальному аспектах. В Україні, наприклад, протягом останніх трьох десятиліть XIX ст. кількість

фабрик і заводів збільшилась майже на третину, а вартість виробленої промислової продукції – у 8 разів. Протягом 60–80-х років XIX ст. була створена велика кам'яновугільна промисловість України. Видобуток вугілля за 30 років з 1860 по 1890 рік збільшився у 30 разів [15, с. 289 – 290].

На початку 1880-х років завершився промисловий переворот у найважливіших галузях господарства Півдня Росії – металургійній, гірничорудній, вугільній. У 1890-х роках склалися два найбільші у Східній Європі і всій Російській імперії центри важкої промисловості – Донецький басейн і Дніпровський (Катеринославський) промисловий район [31, с. 51].

У ході створення кам'яновугільної промисловості відбувався інтенсивний процес концентрації виробництва. На 1890-ті роки процес концентрації виробництва в Донецькому басейні набув найвищого, порівняно з іншими вугільними басейнами країни, рівня. На 1900 рік на частку Донбасу припадає вже 68,9 %, або понад дві третини усього видобутку вугілля. Зросла кількість шахт із видобутком від 1 до 2 млн пудів на рік. Найбільшими в Донбасі були копальні Південно-Російського товариства, шість копалень Олексіївського гірничопромислового товариства й Олександрівські копальні Новоросійського товариства. Всі вони разом давали 136 млн пудів вугілля. Кількість робітників у кам'яновугільній промисловості Донбасу з 1895 до 1900 рр. зросла у 2,5 рази [22].

Одночасно з розвитком вугільної промисловості відбувалося зародження та становлення чорної металургії. Вигідні природно-географічні умови району: близькість до основних економічних центрів, до азовсько-чорноморських портів, наявність великих покладів кам'яного вугілля, руди, марганцю – сприяли формуванню нового і дуже важливого гірничопромислового району. Придніпровський регіон розвивався як система взаємопов'язаних галузей – кам'яновугільної, залізорудної, металургійної та залізничного транспорту. На початок 1900 року у регіоні було вже 17 великих чавуноливарних заводів, на них виплавлялось майже вдвічі більше чавуну, ніж на Уралі (в Україні – 92 573 тис. пудів, на Уралі – 50 157 тис. пудів), і більше половини усієї продукції чавуну в Російській імперії [4, с. 38–40].

Тривалість промислового піднесення і високі темпи виробництва продукції були пов'язані зі зростанням залізничного будівництва, яке приблизно із середини 1890-х років набуло значних масштабів. За десять років було побудовано 21 396 верст залізничних колій. Це склало понад третину всієї залізничної мережі Російської імперії на початок XX століття. Під час промислового піднесення 90-х років XIX ст. довжина Катерининської залізниці збільшилася у 2,8 рази, склавши у 1900 р. 1 320 верст. Розширення дороги йшло як за рахунок приєднання до неї ділянок суміжних магістралей, так і за рахунок будівництва нових ліній і під'їзних колій до залізорудних і кам'яновугільних копалень Донбасу і Криворіжжя. Катерининська залізниця відіграла велику роль у розвитку металургійної промисловості, тому що вона сполучила залізну руду Кривого Рогу з вугіллям Донбасу.

Вигідні казенні замовлення, субсидії, інтенсивний приплив іноземних

капіталів, політика протекціонізму, яку проводив царський уряд, – все це штучно створювало монополію для вітчизняного виробника. Митом було обкладено довіз паровозів і вагонів, пізніше було встановлено мито на чавун, металеві вироби та кам'яне вугілля. Тарифні ставки весь час зростали і на початку ХХ ст. на деякі товари дорівнювали 100 % від їх вартості. Іноземним капіталістам стало вигідніше довозити в країну не товари, а капітали [22, с. 176 – 181].

Сума іноземних капіталів, вкладених у промисловість Росії, зростає з 245 млн до 975 млн крб, тобто майже в 4 рази, за період з 1895 по 1901 рік. За останнє десятиріччя ХІХ ст. вклади французьких та німецьких капіталістів зросли приблизно втричі, англійських – майже в 4 рази, а бельгійських – у 12 разів. У 1900 році іноземні капітали головним чином вкладалися в гірничорудну та металургійну промисловість. Наприкінці ХІХ століття в Україні набуває поширення акціонерне засновництво на базі вже розроблених рудників, що належали індивідуальним власникам. На акціонерні виробництва припадало 75 % усього добутого в Донецькому басейні кам'яного вугілля. В Україні 80–90 % усіх акціонерних капіталів гірничої промисловості належали іноземцям. Приплив іноземних капіталів прискорював розвиток окремих галузей промисловості й одночасно вилучав із країни величезні кошти у вигляді промислових прибутків, відсотків на вкладений капітал, робив вітчизняне господарство залежним від іноземних банків та окремих капіталістів [21, с. 189 – 194].

Модернізаційні процеси в економіці України – швидкий темп розвитку індустрії, високий рівень концентрації виробництва, значний вплив іноземного капіталу – суттєво змінили місце та роль Придніпровського регіону, який швидко перейшов на капіталістичні рейки й бурхливо розвивав промислове виробництво. Великі зміни відбувалися за впливу технічних та соціальних успіхів сучасного промислового розвитку. Велику роль відігравали іноземні інвестиції, новітні технології, які прийшли в Придніпровський регіон. Край не був підготовленим до нових суспільних змін. Молода промисловість ще мала пристосуватися до нових суспільних форм. Культурна та технічна відсталість країни була перешкодою на шляху до прогресивних конфігурацій. Нові заводи, які працювали на сировині південної гірничозаводської промисловості, – чавуноливарні, механічні, трубопрокатні, машинобудівні та ін. – базувались на іноземних капіталах. Такими сучасними підприємствами керували іноземні та вітчизняні інженери й техніки, які мали освіту та досвід. Проблема виникала з кваліфікованими робітниками, особливо у тих випадках, коли була потрібна висока якість, технічна освіта та художній смак. Загальна технічна відсталість країни на той час створювала значну перешкоду, тому гірничопромисловці були зацікавлені в прогресивній економічній політиці держави, а також прагнули поліпшення сільського господарства. У Центральній Росії панували архаїчні засоби сільськогосподарської праці, прогрес культури дуже затримувався. Металургійна промисловість спочатку працювала, щоб

задовольнити внутрішній ринок, а потім промисловці мали намір розширити свої ринки збуту, створити зовнішні ринки [31, с. 74 – 75].

Наслідком розвитку капіталістичних відносин було надзвичайно швидке зростання міського населення. Багатолюдний і різнорідний за складом свого населення Катеринослав потребував більш високого рівня культурного життя своїх мешканців. Ускладнювались завдання міського управління, швидко розвивалися міське господарство і благоустрій. До міського самоврядування все більше долучалися люди з місцевої інтелігенції, діяльність яких на користь міста залишила яскравий слід в історії Катеринослава.

У Катеринославській губернії на той час працювало 813 заводів; 110 заводів були пов'язані з металом, його обробкою та виготовленням металевих виробів, а 28 виготовляли метал. Кількість робітників, які працювали в цій галузі виробництва, свідчить, що вона була однією з найбільш потужних у регіоні. У Катеринославській губернії на той час працювало в промисловості 69 411 робітників, з них 51 289 чоловік були задіяні у виробництві металу та виготовленні металургійної продукції [25, с. 4478].

За концентрацією виробництва в основних галузях промисловості Україні належало перше місце серед інших регіонів Росії. У 1901 році на 12 великих металургійних заводах (із 16 діючих) було зосереджено 96 % усіх робітників південної металургії.

Рисунок 4.1 – Дніпровський завод у Кам'янському. Загальний вигляд заводу з боку житлових будинків (нині ПАТ «Дніпровський меткомбінат» по вул. Соборна, 186, Кам'янське, Дніпропетровська область), фото 1900 року [31]

У 1902 році у Катеринославській губернії було виплавлено 21 330 928 пуд. чавуну. На Олександрівському заводі (нині ПАТ «ЄВРАЗ Дніпровський металургійний завод») – 7 992 885 пуд., на Дніпровському (нині ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат») – 11 575 043 пуд., а на

Гданцівському (нині збанкрутілий ВАТ «Криворізький завод гірничого машинобудування») – 1 763 000 пуд. Торговельного заліза було вироблено 2 252 563 пуд. на Олександрівському заводі, 4 675 683 пуд. – на Дніпровському. Виробництво сталі складало 119 451 пудів. на Олександрівському заводі та 1 221 714 пуд. на Дніпровському заводі; найбільш інтенсивно працювали два заводи: Олександрівський та Дніпровський, а Верхньодніпровський завод з середини 1902 р. зовсім припинив свою діяльність. На 43 рудниках було видобуто 124 091 452 пуди залізної руди. На Олександрівському заводі в 100 печах було виготовлено 2 024 480 пуд. коксу, на цьому ж заводі почали діяти 16 парових котлів [21, с. 189 – 194]. Приплив іноземних капіталів, з одного боку, позитивно впливав на розвиток промисловості в регіоні, а з іншого боку, витягував із країни великі кошти.

У публікаціях галузевих журналів «Южнорусский горный листок» та «Горонозаводской листок» обговорювалося становище, яке склалося і нагадувало замкнене коло. З кінця 60-х років XIX століття уряд витратив на розвиток Донецького басейну близько 80 млн крб (переважно на будівництво гірничозаводських залізниць), але на початку 1880-х років держава сплачувала за імпортом мінеральне паливо 160 млн крб [26, с. 1041 – 1042]. Донецьке кам'яне вугілля мало надходити на європейські ринки через порти Чорного моря, але уряд сплачував щорічно близько 5 млн крб сріблом за імпортоване вугілля, яке надходило саме в ці порти [38, с. 1128]. Паливо, сировина, метал і металеві вироби на Півдні Росії були дорожчими за імпортні. Такий стан речей підтвержують тогочасні публікації гірничих інженерів М. С. Авдакова, Ц. М. Фронцевича, А. Ф. Мевіуса [30, с. 1782 – 1790; 17, с. 39 – 41].

Перспективи індустріального розвитку Росії залежали від урядової економічної політики. У 1880-ті роки вугільна та металургійна галузі регіону опинилися в точці біфуркації, тобто вибору стратегії та розвитку. На сторінках галузевої преси точилася науково-практична дискусія з приводу долі приватного підприємництва у цій галузі. Було відомо, що спроби уряду організувати наприкінці 1860-х років зразкове металургійне виробництво на базі південних казенних мануфактур виявилися невдалими. У 1888 році А. Ф. Мевіус, наприклад, вивчив це питання і дійшов висновку: «Главного потребителя угля – железных заводов, у нас пока еще нет, есть только один-единственный завод Новороссийского общества» [18, с. 523 – 527].

Житлові новобудови виникли завдяки залученню державою приватних осіб, яких заохочували кредитуванням, виплатою премій за готову продукцію, наданням безкоштовних земельних ділянок тощо; 89 % коштів на приватне залізничне будівництво, наприклад, були видані під гарантії держави. Уряд також сплачував підприємцям значні суми на утримання нерентабельних залізничних магістралей [6]. Через те, що підприємці не завжди дотримувалися зобов'язань перед державою, уряд відхилився від курсу державного протекціонізму та зайняв позиції «зовнішнього» протекціонізму, підтримуючи іноземних виробників і торговців. Металургійні та переробні заводи будувалися ближче до західних

кордонів держави, які організовували виробництво, використовуючи імпорتنі сировину, паливо, метали. Гірничопромисловці Півдня Росії потерпали від високих залізничних тарифів. Все це робило перспективи індустріалізації цього краю досить сумнівними, з іншого боку, надихало на боротьбу проти «зовнішнього» протекціонізму і на консолідацію зусиль підприємців, прогресивних державних діячів, працівників галузей і редакційних комітетів галузевої преси. Тому у пресі з'являлося багато полемічних матеріалів. Гостра полеміка точилася навколо таких питань як тарифи на залізничне перевезення вугілля [34, с. 756; с. 835], мито на іноземні промислові товари і сировину [36, с. 214], ефективність залізничного будівництва [37, с. 145].

На своїх сторінках галузева преса підраховувала кількість золота та срібла, яку збереже державна скарбниця, звертала увагу читацької аудиторії на сприятливі наслідки зміни митного й тарифного законодавств для Наддніпрянщини. Коли нарешті визначили розмір мита на іноземне вугілля (у червні 1884 р.), відомий гірничопромисловець та громадський діяч М. С. Авдаков відреагував таким чином: «Мера эта является в самый критический момент для донецкой каменноугольной промышленности, в момент ее полного застоя. Даже открытие Екатерининской железной дороги не могло подействовать подобным оживляющим образом. Это величайший законодательный акт!» [3, с. 1124]. Мито було підвищено на кам'яне та деревне вугілля, кокс, торф у портах Чорного моря до 2 коп., Балтійського моря – 0,5 коп., на західному кордоні – 1,5 коп. золотом.

Видання галузевої преси, публікуючи ці дані, віддавали перевагу оптимістичним прогнозам спеціалістів і професіоналів. Підвищення мита на вугілля та метал розглядалося як початок нової ери в розвитку металургійної промисловості на Півдні Росії, зокрема, в Придніпровському регіоні. Повідомлялося, що підприємці розподілились на прибічників державного протекціонізму й фритредерства: «Предприниматели могут строить заводы без риска, рассчитывая на их доходность, или им необходима помощь государства и в какой форме?», – запитував питання М. С. Авдаков [1, с. 522]. Частина підприємців висловлювалась на користь премій за вироблену продукцію казенних замовлень, інші хотіли отримати гарантії прибутковості підприємства. Дехто розраховував на такі пільги та привілеї, які до того часу отримували іноземці або визначні заможні особи.

М. С. Авдаков виступав від імені прогресивних підприємців регіону і доводив, що премії, субсидії, гарантії тощо – це застарілі складові твердої заступницької (протекціоністської) державної політики. Він визнавав ефективність державних замовлень тільки за відповідних умов, а саме: право на отримання замовлень на комерційній основі матимуть заводи, які працюють тільки на вітчизняних сировині та мінеральному паливі [2, с. 1757].

Як свідчать матеріали галузевої преси 1880-х років, південні гірничопромисловці визначили об'єктивні та суб'єктивні причини, через які гальмувався розвиток вугільної та металургійної промисловості регіону. Серед причин – відсутність виробництва коксу та брикетів.

Сучасні дослідники історії Донбасу О. Б. Шляхов та Ю. М. Чекушина наводять такі дані: у 1880 р. видобуток донецького вугілля складав 86,3 млн пуд., що більшу ніж у 14 разів перевищувало рівень видобутку 1860 року [31; 32].

Таблиця 4.1

Зростання обсягу вугілля, яке надходило на внутрішній ринок
(за ГГЗЛ. – 1899. – № 17. – С. 3937 – 3938)

Роки	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898
Обсяг відносно 1880 р. (рази)	2,28	3,25	3,00	3,43	4,11	4,50	5,15	5,26	5,76	6,82	7,72

Аналіз даних показав, що за 10 років видобутку донецького вугілля його надходження на внутрішній ринок країни збільшилося майже у 3,4 раза, а з 1880 р. – у 7,7 раза (див. табл. 4.1). Серед головних чинників, які викликали постійне зростання видобутку вугілля, фахівці називали бурхливий розвиток металургійної промисловості та будівництво переробних, машинобудівних заводів у Придніпровському регіоні [10, с. 3675].

Підприємець, громадський діяч, почесний громадянин міста Катеринослава Олександр Миколайович Поль відіграв видатну роль в історії Катеринославщини. «Он оживил край и воскресил Екатеринослав...», – говорили про О. М. Поля його сучасники [39, с. 129]. Справою його життя стала залізна руда, дослідження та організація її промислового видобутку. З дитинства Олександр полюбив рідний степ, свій народ, якому в зрілому віці віддав усі сили душі. Завдяки великим зусиллям О. М. Поля у 1881 р. в Парижі було створене «Акціонерне товариство залізних руд Кривого Рогу» з капіталом у 5 млн франків. Це товариство почало розробляти залізну руду біля Кривого Рогу й отримало великі прибутки. Залізні багатства стали широко відомими не тільки в країні, а й далеко за її межами. На думку істориків, багаті поклади залізної руди приваблювали вітчизняних та іноземних підприємців з їх солідними капіталами [11, с. 85 – 86].

Значно зростала й технічна оснащеність рудників. Кількість парових машин на рудниках за останнє десятиріччя зросла у 8,3 раза, а загальна потужність – у 12,5 раза. [27, с. 4624 – 4627; 28, с. 317 – 378; 29, с. 3793 – 3811]. Наявність у Донецькому басейні покладів кам'яного вугілля й у Криворізькому басейні – залізної руди зумовила розвиток металургійної промисловості Катеринослава та її особливе піднесення у 90-х роках ХІХ століття (див. табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Динаміка зростання обсягів видобутку залізної руди
протягом 1896–1899 рр. (за ГЗЛ. – 1899. – № 17. – С. 3937 – 3938;
ГГЗЛ. – 1899. – № 10. – С. 3818 – 3819)**

Роки	1896	1897	1898	1899
Пуди	70 540 611	107 088 300	120 000 000	177 000 000

У пореформений період після скасування кріпосного права відбувалися важливі зміни в економічному і культурному розвитку Катеринослава. Особливо переломним в його історії став кінець 1880-х років. До початку 1880-х р. Катеринослав був звичайним губернським містом, а з 1881 р. воно почало зростати нечуваними темпами. У період з 80-х років XIX ст. до початку XX ст. змінився не тільки вигляд міста, а і його роль в економічному, суспільному і політичному житті України, Російської імперії і світу. Відомий письменник Володимир Гілярівський назвав цей період в історії міста «залізною лихоманкою», за аналогією з золотою «каліфорнійською лихоманкою». Катеринославу судилося стати потужним центром чорної металургії, «містом чавуну і сталі» [11, с. 84].

Останні два десятиріччя XIX ст. були періодом інтенсивного розвитку гірничодобувної та гірничозаводської промисловості Катеринославщини. Особливо швидко промисловість розвивалась наприкінці XIX століття. У цей час Україна стала одним із найрозвинутіших промислових районів імперії. Промисловий переворот закінчувався, кількість нових підприємств збільшувалась, концентрація виробництва посилювалась.

Одночасно з розвитком вугільної промисловості відбувалось зародження та становлення чорної металургії. Вигідні природничо-географічні умови району, близькість до основних економічних центрів, до азовсько-чорноморських портів, наявність великих покладів кам'яного вугілля, руди, марганцю – все це сприяло формуванню нового і дуже важливого гірничопромислового району. Катеринославщина розвивалась як система взаємопов'язаних галузей – кам'яновугільної залізрудної, металургійної та залізничного транспорту. Прискорення концентрації виробництва, капіталу та робочої сили відбувалося нерівномірно. Економічна криза 1900–1903 рр. мала світовий характер, але в Росії і особливо в Придніпровському регіоні України була глибокою та тривалою [22, с. 176 – 177].

Особливу увагу привертає статистичний матеріал про стан фабричної та заводської промисловості Катеринославської губернії у 1899 р., тобто на початку XX століття. Виробництво, пов'язане з металом, складається з таких підвидів як чавуноплавильне, сталеплавильне та механічне, чавуноливарне, мідно- та бронзоліварне, залізопрокатне, машинобудівне, паровозобудівне, вагонобудівне, виробництво сільськогосподарських машин та приладдя, виробництво електротехнічних приладів та ін.

У Катеринославській губернії на дев'яти чавуноплавильних заводах працювало 36 687 робітників, а на двох сталеливарних – 1 650, на двох залізопрокатних – 1 180 робітників, а на двох залізо- та трубопрокатних – 2 800 робітників. Наведені дані свідчать про найвищий показник концентрації виробництва порівняно з іншими галузями, наприклад, бавовняне виробництво мало дві фабрики, на яких працювало 58 робітників, а на семи столярних та меблевих фабриках трудилися 89, на трьох ковбасних підприємствах – 25 робітників [25, с. 4478 –4479].

У цей час на Катеринославщині почалися промислові розробки донецького кам'яного вугілля та криворізької залізної руди. Катерининська залізниця, відкрита у 1873 році, зв'язала Катеринослав з Донецьким кам'яновугільним та Криворізьким залізорудним басейнами, а річка Дніпро сприяла перетворенню міста з провінційного на індустріальний центр чорної металургії. Природно, що епоха бурхливого промислового зростання аж ніяк не була однорідною. З будівництвом залізниці в історії міста почався період, який можна визначити як період «індивідуальних проектів розвитку», або як «період спонтанного розвитку», в ході якого відбувалося осмислення того, що відбувається з містом, і визначення принципів його подальшого зростання.

Залізничний вокзал Катеринослава, спроектований архітекторами О. А. Верховцевим та В. В. Зруйновим, збудований у 1884 році. Він вважався найбільшою громадською будівлею України на той час. Важлива подія відбулася в Катеринославі 18 травня 1884 року – у цей день пройшов перший потяг по найбільшому в Європі залізничному мосту, який поєднав правий і лівий береги Дніпра. Завдяки самовідданому ентузіазму О. Поля, двоярусний 15-пролітний залізничний міст довжиною в півтора кілометра і вагою в 9 525 тонн був збудований за проектом видатного інженера, відомого спеціаліста в галузі будівельної механіки, академіка М. А. Белелюбського (рис. 4.2) (1845 – 1922).

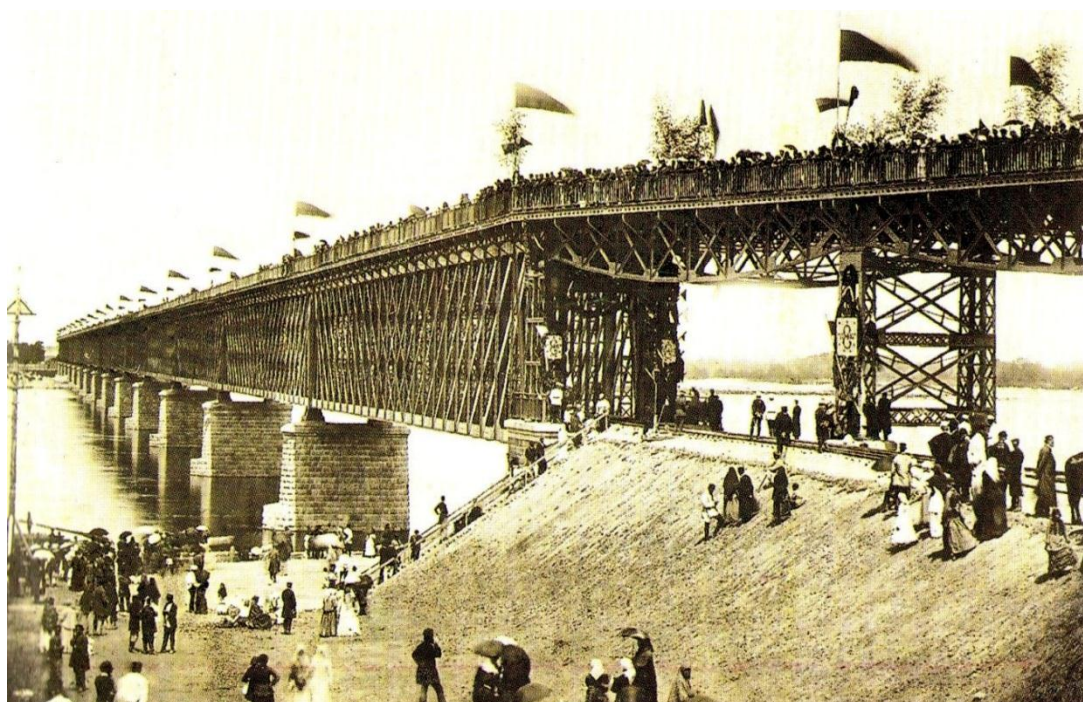

Рисунок 4.2 – Академік М. А. Белелюбський (1845– 1922) [9]

Будівництво залізничного мосту обійшлося казні в 4 млн крб. Вражаюча споруда – двоярусний міст через Дніпро в Катеринославі – отримала золоту медаль на Всесвітній виставці в Парижі в 1889 році. У сучасній Україні цей міст є пам'яткою інженерного мистецтва національного значення. Як стверджують дослідники, на початок ХХ ст. пропускна спроможність мосту складала 90 потягів на добу. Вугілля, руда, будівельний ліс, хліб, чавун, залізо, сіль, каміння – основні вантажі, що перевозили по ньому, а також через міст їхали до Харкова, Москви, Петербурга, Ростова, у Крим і на Кавказ. Але головним було те, що залізниця з мостом сприяла розвитку металургійної і металообробної промисловості в губернії і місті [5, с. 18].

*Рисунок 4.3 – Залізничний вокзал Катеринослава.
Архітектори: О. А. Верховцев, В. В. Зруйнов. Збудований у 1884 р.
(тогочасне фото) [11]*

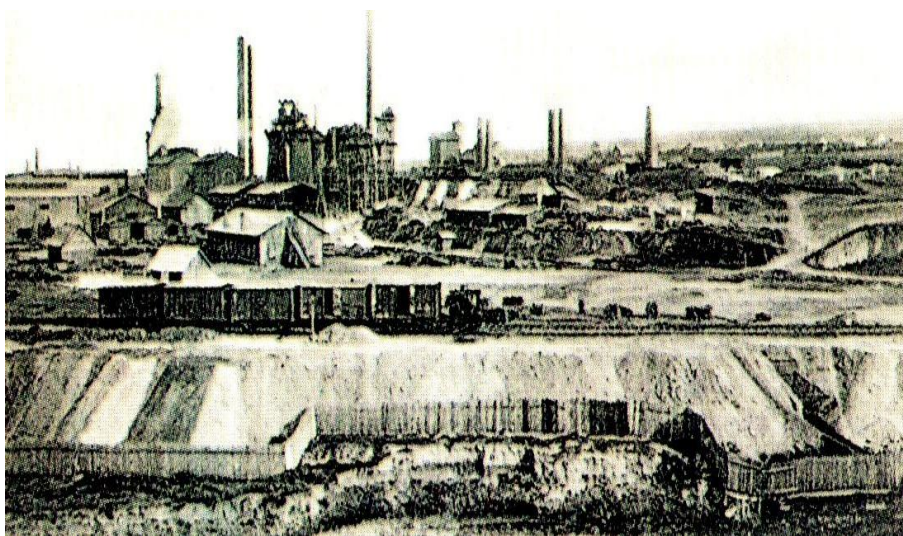

*Рисунок 4.4 – Відкриття залізничного мосту через р. Дніпро 18 травня 1884 р.
(тогочасне фото) [11]*

У 1885 році міська Дума на екстреному засіданні обговорювала проект купчої на продаж 120 десятин міської землі Брянському товариству для будівництва чавуноливарного, залізобного і рейкопркатного заводу. Товариство внесло задаток 5 тис. крб., а міська Дума визначила 8-річний термін

для будівництва заводу, доменної печі та допоміжних будівель, пов'язаних із виробництвом металу. Місцева газета «Степь» 25 серпня 1885 року вітала цей проект і писала на своїх сторінках: «Отныне городу Екатеринославу предстоит фабрично-заводское и промышленное развитие, какого городу, вне совершения сделки, долго бы не дожидаться и которое выдвинет его в разряд лучших городов России...». Ці слова стали пророчими. Будівництво заводу було розпочато у 1885 році. Ним керував молодий інженер-технолог А. М. Горяїнов [12, с. 50 – 51].

У травні 1886 року журнал ЮРГЛ у розділі «Местные известия» надрукував репортаж про перебування імператора, імператриці та цесаревича у Катеринославі, під час якого вони прийняли депутацію гірничопромисловців. Царська родина вперше проїхала Катеринославською залізницею, щоб узяти участь у закладанні доменної печі представниками Брянського товариства. Депутація гірничопромисловців піднесла імператору хліб-сіль на блюді, яке було виготовлене із суцільного шматка кам'яної солі з копалень Брянцевського товариства М. М. Летуновського і К^о. Це блюдо було кругле, масивне, по його краях у восьми медальйонах були вставлені зразки макіївського кам'яного вугілля, коксу з вугілля Калинської копальні, грушевського антрациту, криворізьких залізних, микитівських ртутних і сурм'яних, есаулівських цинкових і срібно-свинцевих руд. На хлібі стояла сільниця виточена з брянцевської кам'яної солі, овальна, тонка, прозора, мов криштал [19, с. 1918].

*Рисунок 4.5 – Олександрівський Південно-Російський завод
Брянського акціонерного товариства (кінець XIX ст.) (тогочасне фото) [11]*

10 травня 1887 року було урочисто відкрито Олександрівський Південно-Російський завод Брянського товариства, перший великий металургійний завод міста (у радянські часи це був Дніпропетровський металургійний завод ім. Г. Петровського, нині ПрАТ «Дніпровський Металургійний Завод ЄВРАЗ»). Відкриття заводу відбувалося в дні святкування сторічного ювілею від дати закладання Катериною II першого каменя у фундамент Преображенського собору.

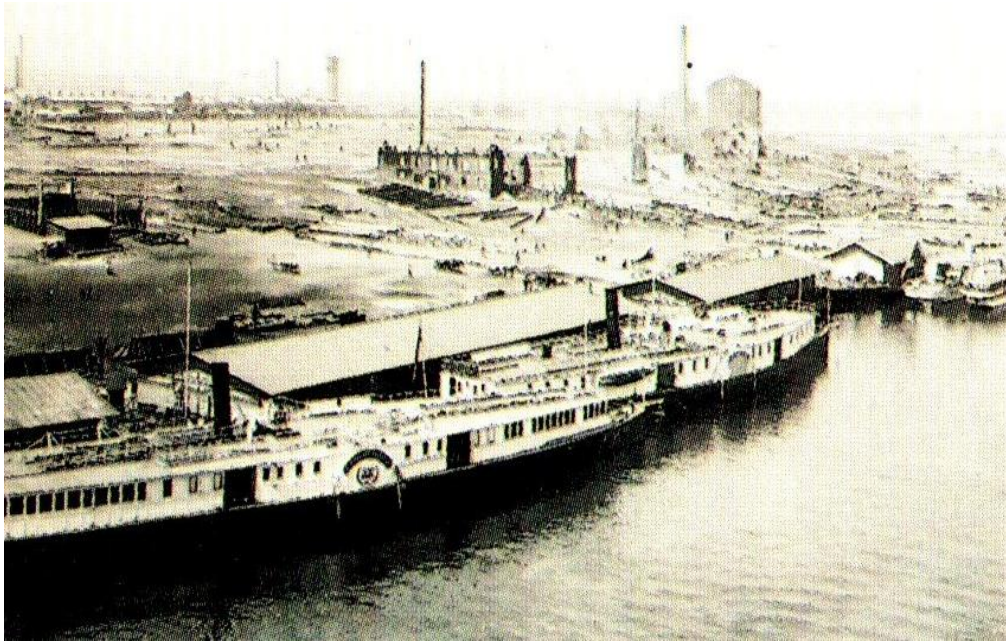

Рисунок 4.6 – Катеринославська пристань на р. Дніпро, 1890-ті рр.(тогочасне фото)[11]

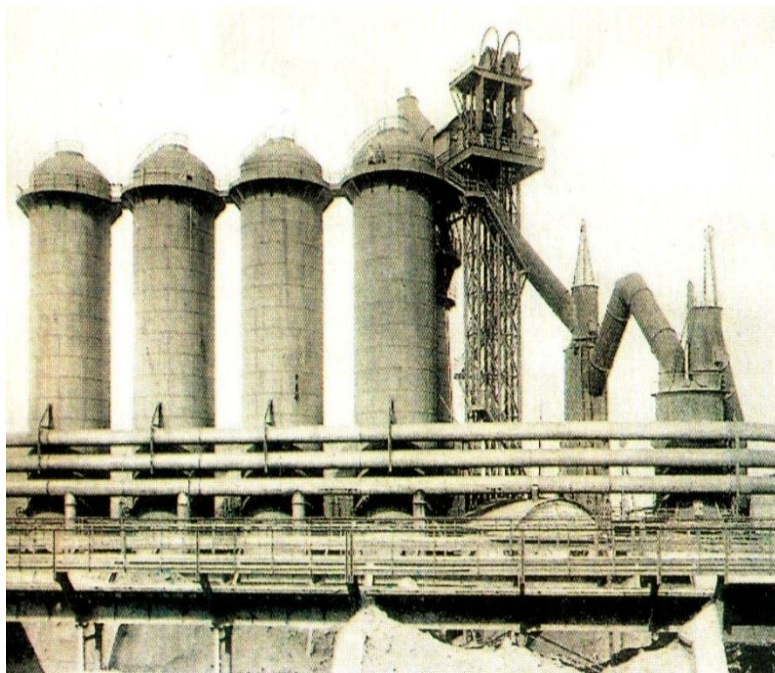

Рисунок 4.7 – Доменна піч Брянського заводу 1910 р. [11]

Дев'ятого травня 1887 року міський голова І. М. Яковлев у своїй промові з нагоди ювілею присвятив вікопомні слова одному з найвідоміших людей в історії нашого міста – Олександр Миколайовичу Полю: «Нарешті за цю справу – розвиток гірничої промисловості в Наддніпрянщині – взявся 15 років тому один із найбільш гідних і освічених співгромадян – О. М. Поль. Його чудовій енергії, невтомній діяльності і великим витратам ми зобов'язані тим, що залізорудні наші багатства стали найвідомішими не тільки на нашій

батьківщині, а й в усій Європі, що і приваблювало до нас вітчизняних й іноземних підприємців, разом з їх солідними капіталами. Вдячна пам'ять – це найкраща нагорода тому, хто працює на загальне благо. Давайте ж і ми будемо працювати по змозі нашої на користь нашому рідному місту, і нехай Бог благословить працю нашу» [16, с. 59 – 64]. Постановою міської Думи О. М. Поля було обрано Почесним громадянином міста Катеринослава.

У 1887 році на Брянському заводі було вироблено 316 075 пудів чавуну, у 1890 р. виплавлено 3 105 843 пуди заліза і 850 839 пудів сталі [24, с. 45]. У 90-х роках ХІХ ст. було завершено будівництво головних цехів заводу. На початку ХХ століття Брянський завод випередив інші металургійні підприємства Півдня з виробництва чавуну, сталі, прокату. Продукція Олександрівського Південно-Російського заводу Брянського товариства домінувала на всіх європейських ринках. Велика заслуга в технічному розвитку заводу належить прославленому доменщику М. К. Курако, який пройшов трудовий шлях від простого каталя до відомого металурга. У 90-х роках ХІХ ст. на Брянському заводі відкрили мостовий цех, який спеціалізувався на металокопункціях. У 30-х роках ХХ ст. він дістав назву «Дніпропетровський завод металокопункцій ім. І. В. Бабушкіна» і став самостійним заводом, який випускав обладнання для металургійних комбінатів та металокопункції для мостів [5, с. 54 – 61].

Рисунок 4.8 – О. М. Поль (1832–1890) – підприємець, попечитель, колекціонер, знавець археологічних старожитностей, громадський діяч [9]

На кінець ХІХ століття припадає інтенсивний приплив у промисловість міста й губернії іноземних капіталів. У першу чергу це були бельгійські, французькі, німецькі, англійські підприємці. З бельгійського міста Льєж приїхали до Катеринослава брати Шарль і Жорж Шодуари. Тут у 1889 році вони заснували Акціонерне товариство російських трубопрокатних заводів з основним капіталом у 3,5 млн крб. Це товариство побудувало в Катеринославі три заводи. Трубопрокатний завод «Шодуар А» (нині ПАО «Дніпропетровський трубний завод») першим став до ладу в 1892 році. У 1895-му почала працювати перша мартенівська піч, через рік – друга піч і

листопрокатний цех, у 1902-му – третя, а в 1911-му – четверта. Річне виробництво цього підприємства складало 700 тис. пудів й оцінювалося в 6 млн крб. На ньому працювало 1 300 робітників. Трубопрокатний завод «Шодуар А» став другим великим підприємством Катеринослава після Брянського заводу [9, с. 5 – 21].

Нижньодніпровський залізобудівний завод «Шодуар В» був заснований у 1899 р. (тепер це ВАТ «Дніпропетровський металургійний завод ім. Комінтерну»). Третє підприємство – чавуноливарний завод «Шодуар С» – почало свою роботу в 1914 році. Це підприємство спеціалізувалося на виробництві металургійного устаткування (тепер це АТ «Дніпроважмаш»). Бельгійцям належав і сталеливарний завод «Езау і К» (нині колективне виробниче підприємство «Дніпровський комбайновий завод»), який було відкрито у 1895 році. Незабаром це підприємство було переформоване у «Товариство катеринославських залізничних і сталеливарних заводів». Тут виготовляли деталі та сталеві частини машинного відділення для броненосця «Потьомкін», крейсерів «Очаків» і «Калігула». Це підприємство було відоме як одне з найкращих сталеливарних підприємств царської Росії. На початку 90-х років XIX ст. у Наддніпрянщині вже діяли 13 доменних печей, а виплавлення чавуну на мінеральному паливі досягло 15 млн пуд. [4, с. 38 – 40].

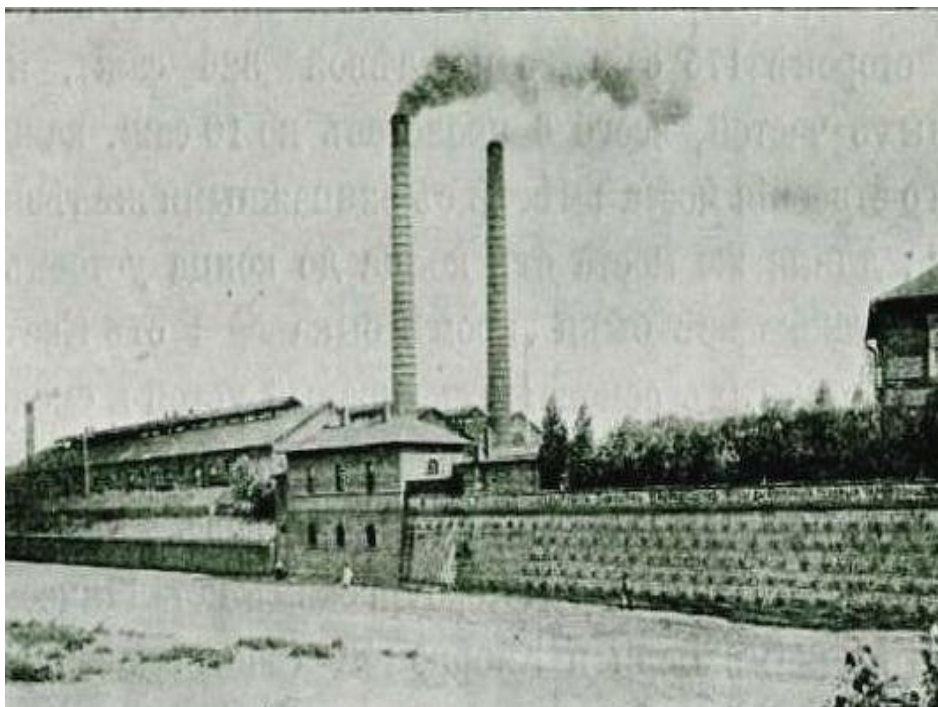

Рисунок 4.9 – Прокатний (металургійний) завод Шодуар «ВВ» (нині завод ім. Комінтерну) У селищі Амур на лівому березі Дніпра. Фото 1903 р. [31]

Трубопрокатний завод (нині ПАТ «Інтерпайп Нижньодніпровський трубопрокатний завод») належав німцю Б. Гантке, який був засновником

акціонерного товариства металургійних заводів. У 1895 році відкрито металургійний завод Ланге. Його господар – бельгійський інженер, який приїхав до Росії з великими коштами і задумом побудувати власний завод. Дешево купивши у місцевого поміщика 100 десятин вільної землі, він дав хід своїй справі.

Завод мав три головні виробництва: сталеливарне – з двома мартенівськими печами, кожна з посадкою по 1 200 пудів металу; сталепрокатне, обладнане трьома калильними печами і трьома станами для прокатки листового (великого і дрібносортового) заліза; трубопрокатне, де на дев'яти верстатах здійснювалося зварювання і прокатка всіляких труб. Працювали також чавуноливарна з вагранки, кузня з трьома горнами і паровим молотом, механічний цех. Устаткування рухалося за допомогою шести парових машин в 1 800 кінських сил кожна. Від станції Нижньодніпровськ до заводу була підведена залізнична колія. Щорічно підприємство випускало понад 250 тис. пуд. листового заліза на 460 тис. карбованців і понад 300 тис. пуд. труб на 1,5 млн карбованців. У 1897 році бельгійський промисловець на базі свого підприємства відкрив акціонерне товариство «Катерининський трубозалізопрокатний завод» з основним капіталом 1 млн 200 тис. карбованців. Ланге володів заводом недовго, менше десяти років. У 20-х роках. ХХ століття завод Ланге був об'єднаний із заводами «Шодуар В» та «Сіріус» і перейменований у Дніпропетровський металургійний завод ім. Комінтерну.

Рисунок 4.10 – Трубопрокатний завод (нині ПАТ "Інтерпайп Нижньодніпровський трубопрокатний завод") належав німцю Б. Гантке, 1891 р. [31]

Наприкінці ХІХ століття розпочалася індустріальна забудова лівобережжя Катеринослава. Першим з'явився вагонний завод, заснований

у 1895 році. Щомісяця це підприємство випускало до 150 різних вагонів на потребу металургійних заводів [13, с. 66 – 68].

Про темпи розвитку промисловості у місті свідчать цифри: якщо у 1880 році в ньому нараховувалося 49 фабрик і заводів з обсягом виробництва в 1,5 млн крб. і з кількістю робітників 572, то у 1903 р. їх було вже 194, а сумарний обсяг виробництва складав 21,5 млн крб., кількість робітників сягала 10 649 чоловік. Кількісне зростання підприємств супроводжувалося докорінними змінами їх профілювання. У 1880-ті роки більшість підприємств складали такі, що обробляли тваринні і рослинні продукти: парові млини (12), салотопні (6), цегляні (6), тютюнові (3), свічко-воскові (3). У 1903 році перше місце за кількістю робітників і обсягом виробництва посідали підприємства з обробки корисних копалин – їх було 33, на них працювало 8 088 робітників, і обсяг їх виробництва складав 14,3 млн крб. Крім вищезазначених заводів із виробництва металу і металопродукції, було дев'ять цегляних і три екіпажні заводи, вісім – з виробництва штучної мінеральної води. Найбільшу групу складали заводи з обробки рослинних продуктів – 133. Це млини (11), хлібопекарні (44), кондитерські (16), лісопильні (9). До підприємств змішаного виробництва належали фотоательє, яких було 20, 18 друкарень, дві електричні станції [21, с. 189 – 194].

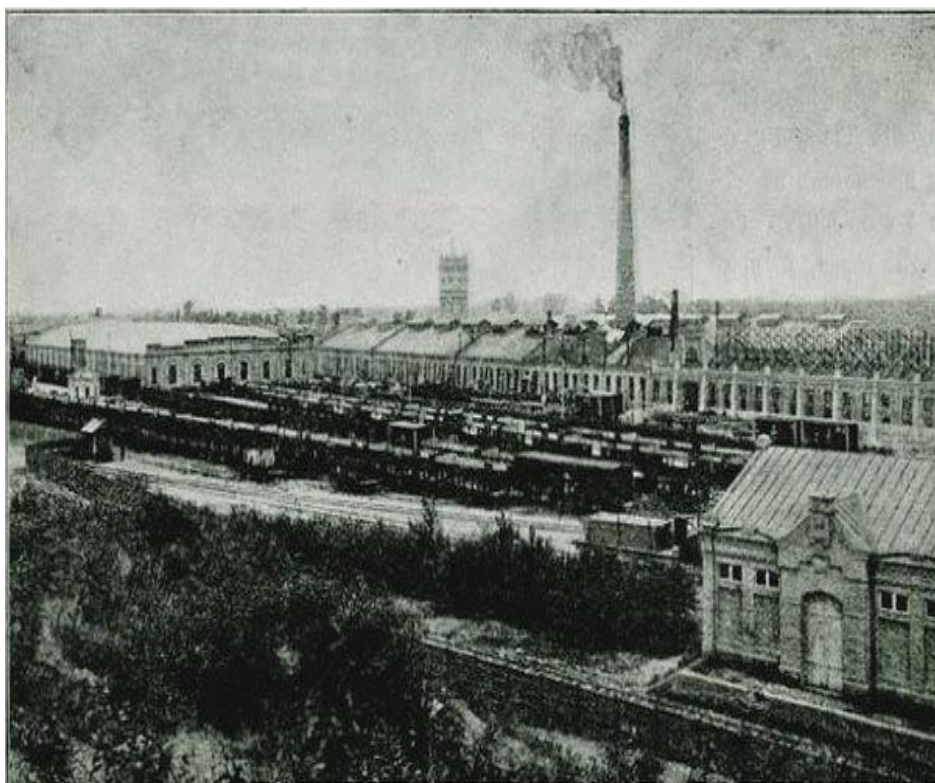

Рисунок 4.11 – Головні вагонні майстерні Катерининської залізниці (нині Вагоноремонтний завод). Фото 1903 р. [31]

З 1909 році почав працювати Дніпровський цвяховий завод (АТ Металевих заводів Б. Гантке) Катеринославського товариства з виробництва силікатної цегли (1900-ті рр.) [10, с. 13 – 15]. У ході будівництва в 1910-х роках Мерефо-Херсонської залізниці як на правому, так і лівому березі Дніпра починається формування ще двох промзон.

Промислове піднесення 1910–1914 рр. значно вплинуло на економічний розвиток Катеринослава. Улітку 1910 року у Катеринославі було влаштовано Південно-російську промислову, сільськогосподарську і кустарну виставку. Вона діяла з 1 липня по 10 жовтня. На виставці було представлено 14 відділів: металургія, залізничний транспорт, машинобудування, сільське господарство та інші, різноманітну продукцію катеринославських підприємств, а також інших міст країни. Царський уряд організацією цієї виставки мав на меті залучити нові капіталовкладення в промисловість та сільське господарство Півдня країни.

За даними звітів катеринославського губернатора в 1910–1913 рр. кількість фабрично-заводських підприємств збільшилась з 255 до 358, вартість промислової продукції цих підприємств – з 41,2 до 74,5 млн крб. Найбільше зросло в ті роки виробництво чавуну і сталі. Металургійне та металообробне виробництва давали дві третини промислової продукції міста. Іноземні капіталісти одержували великі прибутки від металургійних підприємств Катеринослава. За 1910–1913 роки, на чотирьох найбільших заводах міста – Брянському, Нижньодніпровському та двох трубопрокатних – чистий прибуток власників підприємств зріс у 2,5– 3 рази.

У роки Першої світової війни з Прибалтики до Катеринослава було евакуйовано два заводи: ризького акціонерного товариства «Стелла» і акціонерного товариства «Старр і К°», які випускали металеву продукцію [23, с. 20–28].

У 1915 році біля майбутньої товарної станції (ст. Дніпро-Південний) здається в оренду ділянка землі для розміщення заводу металевих виробів евакуйованої з Варшави фірми «Конрад, Ярнушкевич і К°», а біля ст. Нижньодніпровськ-Вузол ведеться будівництво депо, вагоноремонтних і паровозоремонтних майстерень нової дороги [20, с. 3 – 52].

«Що стосується Катеринослава, то серед губернських міст він не має собі рівних за зростанням чисельності населення, а з великих повітових тільки Лодзь зростає швидше за нього», – свідчив «Статистично-економічний огляд Катеринославської губернії» у 1897 році [11, с. 87]. За свідченням Казенної палати, у 1897 р. в місті було 1 386 промислових і торговельних закладів, з них першої гільдії – 38, другої – 544, негільдійних – 804 [11, с. 88].

Влітку-восени 1910 року в Катеринославі проходила грандіозна як на ті часи Південно-Російська обласна сільсько-господарська, промислова і кустарна виставка (рис. 4.12). Слово «обласна» в даному разі означало «регіональна», бо охоплювала здобутки не лише Катеринославщини, а й цілої виставкової області – Полтавської, Таврійської, Херсонської, Харківської губерній, Кубані та області

Війська Донського, отже, цілого Півдня імперії, а фактично великого масиву, залюдненого переважно українцями.

Рисунок 4.12 – План Південно-Російської обласної сільсько-господарської, промислової і кустарної виставки в Катеринославі, 1910 р. [9]

«Виставку улаштовано гарно, – записав 13 вересня 1910 р. у щоденнику відомий український громадський діяч, видавець першої щоденної української газети «Рада» Євген Чикаленко, котрий спеціально приїхав з Києва і улаштувався у Дмитра Яворницького, – багато на ній цікавого. Мене особливо цікавила виставлена сіра українська скотина, якої тепер, крім Катеринославщини, мало де й є. (...)

Публіку найбільше цікавив збудований посеред виставки «український хутір». Справді поряд з усякими розкішними павільйонами стоїть найзвичайнісінький селянський двір, до найменших дрібниць вірний дійсності: хата з повним убранням, навіть з кочергами; криниця з журавлем; город з картоплею, соняшниками і т. ін., обгороджений звичайнісіньким плотом з лози. Одним словом, повна ілюзія», – писав Євген Чикаленко [32; с. 115–116].

Завідувачем кустарного відділу катеринославської виставки був ще один приятель Дмитра Яворницького, голова Катеринославської повітової земської управи Сергій Альбертович Бродницький (рис. 4.13.). Він походив із культурної родини, батько і брат були архітекторами в Катеринославі, сестра викладала музику. На початку організаційного періоду С.А. Бродницький звернувся до всіх губернських управ, що мали взяти участь у виставці, та повітових управ нашої губернії з особливою доповіддю і просив асигнувати спеціальні суми на організацію своїх кустарних відділів на майбутній виставці. Такі з звернення про сприяння залученню кустарів були надіслані у сільськогосподарські товариства і кустарно-ремісничі заклади виставкового району і решти Росії: у Київське кустарне товариство, товариство заохочення кустарних промислів у Польщі, у всі кустарні склади і земські музеї і головне Управління землевпорядкування та землеробства. До останнього було додане прохання залучити на виставку пересувну агентуру з продажу кустарних виробів.

Кустарно-промисловий відділ розташовувався в головному павільйоні на території сучасного парку імені Л. Глоби. Відділ займав ліве крило і весь верхній поверх павільйону — всього до 300 квадратних сажнів підлоги та 40 квадратних сажнів під навісом позаду головного будинку. Із цієї площі 150 квадратних сажнів відведено під експонати безкоштовно. Кількість експонентів кустарного відділу досягала 500 чоловік.

*Рисунок 4.13 – Голова Катеринославської повітової земської управи
Сергій Альбертович Бродницький [9]*

Як наголошував автор статті «Кустарні промисли і ремесла» (на виставці 1910 року), співробітник Катеринославського крайового музею імені Поля, Павло Євграфович Дерябкін, кустарно-ремісничий відділ від самого початку виставкової організації був предметом особливої уваги Розпорядчого комітету.

Як зазначає краєзнавець М. Чабан, найпомітніше від Катеринославської губернії в кустарному відділі виставки 1910 року було представлено Новомосковське земство. Широке розповсюдження в Новомосковському повіті на початку ХХ століття мало гончарне виробництво. Виставлена була головним чином покрівельна черепиця. Виробництво її зосереджене близько сіл Чаплі і Василівка (нині Чаплі у складі Самарського району м. Дніпро). Виробництво йшло тоді тільки на задоволення потреб своєї округи. Зразки домашнього посуду за виконанням були ординарні. *«Поза сумнівом, на місці виробництва є гарної якості глина. Зауважимо, що у збуті гончарного посуду, – писав П. Дерябкін, – велику роль відіграє певна оригінальність та художній бік. Гончарні вироби з відбитком національної творчості становлять велике зацікавлення не лише для російського споживача, але і для іноземного покупця»* [32; с. 472].

Із дерев'яних виробів заслуговували на увагу фарбовані скрині. Виробництво це скупчувалося біля с. Ігрень (нині також у складі м. Дніпро). Плетені кошики були виставлені в достатній кількості, аби судити про якість цих виробів. Промисел цей зосередився під самим містом Новомосковськом. Кошики з лози тривкої роботи були досить чисто зроблені.

Із лимарських виробів експонувалися селянські шори і німецька упряж. Експертна комісія відзначила експонента К. Г. Корсунського бронзовою медаллю за працьовитість та міцність роботи. Були й окремі експонати з кустарного сільськогосподарського машинобудування. Декілька плугів, складна борона, оранка були привезені з Петриківки. На думку організаторів, цей промисел, якщо він тільки в повіті був, заслуговував особливої уваги та підтримки з боку земства.

Решта експонатів типу моделі велосипеда, церкви, картини українського весілля, різьбленого підгодинника чомусь не викликали зацікавлення з боку П. Дерябкіна. Вони, на його думку, були «незначні та маловажливі і їх взяли, напевне для кількості». Час минає й видозмінюється уявлення про народну творчість. Нині в доречності таких експонатів на кустарній виставці ніхто б не сумнівався, а тоді ще обстоювали «чистоту жанру».

І все ж новомосковським кустарям на виставці 1910 року присуджено 40 нагород. З ремісничих закладів Новомосковського земства експоновано в земському павільйоні вироби п'ятикласного ремісничого училища, зокрема, бричку селянського типу. Тут же виставлялися предмети селянського побуту: рогач, кочерга, підкова і навіть віялка і плуг.

На жаль, у відділі не було подано жодних даних, котрі пояснювали б становище кустарних промислів у цьому повіті. З бюджету повітового земства (в земському павільйоні) було видно, що 1910 року на заходи з кустарного виробництва асигновано було всього 700 карбованців.

Від Павлоградського повіту був виставлений колективний експонат виключно жіночого рукоділля. Представником було Богданівське сільськогосподарське товариство. Усі виставлені зразки вишивок, скатерок та рушників нічим не відрізнялися від звичайних жіночих рукоділь цього типу. Олександрівське повітове земство експонувало лише кошики своєї власної майстерні. Катеринославське повітове земство демонструвало свої кустарні вироби у відділі земського самоврядування. Воно виставило роботи Томаківської навчальної ткацької майстерні і Солонянської школи ткацтва.

Досить чисто й акуратно були виготовлені брички та екіпажі в навчальній ремісничій майстерні в селі Військовому біля Ненаситецького порогу над Дніпром і слюсарно-ковальські вироби майстерні в с. Лошкарівці. Столярно-лялькова майстерня в с. Михайлівці подала роботи досить грубі, кращими з-поміж них були моделі сільгоспзнарядь, млинів та будинків. Експонати сільгоспмайстерні з села Біленького (нині це Запорізька область) знаходилися в науково-навчальному павільйоні.

Від Верхньодніпровського земства виставлялися дерев'яні вироби і домашнє начиння з жерсті, виготовлені учнями Богодарівського училища. Особливу увагу заслуговували малюнки учнів молодших класів. Куцеволівська школа навчально-кошикової майстерні експонувала роботи з плетіння кошиків, а Саксаганське ремісничє училище – прекрасні учнівські малюнки.

З проведенням мережі залізниць і початком роботи великих металургійних заводів місто перетворюється на великий торговельний центр з продажу заліза та виробів з нього. У той же час Катеринослав був одним з найбільших ринків півдня з хлібної торгівлі. Окрім значного попиту з боку місцевих величезних млинів, мільйони пудів зерна продавалися як для внутрішнього споживання, так і на експорт.

Хліб і залізо стали головними економічними важелями Катеринослава. Саме вони сприяли появі мережі залізниць, сотень магазинів, десятків млинів. Значну роль відіграла і торгівля лісом, який сплавлявся з верхнього і середнього Придніпров'я. Катеринославська пристань була одна з найбільших, тут щорічно розвантажували на 20 млн. крб. вантажів, головним чином ліс [20, с. 3 – 52].

Таким чином, у 1880–1890-х роках розпочалося формування Донецько-Придніпровського індустріального регіону. У 80-ті роки діяльність гірничопромисловців регіону була спрямована на розвиток кам'яновугільної та металургійної промисловості. Значну роль у будівництві металургійних підприємств у Катеринославі відігравав іноземний капітал. Він був важливим чинником у становленні та модернізації промисловості. У 90-х роках ХІХ століття завдяки твердій протекціоністській урядовій політиці, зусиллям підприємців, а також роботі редакційних комітетів галузевої преси стан гірничої та металургійної промисловості не тільки значно поліпшився, але й дозволив металургійній промисловості Катеринославу вийти на провідні рубежі в народно-господарському комплексі Російської імперії.

Рисунок 4.14 – Катеринославська пристань, розвантаження лісу [9]

Про темпи розвитку промисловості у Катеринославі свідчать такі дані: у 1880 р. у Катеринославі нараховувалося 49 фабрик і заводів з обсягом виробництва у 1,5 млн. крб. і з кількістю робітників – 572, а у 1903 р. фабрик і заводів вже було 194, а обсяг виробництва складав 21,5 млн. крб., кількість робітників зросла до 10 649 чоловік. Не тільки зростала кількість підприємств, а й змінювалося їх профілювання. У 1903 році перше місце за обсягом виробництва і за кількістю робітників посідали підприємства з обробки корисних копалин, їх було вже 33, на них працювало 8 088 робітників, обсяг виробництва складав 14,3 млн. крб.

Під час кризи 1900–1903 рр. казенні замовлення гарантували великим металургійним підприємствам значні прибутки, тому підприємці й надалі вважали вигідним йти шляхом казенних замовлень, а не задовольняти внутрішній масовий ринок, який не був прибутковим. У складний політичний і соціально-економічний період, який тривав із 1904 р. до 1917 р., промисловий розвиток Наддніпрянщини відчув прояви як піднесення, так і депресії, які були викликані Російсько-Японською війною, революційними подіями 1905 – 1907 рр., Першою світовою війною та революційними подіями 1917 року. Промислове піднесення 1910–1914 рр. значно вплинуло на економічний розвиток Катеринослава. За даними звітів катеринославського губернатора, у 1910 – 1913 рр. кількість фабрично-заводських підприємств збільшилась з 255 до 358, вартість промислової продукції цих підприємств – з 41,2 до 74,5 млн. крб. Найбільше зросло в ті роки виробництво чавуну і сталі. Металургійне та металообробне виробництва давали дві третини промислової продукції. Іноземні

капіталісти одержували великі прибутки від металургійних підприємств Катеринослава. За 1910–1913 роки на чотирьох найбільших заводах міста – Брянському, Нижньодніпровському та двох трубопрокатних – чистий прибуток власників підприємств зріс у 2,5 – 3 рази.

З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії взяв під свій захист синдикат «Продвугілля», незважаючи на судовий процес з приводу його монопольної діяльності, коли самодержавний уряд звинувачував синдикат у створенні вугільного голоду та підвищенні цін на пальне.

У такий непростий період змінилося співвідношення виробництва металургійної продукції Придніпров'я та Уралу. Промислові показники металургії Придніпров'я та Уралу в міжкризовий період коливалися в бік збільшення не так виразно, але детальний аналіз показав, що плавлення чавуну на Уралі зменшилося, а на Півдні Росії зросло. З 1915 р. вперше в історії Наддніпрянської України гостро постала проблема залежності виробництва від політичних і соціальних аспектів.

Використана література

1. Авдаков Н. С. Брикетное и коксовое производство / Н. С. Авдаков // Южнорусский горный листок (далі ЮРГЛ). – 1883. – № 63. – С. 522.
2. Авдаков Н. С. Обзор условий для развития железной промышленности на юге России и о дальнейших для этого мероприятиях / Н. С. Авдаков // ЮРГЛ. – 1885. – Т. XIV. – № 131-132. – С. 1751-1763.
3. Авдаков Н. С. Таможенные законодательные меры / Н. С. Авдаков // ЮРГЛ. – 1884. – № 97. – С. 1124.
4. Большаков В. І., Євсєєва Г. П., Перетокін А. Г. Розвиток металургійної промисловості в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. (1900-1917) / В. І. Большаков., Г. П. Євсєєва, А. Г. Перетокін // Науковий та інформаційний журнал. Металознавство та термічна обробка металів.– 2016.– №1 (72).– С. 38-46
5. Ватченко А. Ф., Шевченко Г. И. Днепропетровск: Путеводитель / А. Ф. Ватченко, Г. И. Шевченко. – Днепропетровск: Промінь, 1979. – 248 с.
6. Витте С. Ю. Избранные воспоминания, 1849–1911 / С. Ю. Витте. – М.: Мысль, 1991. – 708 с.
7. Горнозаводской листок (далі ГЗЛ) . – 1899. – № 17. – С. 3937-3938.
8. ГЗЛ . – 1899. – № 10. – С. 3818-3819.
9. Гуляев Г. И., Большаков В. И., Мороз В. С. Очерки истории Екатеринослава (А так ли всё было?) / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, В. С. Мороз. – Д.: ПГАСА, 2007. – В 2 кн. Кн. 2 (1887–2006). – 207 с., 62 илл.

10. Дитмар Н. Ф. Сведения о производительности южных металлургических заводов / Н. Ф. Дитмар // ГЗЛ. – 1899. – № 3. – С. 3675.
11. Дніпропетровськ: Віхи історії: Навч. посіб. / Упоряд. А. Г. Болебрух, С. А. Квітка; Редкол.: С. А. Квітка (гол. ред.) та ін. – Д.: Грані, 2001. – 256 с.
12. Днепропетровску 200 лет. 1776–1976. Сборник документов и материалов. – Киев: Наук. думка, 1976. – 512 с.
13. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 958 с.
14. Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д.: Грані, 2006. – 596 с.
15. Історія Української РСР: у 8-ми т. 10 кн. / Гол. ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К., 1977-1979. – Т. 3, Т.4.
16. Лазебник В. И. Неизвестная Екатеринославщина, / В. И. Лазебник – Д.: Днепркнига, 2012. – 448 с.
17. Мевуис А. По поводу угольного кризиса / А. Мевуис // ГЗЛ. – 1888. – № 3. – С. 39-41.
18. Мевуис А. Ф. Заметки по устройству на Юге России чугуноплавильных заводов / А. Ф. Мевуис // ЮРГЛ. – 1883. – № 63. – С. 523-527.
19. Местные известия // ЮРГЛ. – 1886. – № 142. – С. 1918.
20. Мирончук В. Д. Історія Катериненської залізниці (остання чверть ХІХ – початок ХХ століття): Нарис. – Дн-ськ, 2003. – 52 с.
21. Перетокін А. Г. Аналіз відображення стану фабрично-заводської промисловості Катеринославщини в галузевій пресі на початку ХХ століття / А. Г. Перетокін // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження: [зб. наук. пр] / Ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2006. – С. 189-194.
22. Перетокін А. Г. Постановка питань індустріального розвитку міст і сіл Катеринославщини в матеріалах видань галузевої преси наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / А. Г. Перетокін // Історія і культура Придніпров'я; Невідомі та маловідомі сторінки; Науковий щорічник. – Д.: Національний гірничий університет, 2006. – Вип. 3. – С. 176-181.
23. Перетокін А. Г. Розвиток металургійної промисловості в Катеринославі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / А. Г. Перетокін // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. / ред. кол. : С. І. Світленко (голов. ред.) та ін.– Д.: Ліра, 2015. – Вип. 13. – 236 с.– С.20–28.
24. Рогозин Е. И. Железо и уголь на Юге России / Рогозин Е. И. – СПб.: тип. И. Гольдберга, 1895. – 170 с.
25. Состояние фабричной и заводской промышленности Екатеринославской губернии в 1899 году // ГЗЛ. – 1900. – № 18. – С. 4478.
26. Таскин Е. Н. Отчет окружного инженера 1-го горного округа западной части Донецкого каменноугольного бассейна за 1890 г. / Е. Н. Таскин // ГЗЛ. – 1891. – № 16. – С. 1041-1042.
27. Тиме И. А. Очерк применения электричества в горном деле /

И. А.Тиме // ГЗЛ. – 1900. – № 21. – С. 4560-4563; № 22. – С. 4589-4592; № 23. – С. 4624-4627.

28. Тиме И. А. Очерк современного состояния горнозаводского дела в Донецком бассейне / И. А. Тиме // ГЖ. – 1889. – № 1. – С. 1-96; № 2. – С. 317-378.

29. Тиме И. А. Электричество и гидравлическая сила / И. А.Тиме // ГЗЛ. – 1899. – № 9. – С. 3793; № 10. – С. 3811.

30. Фронцевич Ц. М. Ольховатское месторождение каменного угля и железных руд / Ц. М. Фронцевич // ЮРГЛ. – 1886. – № 133. – С. 1782-1790.

31. Чекушина Ю. М., Перетокін А. Г. Промисловий розвиток та інженерне підприємство Донецько-Придніпровського регіону (1880 – 1917 рр.): Юлія Чекушина, Андрій Перетокін; Нац. гірн. ун-т – Д.: НГУ, 2013. – 119 с.

32. Чикаленко Є. Щоденник. (1907–1917). У 2 тт. К., Темпора, 2004. Т. 1..

33. Шляхов О. Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): моногр. / О. Б. Шляхов. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.

34. ЮРГЛ – 1883. – № 62-64. – С. 756.

35. ЮРГЛ – 1883. – № 68-70. – С. 835.

36. ЮРГЛ – 1880. – № 12. – С. 214.

37. ЮРГЛ – 1880. – № 7-9. – С. 145.

38. ЮРГЛ– 1884. – № 91. – С. 1128.

39. Яворницький Д. И. История города Екатеринослава / Д. И. Яворницький. – Д.: Проминь, 1989. – 197 с.

Розділ 5. Архітектурно-будівельний зміни у період модернізації (1881 – 1916 роки)

Період кінця XIX початку XX століття характеризується високим рівнем модернізації промисловості, що спричинює архітектурно-будівельні зміни нашого міста. Відбуваються зміни і в характері міської торгівлі. Замість ярмарків першу роль починає відігравати стаціонарна торгівля в магазинах і крамницях. Головними місцями торгівлі в межах міста були базари. Протягом XIX століття найбільшою базарною площею була Троїцька. Тут працював Троїцький базар. Його ряди починалися від проспекту і продовжувалися до вул. Поліцейської (нині вул. Т. Г. Шевченка) і від вул. Олександрівської (за радянських часів вул. Артема, нині вул. Січових Стрільців) до Первозванівської (нині вул. В. Короленка). У 1880-ті роки тут відбувалася щоденна торгівля харчовими припасами і промисловими товарами.

З початком XX століття головною торговою площею міста стає Озерний базар. До 1880-х років на цьому місці існувало мальовниче озеро, де водилася дичина та риба. Інтенсивне зростання міста викликало обміління і заболочування озера. Було прийнято рішення озеро засипати. 16 квітня 1885 року Міська Дума Катеринослава дозволила кільком міщанам побудувати дерев'яні м'ясні лавки на Озерній площі. Саме ця дата і є початком заснування ринку «Озерка» [12, с. 36]. Міська Дума та її торговельна комісія приділяють багато уваги упорядженню Озерки. На Озерній площі побудували три великі кам'яні торгові ряди за останнім словом техніки. Тут працював найбільший привозний ринок, де торгували з возів. У 1915 р. тут були вже 103 кам'яні лавки, які давали місту щорічний прибуток у 122 тис. крб. У 1900 – 1910 роках місто проводить кілька послідовних реконструкцій Озерного базару, змінивши його структуру, збудувавши чотири кам'яні торгові ряди, що складаються з 15 двоповерхових і чотири одноповерхових корпусів, що мали в загальному 103 торгових приміщення. Район розвивався настільки інтенсивно, що деякий час очікували занепаду Нижньо-Троїцького ринку та переміщення центрального торгово-ділового району міста навколо залізничного вокзалу. Цей прогноз справдився. На початку XX століття економіко-діловий центр міста зосередився в районі залізничного вокзалу та Озерки.

На початку XX століття катеринославська торгівля характеризувалася як одна з найкращих серед тодішньої території України. Тоді придбати у місті можна було практично все: починаючи від високоякісних товарів і продуктів першої необхідності до предметів розкоші і найвишуканіших товарів комфортабельного життя і багатого столу.

З 1890-х роках починається інтенсивний розвиток комунального господарства міста. З 1900 року місто відмовляється від практики

концесій, воліючи створювати інфраструктуру самостійно. У 1890-х роках у місті почали діяти перші телефони (до речі, саме у купців). Телефонна мережа поєднала Катеринослав з найбільшими торговельними містами царської Росії. Велике значення для торгівлі мало відкриття Біржового комітету в 1907 р., міського ломбарду 1904 року. Для поповнення лав фінансистів, економістів, бухгалтерів було відкрито комерційні училища – товариства прикажчиків та купецького товариства, будівля Облради, пр. О. Поля 2 (за радянських часів пр. С. Кірова). Історія його організації і будівництва пов'язана з ім'ям міського голови О. Я. Толстікова, купців Жирова, Карпаса, Пчолкіна і багатьох інших, які пожертвували гроші на будівництво й утримання училища [9, с. 101].

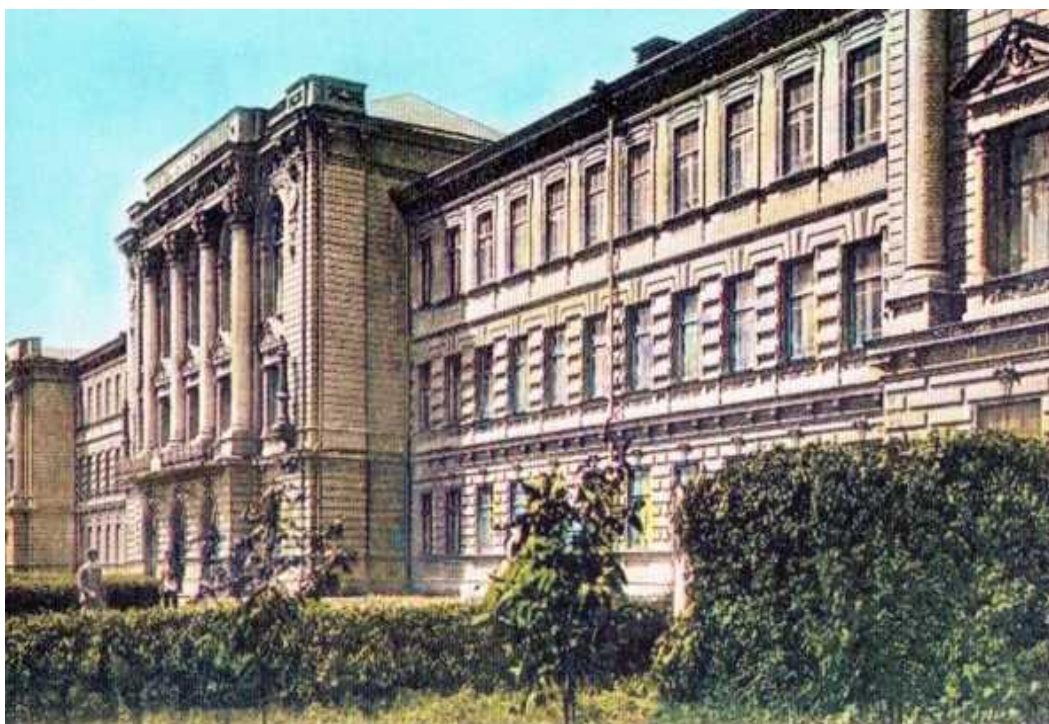

Рисунок 5.1 – Комерційне училище. 1907 р. (нині будинок Дніпропетровської обласної ради, пр. О. Поля 2). Архітектор Д. С. Скоробогатов [9]

У 1887 році місто налічувало 48 100 жителів, а за переписом 1897 р. тут мешкало вже 112 839 чоловік. Як бачимо, за десять років його населення збільшилось на 233%. Такого не було раніше. За кількістю населення місто стало четвертим в Україні – після Києва, Харкова, Одеси. За кількістю іноземних підданих губернія посідала перше місце серед інших губерній царської Росії. Серед 1075 іноземних підданих – австро-угорці, німці, турки, бельгійці, французи, швейцарці, перси, греки та ін. У місті було 9 іноземних консульств.

Багато хто з них допомагали облаштовувати місто вкладаючи свої капітали. Так, бельгієць Г. Е. Камб'є запустив та експлуатував тут перший електричний трамвай. Директором Центрального електричного товариства і станції був француз М. І. Каттавоз. У Катеринославі трамвай почав діяти у

1897 р., він був третім у Росії, після Києва та Нижнього Новгороду [6, с. 31 – 32].

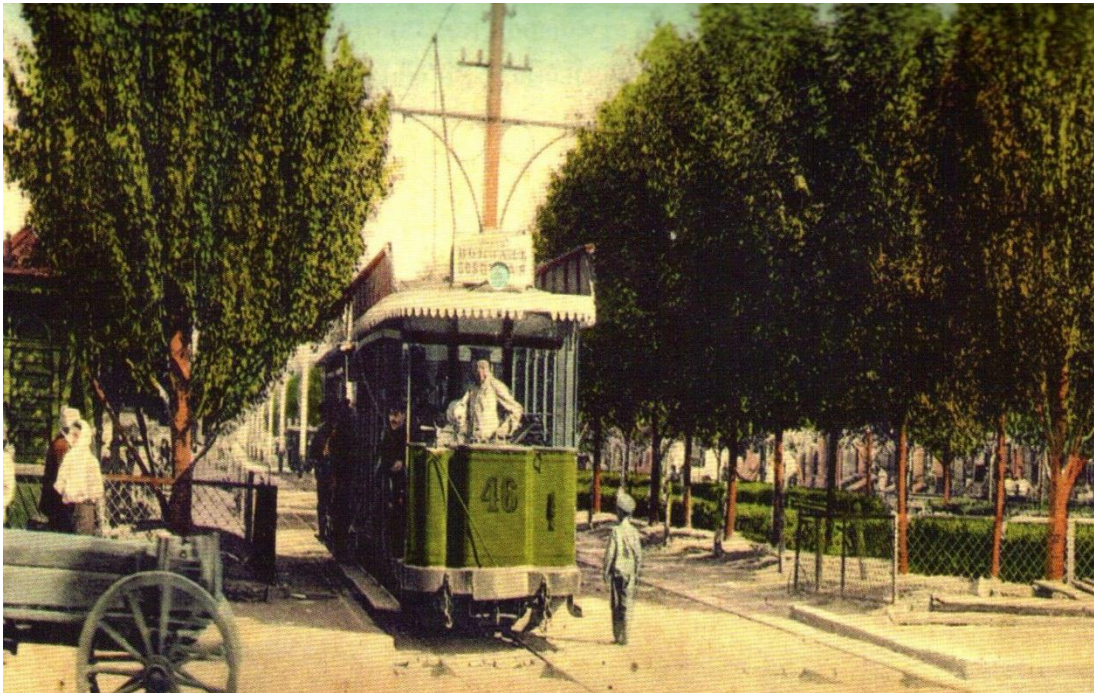

Рисунок 5.2 – Бельгійський електричний трамвай на Катерининському проспекті: початок XX ст. [6]

*Рисунок 5.3 – Катерининський проспект. Загальний вигляд: початок XX ст.
За радянських часів пр ім. К. Маркса, нині проспект Д. Яворницького. [9]*

Щодо архітектури міста Катеринослава, то тут також відбуваються політичні зміни. Ще у середині XIX століття у забудові міста з'являються еkleктичні та романтичні тенденції, пізніше – будівлі в так званому «цегляному стилі», який зумовив своєрідність цілісного архітектурного середовища окремих

міських просторів. Цей стиль завдяки виокремленню специфічних естетичних параметрів архітектури Катеринослава одержав загальну назву «катеринославського цегляного стилю». У середині 1980-х років при проведенні інвентаризації історичних будівель міста та класифікації за історико-архітектурною цінністю та фіксації наукових результатів історико-архітектурного вивчення будівель вченими-архітекторами, зокрема С. Б. Ревським, цегляному стилю Катеринослава була дана назва «катеринославський цегляний стиль». Ця назва конкретизувала стильову ознаку деяких будівель та сприяла лаконічному викладу наукової інформації у паспорті будівлі [3, с. 57 – 66].

Рисунок 5.4 – Південна сторона Катерининського проспекту між вул. Олександрівською і Казанською 1910 р. (за радянських часів вулицями Артема і К. Лібкнехта, сучасні назви Січових Стрільців та Михайла Грушевського) [9]

Таким чином, термін «катеринославський цегляний стиль» з'явився у середині 1980-х рр. у науковому обігу як термінологічне визначення специфічно місцевого варіанту «цегляного стилю». На думку деяких архітекторів, які також досліджували означене питання, особливістю цього стилю є те, що цегельні будинки не штукатурили та не облицьовували, як в інших містах. «Фасади катеринославських будинків відзначалися декоративними та оздоблювальними можливостями самої цегли. Зокрема, червона цегла мала різні відтінки на різних заводах, що давало можливість архітекторам та будівельникам створювати багатоколірну палітру. Особливо святкового вигляду в будь-яку пору року надавало вулицям поєднання червоної цегли з жужільною, біло-сірою цеглою. Саме тому не було потреби обштукатурювати та фарбувати фасади» [16, с. 208 – 209]. Автор

запропонованого терміну С. Б. Ревський дає абсолютно чіткі, не тільки хронологічні, але й суттєві історико-архітектурні ознаки цього стилю:

- виник та отримав масове поширення тільки в Катеринославі;
- існував тільки в другій половині 1880-х – першій половині 1900 років;
- становив «цегельностильову» трактовку «позастильової» еkleктики тільки з червоної цегли;
- використовувався при оформленні головних фасадів тільки прибуткових секційних будинків, що мали не менше двох та не більше трьох з половиною (разом з цокольним) поверхів;
- мав своє чітке системне архітектурно-художнє оформлення головних фасадів, яке полягало в поєднанні п'ятичастинної фронтальної композиції та чітковизначених елементів ті деталей пластичного оформлення, які становили гіпертрофоване трактування окремих форм тільки ордерної архітектури.

Головною причиною активного застосування «цегляного стилю» в архітектурі Катеринослава, на думку С. Б. Ревського, були технологічні характеристики цього стилю, на що вказували його апологети ще наприкінці ХІХ століття. Зокрема, прибічник цього стилю І. С. Кітнер відзначав, що в кліматичних умовах Катеринослава будівлі з цегляним оформленням фасадів, замість обштукатурення, були більш раціональними, бо були міцними і будівлі за таким стилем швидше будувати [16, с. 207 – 221].

Саме завдяки цій архітектурній спадщині у 2001 році сучасне місто Дніпро було внесено до Списку історичних населених пунктів України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України (№ 878 від 26. 07. 2001 р.), для яких відбувається розробка історичних ареалів. Згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини» історичний ареал – це частина території населених місць, де збереглися від попередніх етапів розвитку об'єкти культурної спадщини та елементи історичного планування. Зазвичай це історичний центр у межах міст ХІХ ст., а також історичні поселення, що увійшли в межі сучасного міста або населеного пункту [3, с. 63].

Але, на жаль, незважаючи на ці важливі рішення щодо збереження історичних ареалів Катеринослава, чудовий цегляний Катеринослав поступово зникає з наших вулиць. Старі будинки зносять, а ті, що ще залишилися, псують штукатуркою чи фарбуванням. Мережа стародавніх будинків у структурі сучасного міста, за висловом архітектора І. Ланди, те саме, що зморшки на обличчі старця, а старець без зморшок – це потвора. Але кожного дня заради сучасних забудов місто позбавляють його генетичного архітектурного коду і згаданих вище історичних «зморшок», забуваючи, що ці «зморшки» – наше національне надбання, наші

архітектурні корені, наше архітектурне минуле, а значить, і наше заковане архітектурне майбутнє [3, с. 63 – 64].

У 1910 році В. П. Машуков у своїх спогадах про місто Катеринослав присвячує увагу опису панорам, вважаючи їх різноманітність однією з головних визначних пам'яток міста. Для архітектури Катеринослава кінця ХІХ – початку ХХ століття характерне використання різноманітних стильових напрямків. Широко застосовуються різні трактування ренесансу, готики і класицизму, у менших обсягах використовується російський стиль. Найбільш популярною була позастильова еkleктика, яку змінив наприкінці 1900-х років модерн. Особливістю місцевої архітектури було масове використання цегли в оздобленні фасадів. У роботі з цеглою будівельники досягли віртуозності, створюючи соковиті, рельєфні, майже скульптурні деталі [3, с. 57 – 66].

Зростання населення міста супроводжувалося значними змінами в його архітектурному облаштуванні. Місто швидко забудовувалося з півдня, заходу і сходу. Під впливом промислового розвитку в середині 1880-х років розпочинається будівельна лихоманка. У 4 рази до – 100 крб. – зросла вартість десятини землі в межах міста. Нестача житла особливо зросла після жахливих злив 1891 і 1892 років, коли пониззя міста було затоплене і населенню цього району не було де жити.

*Рисунок 5.5 – Повінь у Катеринославі : вул. Петроградська
(за радянських часів вул. Ленінградська, нині вул. Ярослава Мудрого) [9]*

Олександр Якович Толстіков приїхав до Катеринослава в 1850-х рр. з Тульської губернії і почав працювати прикажчиком у магазині залізної торгівлі Алексеєнка. Енергійний, наполегливий, бездоганно чесний Олександр завоював повагу та повну довіру в торговому середовищі міста. У 1868 році О. Я. Толстіков одружився на дочці купця Жирова – Ганні, у 1870 р. відкрив

самостійну торгівлю залізом і став купцем другої гільдії, а на кінець XIX століття першої гільдії. Міцно ставши на ноги, він зважився служити місту спочатку гласним міської думи, до якої обирався протягом 35 років, а потім – міським головою. О. Я. Толстіков двічі обирався міським головою і пробув на цій посаді в 1889–1893 і 1901–1905 роках [7, с. 304 – 305].

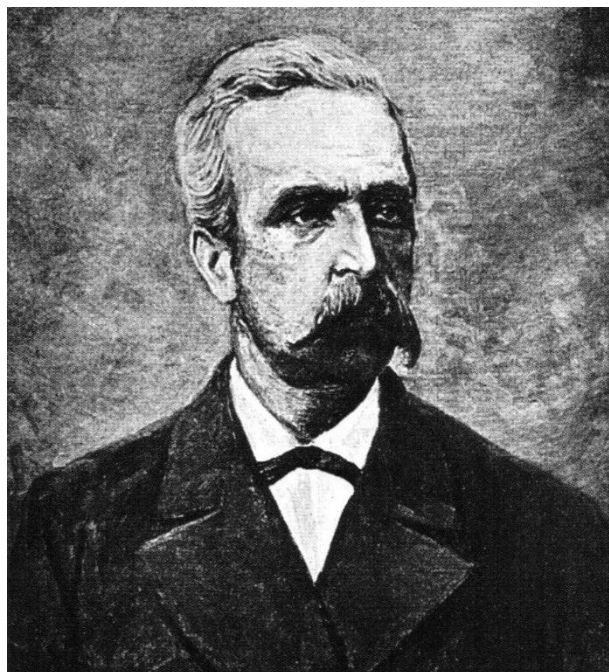

Рисунок 5.6 – Олександр Якович Толстіков – міський голова Катеринослава (1889—1893 та 1901—1905 рр.) [6]

Діяльність на користь міської громади приваблювала і захоплювала О. Я. Толстікова. На роки його головування припали жахливі зливи 1891 і 1892 років. Зливи спричинили великі спустошення у місті. Тоді за ініціативою міського голови О. Я. Толстікова Дума постановила віддати потерпілим від лиха і взагалі найбільшньому населенню міста ділянки міської землі на пільгових умовах. Для цього велику територію у нагірній частині міста розбили на невеликі правильні ділянки, які отримали назву «Нові плани», центральною вулицею цього району стала Казанська (за радянських часів вул. К. Лібкнехта, нині вул. Михайла Грушевського). Як стверджують дослідники сюди переселили багатьох потерпілих від повені [15, с. 17– 23].

Якщо простежити за періодикою історію міста кінця XIX – початку XX ст., то можна спостерігати таку картину: у червні місто заливають дощі, у липні воно бідує від пожеж, а в серпні обов'язково приходить епідемія холери. Найбільше лихо мешканцям завдала холера, але не менші матеріальні збитки були від повені і пожежі [10, с. 58 – 61].

На початок XX століття місто займало 5 тисяч десятин землі. Рослинність Катеринослава була досить різноманітною. У місті було багато маєтків з невеликими фруктовими садочками, у яких росли вишні, сливи, абрикоси, груші, яблука, шовковиця. Знавець рослин міста І. Акінфієв вважав,

що першим весняним днем для Катеринослава був той, коли зацвітали на відкритих сонячних схилах проліски. Зазвичай, цей день наступав у двадцятих числах березня. А взагалі Катеринослав вважався містом білих акацій. Пропозицію посадити на головному проспекті білу акацію вніс з'їзд ботаніків у Києві на початку 1890-х років. На з'їзді вчені дібрали для кожної губернської столиці «своє» дерево. Воно повинно було добре прижитися у конкретних кліматичних умовах, прикрасити центральну частину міста і надати йому особливе, відмінне від інших міст, «обличчя» і стати візитівкою, символом міста, його головним деревом. Для Києва запропоновано каштан, для Одеси – платан, для Сум – липа, а для Катеринослава – акація [15, с. 236].

У 1895 році за рішенням міської управи старі дерева на Фабровських бульварах проспекту були зрубані і насаджені нові – молоді білі акації. Влітку, коли дерева піднялися і покрилися листям та квітами, проспект ставав видовищем, якому могли б позаздрити кращі вулиці столиць світу. Катерининський проспект (за радянських часів проспект К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького) був та й досі залишається гордістю нашого міста, його визначною пам'яткою та візитівкою. Міська Дума і управа приділяли йому неабияку увагу та вкладали значні кошти. Спеціальний садівник доглядав дерева. Шість сторожів у спеціальному фірмовому одязі опікувалися прибиранням проспекту і поливанням бульварів. Зелений і доглянутий, проспект був найулюбленішим місцем прогулянок міської публіки, яка переповнювала його влітку. Але не всім дозволялося тут гуляти. «Катеринославський словник» трактував слово «проспект» як «місце, де заборонено гуляти гімназисткам і гімназистам». Для прогулянок, на думку міських урядників, які опікувалися вихованням молоді, треба обирати місця більш затишні, та не бути у всіх на очах. Мабуть, проспект таїв у собі багато споку для палких сердець і гарячих голів!

Разом з проспектом облаштовується і все місто. Компетенція і діяльність міської Думи і управи обмежувалися місцевими господарчими питаннями, основними з яких були: бюджет і майно міста, піклування про його благоустрій, забезпечення продовольства і охорона здоров'я мешканців, опіка бідних та інші види благодійності, запобіжні заходи від вогню та іншого лиха, розвиток закладів народної освіти, промисловості і торгівлі.

Міська Дума більше уваги приділяє питанням міського господарства. Цьому сприяли і бурхливий розвиток міста, і його небайдужі мешканці, найкращі з яких обиралися міською громадою до Думи. Найактивніша діяльність міської Думи розпочинається наприкінці ХІХ ст., коли приймаються рішення, що змінюють вигляд міста, його господарство.

З 1893 до 1901 року міським головою був статський радник **Іван Гаврилович Греков**. На початку 1860-х рр. І. Г. Греков приїхав до Катеринослава, купив будинок, одружився з Єлизаветою Рубановою. Завдяки життєвому досвіду, твердому характеру, акуратності у справах, він придбав довіру і повагу міської громади. І. Г. Греков сприяв швидкому економічному зростанню міста, уніс чимало порядків у діловодство міської управи, в

організацію її роботи й покращення міського господарства. Людина розумна, інтелігентна, він добре знав і любив міське господарство, був добрим господарем, людиною високого практичного розуму [7, с. 308].

За часи його діяльності зроблено багато добрих справ для міста. Протягом 1895–1898 років велось докорінне оновлення бульварів на Катерининському проспекті (нині проспект Д. Яворницького). Бульвари розширили, залишивши вузьку смугу для трамвайних колій. Міська дума і управа відпускала щорічно 10 тис. крб. на утримання бульварів найкращої вулиці міста.

У 90-х роках ХІХ століття вулиці швидко вимощувалися, на це асигнувалися десятки тисяч карбованців. Влаштувалися нові зручні тротуари, обсажені деревами. Канави і рівчаки, що перетинали проспект, були перекриті бетонними арками, це відповідало вимогам санітарії і гігієни і надавало додаткові землі для забудови. У 1895 році міська дума ухвалила рішення про електричний трамвай, і в червні 1896 р. у присутності міського голови І. Г. Грекова урочисто започаткували будівництво колії. Цього ж року в міській думі обговорювалося питання про будівництво електричної станції для освітлення нічного міста. У 1900 році розпочалося будівництво станції і встановлення ліхтарів на вулицях міста. У 1895 роках почалися роботи з устрою нового водопроводу, який задовольнив би потреби міста у воді [12, с. 309].

Швидко зростає бюджет міста – у 1880 р. він складав 120 тис., у 1890 р. – 222 тис., у 1900 р. – 692 тис., у 1902 р. – вже 2 210 тис. крб. Із 675 міст великої Російської імперії лише сім мали бюджет понад 2 млн. крб. Як стверджують дослідники, у ці сім міст входило і місто Катеринослав. Місто почало розбудову за рахунок власного бюджету, в перші десять років з початку століття побудувало власних споруджень і будівель на суму 3 733 тис. крб. [9, с. 97]. У цей час тут працювало чимало талановитих людей. Однак, мабуть, найважливішу роль у перетворенні архітектурного обличчя Катеринослава відіграв інженер-архітектор, вихованець Інституту цивільних інженерів **Дмитро Степанович Скоробогатов**. Він закінчив Катеринославське реальне училище, а потім одержав спеціальність у Петербурзькому інституті цивільних інженерів (1884–1889). Після закінчення інституту Д. С. Скоробогатов працював міським інженером у Катеринославі. Майже три десятиріччя, з 1890 до 1917 рр., він був міським архітектором. З його ім'ям пов'язані розроблення і реалізація проектів комунального благоустрою міста 1890-х років – мощення вулиць, улаштування цегляних і залізобетонних підземних колекторів і водостоків, прокладання перших трамвайних колій, будівництво трамвайного і пожежного депо, міських боень, дитячої лікарні імені І. М. Алексеєнка (нині дитяча міська клінічна лікарня №3 ім. проф. М. Ф. Руднева) на проспекті О. С. Пушкіна 26. Архітектор Д. С. Скоробогатов був прибічником академічного архітектурного стилю.

Прекрасним творчим доробком здочого стали казарми Феодосійського полку, які були спроектовані у стилі «модерн» (нині казарми державного університету внутрішніх справ на проспекті Гагаріна), друге реальне училище (нині військовий шпиталь на вул. Старокозацькій 63), 2-а чоловіча гімназія (з 1930-х тут працює середня школа № 12, пр. Пушкіна, 75), комерційне училище (за радянських часів пр. Кірова, нині обласна рада на пр. О. Поля, 2), які одразу ж були віднесені до числа кращих споруд міста. Перша жіноча гімназія була побудована у 1908 р. на розі вулиць Поліцейської (нині Т. Г. Шевченка) і Цегляної (нині Олеся Гончара). Це двоповерховий значний будинок у стилі класицизму, але з деякими елементами еkleктики. Будівля збереглася, щоправда, надбудована третім поверхом, а зараз виглядає невеликою прибудовою до 14-поверхового корпусу гірничого університету [13].

За проектами талановитого архітектора Д. С. Скоробогатова в Катеринославі були побудовані житлові будинки, школи та адміністративні будівлі.

Рисунок 5.7 – Будинок Катеринославської Міської думи на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, буд. 47, Дніпропетровський коледж культури і мистецтв) [9]

Будинок Катеринославської Міської думи (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 47, Дніпропетровське училище культури) розташований на «червоній лінії забудови», на розі вулиці вул. Управської (нині Виконкомівської) та Катерининського проспекту (нині проспект Д. Яворницького). У 1901 році Міська дума затвердила проект і розпочалося зведення будинку думи за проектом архітектора Д. С. Скоробогатова. Будинок збудовано з білої силікатної цегли, з пілястрами на стінах і невеликими вежами червоного кольору. Фасадом будинок звернений

на проспект. Головні сходи вели до вестибюлів першого і другого поверхів. Вестибюлі оздоблені ліпленням. Тут влаштовувалися міські та громадські свята, прийоми, інколи лекції та концерти. Цокольний поверх займав банк, що мав окремих вхід, операційну залу та броньований стіл, міська управа поліції та інші установи.

Катеринославська міська дума розпочала свою діяльність у 1878 році. На початку ХХ століття до складу Думи входили юристи та лікарі, інженери, викладачі міських навчальних закладів, вчені. Засідання думи проходили двічі на місяць, робота управи здійснювалася щоденно. До компетенції міської думи належали місцеві господарчі питання: піклування про благоустрій міста, забезпечення продовольством його мешканців, охорона здоров'я, розвиток закладів народної освіти, завідування капіталами та майном міста. Виконавчим органом міського управління була міська управа, яку очолював голова, до її складу входили декілька членів та секретар. Члени управи очолювали відділи: господарчий, технічний, військовий, торговельний, медичний, санітарний, податковий. Для завідування окремими галузями господарства і управління Дума обирала особливі виконавчі комісії. У різні часи їх було від 10 до 15. До їх складу входили як гласні думи, так і виборці. При управі була канцелярія, що складалася з секретаріату, головної бухгалтерії міських підприємств, каси та дев'яти відділень: податкового, господарчого, технічно-торговельного, військово-квартирного, землемірного, технічно-будівельного, водопровідного та чотирьох окремих столів: біржового, судового, санітарного, поліційного.

Управа готувала питання для обговорення в Думі, організувала роботу думських комісій, готувала кошториси прибутків і видатків. Також Дума мала свій друкований орган «Известия Екатеринославского городского общественного управления». Цей журнал Катеринославська міська управа видавала від 4 листопада 1907 р. до 15 жовтня 1917 р. для висвітлення діяльності міської влади. Це був аналог сучасного вісника міськради. Журнал виходив двічі на місяць, у ньому публікувалися стенограми засідань, всі рішення. Редакторами були голови міської управи [19, с. 90–95]. Під час революції 1905 – 1907 рр. у будинку відбувалися щоденні надзвичайні засідання Думи, будинок неодноразово обстрілювався страйкарями. З серпня 1917 року по січень 1918 року тут працювала так звана «соціалістична дума» на чолі з міським головою В. І. Осиповим.

Катеринослав був одним із перших міст, де почали використовувати електричний струм у міському господарстві. У 1908 р. було побудовано новий водогін, який дав воду майже в усі частини міста. Добове постачання води – 113 мільйонів відер. Спорудження водогону обійшлося місту в 1 млн. 400 тис. крб. Це був найкращий водогін у Російській імперії. Подивитися на його роботу приїздили не тільки з багатьох міст Росії, але й з-за кордону. Директором водогону був інженер В. П. Леві [15, с.200 – 207].

Головною артерією міста був **Катерининський проспект** (нині проспект Дмитра Яворницького). Довжина проспекту складала близько 5 кілометрів,

ширина – від 50 до 80 метрів. Проспект поділяв місто на 6 частин: Дніпровську, Соборну, Старобазарну, Воскресінську, Олександро-Невську, Брянську.

З цих частин найстарішою була Дніпровська, або Надрічкова, розташована у пониззі між проспектом і Дніпром. Тут спочатку осіла катеринославська аристократія. На Стародворянській (за радянських часів вул. Г. Плеханова, нині вул. Князя Володимира Великого), Садовій (за радянських часів вул. А. Серова, нині вул. Андрія Фабра), Клубній (за радянських часів вул. В. І. Леніна, нині вул. Воскресенська) розташувались великі садиби із садками. Трохи пізніше міська верхівка переселилась на вул. Новодворянську (за радянських часів вул. Ф. Дзержинського, нині вул. В. Вернадського) і Потьомкінській (за радянських часів вул. К. Ворошилова, нині вул. С. Єфремова), а стару частину міста зайняли підприємства: лісові склади, лісові пристані, лісопильні заводи, млини та інші промислові об'єкти [9, с. 99].

*Рисунок 5.8 – Казарми Феодосійського полку
(нині Юридичний університет МВС на проспекті Гагаріна, 26).
Фото початку ХХ століття [6]*

Найбільш примітні будівлі цієї частини – церква Успіння Пресвятої Богородиці (пізніше там була міська лікарня № 10, а зараз відновлюється церква, площа Дем'яна Бедного, 16), поштово-телеграфна контора (пр. Дмитра Яворницького, 62), хоральна синагога (Шалом-Алейхема, 4), будинок Губернського земства (за радянських часів вул. Ф. Рогальова, нині військова частина на узвозі Крутогорному, 21) [1, с. 37 – 38].

Рисунок 5.9 – 2-а класична чоловіча гімназія на Пушкінському проспекті (нині проспект Пушкіна, 75) [фото з інтернет ресурсу www.shukach.com]

Рисунок 5.10 – Церква Успіння Пресвятої Богородиці (нині міська лікарня № 10 за адресою площа Успенська, буд. 16) [20]

Найкращою частиною міста була Соборна. Спочатку вона забудовувалася повільно – тут оселялися духовні особи, поміщики (дворяни), чиновники, для яких спокій і свобода були дорожчі близькості до жвавого центру міста. На початку ХХ ст. з проведенням трамваю і електричного освітлення район Соборної площі став швидко заселятися. Краща і аристократичніша вулиця тут – Новодворянська (за радянських часів вул. Ф. Дзержинського, нині вул. В. Вернадського). Саме на ній розташувались великі маєтки і найбільш дорогі багатоквартирні будинки міста з великими ділянками-садами – палац Євєцьких, побудований в 1912 році в стилі англійського модерну (нині готель

«Катеринославський» біля входу в парк ім. Т. Шевченка), маєток Струкових (за радянських часів вул. І. Дзержинського, нині вул. В. Вернадського, 2-А). У 1945 році маєток був обладнаний для розміщення дитячого садка, який працював у ньому до 2010 р. У 1950-х роках територію садиби ще раз урізали, побудувавши за особняком, над урвищем, п'ятиповерховий житловий будинок. У 1970-х рр. почали забудовувати і територію, що належала ліквідованому стадіону. Власне стадіон мали намір перетворити на парк, але з цього нічого не вийшло, і на початку ХХІ ст. на його місці виникли «Вежі» [17, с. 9].

У 1898 р. на проспекті освятили триповерховий білокам'яний будинок Окружного суду (нині будинок Прокуратури пр. Дмитра Яворницького) [9, с. 100].

Творчість видатного архітектора **О. М. Бекетова** мала великий вплив на формування образу Катеринослава. Він побудував у Катеринославі три будівлі, що стали справжньою окрасою міста. Це два корпуси гірничого училища, нині НТУ «Дніпровська політехніка» і будівля управління Катерининської, нині Придніпровської залізниці. О. М. Бекетов закінчив Академію мистецтв у Петербурзі. З 1888 р. працював у Харкові, викладав у Харківському технологічному інституті. Проектував О. М. Бекетов в основному в неоренесансному стилі з елементами еkleктики, а також успішно працював і в інших стилях – модерн і конструктивізм.

У 1898 році Міська дума виділила для гірничого училища велику ділянку у квадраті між Соборною (за радянських часів пл. Жовтневою, нині знову Соборною) площею, вулицями Лагерною (проспект Ю. Гагаріна), Поліцейською (нині вул. Т. Шевченко) і Цегляною (нині вул. Олесь Гончара). Проектування комплексу училища доручили О. М. Бекетову, який задумав його в грандіозних масштабах. Незабаром виявилось, що проект занадто дорогий. Урешті-решт проект головного корпусу урізали до 2/5 від початкового. Перші корпуси училища побудували у 1900 – 1901 роках. Головний корпус виходив фасадом на Соборну площу (за радянських часів пр. Карла Маркса, нині пр. Дмитра Яворницького, 19). Цей корпус у 1914 – 1924 роках був реконструйований у стилі неокласицизму за проектом братів Бернардацці. З цієї причини зберігся в первісному вигляді тільки дворовий фасад будівлі.

Будівля управління Катерининської (нині Придніпровської) залізниці, що розташовувався за адресою Катерининський проспект, (за радянських часів пр. Карла Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 108) побудована в 1905 – 1907 рр., також у стилі модерн. Цей комплекс став найбільшим у місті адміністративним центром. На відміну від гірничого училища, проект реалізований повністю. Під час війни 1941–1945 років будівля згоріла. У процесі відновлення у 1949 році були максимально спрощені фасади, прибудований боковий корпус. Будівля практично втратила ознаки стилю модерн, але навіть сьогодні будівля залишається домінантою серед навколишніх кварталів [14].

*Рисунок 5.11 – У минулому будинок правління Катерининської залізниці на Катерининському проспекті (за радянських часів проспект Карла Маркса, нині проспект Д. Яворницького) 1905-1907 рр. архітектор О. Бекетов.
[фото з інтернет ресурсу www.alyoshin.ru.]*

*Рисунок 5.12 – Сучасна реконструкція будинку Зільбермана на Катерининському проспекті (за радянських часів проспект К. Маркса, 98 – вул. Горького, 2, нині пр. Д. Яворницького, 98 – вул. княгині Ольги, 2)
[фотоз інтернет ресурсу www.shukach.com]*

З'явилися нові громадські установи: лікарня залізниці з травматологічним інститутом, 1-а залізнична школа, школа телеграфістів, II-е Комерційне училище, чоловіча гімназія Фовіцького, театр «Апполо», сад Товариства тверезості, будівництво великих прибуткових будинків будинок Зільбермана на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, 98 – вул. Горького, 2, а нині пр. Д. Яворницького, 98 – вул. княгині Ольги, 2); будинок Кофмана по вул. княгині Ольги, 3, будинок Іванова по вул.

Провіантській (нині вул. Пастера, 2), будинок Рагинського на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 102) тощо. Ці будівлі з магазинами, конторами і великими готелями розширювали функції міста [1, с. 40–42; 8, с. 194–195].

Старий торгово-діловий і адміністративний центр, що витягнувся вздовж Катерининського проспекту від Кудашівської (нині вул. Барикадної) до Садової вулиці (за радянських часів вул. А. Серова, нині вул. А. Фабра), успішно витримав трансформацію транспортної структури міста і конкуренцію нового торгового району. У 1880-х роках починається поступова зміна характеру ядра старого центру – Троїцького базару. З його території виводять привіз і барахолку, скорочують обсяги виносної торгівлі. Одночасно у 1880 – 1900-х роках на ринку зводять нові одно- та двоповерхові корпуси торгових рядів. З кінця 1900-х років починається реконструкція крамниць у приватних торгових рядах, розташованих уздовж Катерининського проспекту (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького), на чотириповерхові торгово-конторські будівлі. Після 1910 року коли міська влада затвердила нові умови довгострокової оренди землі на Троїцькому ринку, процес перебудови торгових рядів починається на всій території. У наступні кілька років базар стрімко трансформується, набуваючи характеристики повноцінного центру міста. Масштабність перетворень, які відбувалися, можна оцінити за збереженим до сьогодні будинком Сухотинського, який було перебудовано з трьох крамниць «Зеленого ряду» на вул. Первозванівській (колишня вул. Короленка, 1), і мануфактурним рядом, який було перебудовано з восьми лавок на вул. Казанській (за радянських часів вул. Карла Лібкнехта, нині вул. М. Грушевського, 4).

Разом з трансформацією торгівельних рядів відбувається модернізація транспортної схеми яка була аж ніяк не безболісною для мешканців міста. З ліквідацією наплавного мосту і пароплавних пристаней змінюється напрямок розвитку центральної частини міста.

До середини 1910 року у діловому центрі міста з державних установ міцно утримували свої позиції лише Поштово-телеграфна контора, реконструйована в 1904 – 1905 рр. за проектом архітектора В. В. Бочарова, земство, яке в перші десятиліття ХХ століття інтенсивно розширюється новими корпусами: адміністративним (1900 – 1902 рр.), секретарським (1907 р.), друкарським (1907 р.), станцією біологічної очистки стічних вод (1910 р.), ветеринарно-бактеріологічною станцією (1910 р.).

Торгово-діловий центр стрімко розростається вздовж Катерининського проспекту, витісняючи житло і державні установи на периферію ділової активності. Наприкінці ХІХ століття торгово-діловий центр міста демонструє тенденцію до розширення на захід уздовж Катерининського проспекту. На вулиці Садовій (за радянських часів вул. А. Серова, нині вул. А. Фабра) розвиток центру йде не тільки за допомогою розміщення магазинів і контор, а й житлових будинків.

Рисунок 5.13 – Сучасна реконструкція Поштово-телеграфна контора на Катерининському проспекті (нині Поштамт на проспекті Д. Яворницького, буд. 62)

Казенний сад (нині парк ім. Лазаря Глоби) був пам'яткою Катеринослава. Він займав ділянку близько 40 десятин між нинішнім проспектом Д. Яворницького (за радянських часів пр. К. Маркса) і вулицями Старокозацькою (за радянських часів Комсомольською), П. Шмідта і А. Фабра (за радянських часів А. Серова). Сад був наповнений як декоративними, так і фруктовими деревами. Крім дерев, у ньому були великі городи і парники, виноградник і заклад для розведення шовкопрядів. У другій половині XIX століття місто впритул підійшло до саду, тому територія Казенного саду була розділена на дві частини – Міський та Технічний сади. Міський сад став відкритим для публіки, а Технічний здавався в оренду, і в ньому, як і раніше, розміщувалися дослідні ділянки та оранжереї. Поступово всі ділянки, які виходили на міські вулиці, перейшли у приватну власність. Навколо Міського саду і Яковлівського скверу (нині на цьому місці розташований Театр опери та балету на пр. Д. Яворницького, 72-а, за радянських часів пр. К. Маркса) поступово формується зона відпочинку і розваг. Яковлівський сквер, створений містом замість Качельної площі в середині 1880-х рр., спочатку був комерційним підприємством, що мало значну кількість кав'ярень, кіосків та ігрових майданчиків. Наприкінці 1900-х років Яковлівський сквер був реконструйований, і відкритий навесні 1910 року. У його центральній частині був облаштований фонтан, а на території збудовані нові павільйони: ресторан, кіоск для торгівлі прохолодними напоями та морозивом, естрада, тир, п'ять

гойдалок. По периметру був встановлений високий дерев'яний ґратчастий паркан з двома воротами – з боку Катерининського проспекту і точно проти них на проїзд навколо скверу [11]. Міський сад, що отримав у ході реконструкції 1890-х рр. великий літній театр, критий кегельбан, ресторан, мережу торгових кіосків, стає ще більш потужним комерційним підприємством. На початку 1890-х років М. Копилов реконструює літній театр у стаціонарний Зимовий театр. Однак театр проіснував недовго і згорів. Функції головного театрального залу на певний час перейшли до побудованої Аудиторії Товариства народних читань (вул. Стародворянська, нині це житловий будинок на вул. князя Володимира Великого, 42, а за радянських часів вул. Плеханова), (1895–1896 рр.), архітектори С. Ю. Харманський і Л. Я. Бродницький). У 1900 р. актор Імператорських театрів Мамонт Дальський пропонує місту побудувати за свій рахунок на території Міського саду капітальний театр і стати його утримувачем. Пропозиція зацікавила міську владу, вони зробили спробу реалізувати її самостійно. У 1900 році відбувся конкурс на проект театру, у якому були премійовані проекти Е. С. Леві, С. Г. Гінгер, Л. М. Браїлівського та І. В. Жолтовського, Е. Берто і Л. Дюпюї, але будівництво так і не відбулося. Пізніше влада кілька разів поверталася до ідеї будівництва (у 1908 р. архітектор Д. С. Скоробогатов навіть виконав новий проект), але так і не зважилася його реалізувати. Однак великий театр у цьому районі місто все ж отримало. У 1902 р. на ділянці, виділеній з Технічного саду, Товариство піклування про дітей будує гімнастичний зал для учнів, який «за сумісництвом» має сцену, партер, ряд лож і балконів. У 1907 р. зал капітально реконструюється і перетворюється в Зимовий театр (архітектор Ф. Ф. Булацель) [1, с. 41–42].

У другій половині 1900-х років, після договору з Міністерством державного майна про передачу саду у власність міста, розробляється проект прокладання через його територію нової вулиці з подальшою передачею ділянок під забудову. Однак у 1909 – 1910 роках у Технічному саду розміщується комплекс будівель Південно-російської обласної виставки, які потім частково використовували для потреб міста. У 1915 році було прийняте рішення про розміщення на території саду комплексу в пам'ять про відвідини міста Миколою II. Комплекс мав складатися з храму Святого Миколая, ремісничого училища, кількох музеїв (Мінералогічного, Промислового та ін.) і Ботанічного саду технічних культур губернії, але будівництво розпочато не було. У 1910-х роках у Міському саду був збудований Скейтинг-ринг (1912 р.), на розі вул. Фабричної (нині вул. М. Столярова) з'явилася будівля найбільшого в місті кінотеатру «Гігант», а на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 93) виділяється чотириповерхова будівля Безкоштовної школи Товариства піклування про жіночу освіту [9, с. 111–112].

*Рисунок 5.14 – Зимовий театр на Катерининському проспекті,
1906-1907 рр. Архітектор Ф. Булацель
(нині театр Дніпровський театр драми і комедії на пр. Д. Яворницького)
[фото з інтернет ресурсу www.alyoshin.ru.]*

Розвиток ділового центру на південь міста фіксує просування у цей район банків: Державного банку на вул. Казанській (за радянських часів вул. Карла Лібкнехта, нині вул. М. Грушевського, 3), (друга половина 1880-х рр.), Товариства Взаємного кредиту Катеринославського губернського земства на вул. Козачій (за радянських часів вул. Комсомольська, нині вул. Старокозацька, 10а), агентства Харківського Земельного банку на вул. Садовій (за радянських часів вул. А. Серова, нині вул. А. Фабра, 8), 1-го Катеринославського товариства Взаємного кредиту на вул. Олександрівській (за радянських часів вул. Артема, нині вул. Січових Стрільців, 5). Крім того, вищевказаний район як місце найбільшої концентрації великих прибуткових будинків значно насичується дрібними і середніми агентурно-комісійними, технічними, посередницькими конторами та представництвами. Розвиток на схід було блоковано розташованим вище комплексом міських будівель: (Міська управа (1899–1903 рр.), (архітектор Д. С. Скоробогатов), 1-а Пожежна частина, Міське поліцейське управління) на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 47), Губернське казначейство на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 45), Обласний суд (1896–1898 рр., архітектор А. Н. Векшинський) і Реальне училище (1888 – 1891 рр., архітектор Ф. А. Гаген). У 1880-х рр. – на початку 1900-х років у центрі ведеться в основному реконструкція існуючих будівель, яка нерідко супроводжується розширенням і переробкою фасадів

відповідно до нових уподобань (будинки Ліпавського на розі вул. Олександрівської (за радянських часів вул. Артема, нині вул. Січових Стрільців), магазин Єфанова на розі вул. Торгової (нині вул. Ширшова), будинок Скоробогатова на вул. Центральній, 14 (назва вулиці не змінилася), будинок Катеринославського Комерційного банку (за радянських часів вул. Московська, нині вул. Володимира Мономаха, 3), готель «Франція», будинок Міщенко на вул. Первозванівській (колишня вул. В. Короленка, 2).

Значна частина нових споруд, що будуються у цей час, має висоту не більше двох поверхів: (будинки Малашина на Катерининському проспекті (нині пр. Д. Яворницького, 49), будинок Вебера на Катерининському проспекті (нині пр. Д. Яворницького, 40), будинок Шереметьєвих на вул. Центральній з готелем «Метрополь», Новоготельний торговий ряд, будинок Айгорна з готелем «Пальміра», будинок Шабад на вул. Упорній (нині вул. М. Глінки, 12). Великі прибуткові трьох поверхові будинки розміщуються фактично тільки на периферії центрального району (будинки Розенберга на вул. Кудашівській (нині вул. Барикадній, 2), будинок Шишмана на вул. Московській, 1 (нині вул. Володимира Мономаха 1), будинки Сандомирського і Котова 7 (нині вул. Володимира Мономаха 7), будинок Азово-Донського банку на Катерининському проспекті (нині пр. Д. Яворницького, 8), готель «Брістоль», будинок Копилова на Катерининському проспекті (нині пр. Д. Яворницького, 68), будинок Трифонова з готелем «Європейська» на Катерининському проспекті (нині пр. Д. Яворницького, 70), будинок Ільєва на Катерининському проспекті (нині пр. Д. Яворницького, 72). Великі прибуткові будинки з'являються і на прилеглих до Катерининського проспекту вулицях: (будинки Шифріна на вул. Харківській, 3, будинок Камінського на вул. Готельній (нині вул. С. Гопнер, 2), будинок Ельясберг з готелем «Гранд-готель» на вул. Упорній (нині вул. М. Глінки, 16), будинок Кузьмицького на вул. Упорній (нині вул. М. Глінки, 1), будинок Рикмана на вул. Троїцькій (за радянських часів вул. Червона, нині вул. Троїцька, 2), будинок Мізко на вул. Поліцейській (нині вул. Т. Г. Шевченка, 59).

У центрі Нагорної частини міста розмістився Потьомкінський палац з садом, Преображенський собор, корпуси Гірничого училища і будинок Обласного музею імені О. М. Поля [8, с. 64 – 68].

Рисунок 5.15 – Обласний музей ім. О.М. Поля, 1905 р. (нині Історичний музей ім. Д. І. Яворницького) на Катерининському проспекті (за радянських часів проспект К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького) Було побудовано під наглядом архітекторів Г. К. Сандецького і Г. І. Панафутіна в 1905 р. [фото з інтернет ресурсу wikipedia.org]

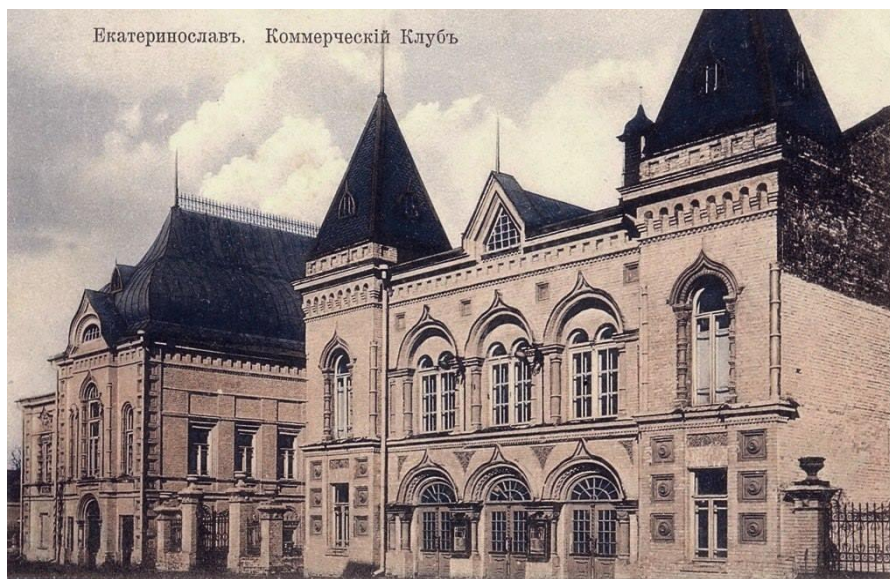

Рисунок 5.16 – Будинок Катеринославського комерційного зібрання 1912 р. на вул. Новодворянській (нині культурний центр «Орега» на вул. В. Вернадського, 23) за проектом архітектора Ф. Ф. Булацеля [фото з інтернет ресурсу elib.nplu.org]

14 жовтня 1910 року в газеті «Південна зоря» з'явилося оголошення про конкурс на проект саду для клубу Катеринославського комерційного зібрання на колишній ділянці вдови надвірного радника В. А. Павлова, яка знаходилась на Новодворянській вулиці (за радянських часів вул. Ф. Держинського, нині вул. В. Вернадського, 23). Протягом 1911 р. за проектом архітектора Ф. Ф. Булацеля велися будівельні роботи, у ході яких був капітально перебудований і розширений колишній особняк

В. А. Павлової та повністю побудовано нову будівлю театру. Це було найкраще приміщення, де збиралася промислова і комерційна еліта міста. У 50 – 60 роки ХХ століття цей будинок капітально реконструюють за проектом архітектора С. Г. Брусова під розміщення Будинку техніки дніпропетровського Раднаргоспу. У 2008 р. після ремонтних і реставраційних робіт у ньому відкрився культурний центр «Орега», який об'єднує в собі концерт-хол, ресторан, банкетний зал і нічний клуб. При реставрації були максимально відтворені фасади й інтер'єри старовинної будівлі.

Рисунок 5.17 – Відвідини Миколою II лазарету Катеринославського дворянства у Потьомкінському палаці дворянського депутатського зібрання (нині Палац студентів ДНУ) за адресою площа Шевченка, буд. 1. [фото з інтернет ресурсу www.wikiwand.com]

Від вулиці Первозванівської (нині вул. В. Короленка) до Гімнастичної (нині вул. П. Шмідта) і від проспекту на південь (угору) розташована Воскресенська частина міста. Центром її була вул. Польова (за радянських часів пр. Кірова, нині пр. О. Поля). Тут розташовані Міський і Технічний сади (нині парк ім. Лазаря Глоби), багато навчальних закладів, серед яких виділялося Комерційне училище купецького товариства (нині Облрада, пр. О. Поля, 2).

Серед заможних родин міста родині Хреннікових належить особливе місце. З одного боку – це великі землевласники, що також мали багатомільйонний фінансовий капітал, з іншого – звичайні люди зі своїми життєвим шляхом, уподобаннями, щасливими і трагічними сторінками життя. Особливістю родини, яка об'єднувала представників різних українських родів, було їхнє свідоме вболівання за Україну, відкрита участь і практична робота в місцевому українському рухові, завзятість до української справи, яка залишила по собі пам'ять у місті.

Володимир Миколайович Хренніков – багатий домовласник, просвітянин, український патріот і меценат українства, діяч Катеринославської «Просвіти». Він входив до числа першої постійної ради «Просвіти» разом із Д. Яворницьким, А. Синявським, В. Бідновим, М. Виковим, у 1913–1914 рр. був її головою. Його дружина Марія Петрівна очолювала «Просвіту» протягом 1910–1913 років. Це був час, коли українство придушувалося і відкрита діяльність в українській справі переслідувалась. Утиски місцевої адміністрації, заборони проведення національно-культурних заходів негативно впливали на діяльність «Просвіти». Важливе значення тут мали особи, які очолювали «Просвіту» і входили до її правління. Хреннікови – шановна, заможна, впливова родина, нащадки яких були відомими місцевими громадськими діячами, що не в останню чергу відбивалося на справах «Просвіти».

Рисунок 5.18 – Володимир Миколайович Хренніков, відомий катеринославський підприємець і меценат. 1813 року побудував у м. Катеринославі «Український дім» - нині готель «Україна» [8]

Про В. М. Хреннікова, його родину і будинок, що увійшов в історію міста як «Український будинок Хреннікова» написано чимало. Особливо треба відзначити розвідки краєзнавця і журналіста М. Чабана. Йому пощастило знайти одного з синів Хреннікових – Тараса. На долю історичного музею ім. Дмитра Яворницького припало листування з молодшою донькою родини – Марією. Листування, на жаль, тривало недовго – з вересня 1999 р., а останній лист надійшов 21 червня 2001 року. Дев'ятого серпня Марія Юрївна померла у місті Алма-ати, Казахстан [15, с. 247–251].

Справжня перлина архітектурного мистецтва України була збудована В. М. Хренніковим у нашому місті. У 1909 р. він вирішив спорудити новий прибутковий дім. За фахом В. М. Хренніков був інженером-технологом, тому інженерний проект свого будинку здійснив сам, а проектування фасаду

довірів молодому петербурзькому архітектору П. П. Фетисову та його катеринославському колезі Л. Л. Хойновському. Щоб надати споруді українського колориту, В. М. Хрінников неодноразово звертався за консультаціями до Д. І. Яворницького, з яким мав дружні стосунки. Чотириповерховий будинок, в якому поєдналися елементи модерну та українського бароко, зведено у 1910–1913 роках. Він мав два крила: одне – по Катерининському проспекту (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 16), інше – по Первозванівській вулиці (за радянських часів вул. Короленка) [12, с. 37].

«Року Божого від Різдва Христова тисяча дев'ятсот десятого (1910) 30-го жовтня під час III Державної Думи (Російської) закладено цей будинок». Це послання нащадкам було вигравіюване на срібній пластині (26 x 16 см) і закладене в 1910 р. у фундамент будинку. На звороті надано план будинку з переліком імен членів родини: «Жінка власника будинку Марія Петрівна, син Богдан (Георгій) 4 роки, дочка Галя 3 роки, син Тарас півроку». Знайшли срібну пластину в 1954 р. під час відбудови у фундаменті будинку, зараз вона експонується в історичному музеї ім. Д. І. Яворницького.

Для оздоблення фасаду будинку широко застосовано кераміку і майоліку, червоний граніт цоколя, багатокольорову глазур, кахлі, які відтворюють мотиви українського народного мистецтва. Шестикутні вікна, багатоярусні шатрові вежі з аспідним покриттям і кованими шпильями, типовими українськими біленими стінами нагадували своїми формами будівлі часів Запорозької Січі, виготовлені в українському національному стилі. Найвища центральна кутова башта з цибулеподібною банею була увінчана шпилем-флюгером з кованим зображенням запорожця та його ворога зі схрещеними у смертельному двобої списами. На двох сусідніх вежах над вікнами містилося зображення козака з мушкетом і шаблею – герба Запорозької Січі. Його називали «чудо-будинком», а в історію він увійшов як «Український Дім Хреннікова». Перлина української архітектури обійшлася його власнику в один мільйон карбованців (нині готель «Україна» на вул. Первозванівській, 2). На початку 1914 р. у будинку оселилися перші мешканці. Частина будинку по вулиці Первозванівській була відведена під театр і ресторан. Люстри театральної зали були особливими – на одній з них була намальована битва запорожців на морі (човни-чайки атакували турецьку галеру), на іншій був відображений похід козаків на конях через степ. У цих залах демонструвалися шедеври кінематографії, серед яких був фільм за мотивами повісті М. Гоголя «Страшна помста», що супроводжувався українською музикою [15, с. 242 – 246].

На початку 1910 року центр міста активно модернізується і забудовується новими будівлями: будується корпус меблевого ряду між вул. Троїцькою і Первозванівською (за радянських часів вул. Червона й вул. В. Короленка (1909–1913 рр.), готель «Асторія» на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 66) (1912–1913 рр.), будинок Грановського на розі Московської (нині

вул. Володимира Мономаха) (1913 р.), будинок Рохліна на Катерининському проспекті (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 77).

Імпозантний триповерховий будинок відділення Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного банку споруджено у 1910 – 1912 рр. на розі Катерининського проспекту і вул. Клубної (за радянських часів пр. К. Маркса та вул. В. Леніна, нині пр. Д. Яворницького та вул. Воскресенської). На його фронтоні і сьогодні можна побачити герб Санкт-Петербурга із зображенням двох схрещених якорів. Проект у стилі модерн виконав харківський архітектор В. А. Естерович, а будівельні роботи здійснювалися під керівництвом відомого в Катеринославі інженера І. М. Майданського. За радянських часів тут розміщувалося відділення Державного банку УРСР, нині функціонує обласне управління Національного банку України [12, с. 43].

У 1914 році розробляють проекти будівництва чотирьохповерхових будівель для Міського банку на Центральній вулиці (назва вулиці збереглася) і Міської управи на Управській вулиці. У цьому ж році місто веде переговори про куплю ділянок Будинку губернатора на вул. Клубній (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська, 14) і шестикласного училища (Катерининський проспект, за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 64), але реалізація цих планів була перервана Першою світовою війною.

Рисунок 5.19 – Будинок Хреннікова на розі вул. Первозванівської та Катерининського проспекту (за рад. часів пр. Карла Маркса та вул. В. Короленко, нині готель «Україна» на розі вул. Первозванівської й пр. Д. Яворницького) [20]

Серед видатних подій цього періоду можна відзначити надбудову готелю «Брістоль» (1911 р.), яка стала першою в історії міста шестиповисловою будівлею. Готель «Брістоль» знаходився на Катерининському проспекті між будівлями Азово-Донецького банку (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького, 81) і готелю «Пальміра» на розі Садової (за радянських часів вул. А. Серова, нині вул. А. Фабра). Готель «Брістоль» та Будинок

Хреннікова були першими в місті багатофункціональними комплексами. У будівлі готелю «Брістоль», крім готелю на 140 номерів з власними поштовим відділенням і телеграфом, телефонною станцією, міжміським телефоном, залізничною касою, бібліотекою-читальнею, гаражем і електростанцією, розміщувалися також ресторан, кав'ярня, кілька магазинів, конторські приміщення і один з найбільших глядацьких залів міста – кіно-фарс-театр «Солей». Дім Хреннікова з конторськими приміщеннями, магазинами, кафе і великим глядацьким залом (кінотеатр «Палас») дещо поступався «Брістоллю».

Рисунок 5.20 – Будівля театру ім. Т. Г. Шевченка (у минулому театр Англійського клубу). Архітектори Ф. Булацель, А. Петровецький (за радянських часів вул. Леніна, нині вул. Воскресенська, 5) [фото з інтернет ресурсу dnepr.info]

Великі прибуткові будинки з'являються також на вул. Клубній (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська) між Катерининським проспектом (за радянських часів пр. К. Маркса, нині пр. Д. Яворницького) і садами Англійського клубу та клубу Громадського зібрання. Наприкінці 1900-х років будується прибутковий будинок Корецького на вул. Клубній (за радянських часів вул. Леніна, нині вул. Воскресенська, 8, архітектор Д. Тіссен), в 1912–1914 рр. – будинки Брагінських на вул. Клубній (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська, 11), Іоффе на вул. Клубній (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська, 9), Петрових на вул. Клубній (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська, 7).

Значним змінам піддаються будівлі клубів. 7 лютого 1887 р. загальні збори членів Англійського клубу прийняли рішення про необхідність купівлі земельної ділянки та будівництва власного приміщення клубу. У 1889 році ділянка була куплена через квартал від старого – на вулиці Проточній (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська). Ділянка була не дуже зручна, оскільки знаходилась в низині по сусідству з двома «канавами» (так в цей час називали

невеликі річки, що протікали через центр міста), які навесні і при сильних зливах часто виходили з берегів. Англійський клуб будувався в 1890 – 1891 рр. (архітектор А. І. фон Гоген, премійовані конкурсні проекти А. П. Максимова, Г. С. Гаврилова, В. А. Косякова, Е. В. Гольдберга, А. А. Набатова) як місце елітного відпочинку.

Рисунок 5.21 – Англійський клуб в Катеринославі у 1891 р. по вул. Клубній 3 (за радянських часів вул. Леніна, нині вул. Воскресенська, 3) [фото з інтернет ресурсу nashemisto.dp.ua]

Однак в 1890–1900-х роках клуб швидко перетворився на місце для масового дозвілля. Це була масивна 3-поверхова споруда, в образі якої вгадується щось від середньовічного замку. Будинок мав кращий у місті концертний зал, кілька комфортно обладнаних віталень, прекрасний ресторан, літні тераси та чудову бібліотеку в 10 000 томів. Будівництво нової будівлі позначилося і на міській топоніміці. Вулиця Проточна, що отримала свою назву завдяки вже згадуваним річкам, була перейменована в Клубну (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська). Сад клубу був відкритий для публіки, споруджено будинок Літнього театру, у 1913 році до основної будівлі прилаштовується Театральний корпус (нині театр ім. Т. Г. Шевченка на вул. Воскресенській, 5). Його побудовано за проектом архітекторів Ф. Ф. Булацеля і А. Н. Петрівецького. Театр мав окремий вхід з невеликої площі, утвореної вигином Клубної вулиці. Відкриття театру Англійського клубу було приурочене до його 75-річчя, і дати «1838» і «1913», які символізували цю подію, ще й сьогодні можна побачити на фасаді театру ім. Т. Г. Шевченка.

*Рисунок 5.22 – Фасад Англійського клубу з боку саду. Початок ХХ ст.
(нині театр ім. Т. Г. Шевченка на вул. Воскресенській, 5).
[фото з інтернет ресурсу ari.dr.ua]*

Клуб Громадського зібрання не мав власної будівлі і орендував сад з літнім театром і рестораном. У 1911–1914 роках за проектом харківського архітектора А. Н. Гінзбурга у стилі модерн будується чотириповерховий будинок Театру-клубу (нині Дніпропетровська обласна філармонія на вул. Воскресенській, 6). Будівництво виконане зі значним використанням конструктивних і художніх можливостей залізобетону. Проект споруди значно випередив свій час – це була відмова від традиційних форм і зародження нового архітектурного напрямку – конструктивізму. На той момент це був найвищий і найграндіозніший будинок у Катеринославі, за що мешканці міста називали його «хмарочосом». Споруда вражала не тільки розмірами, а й оригінальністю. Округлі лінії фасаду, ряди високих вузьких вікон, схожих на фортечні бійниці, фойє із склепінчастою стелею, дві великі зали (театральна і концертна) та ігорний салон зі своєрідними інтер'єрами, літній і зимовий ресторани, «скетинг-ринг» на поверхні даху для катання на ковзанах – усе це не мало аналогів. На спорудження будівлі було витрачено 800 тис. карбованців. Будинок відкрився для відвідувачів лише 1914 року. У ньому влаштовували концерти місцевого симфонічного оркестру, виступи і вистави гастролерів [12, с. 42].

Друге реальне училище, нічліжний дім, в'язниця і арештантський дім, казенний винний склад розташовані також у цій частині. Наприкінці вулиці Воскресенської (за радянських часів вул. В. Леніна, нині вул. Воскресенська) було найбільше міське кладовище з церквою (нині територія стадіону «Металург»). Завдяки піклуванням міської управи, на кладовищі були прокладені доріжки й алеї, посаджені дерева. Тут були поховані жертви В. Лешко-Попель, почесний громадянин міста М. Алексеєнко.

*Рисунок 5.23 – Театр-клуб Громадського зібрання в завершальному етапі будівництва. Вид з двору. 1913 рік (нині Дніпропетровська обласна філармонія на вул. Воскресенській, 6). За проектом академіка архітектури А.Гінзбурга.
[фото з інтернет ресурсу www.dnepr-philharmonic.com]*

«Во Имя Отца и Сына, и Святого Духа. Желая оставить по себе добрую память в населении того города, в котором, по милости Божьей протекала моя долгая жизнь, я признала за благо весь свой капитал пожертвовать на дела благотворения: причем, избирая наилучший способ употребления капитала, я признала полезным оказать медицинскую помощь страждущим», – так написала у своєму заповіті вдова катеринославського купця Ірина Іванівна Остроухова. Нею було передано до фонду міського бюджету 120 000 карбованців, з умовою, що на ці гроші буде побудована лікарня для малюків. На початку 1898 року в районі Архієрейської площі (у сучасному місті місце цієї площі визначається вулицями 8 березня, Дмитра Донського, Івана Акінфієва (за радянських часів Юліуса Фучика) і провулком Феодосія Макаревського (за радянських часів Радянським провулком) отримало землю Катеринославське товариство фельдшерів та побудувало до 1900 р. великий двоповерховий будинок, флігель, сарай і оспенний телятник. У 1910-х роки товариство фельдшерів продало будівлю місту, і вона була приєднана до комплексу Олександрівської лікарні (нині це частково територія ОКЛ ім. Мечникова). А на початку ХХ століття в 1902 році з цієї міської лікарні було виділено дитяче відділення, що стало самостійним медичним закладом – першою дитячою лікарнею в місті Катеринославі, названою на честь Ірини Іванівни Остроухової (до наших часів не збереглася) [2].

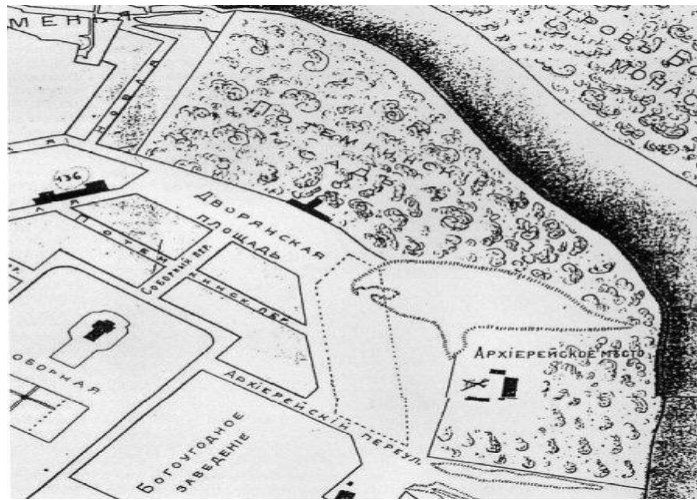

Рисунок 5.24 – Фрагмент мапи Катеринослава початку ХХ ст.
Район Архієрейської площі [2]

Друга лікарня такого профілю була відкрита 13 травня 1913 року на Пушкінському проспекті. Її будівництво і утримання здійснювалося повністю за гроші купецької сім'ї Алексеєнко. Заможний катеринославський купець першої гільдії Іван Мартинович Алексеєнко заповів кошти місту для будівництва великого громадського комплексу. Вдова Надія Іванівна передала міській владі дві земельні ділянки на Пушкінському проспекті під номерами 24 і 26. Загальна сума пожертвування становила 659 102 карбованців, з яких 68 500 карбованців пішло на зведення корпусу дитячої лікарні, а 400 000 карбованців на окуподальше утримання. На пожертвовані гроші спорудили першу дитячу лікарню міста на проспекті Пушкіна, 26 (нині 3-тя дитяча лікарня ім. проф. М. Ф. Руднева) [15, с. 102 – 110]. Іменні капітали надавали місту значну матеріальну підтримку. На початок 1914 р. вони нараховували більше 1 млн. крб.

Рисунок 5.25 – Будинок Товариства фельдшерів. Фото 1910-х рр.
(нині це частково територія ОКЛ ім. Мечникова).
Знаходиться в районі Архієрейської площі (у сучасному місті місце цієї площі
визначається вулицями 8 березня, Дмитра Донського, Івана Акінфієва
(за радянських часів Юліуса Фучика) і провулком Феодосія Макаревського
(за радянських часів Радянським провулком) [6]

Основними закладами середньої освіти були гімназії – жіночі і чоловічі, класичні і реальні. Тут навчалися діти поміщиків, чиновників, духовництва, буржуазії. Найстарішою була чоловіча класична гімназія (за радянських часів площа Жовтнева, нині площа Соборна, 2), де навчалися в різні часи майже всі відомі катеринославські діячі. У 1905 р. їй виповнилось 100 років. Найкращою жіночою гімназією була Маріїнська, заснована у 1865 році. Майже 40 років нею керувала **Олександра Якимівна Риндовська**. За плідну освітню і громадську діяльність місто вшанувало її званням Почесної громадянки Катеринослава [4; 9, с. 105 – 108].

Л. Сувяніков **ЕКАТЕРИНОСЛАВ**
А.А. Рындовская – первый директор Екатеринославской
женской гимназии

Рисунок 5.26 – О. Я. Риндовська – перший директор Катеринославської жіночої гімназії [фото з інтернет ресурсу www.dnopr.com]

Рисунок 5.27 – Катеринославська міська гімназія ім. Пестелей. Початок ХХ ст.

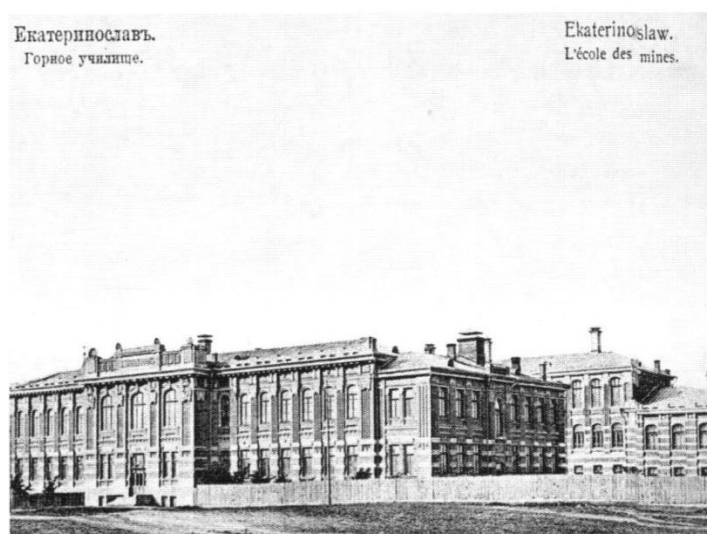
[фото з інтернет ресурсу pinterest.com]

У 1916 р. відкрилися Вищі жіночі курси, де отримували університетську освіту жінки. Засновниками курсів виступили відомий підприємець М. С. Копилов і К. В. Тихонова. На медичному і фізико-математичному відділеннях курсів навчалася 1 298 жінок.

30 вересня (12 жовтня) 1899 року у Катеринославі відбулося відкриття Вищого гірничого училища. Бурхливий розвиток гірничорудної, металургійної металообробної промисловості наприкінці ХІХ ст. викликав потребу в висококваліфікованих спеціалістах. Спочатку заняття проводилися в приміщенні колишнього Потьомкінського палацу, а в 1903 році було побудовано нове приміщення за проектом відомого архітектора О. М. Бекетова.

З 1912 року – Гірничий інститут, а нині Національний гірничий університет з двома відділеннями – гірничим і заводським. До 1917 року цей заклад випустив 467 інженерів, з ним пов'язана наукова і громадська діяльність цілої низки видатних учених – О. М. Терпигорева, Л. В. Писаржевського та інших [18]. За ініціативою деяких професорів училища в 1901 р. тут було створено Наукове товариство. Метою якого було – стежити за досягненнями науки і сприяти поширенню знань серед населення.

Видатний підприємець О. М. Поль збирав колекцію старожитностей, значна частина якої у 1905 – 1910 рр. надійшла до історичного музею. Першим директором музею став Д. І. Яворницький. Художня комісія наукового товариства організовувала виставки картин місцевих та видатних російських художників В. Васнецова, В. Поленова, І. Рєпіна, В. Серова, І. Шишкіна. У 1914 році завдяки зусиллям членів комісії засновано ще один музей – художній.

*Рисунок 5.28 – Катеринославське гірниче училище, 1900 р.
(нині Національний гірничий університет)
[фото з інтернет ресурсу se.ntu.org.ua]*

Важливою подією в історії міста і краю стало відкриття у 1910 році Південно-Російської промислової, сільсько-господарської і кустарної виставки. Вперше більш ніж за сторіччя свого існування губернія і місто найбільш повно демонстрували свої природні багатства, результати інтенсивної діяльності, спричиненої індустріальним розвитком, промислові і культурні успіхи. Виставка показала, що Катеринославщина посідає провідне місце в державі за економічним і культурним рівнем.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у місті працювало багато діячів, які сприяли розвитку української культури і мови. Серед них Д. І. Яворницький, А. С. Синявський, Я. П. Новицький, І. І. Манжура. Гірку долю трудового народу оспівував український поет-демократ Іван Манжура. На початку XX ст. завдяки Д. І. Яворницькому була розгорнута плідна робота з вивчення історії, етнографії, фольклору краю [9, с. 109 – 111].

Д.І. Яворницький

*Рисунок 5.29 – Перший директор музею ім. О.Поля Д. І. Яворницький
[фото з інтернет ресурсу Dnepr.com]*

Автором багатьох історичних повістей, історико-публіцистичних праць – «Дим», «З Дніпра на Дунай» – був письменник Адріан Кашенко, який жив і працював багато років у Катеринославі. Найширші кола прогресивної громадськості стали вивчати і популяризувати зразки усної народної творчості, побут та звичаї українського народу. Багато в цьому напрямку зробив Яків Павлович Новицький – український фольклорист, етнограф, педагог. Він зібрав унікальну колекцію запорозьких ікон, люльок, картин, яку згодом передав до музею ім. О. М. Поля. Його духовна спадщина становить понад 200 праць, серед яких «Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества», «Запорожские и гайдамацкие клады».

Українське слово, українську пісню, красу українського побуту ніс до народу український театр, створений корифеями сцени – братами

Тобілевичами, М. Кропивницьким, М. Заньковецькою. У 1917 р. «репертуар» змінився – у театрі відбувалися мітинги, виконувалися революційні пісні.

Таким чином, Катеринослав називали «Новою Америкою» наприкінці XIX – на початку XX ст., бо місто вабило до себе чарівною силою вогнів металургійних заводів, найбільшою залізницею, електричним трамваєм та світлом, новомодними магазинами та іншими незваними спокусами. Місто потребувало нових людей, і все здорове, сильне і молоде населення кинулося сюди з усіх кінців імперії на роботу. Кого тільки тут не було! За матеріалами періодичної галузевої преси, у статті М. Ф. фон Дітмара за 1900 р., у місті проживали представники всіх 50 губерній Європейської Росії, 10-ти кавказьких, 7-ми сибірських і 10-ти середньоазіатських губерній, 26-ти іноземних держав [5, с. 4447 – 4450].

У будівлях міста кінця XIX – початку XX століття спостерігається різноманітна палітра архітектурних напрямків таких, як еkleктика, ремінісценції ордерних стилів – неоренесанс і неокласицизм. Архітектори того часу здійснювали активний творчий пошук, який відобразився в застосуванні національних форм та колориту – це найбільш яскраво втілювалося в архітектурному стилі модерн. Конкретні архітектурні рішення насамперед залежали від кваліфікації та художніх смаків митця, смаків замовника, потреб і економічних можливостей молодого міста.

Особливості забудови Катеринослава наприкінці XIX – на початку XX ст. порівняно з містами Правобережжя, Лівобережжя та Слобожанщини, що існували в Україні на той час, полягали у кардинально нових принципах містобудування, зумовлених архітектурою класицизму, що втілювалися в будівництві молодих міст Придніпров'я. Забудова Катеринослава відбувалася згідно з концепцією «відкритого міста» як цілісного містобудівного утворення лінійного типу з чіткою системою поздовжніх та поперечних вулиць, з рядом прямокутних площ. Своєрідність архітектурного середовища Катеринослава у середині XIX ст. відзначалася раціоналізмом, еkleктичними та романтичними тенденціями, з одного боку, а з іншого – специфічними естетичними параметрами архітектури, що одержали загальну назву «катеринославського цегляного стилю».

Рисунок 5.30 – План Катеринослава, видання О. Г. Авчиннікова, 1908 р.
[з інтернет ресурсу <http://hisdoc.ru/maps/23525/>]

Використана література

1. Андрущенко Н. П. Днепропетровск: архитектурно-исторический очерк / Н. П. Андрущенко, С. Е. Зубарев, В. А. Ленченко. – К.: Будівельник, 1985. – 151 с.
2. Архиерейская площадь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrainica.org.ua/ukr/publications/newgorod/304-304> - Название с экрана
3. Бабенко В. А., Зюзя А. О. Особливості забудови Катеринослава в кінці XVIII-XIXст.: краєзнавчі студії / В. А. Бабенко, А. О. Зюзя // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2014.-№11. – С. 57 - 66.
4. Ватченко А. Ф., Шевченко Г. И. Днепропетровск: Путеводитель / А. Ф. Ватченко, Г. И. Шевченко. – Днепропетровск: Промінь, 1979. – 248 с.
5. ГЗЛ. – 1900. – № 17. – С. 4447-4450.
6. Гуляев Г. И., Большаков В. И., Мороз В. С. Очерки истории Екатеринослава (А так ли всё было?) / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, В. С. Мороз. – Д.: ПГАСА, 2007. – В 2 кн. Кн. 2 (1887–2006). – 207 с., 62 илл.
7. Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси: у 2 т. / відп. ред. С. І. Світленко. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – 448 с.: іл.
8. Днепропетровск. Архитекторы / Н. П. Андрущенко, М. Э. Кавун, Н. А. Лопатюк и др.; Под общ. ред. Н. Н. Кондель-Перминовой. – К.; Днепропетровск: Издательский дом «А+С», 2006. – 196 с., ил.
9. Дніпропетровськ: Віхи історії: Навч. посіб. / Упоряд. А. Г. Болебрух, С. А. Квітка; Редкол.: С. А. Квітка (гол. ред.) та ін. – Д.: Грані, 2001. – 256 с.

10. Днепропетровску 200 лет. 1776–1976. Сборник документов и материалов. – Киев: Наук. думка, 1976. – 512 с.
11. Екатеринославский детский парк им. Войцеховича [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.056.ua/news/1008112> - Название с экрана
12. Євсєєва Г. П., Тютєрева Ю., Карачєнцев Д., Коваль А. Архітектурні пам'ятки міста: історико-краєзнавчий супровід у громадському транспорті Дніпропетровська / Г. П. Євсєєва, Ю. Тютєрева, Д. Карачєнцев, А. Коваль // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2014. – №11. – С. 36-43.
13. Кавун М. Э. Главный архитектор Екатеринослава Д. С. Скоробогатов / М. Э. Кавун // Недвижимость в движении. – 2010. – 14 июля.
14. Кавун М. Э. Екатеринославские шедевры харьковского зодчего А. Н. Бекетова / М. Э. Кавун// Недвижимость в движении. – 2010. – 19 мая.
15. Лазебник В. И. Неизвестная Екатеринославщина / В. И. Лазебник – Д.: Днепркнига, 2012. – 448 с.
16. Ревский С. Б. О екатеринославском кирпичном стиле, терминологии и научной этике / С. Б. Ревский // Сб. науч. труд. / Строительство, материаловедение, машиностроение – Д.: ПГАСА, 2005. – с. 207-221.
17. Старостин В. С. Дом Струковых на Новодворянской: гибель усадьбы / В. С. Старостин // Недвижимость в движении.– 2008.– № 19.– С. 9.
18. Чекушина Ю. М., Перетокін А. Г. Промисловий розвиток та інженерне підприємництво Донецько-Придніпровського регіону (1880 – 1917 рр.): Юлія Чекушина, Андрій Перетокін; Нац. гірн. ун-т – Д.: НГУ, 2013. – 119 с.
19. Школьна О. Д. Преса Катеринославської губернії (1905 – 1907): тематичні аспекти, тенденції розвитку / О. Д. Школьна // Наукові записки. – К.: Інститут журналістики, 2001. – Т. 21. – С. 90-95.
20. Яворницкий Д. И. История города Екатеринослава / Д. И. Яворницкий. – Д.: Проминь, 1989. – 197 с.

РОЗДІЛ 6. Розбудова міста в міжвоєнний період

Катеринослав на початку 1920-их років, як і вся країна, опинився в стані глибокої суспільно-політичної кризи, спричиненої провалом політики «воєнного комунізму» й катастрофічними наслідками світової та громадянської воєн. Воєнні дії, що точилися майже безперервно протягом семи років (1914 – 1921 рр.), завдали величезної шкоди господарському комплексу та житловому фонду міста.

На Катеринославщині в 1920 році проживало 3 484,9 тис. осіб із них у містах – 505,6 тис. (за іншими даними – 530 827) і селах – 2 979,3 тис. Серед них 78,6% визнавали себе етнічними українцями, 11,7% – росіянами, 6,5% – євреями, 1,6% – німцями, 1,6% – приналежними до інших етносів. [2, с. 682–683].

Різко скоротилося й населення міста Катеринослава: у 1917 р. тут проживало 268 тис. чол., у 1920 році – 189 тис. У 1920 році в Катеринославі проживало 7 664 українців, 72 281 росіян, 4 848 поляків, 72 928 євреїв, 5 685 інших, 121 особа не встановлена [6, с.81]. Багато загинуло на фронтах, померло від різних хвороб, мігрувало в села, рятуючись від голоду.

Катеринослав належав саме до тих міст України, які найбільше постраждали від війни – 45 % міських споруд потребували ремонту, а зруйновано було 320 будівель.

Найшвидше в місті змінювалися назви. Йдеться про назви підприємств, майданів, вулиць, провулків, площ тощо. Перша хвиля перейменувань прокотилася в жовтні 1922 року. Було перейменовано селище Бараф в селище ім. Воронцова, селище Султанівка – в селище ім. Клочко, селище Сахалін стало селищем ім. Кукси. Промислові гіганти Катеринослава отримали нові «ідеологічно витримані», радянізовані назви. Зокрема, у листопаді 1922 року заводи Брянський, Шодуар «А», «Гантке», «Сіріус», Шодуар «Б» відповідно перейменовували на ім. Г. Петровського, ім. В. Леніна, ім. К. Лібнехта, «Комунар», ім. Комінтерну.

Друга хвиля перейменувань відбулася в 1923 р., коли проводилася адміністративно-територіальна реформа – заміна повітів та волостей на округи та райони. Нову назву отримали 62 вулиці міста, у тому числі проспект Катерининський був перейменований на проспект ім. К. Маркса, Соборний майдан став площею ім. Жовтневої Революції тощо. Достатньо суперечлива традиція перейменування «старих» назв «новими» успішно продовжувалося у 1940-і та в наступні роки.

У 1925 році міська земля складала 3 669 десятин, на якій розміщувалися 131 вулиця, 25 провулків, 5 слобідок і селищ, 8 балок та кутів, 13 майданів, 7 кладовищ, 3 сади, 5 скверів.

У січні 1924 року на VIII губерньському з'їзді Рад була прийнята постанова про перейменування Катеринослава на Краснодарівськ, але вона не була затверджена. Дуже багато організацій, підприємств та установ підходили до питання про перейменування міста пропонуючи назви як Червоно-Рурськ, Ленінослав, Металіст, Січеслав та ін. І лише Третій окружний з'їзд робітничих, селянських та солдатських депутатів Катеринославщини, який проходив з третього до восьмого травня 1926 року, прийняв постанову про перейменування Катеринослава в Дніпропетровськ, назва якого пов'язана з ім'ям Всеукраїнського голови Петровського Григорія Івановича. Присутній на з'їзді Г. Петровський, виступив з промовою, у якій сказав: «...Товарищи! Вы

решили порвать со скверным монархическим прошлым, которое связано с названием Екатеринослава, где рабочие и крестьяне немало пролили крови в борьбе против реакции. Я не думал, что моя пролетарская работа могла возвыситься до такой высокой чести, когда моим именем будет называться большой город, рабочие и крестьяне которого имеют славные пролетарские традиции в борьбе с монархическим буржуазным режимом. Но если вам угодно сделать так, чтобы именем моим назывался этот город, я с большой благодарностью принимаю эту честь. Я по мере своих сил буду работать вместе с Вами для того, чтобы выполнить возложенные на нас исторические задачи» [9].

Резолюція з'їзду була затверджена постановою Президії ЦВК СРСР від 20 липня 1926 року. Перша книга, видана вже в Дніпропетровську – збірка віршів поета Марка Шехтера з назвою «Кінець Катеринослава».

6.1. Розвиток промисловості у 1920 – 1930-ті роки

Важкий удар великій промисловості України наніс масовий виїзд з країни підприємців, менеджерів, технічної інтелігенції та кваліфікованих робітників, котрі були вихідцями з Франції, Бельгії, Великої Британії, Італії. Почали також виїздити на батьківщину польські та прибалтійські біженці. У результаті цієї рееміграції повністю або частково припиняли роботу підприємства металургійної, гірничодобувної, машинобудівної та легкої промисловості.

Завмерло життя практично на всіх металургійних підприємствах. Стояли домни Брянського, Шодуар «А» і «С» заводів. Скоротилася і чисельність робітників на підприємствах. Навантаження найбільших млинів упало до 15-16% у зв'язку з неврожаєм 1921 року. Із 12 лісозаводів у 1921 році працювало лише 5, та й то в режимі не вище 25% своєї потужності [6, с.70]

Ще в березні 1918 року були націоналізовані існуючі заводи. За Новою економічною політикою (НЕП), яка була оголошена в березні 1921 року, великі підприємства повинні були на госпрозрахунковій основі об'єднатися у так звані трести, які почали організовувати восени 1921 року. Трест «Південсталь» був одним із перших. До нього (з липня 1922 року) приєднали шість катеринославських заводів: металургійний – ім. Г. Петровського, трубопрокатний – ім. В. Леніна, прокатно-цинкувальний – «Комінтерн», ливарний – «Комунар», дротовацьховий – ім. К. Лібкнехта та доменний «С» (нині ДЗМО).

До тресту «Металооб'єднання» увійшло дев'ять катеринославських заводів металеві промисловості: сталеливарний, залізопрокатний і штампувальний – ім. К. Маркса (колишній Ланге); машинобудівний, чавуно-мідноливарний ім. Артема (колишній Мантель), дротовацьховий і канатний – «Червоний Профінтерн» (колишній Старр), листопрокатний і штампувальний «Спартак» (колишній Шла); ковальсько-штампувальний (колишній Яцкевича); цинково-цибарочний (колишній Немировського); киснево-ацетиловий, автогенно-зварювальний «Перун», машинобудівний «Сатурн» та завод «Цеп».

Відродження промислових гігантів загальмував голод та кризу, яку він спричинив. У 1921 році в Катеринославі з 60 металообробних підприємств 53 найдрібніші було передано в оренду. Доменну піч на заводі ім. Г. Петровського вдалося відбудувати в травні 1922 р. і запустити її в жовтні 1923 року.

З 1 жовтня 1922 року до 1 жовтня 1923 р. кількість робітників, зайнятих на заводі ім. Г. Петровського, зросла з 2,9 тис. до 7,8 тис. осіб, на заводі ім. В. Леніна – з 1,4 тис. до 3,2 тис., на заводі ім. К. Лібкнехта – з 1,1 тис. до 1,9 тис. осіб. Наприкінці 1925 року в місті уже діяло 92 заводи і фабрики, 649 дрібних та кустарно-промислових підприємств. До 1927 року промисловість Дніпропетровська була відбудована повністю, а за деякими показниками перевершила довоєнний рівень. Дрібні підприємства були здані в оренду на певний термін за умови, що орендарі повністю обновлять їх обладнання [6, с. 70].

Початок епохи індустріального «буму» був пов'язаний не стільки з новим будівництвом, скільки з технічною реконструкцією діючих підприємств, заводи ім. Г. Петровського, ім. В. Леніна, ім. К. Лібкнехта, ім. Артема, Комінтерну, «Червоний профінтерн» та ін.

Справжнім промисловим велетнем і кузнею кадрів металургії став завод ім. Г. Петровського, який з 1930 р. підпорядковувався об'єднанню «Сталь» ВРНГ СРСР, з 1932 року – Наркомату важкої промисловості СРСР, а з 1941 року – Наркомату (з 1946 року – Міністерству) чорної металургії СРСР. Саме цьому заводу в 1928 р. урядом СРСР було доручено впровадити виробництво вольфрамової сталі та металокопункцій для Дніпрогесу. У 1940 році вперше у світі починають роботи із підвищення тиску газу в робочому просторі доменних печей. Ініціатором цих дослідів був І. Коробов, призначений директором заводу в 1938 році [7].

Бельгійські підприємці, брати Георг та Шарль Шодуари, поряд із власним підприємством «Шодуар А» заснували завод «Шодуар С» ще в 1914 році, який служив опорною базою для інших підприємств. З 1922 року завод «Шодуар С» використовувать головним чином як ремонтну база заводу ім. Петровського. І тільки в 1929 р., з початком реалізації першого п'ятирічного плану розвитку країни, підприємство отримує новий імпульс розвитку і нову назву – Дніпропетровський завод металургійного обладнання (ДЗМО). У той час завод спеціалізувався на виробництві великогабаритного металургійного устаткування, фасонного сталевого і чавунного лиття.

Восени 1929 року на піщаних кучугурах Лівобережжя почалося будівництво й мартенівського цеху заводу ім. К. Лібкнехта, який з 1932 р. підпорядковувався об'єднанню «Дніпросталь» Наркомату важкої промисловості СРСР. У 1935 році став державним трубопрокатним метизним заводом тресту «Трубосталь» Наркомату важкої промисловості СРСР, а з 1939 року підпорядковувався Наркомату (з 1946 р. – Міністерству) чорної металургії СРСР.

У 1930 році на трубопрокатному заводі ім. В. Леніна став до ладу перший і єдиний в СРСР цех тонкостінних труб, який підпорядковувався об'єднанню

«Сталь» ВРНГ, а з 1933 р. – тресту «Трубосталь» Наркомату важкої промисловості СРСР, з 1940 р. – тресту «Головтрубосталь» Наркомату (з 1946 р. – Міністерству) чорної металургії СРСР (з 1954 року – УРСР). Наприклад, у 1930 році введено в експлуатацію цех тонкостінних труб, видав першу продукцію балонний цех, а в 1932 р. завод освоїв виробництво труб для Московського заводу ім. О. І. Ліхачова, які раніше ввозилися з Німеччини, Швеції, Англії. Двадцять шостого березня 1939 року завод був нагороджений орденом Леніна за перевиконання плану та стаханівську роботу. Йому належить першість у впровадженні технології виробництва багатьох видів труб із високолегованих сталей, профільних труб, трубних виробів (балони, фітинги тощо) [7].

Дніпропетровський металургійний завод ім. Комінтерну підпорядковувався з 1930 р. Всесоюзному об'єднанню управління металургійною, залізорудною і марганцевою промисловістю «Сталь» ВРНГ СРСР, а з 1932 р. – об'єднанню «Дніпросталь» Наркомату важкої промисловості СРСР. У 1939 році зі складу заводу окремих цех виділилися у Чавуно-вальцеровий завод (ДЧВЗ).

Завод «Старр», який було створено в м. Катеринославі ще у 1915 р., був націоналізований через шість років після заснування. Згідно з постановою РНК СРСР від 9 лютого 1929 р. № 8 заводу було присвоєно назву Дніпропетровський дротяно-цвяховий завод «Червоний Профінтерн», який підпорядковувався Управлінню місцевої промисловості, з 1938 р. – Головметизу Наркомату (з 1946 року – Міністерству) чорної металургії СРСР. У 1940 році на заводі було закінчено будівництво нового гвинто-болтового цеху, одного з найбільших у країні.

Ще в 1916 році евакуйований із м. Рига завод машинобудівного акціонерного товариства «Р.Г. Мантель», діяв у м. Нижньодніпровськ – передмісті міста Катеринослави. З 1923 року він отримав назву Державний машинобудівельний завод ім. Артема Українського машинобудівельного тресту «Укрмашбудтрест». У довоєнні роки завод виконував замовлення металургійної, хімічної, цукрової, спиртової, содової промисловості, за час війни евакуйований завод працював для оборонної промисловості. У п'ятдесятих роках спеціалізація заводу змінилася на виробництво обладнання для целюлозо-паперової промисловості [7].

На базі «Ризького акціонерного товариства «Стелла», що існувало до 1917 року, було створено верстатобудівельний завод у 1927 році. До його складу увійшли Катеринославицький завод «Ланцюг» і філіал Нікопольського заводу землекопальних машин. Новостворений завод підпорядковувався Наркомату мінометного озброєння СРСР, з 1946 р. – Міністерству машинобудування і приладобудування СРСР, з 1952 року – Міністерству верстатобудування СРСР.

Дніпропетровський коксохімічний завод, заснований у 1927 р., запрацював 19 грудня 1929 року. Проектування та будівництво здійснювалося за угодою із німецькою фірмою «Бамах-Мегуін». У 1930-х роках рівень техніки та

використаних технологій забезпечив заводу репутацію «флагмана коксохімії» як в СРСР, так і Європі. У травні 1935 року йому присвоєно ім'я М. Калініна. Підпорядковувався Наркомату (з 1946 р. – Міністерству) чорної металургії.

Дніпропетровський завод гірничошахтного устаткування створений у 1928 році як завод № 12 тресту № 41 Наркомату (з 1946 року – Міністерства) авіаційної промисловості СРСР. З 1948 року – Дніпропетровський машинобудівельний завод № 12 Міністерства будівництва паливних підприємств СРСР.

У 1928 році розпочав свою діяльність завод будівельних машин «Будмаш». Поновив свою діяльність після евакуації в 1943 р. як механічний завод «Головбудмеханізація» Наркомату будівництва СРСР.

Згідно з наказом Міністерства будівельного та шляхового машинобудування СРСР від 26 січня 1948 р. був перейменований у Дніпропетровський завод будівельних машин Міністерства будівельного та шляхового машинобудування СРСР.

У 1929 році телеграфні майстерні Катеринославської залізниці були перейменовані в електротехнічний ремонтний завод, який підпорядковувався Управлінню залізниці, з 1943 р. – тресту «Транссигналзв'язок» Наркомату (з 1946 року – Міністерству) шляхів сполучення СРСР.

У 1933 році на основі робочих потужностей заводу «Стальконструкція» було створено паровозоремонтний завод «Промпаровоз», підпорядкований Наркомату важкої промисловості СРСР, а з 1943 р. – Наркомату (з 1946 року – Міністерству) чорної металургії СРСР. У листопаді 1936 року було введено в експлуатацію перший цех паровозоремонтного заводу «Промпаровоз», а через чотири роки ще чотири цехи. У 1958 році на основі цього заводу був створений Дніпропетровський електровозобудівний завод (ДЕВЗ).

5 жовтня 1934 року розпочалося будівництво першого в області шлакобетонітового заводу. А в 1936 році засновано стрілочний завод, який було перейменовано в Державний союзний нижньодніпровський стрілочний завод, який підпорядковувався Наркомату (з 1946 року – Міністерству) шляхів сполучення СРСР, з 1968 р. отримав назву – Дніпропетровський стрілочний завод.

Дніпропетровський державний Союзний завод вторинних чорних металів (Вторчормет) заснований згідно з наказом Наркомату важкої промисловості СРСР 15 травня 1938 року. Це було спеціалізоване підприємство з підготовки металеві шихти (брухту) для металургійних і машинобудівних заводів [7].

6.2. Забудова міста в 1920 – 1930-ті роки

Період розвитку радянської архітектури в 1920 – 1930-ті рр. у сфері містобудування характеризується тим, що архітектори усвідомлювали нові завдання, проектні пошуки, експерименти і теоретичні розробки містобудівних пропозицій, оскільки масштабних містобудівних робіт до 1926 р. практично не було. Зростання обсягів реального будівництва, пов'язане з інтенсивним розвитком промисловості в роки виконання першого п'ятирічного плану (1928

– 1932 рр.) та виникненням нових населених пунктів. Разом з модернізацією стилів минулого (романського, готичного, Ренесансу, бароко) серед конкурсних робіт 1918 – 1922 рр. усе частіше зустрічалися і принципово новаторські пропозиції. У багатьох з них пафос революції виражався в небачених раніше формах, пов'язаних художнім осмисленням естетичних можливостей нових будівельних матеріалів, конструкцій, функціональних процесів.

У цей період увага архітекторів була зосереджена як на загальній проблематиці соціалістичного розселення, так і на розробці принципової структури соціалістичного міста.

Теоретичні підвалини «соціалістичного міста» були закладені в другій половині 1920-х рр.. у рішеннях та директивах вищого партійного керівництва СРСР. Проголошений у грудні 1927 р. на XV з'їзді ВКП(б) перший п'ятирічний план не лише визначив здійснення форсованої індустріалізації впродовж 1929 – 1932 рр., але й став першим нормативно-правовим актом, у якому було сформульовано доктринальні засади щодо створення в СРСР міст за «соціалістичним зразком».

З метою розробки найбільш раціонального проекту соціалістичного міста в 1929 році була створена урядова комісія під керівництвом архітектора Миколи Олександровича Мілютіна. 1930 року з-під його пера вийшла теоретична праця «Соцгород. Проблема строительства социалистических городов». У книзі висвітлюється питання щодо створення нових міст на «соціалістичних засадах», спорудження жител колективного типу – так званих «будинків-комун» замість багатоповерхівок із індивідуальними квартирами імперського типу [15, с. 9]

Ще в 1926 році було розроблено проект розвитку Дніпропетровська, відповідно до якого упродовж п'яти років повинна здійснюватися забудова міста.

У проекті передбачалося запровадження поділу міста на кілька зон: а) житлову; б) промислову; в) селищну; г) адміністративно-торгову; д) навчально-наукову; е) портову. Найбільшою за площею мала стати житлова зона. Її територія охоплювала *б 400 га* і формувалася за рахунок як існуючих, так і нових житлових кварталів. У цій зоні планувалося створення власного адміністративно-торгового центру між с. Старі Кодаки та колонією Ямбург (нині – с. Дніпрове Дніпровського району). Наступна зона – промислова з площею *2 850 га* розміщувалася в південно-західній частині міста, де знаходилися металургійні заводи і вздовж якої простягалися Катерининська та Мерефо-Херсонська залізниці. Промзона прилягала до ще однієї зони – селищної, загальна площа якої складала *3 500* гектарів до складу якої входили селища Чечелівка, Шляхівка, ім. Фрунзе та ін. [21].

Разом з тим, виокремлювалися й інші зони: адміністративно-торгова (у центральній частині міста (площею *550 га*), навчально-наукова (у нагірній частині) та портова (площею *220 га*, що розташовувалася між мостами на правому березі Дніпра). Окремі ділянки правобережжя передбачалося виділити під аеродром (*100 га*), іподром (*45 га*), фізкультурний комбінат і зони для

проведення масових заходів. Згадка про лівобережну частину Дніпропетровська з'явилася в проекті розвитку міста значно пізніше – лише в 1927 р. і в ній лише вказувалося на розміщення нових дачних районів і житлових масивів. Загалом система зонування виявилася досить ефективною і в подальшому стала важливим підґрунтям для подальших генеральних планів Дніпропетровська [21].

Утім, через відсутність фінансування і необхідних містобудівних нормативів та брак фахівців проект розвитку міста повністю реалізувати не вдалося.

У суперечці радянських архітекторів, котрі у 1920-их рр. вирішували питання, яким бути соціалістичному місту: містом садів чи містом хмарочосів, – О. Красносельський зайняв більш раціональну й реальну позицію. У його концепції технічно довершене, урбанізоване місто гармонійно поєднувалося з перевагами сільського життя. Ця позиція близька до поглядів Ле Корбюзьє, які з другої половини 1920-х рр. отримували все більшу підтримку в архітектурних колах, а в 1930-х рр. стали домінуючими в радянському містобудуванні [18].

У Дніпропетровську концепцію побудови нового «соціалістичного міста» мав реалізувати затверджений у 1933 р. перший радянський генеральний план, розробкою якого займалися архітектори М. Карпович і Т. Вовненко під керівництвом М. Шаповалова.

Управління планування та реконструкції міста, а також підтримка Дніпропетровського обкому КП(б)У на чолі з першим секретарем М. М. Хатаєвичем і його заклик «Зробимо Дніпропетровськ зразковим соціалістичним містом!» у газеті «За реконструкцію міста чавуну і сталі», а також проголошене на IV міській партконференції 1934 р. гасло щодо «перетворення Дніпропетровська на зразкове, культурне, соціалістичне місто!» були не просто апіорними словами, а вектором цілої низки системних, всеохоплюючих перетворень, що мали реалізуватися за досить короткий час [8].

За новим генеральним планом 1933 р. забудова рівномірно поширювалася на територію по обидва береги Дніпра. Житлові райони міста поділялися на сім планувальних масивів: п'ять із них знаходилися на правому березі Дніпра, а два – на лівому. Для поліпшення зв'язку між ними передбачалося будівництво двох мостів через Дніпро: міського і Кайдацького. Планувалося, що середня висота міських споруд не перевищуватиме 4 – 5 поверхів, за винятком центрального житлового масиву, де планувалося зведення будинків по 6 – 8 поверхів [9].

У межах політики «соціалістичної реконструкції» Дніпропетровська в середині 1930-их років було навіть створене спеціальне Управління планування та реконструкції міста. У 1934 р. це управління видало єдиний номер спеціальної газети «За реконструкцію міста чавуну та сталі», заголовком якої стало завдання, яке поставив секретар обкому КП(б)У М. М. Хатаєвич: «Зробимо Дніпропетровськ зразковим соціалістичним містом». Газета висвітлювала картину позитивних змін: «Управління проектування й реконструкції досягло за останній час значних зрушень у справі реконструкції

нашого міста. Цілий ряд проектів (Будинок Червоної армії, набережна, критий ринок та ін.) схвалені та прийняті. Трамвай перешивається на широку колію, поліпшується система водогону, озеленяється місто» [11].

7 січня 1934 року IV міська партійна конференція в місті Дніпропетровську ухвалила рішення про будівництво Набережної в центральній частині міста, згідно з генеральним планом міста 1933 року. Сто п'ятдесят років хаосу, який сучасники описували як «один суцільний лісовий склад», передували появі архітектурної гордості Дніпропетровська – Набережної.

Перші кроки будівництва дніпропетровської Набережної це 1934 – 1941 роки. Перша черга будівництва Набережної мала охопити берег Дніпра в районі виходів трьох вулиць – Московської (нині Володимира Мономаха), Залізної (нині вул. Європейська), Харківської. На аляях, навпроти прилаштованих сходів-спусків до води, передбачалося розташувати фонтани.

Архітектурний ансамбль Набережної мав складатися з комплексу споруд: власне гранітна набережна з бульваром, Радіотеатр, Аероклуб та дві найбільші нові споруди міста: Будинок державних установ та Будинок Червоної Армії. Конкурс на проект Будинку державних установ був проведений весною 1934 р., однак завершився невдачею – усі проекти були виконані в стилі конструктивізму, який уже вийшов із моди та замінювався неокласичними зразками. Серед відомих архітекторів міста активну участь у початковій розробці архітектурного оформлення Набережної взяв Г. Л. Швецько-Вінецький (1901–1965 рр.). Зокрема, йому (спільно з архітектором Б. С. Кашенком) належав проект Будинку Червоної Армії, який був відзначений на Всесоюзному конкурсі. Грандіозна будівля загальним обсягом $100\,000\text{ м}^2$ мала стати архітектурною домінантою прибережної частини міста. Планувалося розташувати в ній зали для зібрань на 900 та 360 місць, театральну сцену, бібліотеку, музей, ресторан, басейн, спортзал, готельні номери тощо. Спорудження Будинку Червоної Армії, розпочалося в 1939 р. і мало стати першим кроком на шляху формування архітектурного обрису Набережної. Однак до 1941 року вдалося звести лише цокольний поверх споруди, а в післявоєнний період цей амбіційний проект так і не був реалізований [11].

Принципово новим у проектуванні і будівництві жител був комплексний підхід до забудови житлових кварталів і районів із забезпеченням їх культурно-побутовими установами (дитячі установи, школи, магазини, пральні тощо). Як масовий тип затвердився житловий будинок секційної структури.

Наприклад, для робітників заводу ім. Г. Петровського в 1920-ті рр. побудовані селища ім. М. В. Фрунзе та ім. Н. Крупської. Селище ім. М. В. Фрунзе, почали будувати в 1925 році. На той час селище стало одним з кращих у республіці, воно складалося з кварталів переважно квадратної форми, площею $3,5\text{ га}$, відокремлених один від одного широкими вулицями. Кwartали, у свою чергу, розділені на три частини внутрішньоквартальними проїздами. Всі дороги забруковані і впорядковані, до них приєднуються зелені газони. Згодом

вулиці селища перетворилися в тіністі паркові алеї. Так втілювалася популярна на початку ХХ ст. архітектурна ідея створення міста-саду. Забудова кварталів здійснювалася в основному двоквартирними типовими будинками садибного типу за проектом архітектора В. Троценка. Технологією будівництва передбачалося використання місцевого будівельного матеріалу – шлаку, який скупчувався в необмеженій кількості на території металургійного заводу ім. Г. Петровського. У результаті за річний будівельний сезон спорудили понад 200 житлових будинків. Таким чином, вдалося вирішити багато проблем будівельного виробництва того часу. У робочому селищі передбачалося спеціальне суспільно-побутове обслуговування населення. З цією метою в центрі окремих житлових кварталів розміщували школи, магазини та інші громадські установи [1].

У цей же час у центральній частині міста, поряд з відновленням старого житлового фонду, почалося вибіркоче будівництво окремих багатоповерхових житлових будинків. Вони відображали революційну зміну стилю в архітектурі. З'являються перші зразки конструктивізму в місті.

Конструктивізм – напрям не лише архітектурний, це, більш за все, авангардистський художній метод – в образотворчому мистецтві, фотографії, декоративно-прикладному мистецтві. Термін «конструктивізм» використовувався радянськими художниками та архітекторами ще в 1920 р., проте вперше він був офіційно визначений у 1922 р. в книзі Олексія Михайловича Гана, яка так і називалася – «Конструктивізм» [9]. Як особливий стиль конструктивізм мав кілька характерних ознак: геометризм, лаконічність форм і монолітність зовнішнього вигляду.

Цікавий проект конструктивістського житлового будинку створив Д. Скоробогатов. Будівлю звели в 1925 році на перетині вулиць Алтайської і Караваєва. Автор уміло скористався новою палітрою архітектурних прийомів, наочно продемонструвавши, що талант і майстерність є запорукою успішної роботи в межах будь-якої архітектурної школи. Абсолютно гладенькі площинні стіни архітектор урізноманітнив суто конструктивними елементами: бетонними поясами, що стягують будівлю на рівні верхніх віконних прорізів, і кутовими вікнами, розриваючи стіни будівлі у точці їхнього перетину. До цих лаконічних засобів архітектурної виразності необхідно додати піднесену кутову частину будівлі, навколо якої, немов на шарнірах, розгорнуті бічні крила [1].

Період конструктивізму збагатив архітектурний обрис Дніпропетровська житловими будинками, громадськими будівлями, що стало значним внеском в історію архітектури: Палац культури ім. Ілліча (1928 р., архітектор О. Красносельський), Інженерно-будівельний інститут (1930 р., архітектор Г. Швецько-Вінецький), Інститут інженерів залізничного транспорту (1930 р., архітектори М. Барщ, Б. Соколов). Ці будівлі, яким притаманна пошукова гострота форми, а також і класичні споруди, зведені після 1934 р., гармонійно увійшли в історичне архітектурне середовище міста.

Проектування промислових та громадських об'єктів, яке здійснювалося проектними бюро при великих заводах, пізніше передали спеціалізованим

проектним організаціям, що почали створюватися в місті. У 1930 році в Дніпропетровську починає роботу «Експедиція Діпромiста» – міська проектна організація житлово-громадського профiлю.

6.3. Володимир Васильович Самодрига

Провідними архітекторами Дніпропетровська 1920 – 1930-х рр. були: О. Красносельський, Д. Скоробогатов, Б. Кащенко, Г. Швецько-Вінецький, В. Самодрига, М. Клебанов, А. Юхилевич, Л. Назарець, В. Мартинов.

Серед названих імен найпомітнішою була постать Д. Скоробогатова пережив революцію і громадянську війну. Він не виїхав з міста і, з середини 1920-их рр., знову почав будувати. Він навіть пристосувався до стилю нової доби, створивши декілька споруд у стилі авангарду (вул. Алтайська б. 59, вул. Каруни б. 1). В останнє десятиріччя свого життя він займався експертизами будов і шкільним будівництвом.

У грудні 1968 року вийшла стаття Олега Ігнатова «Архітектор Дмитрій Степанович Скоробогатов» з якої почалося повільне повернення архітектора до міста [9].

Володимир Самодрига народився в 1899 р. в Катеринославі. У 1930 році закінчив Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут. Погляди В. Самодриги сформувалися під впливом видатного міського архітектора – О. Красносельського. У 1925 році В. Самодрига, уже цілком самостійно, отримує другий великий міський проект – будівництво житлових будинків міської ради на вулиці Великій Базарній (нині Святослава Хороброго). Ці будівлі стали першими багатоквартирними будинками міста, спорудженими в радянський час. Зведення цього комплексу, який складається із чотирьох будинків (№ 23, 27, 29, 31), було завершено лише в 1928 році. Привертає увагу те, що, незважаючи на мізерність міського бюджету, для кожного корпусу було розроблено оригінальні рішення фасадів – без зайвих прикрас, але й без відверто «коробочного» вигляду. А споруджений найпершим будинок № 27 взагалі є унікальним для місцевої практики. У ході проектування ще діяло гасло про спорудження палаців для робітників, тож у декорі фасадів використано класичні елементи. Фактично він став єдиним у місті житловим будинком, спорудженим у цьому стильовому напрямі. Інші корпуси витримано вже в конструктивістській манері [19].

Значним досягненням Володимира Самодриги є «Будинок в'язнів» (вул. Д. Яворницького, 6), побудований у 1930 році. Ця будівля виконана в надзвичайно модному на той час стилі конструктивізму, яким захоплювався і вчитель архітектора – О. Красносельський. Там отримували квартири колишні політв'язні Російської імперії – «старі більшовики». Композицію будинку формують центральний шестиповерховий корпус із баштою на розі та два п'ятиповерхові корпуси, фасади яких знаходяться на пл. Т. Г. Шевченка та пров. Жовтневому (нині вул. Д. Яворницького). На думку історика М. Кавуна таким чином було сформовано один із перших радянських елітних житлових

комплексів 1930-их років[10]. Слід зазначити, що, незважаючи на зміну політичних режимів, будівля зберігає своє «елітарне» призначення до сьогодні.

Останньою великою роботою, яку виконав В. Самодрига і як архітектор (автор проекту), і як будівельник (виконроб), став корпус I черги вечірнього робітфаку Металургійного інституту в колонії ім. Г. Петровського.

Перехідним етапом у 1930-ті роки став так званий постконструктивізм, у якому конструктивістські форми та обсяги поєднувались із класичним декором. Разом із цим більшість архітекторів, особливо ті, чий творчий шлях розпочався ще до революції, почали активно використовувати спадщину неокласицизму з його трьома течіями: відтворенням ампіру, неоренесансом та модернізованим класицизмом. У подальшій роботі В. Самодрига звертався до неоренесансу. Найпершою його роботою в цьому стилі була виконана спільно з О. Красносельським реконструкція корпусу Дніпропетровського державного університету (нині – корпус № 2 ДНУ ім. Олеся Гончара) по проспекту Д. Яворницького, 36. Розроблення проекту було розпочато ще в 1934 р., а будівництво було завершено лише в 1939 р. зі значними спрощеннями: погіршилися деталі, не було встановлено скульптуру. До існуючої будівлі реального училища (1890 – 1891 рр., архітектор Фердинанд Гаген) було надбудовано два поверхи. Сильове рішення фасадів повністю змінене в стилі неокласики. Реконструйована споруда стала доміантою кварталу на проспекті Д. Яворницького від вул. Ф. Держинського (нині В. Вернадського) до вул. Барикадної. Набагато вдалішим був проект житлового будинку Коксохімічного заводу по пр. О. Пушкіна, 41, виконаний у 1934 – 1935 роках [19].

Не менш цікавим об'єктом мав стати і Будинок радгоспів (вул. Старокозацька, 52), проект якого було виконано в 1934 р. спільно з А. Юхилевичем, С. Фрідманом та Поповим. Але навіть споруджувана перша черга будівлі залишилася незавершеною. Оздоблення головного фасаду було виконане вже в 1950-х рр. у значно скромніших обсягах від задуманого. Про первісний задум архітектора нагадує лише загальна композиція фасаду із гігантською арковою лоджією в центральній частині. На увагу заслуговують спроектовані в співавторстві з ним середня школа по вулиці В. Жуковського, та варіанти проекту житлового будинку Паровозоремонтного заводу по пр. К. Маркса (нині Д. Яворницького 90) (було виконано кілька варіантів будівлі, але до 1941 р. з гігантського корпусу встигли звести лише один блок) [19]. За проектом архітектора В. Самодриги в 1935 р. на розі проспекту ім. Карла Маркса (нині Д. Яворницького) та вул. Мостової звели житловий будинок у радянському неокласичному стилі (неофіційна назва – «сталінський ампір»).

Ще одна значуща будівля, спроектована під керівництвом В. Самодриги в другій половині 1930-их рр. – житловий будинок для Дніпропетровського відділення Державного банку СРСР по вул. Фучика, 12а (нині В. Акінфієва) (у проектуванні також взяли участь П. Антонов, Л. Ройтер, Я. Делант).

Найвідоміша міська будівля, спроектована В. Самодригою – це будинок «обласного управління НКВС» (Народного комісаріату внутрішніх справ). Сьогодні тут розташовуються управління СБУ та МВС України обласного значення. Побудована в 1935 році, будівля зайняла цілий квартал по вул. Чкалова (нині вул. Святослава Хороброго) між вул. Червоною (нині вул. Троїцька) та вул. В. Короленка (нині Володимира Мономаха). Це триповерховий корпус з боку вул. В. Короленка кут зрізаний, розгорнутий півколом і доданий четвертий поверх. Кути акцентовані колонами і пілястрами. Уся масштабна архітектура будівлі в стилі радянської неокласики закликала втілювати потужну роль спецслужб і правоохоронних органів у тогочасній державній ієрархії. Споруда не змінювала призначення і зберегла свої обриси практично незмінними. «Навіть сьогодні, у період панування багатоповерхової забудови, корпус залишається архітектурною домінантою в радіусі декількох кварталів міста та є яскравим архітектурним акцентом у панорамі придніпровської ділянки другого міського пагорбу» – вважає краєзнавець М. Кавун [10].

6.4. Генріх Львович Швецько-Вінецький

Архітектор Генріх Львович (Генох Лейбович) Швецько-Вінецький, єдиний відомий з місцевих архітекторів-авангардистів, який народився саме в Катеринославі. У фінальний рік громадянської війни він вступив на інженерний факультет Катеринославського єврейського політехнічного інституту, але наступний 1921 р. став завершальним для цього інституту. Тож у 1922 році Г. Швецько-Вінецький вступає до Петроградського інституту цивільних інженерів, переживає всі його трансформації і у 1927 р. завершує навчання вже в Ленінградському інженерно-будівельному інституті, отримавши найвищу оцінку за диплом «Будинок культури».

Повернувшись до рідного міста, з 1927 р. починає викладати архітектуру у Вечірньому робітничому будівельному технікумі (з 1930 р. – Дніпропетровському інженерно-будівельному інституті, нині Придніпровська державна академія будівництва та архітектури) де стає одним із організаторів кафедри архітектури. Одночасно обіймає посаду інженера з шкільного будівництва Окркомунгоспу. Основне завдання на цій посаді архітектор вбачав у розробленні типових проектів шкіл та амбулаторій для міст та районів округи. Оскільки поняття «шкільне будівництво» тоді трактувалося дуже широко, то найбільш відомими роботами архітектора в цей період стають корпуси металургійного (1927 – 1930 рр.), будівельного (1930 – др. пол. 1930-их років) та хіміко-технологічного інститутів

*Рисунок 6.2 – Металургійний інститут. Фото початку 1930-х років.
(арх-р Г. Швецько-Вінецький) [з інтернет ресурсу www.facebook.com]*

Найвдалішою серед споруд вищих навчальних закладів вважається корпус будівельного інституту (вул. Чернишевського, 24а). Це чотириповерхова будівля, споруджена на схилі пагорба, розгорнута напівкруглим фасадом на північний захід і нагадує літак у русі. Таким чином, створюється ілюзія динаміки. Не менш цікавим є інтер'єр, де сходи замінюються внутрішнім пандусом.

З ліквідацією округів Г. Швецько-Вінецький у 1930 р. отримує посаду архітектора у новоствореному Придніпровському Промбудпроекті. Його роботи цього часу є мабуть найбільш масштабними і найменш відомими з його творчого спадку (прокатний стан «Криворіжсталі», новотрубний та колесопрокатний цехи заводу ім. Карла Лібкнехта). У цей же період він виконує проект відділення Держбанку в Кривому Розі, який достойно протистояв кінотеатру Каракіса в забудові головної площі міста і проект першого в історії Дніпропетровського великого стадіону – «Динамо».

Рисунок 6.3 – Перша черга Будівельного інституту. 1934 рік (вул. Чернишевського, 24а). (арх-р Г. Швецько-Вінецький) [з інтернет ресурсу www.facebook.com]

А вже в 1934 році Г. Швецько-Вінецький очолює архітектурну майстерню № 2 Управління проектування та розвитку міста Дніпропетровська (у 1938 р. ці проектні майстерні було виділено в самостійну проектну контору «Дніпропроект», яка в другій половині ХХ ст. трансформувалася в проектний інститут «Дніпроцивільпроект»). Разом із цим призначенням Г. Швецько-Вінецький отримав статус одного з провідних архітекторів міста.

З формальної точки зору цей період творчості можна визначити, як найкращий в житті архітектора. Він багато проектує, консулює та вирішує різноманітні проблеми від генеральних планів до паркових споруд. Серед них: Соцмісто в Кам'янському (1934 – 1935 рр.); забудови Дніпропетровська: реконструкція кварталів уздовж вулиці Свердлова (сер. 1930-х рр.), розпланування Набережної (1934 – 1935 рр.), житловий район Вагоноремонтного заводу (1935 – 1936 рр.), комплекс Університету (1936 – 1938 рр.); «Будинок Червоної Армії» (1933 – 1934 рр.), навчальний корпус Хіміко-технологічного інституту (1934 рр.), «Будинок Спеціалістів» (1934 – 1936 рр., пр. Д. Яворницького, 20), «Зелений театр» у парку Т. Шевченка (1934 – 1935 рр.), будівлі станцій та депо дитячої залізниці (1935 – 1936 рр.), гуманітарний корпус та наукова бібліотека університету (1936 – 1938 рр.), критий ринок на Озерному базарі (1937 рік).

Рисунок 6.4 – Будинок Спеціалістів. Листівка 1935 рік. Колекція Бусигіних.
(арх-р Г. Швецько-Вінецький) [з інтернет ресурсу dr.informator.ua]

Архітектору доводиться пристосовуватися до змін доби, які створювалися штучно. Щоб освітити те, чого не вчили, він співпрацює з архітекторами іншої школи: Я. Делантом, Б. Кащенком, В. Ковалевичем, В. Самодригою – «обрастають» декором «Будинок спеціалістів» та Хіміко-технологічний інститут і навіть доводиться декорувати споруджений корпус Будівельного інституту, а «Будинок Червоної Армії» перетворюється на нагромадження колон та скульптур.

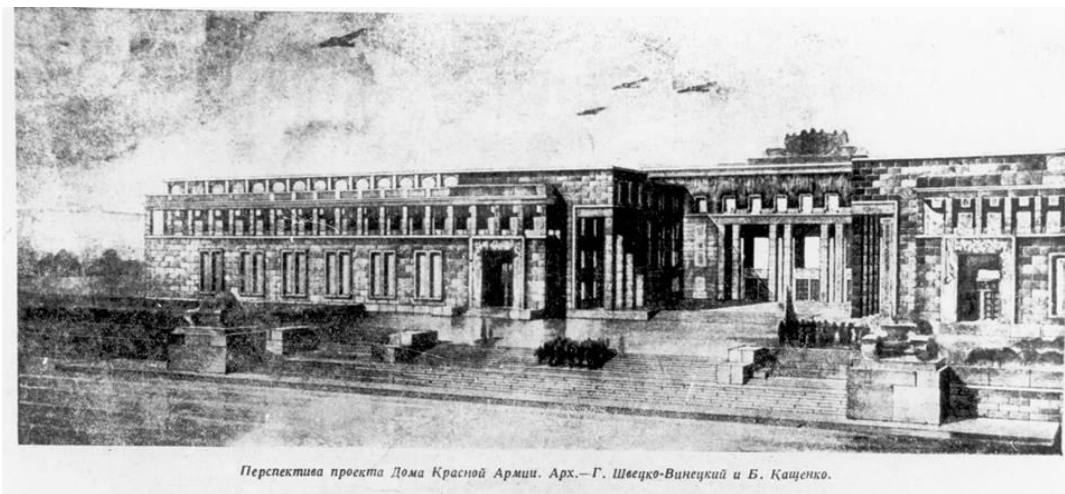
Рисунок 6.5 – Проект Будівельного інституту. 1930 рік
(арх-р Г. Швецько-Вінецький) [з інтернет ресурсу www.facebook.com]

На початку 1930-х років за його проектом будується перший великий міський стадіон «Динамо», трибуни стадіону і будівля ресторану на північно-східному схилі пагорба між вулицями Ф. Дзержинського і Ливарної. Стадіон був зруйнований під час війни.

У середині 1930-х років архітектор реалізував проекти реконструкції міських ринків – Нагорного, Чечелівського і Кайдацького. А в 1935 – 1936 роках за його проектом був реконструйований центральний ринок «Озерка».

Провідного архітектора міста Г. Швецько-Вінецького в жовтні 1937 р. за «антирадянські вчинки» звільняють з Будівельного інституту, проте вже на початку 1938 р. з нього знімають обвинувачення і, навіть, поновлюють на

роботі. Але творча активність все одно йде на спад. Починаючи з 1937 року в Дніпропетровську різко скорочуються обсяги нового будівництва. Заморожено будівництво Набережної, «Будинку Червоної Армії», комплексу Університету, критого ринку на Озерці. Хіміко-технологічний інститут, який розпочали будувати в 1935 р., ледве завершили в 1939 році. Призупинено розбудову житлових масивів. Нові проекти переважно не просуваються далі ескізів і використовуються з пропагандистською метою.

Перспектива проекта Дома Красной Армии. Арх.—Г. Швецько-Вінецький и Б. Кащенко.

Рисунок 6.6 – Проект Будинку Червоної Армії.

(арх-ри Г. Швецько-Вінецький та Б. С. Кащенко) [з інтернет ресурсу www.facebook.com]

6.5. К. Щукін, Л. Ройтер, Г. Щокіна

У 1930–1931 роках К. Щукін створює два проекти студентських гуртожитків: Гірничого інституту пр. К. Маркса, 21 (нині Д. Яворницького, 21) та Транспортного інституту (гуртожиток № 1 Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. В. Лазаряна). Останній об'єкт у його творчості можна назвати одним із найважливіших. Первісний проект комплексу Транспортного інституту розроблявся московською архітектурною бригадою. Місцевих інженерів, а тим більше архітекторів, до нього залучали вкрай обмежено. Те, що К. Щукін отримав можливість виконати в цьому комплексі окремий великий корпус, свідчить про високу оцінку, яку він отримав у столичних гостей.

Поки що можна лише припускати, але схоже, що саме К. Щукін розробив проект надбудови обласного виконкому (пр. Кірова, 2 (нині О. Поля), виконаний у 1932–1933 роках. Безумовно, ним було спроектовано корпус міськкому КП(б)У по вулиці Леніна, 9 (нині Воскресенська), споруджений у 1932–1934 роках. У 1935 році за його проектом було виконано комплекс дерев'яних павільйонів для обласної сільськогосподарської виставки в парку ім. Хатаєвича (нині парк Лазаря Глоби). Наступного року один із цих павільйонів Г. Л. Швецько-Вінецьким було переобладнано під станцію Піонерську Малої Сталінської залізниці (нині Дніпровська дитяча залізниця) [20].

У середині 1930-х років **Леонід Андрійович Ройтер** виконав проект житлового будинку управління Сталінської залізниці по вулиці Куйбишева, 5, і в цей же час він разом із В. В. Самодригою, Я. К. Делантом та П. І. Антоновим працює над проектом житлового будинку Держбанку по вулиці Ю. Фучика, 12. Свої дослідження в галузі організації будівельних робіт Л. Ройтер теж доводить до виробництва цілком самостійно, обіймаючи в 1935–1936 роках посаду заступника начальника будівельної дільниці № 3 тресту «Дніпробудшлях» Сталінської залізниці. Навесні 1936 року під його керівництвом було за 28 днів зведено житловий будинок залізниці на вулиці 8-го Березня, 8, а восени цього ж року цю систему організації праці було вдруге апробовано на будівництві житлових будинків для викладачів Транспортного інституту [20].

У 1935 році **Ганну Лаврентіївну Щокіну** призначають архітектором у новостворений проектний інститут «Дніпротранспроєкт». Першою її роботою на новій посаді став проект надбудови корпусу Управління Сталінської залізниці, який, у дещо спрощеному вигляді, було здійснено у 1936–1937 роках. Її творча діяльність у другій половині 1930-х рр. масштабна і різноманітна. Серед відомих проектів цього часу: клуб станції Нижньодніпровськ-Вузол (1938–1939 р.), будинок Управління Сталінської залізниці (1938 р.), конкурсний проект будинку Південно-Донецької залізниці в Ясинуватій (1938 р.), десятки будинків та споруд при станціях різних залізниць країни [20].

6.6. Олександр Леонтійович Красносельський

Найвідомішим архітектором означеного періоду був **Олександр Леонтійович Красносельський**, який із 1919 по 1922 рр. працював архітектором архітектурно-будівельного відділу Катеринославського Ревкому. З 1923 по 1935 роки – архітектором і окружним інженером в управлінні Гостехконтролю при губвиконкомі. У 1922 – 1929 роках – губернським архітектором, а з 1931 року завідував кафедрою архітектури споруд та викладав у Дніпропетровському інституті інженерів транспорту, транспортному технікумі.

Слід відзначити, що О. Красносельський був освіченою обдарованою людиною. Він був палким шанувальником і поцінювачем живопису, скульптури, прикладного мистецтва, літератури, музики. Архітектор не лише милувався живописом, але й сам був непоганим живописцем і графіком, він не лише втішався хорошою музикою, але й сам був музикантом і співаком, він не лише любив читати хорошу книгу, але й сам непогано писав. Олександр Леонідович вважав, що все це необхідно архітекторові для розвитку почуття прекрасного, ерудиції, культури й творчого натхнення. Малоючи, складаючи невеликі музичні п'єси або вірші, він не лише відпочивав, а й розвивав почуття ритму, пропорцій і проникався почуттям естетичної насолоди, що готувало його до виконання нових задумів, допомагало уникати одноманітності у творчості. За спогадами вдови О. Красносельського Фаїни Олександрівни Рогожиної, джерелом натхнення архітектора в часи роздумів над

проектуванням своїх творів була колекція старожитностей, яку він любовно збирав, починаючи з першого закордонного відрядження в 1906 році [14].

Рисунок 6.7 – Меморіальна дошка в пам'ять арх-ра О. Красносельського на вул. В. Короленка, 14 [з інтернет ресурсу www.facebook.com]

Творчий «почерк» О. Красносельського – неокласичний стиль, хоч у його доробку знайшлося місце й для конструктивістських споруд (Палац культури металургів імені Ілліча пр. С. Нігояна, 47), реконструйовані – облвиконком, театр імені М. Горького (нині Дніпровський академічний театр драми і комедії), державний університет (нині ДНУ), універмаги «Центральний» та «Дитячий світ», житлові будинки)

У 1936 році на розі вул. В. Короленка та Базарної (В. Чкалова, нині Святослава Хороброго) було завершено будівництво п'ятиповерхового будинку за проектом О. Красносельського, що призначався для обласних управлінь НКВС, міліції й відділу карного розшуку.

У численних конкурсах після революційних років розроблялися теми Палацу праці, Палацу культури і т.п. Ідея свободи і щонайширшої демократії, уявлення про кожну громадську будівлю як про своєрідний народний форум, місце спілкування багатотисячних мас трудящих породжувала грандіозні композиції.

Ще в 1925 році влада оголосила всесоюзний конкурс на проект «Палацу праці» в Дніпропетровську – саме такою була перша з багатьох назв споруди. «Палац праці мав бути культурним вогнищем робітників-металістів». У конкурсі взяли участь досвідчені майстри. Кращі проекти преміювали, проте жоден не визнали придатним до втілення в життя. Усі проекти, крім одного, були виконані в модному на той час конструктивістському стилі.

Тоді Окрвиконком доручив проектування досвідченому О. Красносельському, який погодився, за умови, що його відрядять у столицю для вивчення архітектурних досягнень, у т.ч. конструктивістського стилю.

Дослідники відзначають, що найбільший вплив на О. Красносельського справили проект Палацу Праці у Москві роботи братів Весніних та проект палацу культури ім. М. Горького в Ленінграді роботи А. Гегелло та Д. Кричевського. Дослідник творчості О. Красносельського О. Н. Ігнатов зазначив, що «форма залу для глядачів та сценічної частини Палацу праці О. Красносельського подібна до запроєктованої ленінградськими архітекторами».

О. Красносельський, після повернення з відрядження, створив власний проект, який був високо оцінений у рецензіях шанованих спеціалістів Ленінградської Академії мистецтв Л. Бенуа, І. Фоміна, Л. Руднева [12].

Проте В. Старостін стверджує, що «...Володимир Самодрига входить до складу авторського колективу, який займається розробкою проекту Палацу Праці. Обсяги його участі у першому великому міському проекті достеменно не встановлені, але... Але, наприклад, обізнаний у реаліях цієї доби Д. І. Щербаков взагалі визначав саме його, а не О. Л. Красносельського, автором Палацу. Твердження більш ніж показове, хоча перевірити практично його майже неможливо» [19].

Як відзначають спеціалісти, палац О. Красносельського органічно поєднував естетичні вимоги з функціональними, і, що не менш важливо, технічними й економічними. Архітектор, віддаючи шану відомим зразкам, усе ж створив цілком оригінальну споруду. Палац віддалений від червоної лінії проспекту (нині пр. С. Нігояна) на 30 м. Він має симетричну композицію, складається із трьох об'ємів – головного (трохи пізніше до нього добудували театр) та бічних корпусів, з'єднаних двома півкруглими крилами. У Палаці розмістили кінозал, танцювальний зал, спортивний зал, бібліотека, клубні приміщення, й, зрештою, театр з фойє та кулуарами.

До речі, публіка та влада сприйняли проект О. Красносельського досить критично. Він не погодився з надмірними вимогами тому залишив проектування, зосередившись на адміністративній та педагогічній роботі. Однак через деякий час будівництво Палацу в Дніпропетровську розпочали саме за проектом О. Красносельського, і в 1932 р. Палац відкрився для глядачів. Завершення його будівництва приурочили до 15-річчя пролетарської революції. Уже через кілька років після відкриття палацу металургів стало ясно, що його необхідно реконструювати бо не для всіх охочих вистачало місця. У 1935 році до будинку почали прибудовувати новий великий театр, а наступного року – його завершили [12].

Палац культури Ілліча (пр. Сергія Нігояна, 47), став одним із найзначніших проектів Олександра Красносельського. Процес його створення тривав з 1926 по 1938 роки. У 2015 році учасники ГО «Потік Часу. Дніпро» організували виставку, присвячену Олександру Красносельському та його творчому доробку. У вересні 2016 року влаштували для містян пізнавальну виставку, присвячену Палацу культури Ілліча: «Найбільший палац міста – історія та сучасність».

У 1923 – 1927 роках за проектом О. Красносельського в стилі неокласицизму побудовано Палац Профілактики, нову поліклініку лікарні

Робітничої медицини (колишньої лікарні Брянської колонії). Головний вхід Палацу був виконаний у вигляді величезної лоджії, яку прикрашали потужні колони і чотири скульптури на фронтоні. Будівля отримала дорогу і складну у виконанні обробку. Цокольний поверх головного фасаду і сходи головного входу були обкладені великими гранітними блоками [5].

Рисунок 6.8 – Палац Профілактики (пр. Нігояна, 53).

Проект архітектора О. Красносельського [з інтернет ресурсу www.shukach.com]

О. Красносельський спроектував й Палац культури АНД району. Проект 1935 року. Планувалося, що палац повинен заповнити територію селища Сагайдак між проспектом Воронцова (нині Мануйлівський) та Дніпром, а парк Воронцова задумувався саме як парк при палаці. На жаль, будівельні роботи так і не розпочалися.

Наприкінці грудня 1938 року відкрито один із найбільших в Україні показових універмагів Наркомторгу СРСР – Центральний універсальний магазин (ЦУМ), який був розрахований на одночасне відвідування 1200 покупців. У ньому було 26 відділів, що обслуговувалися майже 150 продавцями. 26 липня 1939 року завершилося будівництво універсального магазину «Дитячий світ» (знесений у 2008 році) [9, с. 175].

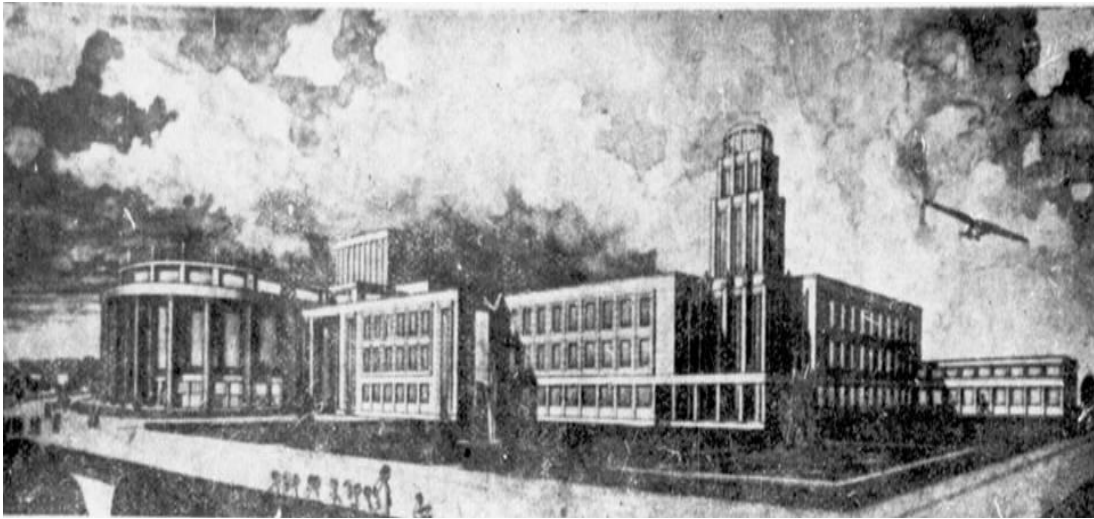
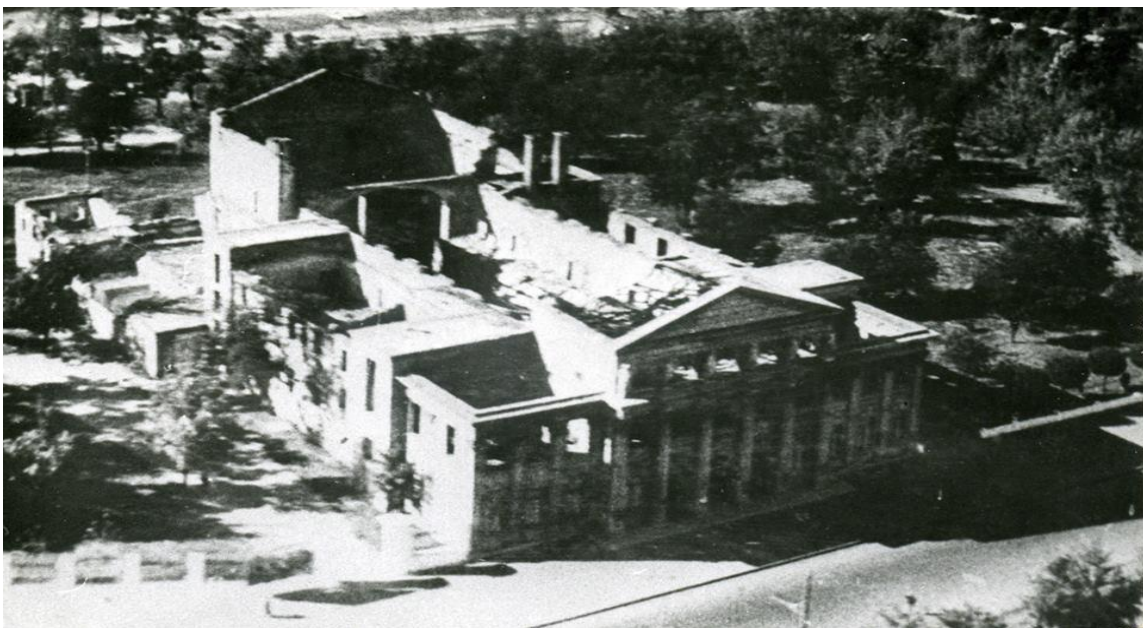

Рисунок 6.9 – Палац культури АНД району.

Проект 1935 року (арх-р О. Красносельський) [з інтернет ресурсу www.facebook.com]

Реконструкція будівлі театру Дніпропетровської робітничої опери (Зимового театру, нині Дніпровський академічний театр драми і комедії) стала останньою відомою роботою архітектора в класичному стилі. Відреставрований на початку літа 1941 р. театр, був зруйнований вже під час боїв у серпні-вересні цього ж року. У сучасній будівлі Дніпровського академічного театру драми і комедії від проекту О. Красносельського лишився лише головний фасад, та й той з помітними змінами.

*Рисунок 6.10 – Дніпропетровська робітничка опера
(ар-р О. Красносельський) [з інтернет ресурсу www.facebook.com]*

В означений період Дніпропетровськ зазнав суттєвих, небувалих за своїми розмірами кількісних та якісних змін і трансформацій у різних сферах життя, перетворившись відповідно до директив партійного керівництва на потужне індустріальне місто «соціалістичного типу».

Використана література

1. Архитектурно-исторический обзор. Архитектура города 1917–1932 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=54.
2. Весь СССР: экономический, финансовый, политический и административный справочник / под ред. М.Г. Бронский, М.А. Сиринов. – М.-Л.: Государственное издательство, 1926. – 1269 с.
3. Гуляев Г. И. Днепропетровск: 1928–1947 / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков, Н. Д. Бусыгина. – Днепропетровск: ПГАСА, 2009. – 144 с.
4. Гуляев Г. И. Истории Екатеринослава в почтовых карточках и фотографиях / Г. И. Гуляев, В. И. Большаков. – Днепропетровск: ПГАСА, 2009. – 269 с.
5. Дворец профилактики (Дворец охраны здоровья) в г. Днепропетровске [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shukach.com/uk/node/42667>
6. Демартино А. П. Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920-х рр.): дис. ... канд. іст. наук ... – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2015. – 238 с.
7. Державний архів Дніпропетровської області.: Путівник /у 2-х томах/. Том 1. – Д.: Герда, 2009. – 485 с.
8. За реконструкцію міста чугуна и стали. – 1934. – 11 авг.
9. Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д.: Грані, 2006. – 596 с.
10. Кавун М. Володимир Самодрига: видатний архітектор Дніпропетровська середини ХХ століття / М. Кавун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1513
11. Кавун М. Геній міста. Лицом к Днепру. Как создавалась Набережная / М. Кавун // Недвижимость в движении. – 2005. – 14 сент.

12. Кавун М. Минувле і сучасне «Палацу металістів» / М. Кавун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=180
13. Кавун М. Он спроектировал «Дом-самолет» и реконструировал «Озерку» / М. Кавун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.dnepr.com/cat-novostidnepropetrovska/topic-7914.html>
14. Красносельский А.Н. Семиритменный спектр. Сонеты. Екатеринослав, 1922. С.11.
15. Милютин Н. А. Проблема строительства социалистических городов / Н. А. Милютин. – М.: Госуд. изд-во, 1930. – 83 с.
16. От Екатеринославской агломерации к Днепропетровску (1917–1940-е годы). – С. 83–96 // Днепропетровск. Архитекторы / Под общ. ред. Н.Н.Кондель-Перминовой; Редкол.: Б.Л.Ерофалов, Н.Н.Кондель-Перминова, И.Г.Пидорван. – К.: А+С [Изд. дом], 2006. – 295 с.
17. Савчук В. Дніпропетровський національний університет: від перших будівель до сучасного університетського містечка / В. Савчук, В. Старостін // Пам'ятки України: історія та культура: Науковий часопис. 2009. – № 1. – С. 30–47.
18. Старостін В. Місто Олександра Красносельського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gorod.dp.ua.net/history/article_ru.php?article=1309
19. Старостін В. Перший радянський архітектор Дніпропетровська // «Експедиція ХХІ». – 2011. – № 11 (113).
20. Старостін В. Призабуті імена [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gorod.dp.ua/history/article_ua.php?article=1534
21. Старостин В. Проект развития города 1925–1927 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://encdp.com/city/architecture/gradostroitelstvo/619>

РОЗДІЛ 7. Придніпровський регіон у 1940 – 1980 роки: від розрухи до архітектурних надбань

Дніпро в його сучасному вигляді сформувався в повоєнні десятиліття. Цьому періоду належить особливе місце в історії нашого міста й регіону в цілому. Саме в цей час Дніпропетровськ перетворився на мегаполіс, що ввійшов до числа найбільших міст України й Радянського Союзу, а наш край після закінчення Другої світової війни, долаючи її наслідки, розвивався як один із найпотужніших індустріальних регіонів України.

Суспільство поступово заліковувало рани, завдані війною, масовими репресіями та голодоморами. Розбудовувалися міста, неухильно зростала чисельність їх мешканців, поступово покращувався рівень життя. Тривав розвиток освіти, науки, медицини, культури. Однак розвиток регіону в означений період не можна назвати збалансованим. Наприклад, інтенсивна розбудова важкої промисловості зумовила відставання в галузі виробництва товарів народного споживання. Ускладнювала соціально-економічну ситуацію також постійна міграція населення, особливо молоді, із сільської місцевості до міст, де були кращі умови організації та оплати праці, існувала можливість отримати житло, кращу освіту та якісне медичне обслуговування. У цей час не приділялася достатня увага екології регіону, про що почали відкрито говорити в другій половині 80-х рр. [10].

До негативних явищ цього часу відноситься традиційна для Радянського Союзу повна монополія комуністичної партії на владу, переслідування дисидентів, ідеологічні перепони вільному розвитку особистості.

У повоєнний період тривала прихована політика русифікації з метою створення «єдиного радянського народу». Особливо активна її фаза припадає на 1970 – 1980 роки. Насамперед це стосувалося великих міст нашої області. На тих свідомих громадян, які намагалися виступати проти русифікації під гаслами інтернаціоналізму, органи влади навішували ярлик націоналістів, переслідували, піддавали остракізму. Певні зрушення відбулися тільки у другій половині 80-х рр. – розпочалися процеси оновлення суспільства, відродження духовних традицій нашого народу.

Війна завдала величезних збитків нашому місту, залишивши по собі страшні руїни. З серпня 1941 р. по жовтень 1943 р. у місті було зруйновано всі промислові підприємства, мости, інженерні системи, знищено поселення на лівому березі Дніпра, близько 40% житлового фонду (у тому числі більшість капітальних багатоповерхових житлових будинків), громадські будівлі та заклади обслуговування, школи та вищі навчальні заклади, у вогні загинули парки й сквери. Доценту були знесені історичні пам'ятники, розграбовані культурні цінності. Центральний проспект м. Дніпропетровська, що вважався одним з найкрасивіших у республіці, перетворився на згарище. Населення обласного центру скоротилося в кілька разів і на початку 1942 року становило менше 200 тисяч. Перше повоєнне десятиліття – це роки напруженої праці городян, які буквально з руїн і попелу відроджували, розбудовували свою рідну домівку – Дніпропетровськ.

Місто мало особливе економічне та стратегічне значення, тому до його відбудови залучили багато підприємств країни, і вже в середині 1944 р. металургійні заводи знову виробляли чавун та сталь, працювали університет, гірничий та медичний інститути, обидва драмтеатри.

Відродження міста почали з його центральної магістралі – проспекту Карла Маркса (нині проспект Дмитра Яворницького). Міські архітектори В. Білозерський, І. Заїченко, П. Шевченко, Ф. Дерябін, В. Самодрига, Л. Вітвицький, Д. Щербаков, Б. Горбоносів, Т. Чуянов розробили проект відновлюваного проспекту як єдиного архітектурного ансамблю.

Першим відбудували центральний залізничний вокзал, знищений повністю під час Другої світової війни. Його будівництво (за проектом архітектора А. Душкіна) було завершено 1951 року. Привокзальну площу по периметру оточили п'яти- та семиповерхові житлові будинки. 1976 року Привокзальну площу перейменували на площу Петровського, на честь Г. І. Петровського; її архітектурну композицію було доповнено пам'ятником Григорію Івановичу Петровському (скульптор К. Чеканєв, архітектор В. Сотников). Пам'ятник знесли 2014 року, а площу знову перейменували на Привокзальну.

У першій половині 50-х років центр міста було відновлено. Вздовж проспекту зведено багатоповерхові житлові будинки та громадські будівлі, реставровано будівлю Дніпропетровського академічного театру російської драми ім. М. Горького (нині Дніпровський академічний театр драми і комедії), колишній Потьомкінський палац (нині Палац студентів ім. Ю. Гагаріна Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара.),

Преображенський собор, корпуси Гірничого інституту (нині Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»), головний корпус Дніпропетровського інституту інженерів транспорту (нині Дніпровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна) на проспекті ім. Ю. Гагаріна) та інші споруди [8, с. 204].

Після відновлення архітектурне обличчя центрального проспекту міста змінилося. До війни більшість споруд було зведено в стилі модерну та конструктивізму, повоєнна забудова відзначалася характерними рисами класицизму, що краще відображало настрої суспільства та філософію доби.

Під час відбудови центру міська влада мала намір сховати Свято-Троїцький храм за будівлею Міністерства чорної металургії. Але як поверхи не піднімали, закрити потужну архітектуру собору так і не змогли. Відтоді у Дніпропетровську з'явився жарт: Мінчермет – за спиною в Леніна, а в Бога за пазухою [15, с. 20].

Рисунок 7.1 – Дніпропетровський академічний театр російської драми ім. М. Горького (нині Дніпровський академічний театр драми і комедії; пр. Дмитра Яворницького, 97; арх. – Ф. Булацель)

У повоєнне десятиліття відбудовували та розбудовували й інші райони міста. Потрібно було не тільки відновити зруйноване, а й будувати нове. Особливо актуальним це було щодо житла, якого гостро не вистачало, тому терміново розгорнули масове будівництво індивідуальних малоповерхових житлових будинків. У ті роки саме така забудова була найбільш рентабельною, оскільки бракувало міцної будівельної бази, матеріалів, а вільних земельних ділянок, навіть у центральній частині міста, було вдосталь. Так на південній околиці міста з'явився житловий мікрорайон Будівельник. Інтенсивно забудовували й вулицю Робочу. У той важкий час одноповерхове індивідуальне

житло відіграло помітну роль у формуванні архітектурного масиву міста. Навіть до сьогодні питома вага одноповерхових кварталів у балансі житлових територій міста становить ще досить значний відсоток. У цілому ж за короткий час м. Дніпропетровськ повністю залікувало завдані війною рани, повернувши собі довоєнне обличчя у відновленій, зрозуміло, формі. Проспект К. Маркса (нині Дмитра Яворницького) по праву знову став одним з найкрасивіших у республіці [8, с. 205].

З середини 50-х років розпочинається новий етап розвитку радянської архітектури – нові умови вимагали масштабного будівництва, здійснюваного в стислі строки і за дефіциту матеріалів та інших ресурсів. Пошук шляхів подолання зазначених проблем було одним із надважливих завдань Другої всесоюзної наради будівельників 1954 року.

Саме за таких обставин 1956 року затверджують розроблений авторським колективом київського Діпромiста під керівництвом О. А. Малишенка новий генеральний план Дніпропетровська, робота над яким розпочалася ще в другій половині 40-х років. Новий генплан передбачав розвиток міста переважно за рахунок освоєння нових територій, де не потрібно було зносити житло та відселювати мешканців. Можна було широко застосовувати поточні методи зведення споруд, на повну потужність використовувати будівельні механізми й обладнання. Потрібні ділянки існували на південній і північній околицях міста, що визначило його розширення по осі, перпендикулярній до русла Дніпра: на правобережжі – впродовж проспекту ім. С. Кірова і Запорізького шосе, на лівобережжі – паралельно Новомосковському шосе.

За новим генпланом, на відміну від попереднього, було передбачено забудову міста новими великими житловими масивами. Перші з них наприкінці 50-х – початку 60-х років були зведені на вільній території лівобережжя, що відіграло велику роль у благоустрої всього Амур-Нижньодніпровського району, а також у віддалених районах старої частини міста вздовж автомобільних трас – Кіровський і Вузівський масиви (з центральними проспектами ім. С. Кірова (нині проспект ім. О. Поля) й ім. Ю. Гагаріна).

Саме з цих житлових масивів у місті розпочинається нове комплексне багатоповерхове житлове п'ятиповерхове будівництво. Обмеженість у поверхах зумовлювалась тим, що у той час вітчизняна промисловість не виробляла ліфтів, а без них будувати житло вище п'ятого поверху заборонялося санітарними нормами [8, с. 205].

Одним із найбільших досягнень в архітектурному розвитку міста в 60-ті роки стало розв'язання давньої актуальної проблеми – благоустрої набережної. Її проектування й будівництво було пов'язане також з необхідністю реконструкції міської каналізаційної системи. Фахівці тресту Дніпроспецбуд і Дніпроцивільбуд (інженери Б. Мільман, А. Левін, архітектор В. Зуєв) запропонували прокласти єдиний колектор для каналізації, водопроводу, газопроводу, кабелів різного призначення й теплотраси вздовж берегової смуги, а для захисту берега від руйнівної дії ґрунтових вод звести дамбу з металургійних відходів, які у величезній кількості (понад десять мільйонів

кубометрів шлаку) накопичилися на території заводу імені Г. І. Петровського. Після успішної реалізації цього задуму набережна перетворилася на окрасу міста, вивела його до Дніпра, зробивши річку основною композиційною та архітектурно-планувальною віссю міста [5, с. 26].

1967 року було відкрито новий міст, що значно покращило транспортний зв'язок лівобережжя з центром міста. Нова сучасна конструкція замінила тимчасовий дерев'яний міст, зведений ще під час війни. Відкриття мосту було приурочене до 50-ї річниці Жовтневої революції, сама споруда була названа на честь цієї дати. На той час це був найбільший міст в Україні й один з найбільших у Європі.

Внаслідок бурхливого широкомасштабного будівництва резерв територій, передбачений генпланом 1956 р., виявився вичерпаним значно раніше наміченої перспективи – вже на початку 60-х років. Вперше за всю історію міста гостро постала серйозна містобудівна проблема браку вільних територій. Це зумовило необхідність розробки й затвердження нового генерального плану, що й було виконано в 1967 р. у першій майстерні Діпромiста (начальник О. А. Малишенко) авторським колективом у складі архітекторів В. С. Ступаченка, В. Г. Маєвської, Ю. С. Полоскова.

У новому генплані вперше було порушено питання про обмеження промислового будівництва й виведення окремих підприємств за межі міста. Справа в тому, що на той час погіршення екологічної ситуації в Дніпропетровську сягало загрозливої критичної межі, а безконтрольне прирощення міської тканини все відчутніше вимагало якісно іншого підходу до осмислення планувальної структури міста.

*Рисунок 7.2 – Міст ім. 50-річчя Великого Жовтня через р. Дніпро
(нині – Центральний (Новий) міст ; автор проекту – Є. Г. Тетерук)*

Згідно з генпланом 1967 року територіальний розвиток міста пропонувався рівномірним у всіх напрямках. Поступово суттєво змінилися межі міста в його

адміністративних кордонах. До Дніпропетровська були приєднані селища Фрунзенське, Ігрені, Придніпровськ, Чаплі, Кіровський лісопарк на лівобережжі, селища Таромське, Краснопілля – на правобережжі. Всього ж протягом 1959 – 1984 рр. кордони Дніпропетровська корегувалися чотири рази, у результаті чого його площа досягла *40 тис. га*, а саме місто простяглося на 33 кілометри вздовж Дніпра й на 22 кілометри в ширину. За цей час різко зросло населення міста: 1959 р. – 660,1 тис., 1979 р. – 1066 тис., а 1989 р. – 1177,9 тис. осіб [8, с. 207].

Відповідно до нового генплану були розроблені проекти детального планування, почалося будівництво нових житлових масивів. Одним із перших став масив Сонячний, зведений на лівобережжі на намитій території. У західній частині міста розташувався житловий масив Петровський, утворений мікрорайонами Червоний Камінь, Комунар, Парус, що простяглися вздовж Дніпра, формуючи трикілометрову ділянку набережної, та Західний. Один від одного мікрорайони відділено бульварами з широкими смугами зелених насаджень [8, с. 207].

Найбільш значущим в архітектурному плані вважається розташований у південно-східній частині міста житловий масив Перемога, його автори П. Нірінберг, Н. Розанов, О. Хавкін, Є. Ящунський, А. Воловик, В. Гудзь 1983 року отримали Державну премію СРСР. Масив Перемога став важливою композиційною ланкою архітектурного ансамблю правобережної частини Дніпропетровська. До речі, саме там було зведено найбільшу будівлю в місті й республіці – 9-типоверховий будинок, розрахований майже на 700 квартир (18 під'їздів). Ця споруда довжиною понад кілометр отримала від містян неофіційну назву «Китайська стіна» [18, с.4].

Бульвар Слави з'єднує масиви Перемога, Сокіл, Тополя, що простягнулися від Дніпра. Масив Тополя складається з трьох мікрорайонів, він розмістився на південно-східній околиці міста вздовж Запорізького шосе.

Рисунок 7.3 – Житловий масив Тополя-1

1970 – 1980 роки – час найбільш інтенсивної забудови міста за всю історію його існування. Було створено нову планувальну систему міста й здійснено перехід від радіально-кільцевої до відкритої лінійно-вузлової структури, що відповідає загальним сучасним тенденціям розвитку великих міст.

За три десятиліття житловий фонд міста збільшився вдвічі, центральна частина міста ніби «переступила» на лівий берег, куди частково поширився загальноміський центр. На початок 90-х років м. Дніпро поширив свої кордони, освоївши сім пагорбів правого берега [8, с. 208].

Інтенсивне будівництво нових великих житлових масивів потребувало організації спеціальної мережі культурно-побутового обслуговування населення, розроблення якої проводилося багатьма науково-дослідними та проектними інститутами країни. 1959 року було проведено Міжнародний конкурс проектів житлового масиву в Південно-західному районі Москви. Запропонована конкурсантами система ступінчастого обслуговування міського населення за схемою житлова група – мікрорайон – житловий район отримала визнання фахівців, набула популярності й поширення в радянських і закордонних проектах масової житлової забудови [6, с. 193]. Таку ж систему було застосовано до обслуговування міського населення м. Дніпропетровська.

*Рисунок 7.4 – Житловий масив Комунар
(нині – Покровський)*

Відповідно до концепції ступінчастого обслуговування об'єкти громадського користування були згруповані залежно від того, як часто населення користується тими чи іншими видами послуг. Таким чином були виділені установи щоденного, періодичного й епізодичного користування, що мають різні за величиною радіуси обслуговування [9, с. 228].

Житлова група й мікрорайон, будучи елементарними ланками містобудівної структури, мають надавати в розпорядження населення найнеобхідніші підприємства обслуговування, що знаходяться в безпосередній близькості від житла в межах пішохідної доступності. Установи повсякденного користування, до яких належать дитячі ясла, садок, школа, продовольчий магазин, їдальня, приймальний пункт господарсько-побутових підприємств, приміщення громадських організацій, розташовані в межах житлових груп чи мікрорайону й обслуговують населення в радіусі від 100 до 400 м. Установи періодичного користування, що включають будинок культури, бібліотеку, гастроном, промтоварний магазин, комбінат побутового обслуговування, поліклініку, аптеку, відділення зв'язку, ощадну й прибуткову касу банку, передбачалося розмістити всередині житлового району з радіусом обслуговування близько 1200 м, в розрахунку на відвідування один раз на кілька днів.

У Дніпропетровську містобудівна інновація – мікрорайон, розроблений Укрміськбудпроектотом, вперше з'явилася на початку 60-х років на лівому березі Дніпра. Яскравим прикладом реалізації нових тенденцій містобудування став, наприклад, Новомосковський житловий район. Він був розрахований на 150 тис. м² житлової площі, являв собою другу сходинку містобудівної структури, утвореної кількома мікрорайонами. Його будівництво почалося 1959 року зі зведення житлових і громадських будівель 2-го мікрорайону, розташованого на схід від Новомосковського шосе (з 1962 р. – проспект ім. Газети «Правда»; нині проспект Слобожанський) і на північ від Нижньодніпровського трубного заводу ім. Карла Лібкнехта (нині ТОВ «Інтерпайп Україна»). До того часу лівобережний район в основному забудовувався малоповерховими житловими будинками з присадибними ділянками. Лише в повоєнні роки тут стали з'являтися окремі багатоповерхові житлові будівлі. Розгортанню багатоповерхового будівництва заважала відсутність централізованих інженерних мереж та благоустрою території – в кожному окремому випадку потрібні були великі витрати для вирішення локальних завдань інженерного устаткування одиничних споруд. Економічні витрати на спорудження дорогих і трудомістких інженерних мереж можна було виправдати лише за умови проведення масштабних будівельних робіт для зведення великого житлового масиву на вільній території лівобережжя [9, с. 230].

Принцип мікрорайонування спричинив збільшення початкової ланки містобудівної структури. Порівняно з кварталом площа мікрорайону збільшилася в кілька разів: замість 5 – 10 га площа мікрорайону становила понад 30 га. Крім того, змінився принцип компоновки будівель у межах мікрорайону: периметральна забудова поступилася місцем змішаній. Уздовж Новомосковського шосе вишикувалися групи житлових будівель, орієнтованих до траси як торцями, так і повздовжніми фасадами. Автори прагнули уникнути замкнутості вулиці-коридору і максимально захистити квартири від вуличного шуму, пилу та шкідливої дії вихлопних газів. Естетичні уподобання в даному

випадку були підкріплені розумними функціональними міркуваннями. Розстановка будівель на ділянці чітко слідує вимогам орієнтації. У несприятливий для третього кліматичного району південно-західний бік звернено мінімальну кількість квартир [9, с. 230].

Житлові будинки різних серій зібрані в окремі групи, щоб при стриманих засобах виразності типових будівель надати забудові різноманітності за рахунок збільшення композиційних елементів. Ансамбль житлової забудови стали компонувати не з окремих будівель, а переважно з груп однотипних споруд. Виходячи з цього, а також з прагнення забезпечити оптимальні умови зведення будівель різних серій 1-437, 1-480 та 1-464, їх згрупували на окремих ділянках мікрорайону. Таке компонування виявилось зручним з точки зору будівельного виробництва, оскільки кожна серія мала свої конструктивні елементи, для кожної були необхідні окремі підйомні механізми та складські приміщення.

Усередині території була прокладена система пішохідних алей і доріжок, обладнаних майданчиками відпочинку. Мережа під'їзних шляхів передбачала повне розвантаження від транспорту, що особливо важливо при розташуванні шкіл і дитячих установ всередині мікрорайону та для безпеки пересування дітей за маршрутом житловий будинок – школа.

Після зведення житлового масиву по Новомосковському шосе, аналогічним чином стали забудовуватися також віддалені райони старого міста вздовж автомобільних трас. Під час розроблення проектів вже згадуваних Кіровського й Вузівського житлових масивів архітектори М. Шнеєрсон і Д. Щербаков використали суворе функціональне зонування території. Масиви складаються з мікрорайонів. Квартальні проїзди тупикові, повністю скасовують транзитний рух транспорту. Правильно обраний масштаб внутрішньодворових просторів, камерний характер яких забезпечується невисокою п'ятиповерховою забудовою [9, с. 231].

Однак, незважаючи на значні здобутки, не всі завдання генплану 1967 року вдалося виконати. Так, пропозиції щодо виведення шкідливих виробництв за межі міста практично не були здійснені. Більше того, виникло кілька виробничих районів переважно комунально-складського характеру. Одночасно з погіршенням екологічного стану виникли проблеми, пов'язані з інженерним забезпеченням житлової забудови, з недоліками в оцінюванні інженерно-геологічних особливостей території тощо.

Означені проблеми були враховані при створенні нового генерального плану. Його техніко-економічне обґрунтування було розроблене авторським колективом 8-ої майстерні Діпроміста під керівництвом архітектора В. С. Ступаченка й затверджене 1988 року, а генеральний план міста було створено 1991 року й підкріплено ґрунтовними розробками – комплексною схемою транспорту та історико-архітектурним опорним планом. У генплані 1991 року знайшло відображення нове бачення перспектив подальшого розвитку міста. На той час досить чітко місто заявило про себе як центр і

планувальний вузол агломерації Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ – Новомосковськ. Окрім того, присутність на плані гирла річки Самара створило новий образ «міста на трьох берегах». На жаль, 90-ті роки виявилися непростими в історії Дніпропетровська, це позначилося й на реалізації основних напрямів його архітектурного розвитку [8, с. 208].

Повоєнні десятиліття стали визначальними й у нарощуванні індустріального потенціалу Дніпропетровська. Відродження його промисловості, що дуже постраждала під час окупації, почалося відразу ж після визволення міста. 1945 року відновили роботу майже всі великі підприємства міста. 9 травня 1945 р. мартенівська піч заводу металургійного устаткування (ДЗМУ, нині – ПАТ «Дніпроважмаш») дала першу сталь, а на початку листопада цього ж року перша повоєнна продукція була отримана на коксохімічному заводі ім. М. І. Калініна. Значні зусилля докладалися для відновлення та реконструкції інших заводів і фабрик. На початок 1948 р. були відновлені доменна піч №4, мартенівська піч №10 заводу ім. Г. І. Петровського (нині ПАТ «Євраз ДМЗ»), трубоелектрозварювальний стан заводу ім. В. І. Леніна (нині Дніпровський трубний завод), мартенівська піч і колесопрокатний цех Нижньодніпровського трубопрокатного заводу ім. К. Лібкнехта (нині ТОВ «Інтерпайп Україна»), дві коксові батареї на коксохімічному заводі ім. М. І. Калініна, сортопрокатний і листопрокатний цехи Дніпропетровського металургійного заводу ім. Комінтерну (нині ПАТ «Комінмет») та ряд інших цехів й агрегатів. Підприємства не тільки відновлювали, але й технічно переоснащували, впроваджуючи нову техніку й передові технології, проводили модернізацію та реконструкцію, збільшували виробничі потужності, розширювали механізацію й автоматизацію виробництва. Наприклад, реконструкція в перші повоєнні роки була проведена на Нижньодніпровському трубопрокатному заводі ім. К. Лібкнехта (нині ТОВ «Інтерпайп Україна»). Допомогу на відновлення та реконструкцію підприємства Дніпропетровська отримували з багатьох міст країни, в свою чергу, допомагаючи іншим. Так, значний внесок у відновлення підприємств чорної металургії Півдня зробив завод металокопункцій ім. І. В. Бабушкіна. За цю роботу указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 грудня 1947 року його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора [8, с. 208 – 209].

У перші повоєнні роки в Дніпропетровську почалося будівництво нових промислових підприємств. 1946 року почалося будівництво Дніпропетровського лакофарбового заводу ім. М. В. Ломоносова (нині ВАТ Дніпровський лакофарбовий завод), який у 1947 році видав першу продукцію [8, с. 212].

На базі Дніпропетровської монтажної ділянки тресту «Енерговугілля» 1947 року було створено нове підприємство з такою ж назвою, яке 1950 року було реорганізовано як завод селенових випрямників, а ще через 10 років перетворилося на Дніпропетровський завод шахтної автоматики зі спеціалізацією на випуску засобів автоматизації процесів видобутку вугілля. 1948 року були побудовані й почали експлуатуватися ремонтно-механічний і

ковальський цехи, 4 мартенівські печі заводу ім. К. Лібкнехта, мартенівська піч на заводі ім. Г. І. Петровського, коксова батарея на заводі ім. М. І. Калініна, цех білої жерсті на заводі ім. Комінтерну та інші промислові об'єкти [8, с. 212].

У зв'язку з дефіцитом ковальсько-пресових машин, які доводилося закупувати за кордоном, у 1953 році на південній околиці міста був закладений завод пресів, а в лютому 1956 року розпочав роботу його інструментальний цех. Спочатку завод випускав важкі механічні та середні гідравлічні преси, пізніше був освоєний випуск пресів для виробництва клеєної фанери [8, с. 213].

1956 року почалося будівництво шинного заводу, який уже 1 квітня 1961 року видав першу продукцію. У 1968 році відбувся пуск другої черги підприємства. Будувалися й підприємства легкої промисловості – швейні фабрики №1, №5, «Універсал», трикотажне об'єднання «Дніпрянка» (1969), комбінат дитячих іграшок (1963), пивоварний комбінат «Дніпро» (1974), кондитерська фабрика, міськмолзавод №2 та ін. [8, с. 213].

Особливе місце серед нових промислових підприємств, що з'явилися в Дніпропетровську належить Південному машинобудівному заводу (ПМЗ), який починався як Дніпропетровський автозавод (ДАЗ). Рішення про його будівництво було прийняте Державним комітетом оборони та Наркоматом середнього машинобудування в червні 1944 р., а в грудні 1945 року почалося будівництво першої черги цехів, а також житла для працівників, об'єктів культури й побуту та адміністративних споруд. Уже в травні 1947 р. було зібрано перший автомобіль ДАЗ-150 «Українець», а в грудні виготовлено перші автомобілі-амфібії ДАЗ-483, за створення яких робітники підприємства отримали Сталінську премію. Проте 1951 року ДАЗ перепрофільовують, надалі перетворюючи на одне з найпотужніших підприємств оборонної галузі промисловості СРСР. 1966 року завод дістав назву Південний машинобудівний. Його директорами були Л. В. Смирнов (1952 – 1961), О. М. Макаров (1961 – 1986), Л. Д. Кучма (1986 – 1992), Ю. С. Алексєєв (1992 – 2005), В. А. Щеголь (2005 – 2014). 2014 р. славетне підприємство очолив С. М. Войт.

Вражає енергійність, з якою в Дніпропетровську створювалося нове величезне підприємство оборонної галузі промисловості. Будь-яка проблема, що виникала в розвитку заводу та його КБ, оперативно розв'язувалася. Для потреб перепрофільювання заводу під випуск нової техніки поруч було створено спеціальний проектний інститут (ДПІ). Для величезного за масштабами промислового й житлового будівництва значно збільшено потужності будтресту №17. Для підготовки спеціалістів середньої ланки відкрився Дніпропетровський механічний технікум. Для медичного обслуговування десятків тисяч працівників заводу було збудовано сучасний лікувальний корпус і поліклініку. 1957 року неподалік від центральної прохідної ПМЗ споруджено Палац культури машинобудівників.

Серед продукції, яка вироблялась на ПМЗ, були, крім іншого, й трактори. 31 грудня 1953 року зібрано перші п'ять тракторів моделі МТЗ-2. Надалі

виробництво тракторів стрімко зростало. 9 вересня 1958 року з головного конвеєра заводу зійшов 100-тисячний трактор, у березні 1962 року – 250-тисячний, 25 листопада 1966 року – 400-тисячний, у грудні 1973 року – 750-тисячний, 1 жовтня 1976 року – 900-тисячний, 14 липня 1978 року – мільйонний, 21 листопада 1986 року – півторамільйонний [8, с. 209 – 210].

Основну ж продукцію, яку випускав ПМЗ, заводчани, жартуючи, називали «тракторами вертикального злету». За перші чотири десятиліття своєї історії ПМЗ і КБ «Південне» досягли вражаючих успіхів у створенні ракетно-космічної техніки. Якщо перші бойові ракети мали дальність стрільби 270 кілометрів, то дальність бойових балістичних ракет стала практично необмеженою. Точність попадання у ціль була доведена до ідеалу. Ракетний комплекс СС-18, який не мав аналогів у практиці тогочасного світового бойового ракетобудування, фактично поставив останню крапку в історії «холодної війни», підштовхнувши обидві сторони до підписання договору про обмеження стратегічних озброєнь [8, с. 210].

Парадоксально й те, що своєрідна конверсія військового виробництва на заводі та КБ «Південне» фактично почалася ще в шістдесяті роки, коли вперше у вітчизняному ракетобудуванні бойові ракети були використані як перші ступені космічних ракет-носіїв.

Найважливішим напрямом спільної діяльності КБ і заводу було розроблення й створення космічних апаратів наукового, оборонного і народногосподарського призначення. За свою історію КБ і ПМЗ створили й передали замовнику чотири покоління ракетних комплексів різного виду базування; космічні носії «Космос», «Інтеркосмос», «Циклон-2», «Циклон-3», «Зеніт». Близько чотирьохсот космічних апаратів різного призначення виведено на орбіти штучних супутників Землі. Вперше у світовій практиці на ПМЗ було налагоджене серійне виробництво супутників. 67 типів космічних апаратів, 12 космічних комплексів і 4 космічні ракетні комплекси забезпечували астрофізичні дослідження, глобальний радіо- й телезв'язок, екологічний моніторинг, використовувалися в оборонних цілях. Дніпропетровський ракетно-космічний центр став ініціатором створення та реалізації міжнародної космічної програми «Інтеркосмос», з 25 автоматичних супутників 22 були розроблені, виготовлені й запущені дніпропетровцями [8, с. 211].

Авторитет і значення заводу та його КБ зростали з кожним роком. Ще наприкінці 50-х років ПМЗ – головне підприємство з розроблення ракетних комплексів, які стали основою ракетних військ стратегічного призначення. Це й було головною причиною того, що протягом 1959 – 1987 років за рішенням уряду Дніпропетровськ був закритий для вільного відвідування іноземними громадянами.

На високі космічні технології працювали проектні інститути, вищі навчальні заклади, сотні підприємств-сумісників. У розвиток військово-промислового комплексу вкладалися величезні кошти, що сприятливо позначалося на розбудові транспорту та соціокультурної інфраструктури нашого міста. Відомчий житловий фонд ПМЗ (майже 400 будинків) був

найбільшим у Дніпропетровську. Надбанням усіх мешканців міста стали об'єкти соціокультурного й спортивного призначення, що належали ПМЗ, – Палац культури машинобудівників, Палац водних видів спорту, один з найбільших в Україні універсальний видовищно-спортивний палац – стадіон «Метеор», водно-спортивна база на Дніпрі. Десятки членів заводського клубу «Метеор» стали переможцями та призерами Олімпійських ігор, чемпіонатів світу, СРСР, України, а футбольна команда «Дніпро» неодноразово виборювала золоті, срібні та бронзові медалі в чемпіонатах СРСР й України [8, с. 211].

Рисунок 7.5 – Палац культури машинобудівників на вул. Робочій, буд. 166

Вагомий внесок зроблено працівниками Південмашу в створення багатьох громадських і пам'ятних споруд міста. Серед них театр опери і балету, аеропорт, універмаг «Дитячий світ», історичний музей ім. Д. І. Яворницького, пам'ятники Г. І. Петровському, О. М. Горькому, монумент Вічної Слави та ін. 1978 року за визначні заслуги в соціальному, економічному та культурному розвитку міста генеральному директорові ПМЗ О. М. Макарову було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Дніпропетровська». Саме ПМЗ і його КБ окреслили перспективи, які й надалі визначили основні напрями пріоритетного промислового розвитку міста, його орієнтацію на розробку високих космічних технологій.

У 50 – 80-х роках ХХ сторіччя Дніпропетровськ був передусім містом металу, машин, енергетики, великої хімії. Вирішальна роль у промисловості міста належала чорній металургії, представленій вісьма підприємствами, з яких повний металургійний цикл мав завод ім. Г. І. Петровського. Трубопрокатне виробництво було освоєне заводами ім. В. І. Леніна та ім. К. Лібкнехта. Машинобудування представляли Дніпропетровський завод металургійного устаткування (ДЗМУ) (обладнання прокатних станів, устаткування для безперервної розливки сталі, шлаковози, тьюбінги для метрополітенів тощо), завод ім. І. В. Бабушкіна (виробництво металевих конструкцій і мостів), завод пресів (важкі гідравлічні й середні механічні преси), завод сільськогосподарського машинобудування (бурякозбиральні комбайни),

верстатобудівний завод, завод шахтної автоматики (прилади для дистанційного керування механізмами та прилади безпечного ведення робіт у вугільних пластах), завод ім. Артема (паперовиробниче устаткування) (нинішній Дніпроважпапірмаш), Південний машинобудівний завод (трактори та ін.). Окрім заводу шахтної автоматики, електротехнічне обладнання випускали електромеханічний завод і радіозавод. Транспортне машинобудування представляли вагоноремонтний завод ім. С. М. Кірова (нинішній Дніпровагонрембуд), електровозобудівний (ДЕВЗ), завод «Світлофор». Хімічна промисловість: глиняний завод, коксохімічний завод ім. М. І. Калініна, лакофарбовий завод. Швейна фабрика ім. В. Володарського, Дніпропетровське взуттєве об'єднання та ін. представляли легку промисловість, а харчову – м'ясокомбінат, завод харчових концентратів, молкомбінат, кондитерська фабрика, млинкомбінат тощо.

Сухі цифри та короткий перелік найбільш визначних подій трудової біографії міста розкривають, хоч і не в повному обсязі, динаміку напруженого ритму промислового поступу Дніпропетровська в повоєнні десятиліття, ілюструють зміцнення його статусу як високорозвинутого індустриального центру.

Як бачимо, місто бурхливо розвивалося, що, окрім позитивних результатів, мало також і небажані наслідки. Промислова забудова територій, що межували з історично сформованим ядром міста поступово спричинила утворення своєрідної кільцевої промзони. Південмаш, виробниче об'єднання «Дніпрошина», завод пресів та ряд інших утворили нову потужну південну промислову зону міста. Металургійний завод ім. Г. І. Петровського, завод металоконструкцій ім. І. В. Бабушкіна, коксохімічний завод ім. М. І. Калініна, трубопрокатний завод ім. В. І. Леніна, ДЗМУ та ряд інших оформили західну промислову зону міста. Західна та південна промислові зони швидко зімкнулися. Нижньодніпровський трубопрокатний завод ім. К. Лібкнехта та ряд заводів, комбінатів, об'єднань лівобережжя, зв'язані залізничною магістраллю, утворили Амур-Нижньодніпровську промислову зону, яка дугою огорнула центральний район лівобережної частини Дніпропетровська від р. Дніпро до гирла р. Самари [8, с. 213 – 214].

*Рисунок 7.6 – Дніпропетровський державний академічний театр опери та балету.
(пр. Дмитра Яворницького, буд. 72А; збудований за проектом
авторського колективу на чолі з Б. Жежериним)*

Після будівництва Придніпровської ДРЕС обидва напівкільця правого і лівого берегів зімкнулись у районі острова Чаплі. Таким чином, промислові райони «закували» місто в суцільне промислове кільце, яке, пройшовши кордонами центрального міського ядра, відрізало від нього нові житлові райони, що вимушено виносилися на вільні зовнішні простори, віддалені від центру.

Дніпропетровськ у повоєнні десятиліття – це не тільки потужна індустрія. Велика увага приділялася й розвитку соціокультурної сфери міста, зокрема мова йде про житлове будівництво й розвиток комунального господарства. За повоєнне п'ятиріччя було побудовано понад 700 тисяч м² житлової площі. На початку 1951 року житловий фонд міста становив 2 млн. 250 тисяч м², що перевищило довоєнний житловий фонд (2 млн. 144 тисячі кв. м). Протягом наступних десятиліть Дніпропетровськ досяг певних успіхів у будівництві житла. 1955 року побудовано 80 тисяч м², за 1956 – 1958 роки зведено 550 тисяч м², у 1966 – 1967 роках 534 тисячі м². На перше січня 1968 року житловий фонд міста становив 5 млн. 904 тисячі м², а на 1975 рік – близько 8 млн. м². За державним планом на 1976 – 1980 роки в місті було побудовано 2,7 млн. м², а за 1981 – 1985 роки близько 2,2 млн. м². На 1985 рік загальний житловий фонд Дніпра досяг близько 16 млн. м² [8, с. 220 – 221].

Розвивався й міський транспорт. 7 листопада 1947 року в Дніпропетровську було відкрито рух тролейбусів, перший маршрут пройшов від вокзалу до парку ім. Шевченка. У 50-ті роки з'явилися нові тролейбусні маршрути, які з'єднали центр з густозаселеними районами міста. До початку 1950 року було закінчено відбудову всіх трамвайних маршрутів, їх довжина становила понад 118 км. На 1 січня 1968 року довжина трамвайних і тролейбусних ліній сягала 242,2 кілометри. 1967 року парк громадського транспорту налічував 441 трамвайний вагон, 212 тролейбусів, 268 автобусів.

Пасажирський автотранспорт міста на 1980 рік: 4 автобусні парки на 1360 автобусів і 2 таксомоторні парки на 1200 автомобілів. Усього на 1980 рік в місті працювало 52 автобусні маршрути довжиною 631 кілометр, 14 трамвайних довжиною 159,4 кілометра, 15 тролейбусних довжиною 165,5 кілометра, на яких у години «пік» курсували 460 автобусів, 340 трамваїв, 200 тролейбусів і 800 таксомоторів.

Об'єднаний авіазагін обслуговував понад 80 авіаліній, перевіз 540 тисяч пасажирів і понад 16 тисяч тонн вантажів. Аеродром Дніпропетровська приймав літаки типу ТУ-154, ТУ-134, АН-24, АН-26, ІЛ-18, ЯК-40 [8, с. 220 – 221].

1981 року почалося будівництво першої пускової ділянки Дніпропетровського метрополітену, довжина шести станцій якої становила

7,8 км. Метробудівники до середини 80-х років пройшли 6 кілометрів гірничих виробок, серед них 4 км перегінних тунелів [8, с. 221].

Дніпропетровськ також був великим залізничним вузлом, який на 1980 рік складався з 16 станцій. Загальна довжина залізничних ліній, які прорізували територію міста, перевищувала 300 км. Через річковий порт Дніпра, наприкінці 60-х років майже повністю механізованого, проходили мільйони тонн вантажів. Так, обсяг переробки вантажів у 1980 році – понад 15 млн. тонн [8, с. 221].

Рисунок 7.7 – Річковий вокзал (пл. Десантників, 1; арх. – В. Веснін)

Дніпропетровський річковий вокзал, будівництво якого було закінчено у 1988 році, став однією з частин об'єднаного транспортного вузла Дніпропетровська. Цей комплекс був унікальним для Радянського Союзу [17, с. 4]. Залізничний, річковий та автомобільний вокзали були побудовані недалеко один від одного, таким чином зосередження усіх транспортних служб на одній території дозволило здійснювати швидкі та зручні транзитні перевезення. Розташування будівлі річкового вокзалу перпендикулярно до набережної дозволило втричі зменшити нормативну площу ділянки та розширити огляд дніпровських просторів. Спеціальний пірс, що розрахований на прийом двох суден, істотно збільшив периметр причальної стінки. При цьому збереглися найкоротші пішохідні шляхи між місцями посадки у судна. Цими та деякими іншими конструкторськими рішеннями архітектор Е. Амосов вирішив завдання проектування надійної опорної транзитної точки між сушею та водою.

Динамічно розвивалися в місті й засоби зв'язку, на початку 80-х років утворювані поштамтом, який об'єднував два вузли і 120 відділень зв'язку, залізничним поштамтом, побудованим у 1983 році, телеграфом, міжміською телефонною станцією, міською телефонною мережею з 26 станцій АТС загальною місткістю понад 120 тисяч номерів, міським радіотрансляційним вузлом, радіотелевізійним передавальним центром тощо [8, с. 221 – 222].

Рисунок 7.8 – Дніпропетровський телецентр (нині Дніпровська обласна державна телерадіокомпанія; вул. Телевізійна, 3)

30 квітня 1958 р. о 17 годині передав в ефір свої перші сигнали Дніпропетровський телецентр. Будівництво телецентру почалося наприкінці 1956 року на ділянці площею 7 гектарів на місці колишнього розсадника Зеленбуду. Було споруджено 180 метрову телевізійну вежу. Але телебачення в Дніпропетровську з'явилося раніше – 1 січня 1957 року. В одному з корпусів Гірничого інституту розміщувався Дніпропетровський телевізійний ретрансляційний пункт, який приймав сигнали від Харківського телевізійного центру, що почав працювати з 1954 року, посилював їх та передавав на телевізори дніпропетровців. Серед підприємств, побудованих у Дніпропетровську в повоєнний період, був і радіозавод, який, окрім радіоприймачів, з 1960 року почав випускати телевізори «Весна». На кінець 1958 року в місті налічувалося вже понад 7 тисяч телевізорів, а на 1 січня 1964 року – 160 тисяч [8, с. 222].

Для індустріального мегаполісу важливим було питання відповідного розвитку комунального господарства міста, зокрема **водопостачання і газифікації**. Уже в перші повоєнні роки проводилися роботи для збільшення потужності міського водопроводу. Наприкінці 60-х років для поліпшення забезпечення міста водою було збудовано Аульський водогін, на лівобережжі планувалася друга черга очисних споруд, також було введено в дію Ломівську насосно-фільтрувальну станцію [8, с. 234].

1954 року почали прокладати **газову мережу**. Спочатку газ надходив з Баглійського коксохімічного заводу, а з 1957 року Дніпропетровськ почав отримувати природний газ Шебелинського родовища. До 1959 року було газифіковано понад 10 тисяч квартир, а на 1 січня 1969 року вже 143,1 тисячі

помешкань. 1 січня 1968 року довжина газової мережі міста досягла 479,3 км [8, с. 222].

З середини 60-х років 78,5% жителів міста користувались водогоном, 73,8% – каналізацією, 52% житлової площі було теплофіковано, усі жителі користувалися електроенергією. У 80-х роках водогоном користувалися 85% жителів міста, каналізацією – більше 75%, газифіковано було 60% всього житлового фонду [8, с. 223].

Бурхливий індустріальний розвиток міста вже наприкінці першої повоєнної п'ятирічки спричинив виникнення проблеми енергетичного забезпечення. Для її розв'язання в 1952 році на острові Чаплі розпочали будівництво Придніпровської державної районної електростанції ім. 50-річчя Радянської України (нині ПАТ «ДТЕК Придніпровська теплова електростанція»), від якої перший промисловий струм надійшов до системи «Дніпроенерго» 28 грудня 1954 року. Повністю будівництво було завершено в 1966 році, коли ДРЕС вийшла на повну потужність у 2,4 млн. кіловат, що вчетверо перевищувало потужність Дніпрогесу, тобто Придніпровська ДРЕС стала найпотужнішою тепловою електростанцією СРСР та Європи. Поруч з нею виникло місто-супутник Придніпровськ [8, с. 212].

Багато зусиль докладалося, щоб прикрасити місто, для цього влаштовувались масові суботники. Тільки в 1974 році на вулицях, у парках, дворах було висаджено 78 тисяч дерев, понад 200 тисяч кущів, вирощено понад 200 тисяч м² квітників, 400 га газонів. За планом реконструювалися вулиці, проспекти, оновлювалися парки [8, с. 223].

Рисунок 7.9 – Придніпровська ДРЕС ім. 50-річчя Радянської України (нині ПАТ «ДТЕК Придніпровська ТЕС»; вул. Гаванська, 1)

Розширювалася торговельна мережа й зростала кількість підприємств громадського харчування та надання побутових послуг. На кінець 1950 року в місті налічувалося 609 крамниць і 404 підприємства громадського харчування. 1968 р. їх відповідно було 1 066 і 1 003. Населення міста обслуговували 975 ательє, майстерень і приймальних пунктів, 1 110 продовольчих і промтоварних магазинів, 960 їдалень, кафе та ресторанів. У 70-ті роки відкриваються такі великі торговельні підприємства, як універмаг «Славутич», магазин «Російський ліс», «Лотос», універсами на житлових масивах Перемога

й Червоний Камінь, ресторани «Рубін», «Калина», «Амур», «Стара вежа» та ін. Для кращого обслуговування були створені спеціалізовані фірми «Меблі», «Одяг», «Взуття» [8, с. 223].

Рисунок 7.10 – Універмаг «Славутич» (на пр. С. Кірова, нині пр. ім. О. Поля, 104а)

Рисунок 7.11 – Будівля поліклініки спеціалізованої медико-санітарної частини №56 (нині – поліклініка №1 спеціалізованої медико-санітарної частини №6; вул. Г. Титова, 25)

Розвивалася й система освіти, зростала кількість навчальних закладів різного рівня. 1950 – 1951 навчального року в місті працювали 84 початкові, семирічні й середні школи, у яких навчалася понад 59 тисяч дітей. На 1 січня 1959 р. в Дніпрі діяло 103 школи (81 середня, 16 семирічних, 6 початкових) для понад як 68 тисяч учнів. У 1967 – 1968 навчальному році вже було 132 школи, у яких 115 440 учнів навчали 5 205 учителів. У 1980 – 1981 навчальному році в 133 загальноосвітніх школах навчалася 120 138 учнів і працювало 6 800 учителів. Протягом наступного десятиліття така динаміка зростання зберігалася [8, с. 225 – 226].

Система закладів вищої освіти в Дніпрі в повоєнні десятиліття теж зазнала певних змін. На 50-ті роки усталилося її ядро в складі 8 вишів – університету, гірничого, медичного, металургійного, хіміко-технологічного, інженерно-будівельного, транспортного, сільськогосподарського інститутів. Також з перших повоєнних років у Дніпропетровську діяли навчально-контрольні пункти Всесоюзного заочного машинобудівельного інституту та Всесоюзного заочного фінансового інституту.

Забудова корпусів вишів мала свою історію. Наймолодшим ВНЗ міста в означений період був Дніпропетровський державний інститут фізичної

культури, 15 квітня 1980 року утворений на базі Дніпропетровського педагогічного факультету Київського державного інституту фізичної культури.

*Рисунок 7.12 – Дніпропетровський хіміко-технологічний інститут
(нині Український державний хіміко-технологічний університет;
пр. Ю. Гагаріна, 8)*

У червні 1978 році до Дніпропетровська передислокувалося Вище зенітне ракетне командне училище протиповітряної оборони, для якого на проспекті Ю. Гагаріна в районі колишніх Феодосійських казарм було споруджено оригінальне за архітектурою містечко. 1965 року у восьми вищих навчальних закладах міста навчалося 50 248 студентів, викладали 114 докторів наук, 993 кандидати наук, всього ж працювало 2 883 викладачі. 1980 року в 9 вишах міста навчалося 57 тисяч студентів. Навчальний процес забезпечували 280 докторів наук, близько 2,5 тисячі кандидатів наук, понад 4 тисячі викладачів [8, с. 226].

*Рисунок 7.13 – Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту
(нині Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту;
вул. Набережна Перемоги, 10)*

У повоєнні десятиліття, як і сьогодні, Дніпропетровськ був великим науковим центром: наприкінці 50-х років у місті налічувалося 8 науково-дослідних і 7 проектних інститутів, а в 80-ті працювали вже понад 50 науково-

дослідних і проектно-конструкторських інститутів й організацій. Серед наукових установ міста функціонували науково-дослідні інститути та проектні інститути – Укрдніпрометз, Укргідродортранс, Проектстальконструкція, Придніпровський промбудпроект; інститути – геотехнічної механіки АН УРСР, Дніпродіпрошахт, Електротяжхімпроект та інші, які проектували галузеві, промислові та житлові споруди не тільки Дніпропетровська, а й інших міст і містечок усього СРСР. 1971 року в Дніпропетровську створено науковий центр АН УРСР [8, с. 226 – 227].

У місті цілеспрямовано працювали над розширенням кола культурно-просвітницьких закладів. 1952 року був відновлений колишній Потьомкінський палац, у якому розмістився перший у СРСР Палац культури студентів, 1961 року названий на честь Ю. Гагаріна. 1968 року на вулиці Ф. Рогальова відкрито планетарій, зоряна зала якого розрахована на 120 глядачів. 1980 року на набережній побудували новий цирк (архітектори П. Нірінберг, С. Зубарев, конструктори В. Гопанков, О. Сігаєв). Також серед архітектурних досягнень Дніпропетровська 80-х років – Палац дітей та юнацтва, призначений для виховання та відпочинку дітей міста. Ця робота удостоєна премії України з архітектури. За стилем будівля належить до постмодерну [8, с. 230].

3 червня 1973 року розпочав роботу Музей комсомольської слави ім. О. Матросова. 1975 року після реконструкції Історичного музею ім. Д. Яворницького відкрилася діорама «Битва за Дніпро», яка відтворювала форсування радянськими військами Дніпра в районі села Військове 26 вересня 1943 року. Цей твір батального живопису виконали митці студії воєнних художників ім. Б. Грекова, заслужені художники РРФСР М. Бут і М. Овечкін. 3 грудня 1977 року в приміщенні відреставрованого Преображенського собору було відкрито Музей релігії та атеїзму. Також на багатьох заводах міста було створено народні музеї історії цих підприємств [8, с. 230].

Приділялася увага також створенню системи спортивних об'єктів. 1966 року відкрито стадіон «Метеор», який разом із збудованими пізніше Палацом водних видів спорту та Палацом зимових видів спорту утворив єдиний спортивний комплекс загальносоюзного значення. На середину 80-х років у місті функціонувало 13 стадіонів, 12 плавальних басейнів, 23 водно-спортивні бази, 237 спортивних залів, 130 стрількових тирів [8, с. 231].

Вчені Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту (ДІБІ, нині ДВНЗ ПДАБА) брали активну участь у розбудові нашого міста. Зокрема, під керівництвом професора Р. Б. Тяна було розроблено систему організації й управління комплексною забудовою Дніпропетровська. 1960 року в цьому навчальному закладі почало працювати студентське проектно-конструкторське бюро (СПКБ), яке очолив В. І. Анпілогов. СПКБ розробило для будівельних організацій Дніпропетровської області та інших регіонів країни понад 80 сучасних проектів, найцікавішими з яких вважаються проект житлової забудови на 364 квартири на проспекті ім. Газети «Правда» (нині пр. Слобожанський), проект виробничого корпусу Синельниковської швейної

фабрики, гуртожиток ДІБІ на 480 місць, будівля спортивного та актового залів Дніпропетровського медичного інституту [12, с. 89].

Рисунок 7.14 – Стадіон «Метеор» (вул. О. Макарова, 27а; гол. арх. – Ю. Серьогін)

Повоєнний період був для Дніпропетровська надзвичайно динамічним. Це був час звитяжної праці, наукових пошуків, оригінальних підходів до переосмислення досвіду попередників. Здобутки й інтелектуальні знахідки цього періоду стали базою для подальшого розвитку вітчизняної науки, техніки й технологій.

Використана література

1. Академії будівельних кадрів – 75 років : Нариси історії Придніпровської державної академії будівництва і архітектури / За ред. В. І. Большакова. – Дніпропетровськ : «ЕНЕМ»; ПДАБА, 2005. – 416 с.
2. Андрущенко М. П. Меморіально-історичний ансамбль у Дніпропетровську / М. П. Андрущенко, Н. П. Андрущенко. – К. : Будівельник, 1982. – 112 с.
3. Бурлаков С. Р. Криворізькі горизонти: історико-краєзнавчий нарис до 225-річчя міста Кривого Рогу / С. Р. Бурлаков. – Дніпропетровськ: Пороги. 2000. – 128с.
4. Бушин В. С. Нариси з історії Павлограда / В. С. Бушин. – Дніпропетровськ: Ліра, 2004. – 304 с.
5. Васильченко В. І., Солярська І. О., Авдєєва М. С., Авдєєва Н. Ю. Історія архітектури та містобудування. Навчальний посібник / В. І. Васильченко, І. О. Солярська, М. С. Авдєєва, Н. Ю. Авдєєва. – К. : НАУ, 2010. – 248 с.

6. Гаврилов О. Б. Набережна – перлина Дніпропетровська / О. Б. Гаврилов // Наше місто. – 2011. – № 119. – С. 3.
7. Джусов Б. А. Історичні пам'ятники, імена та пам'ятки Новомосковська / Б. А. Джусов. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 181 с.
8. Дніпропетровськ. Віхи історії / А. Г. Болебрух (керівник авторського колективу). – Дніпропетровськ : Грані, 2001. – 256 с.
9. Екологія мегаполісу. Екологічні аспекти промислового розвитку Дніпропетровська / Гол. ред. І. Куліченко. – Дніпропетровськ : Іма-прес, 2002. – 368 с.
10. Історико-містобудівна довідка розвитку Дніпропетровська. – Режим доступу : <http://gograd.dp.ua>.
11. Історія міст і сіл УРСР (Дніпропетровська область) / Гол. ред. В. М. Кулаковський. – Х., 1969. – 959 с.
12. Легенды днепропетровской архитектуры // Вісті Придніпров'я. – 2014. – № 70. – С. 4.
13. Музеї Дніпропетровської області : довідник-путівник. – Дніпропетровськ : Арт-прес, 2006. – 56 с.
14. Пименов В. Ф. Улицы помнят : путеводитель / В. Ф. Пименов. – Дніпропетровськ : Промінь, 1982. – 112 с.
15. Секреты истории: как отстраивали Днепр после войны // Сегодня. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/regions/dnepar/sekrety-istorii-kak-otstraivali-dnepar-posle-vojny.html>.
16. Старостин В. Старейшему универмагу города – 70 лет / В. Старостин // Комсомольская правда в Украине. – 2008. – № 293. – С. 3.
17. Шруб К. Десять чудес архитектуры / К. Шруб // Днепр вечерний. – 2011. – № 95 – С. 4.

РОЗДІЛ 8. Придніпровський регіон у добу незалежності України: архітектурні майстерні і будівельні компанії

1.1. Архітектурні майстерні

Наприкінці 1980-х років та в роки незалежності України в Дніпропетровську з'явилися відомі архітектурні майстерні, у яких працювали і продовжують створювати сучасні споруди талановиті архітектори. Завдяки їм наше місто на Дніпрі прикрасили чудові новобудови.

Ці видатні сучасні споруди змінили вигляд нашого міста і забезпечили йому одне з перших місць серед найкрасивіших мегаполісів України з оригінальними архітектурними ансамблями.

Мешканці міста можуть пишатися як новими архітектурними перлинами, так і талановитими майстрами, досягнення яких високо цінують не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Архітектори нашого міста неодноразово одержували високі нагороди на українських та міжнародних конкурсах. Чудові сучасні споруди приваблюють не тільки українців з інших регіонів, а й закордонних гостей, які захоплюються талантом і майстерністю наших архітекторів.

Однією з найбільших архітектурних майстерень є компанія «Дольник і К^о». Її очолював видатний архітектор Олександр Дольник. Ця компанія сконцентрувала свою увагу на забудові центральної частини міста. Компанії належить проектування багатофункціональних комплексів, містобудівного ансамблю «Крутогорний», бізнес-центрів, торговельних і житлових комплексів, вілл та інших споруд.

Архітектурна майстерня Олексія Козолупа спроектувала цікаві споруди, серед яких житлові комплекси, торгові та ділові центри, синагога в місті Запоріжжі, а також виконала реконструкцію цілого ряду будівель.

Комплексна архітектурна майстерня ЄСК, яку очолює відомий архітектор Євген Кривцов, була заснована в 2002 році. Архітектори цієї майстерні проектували багатофункціональні комплекси, торговельні центри, готель «Рейкарц Дніпропетровськ», житлові комплекси та елітні клубні будинки.

Відомий архітектор і дизайнер Ігор Задоя у 2006 році започаткував архітектурну майстерню «Задоя і Ар.К^о група». Ігор Задоя є лауреатом всеукраїнських та міжнародних фестивалів і конкурсів. Найвизначнішою спорудою цієї майстерні є мегапроект «Мост-Сіті Центр», який приваблює мешканців міста і гостей. Майстерня «Задоя і Ар.К^о група» проектує багатофункціональні та торговельно-розважальні центри, вілли та цілу низку ресторанів.

1.1.1. Компанія «Дольник і К^о»

Компанія «Дольник і К» була заснована у 1989 році. Олександр Дольник – засновник і творчий керівник Комплексної архітектурної майстерні «Дольник і К^о» Компанія має великий штат архітекторів та інженерів, кількість яких сягає 90 працівників. Сфера проектування компанії – великі громадські цивільні об'єкти. Комплексна майстерня успішно проектує житлові будинки, офіси і торговельні центри. Майстерня здійснила проектування й будівництво об'єктів, які були визнані кращими в Україні й за кордоном. Головний напрямок компанії – забудова центральної історичної частини м. Дніпропетровська. Компанія спроектувала такі багатофункціональні комплекси, як «Гранд Плаза-Дніпро», «Алеф бізнес-центр», «Брама» (комплекси на стадії будівництва). Також компанія спроектувала житлові комплекси: «Первозванівський» (1999), містобудівний ансамбль «Крутогорний», до складу якого увійшли вілли «Ротонда» (2002 р.), «Базиліка»

(2002 р.), житлові комплекси «Вежі» (2005 р.), «Амстердам» (2005 р.), «Амфітеатр» (2007 р.), «Кампаніла» (2007 р.). «Східна Стіна» (2007 р.), «Каміння» (на стадії проекту), а також житлові комплекси «Нагорний» (2005 р.), «Паркова колонада» (2006 р.), «Будинок Крейніна» (2006 р.), «Мрія» (2010 р.), «Дует» (2013 р.), «Окуляр», «Флора», «Скеля» (три останніх знаходяться на стадії проекту). Компанія бере участь у розробці проектів і будівництві торговельно-ділових та розважальних комплексів: «Босфор» (2004 р.), «Атріум» (2005 р.), «Європа» (2005 р.), «Материк» (2006 р.), «Приозерний» (2006 р.), «Пасаж» (2011 р.), «Каскад-Плаза» (2013 р.), «Привокзальний», «Титанік» і гіпермаркет «Фоззі» (три останніх знаходяться на стадії проекту). Компанія проектує бізнес-центри: «Цитадель-1» (1996 – 1997рр.), «Цитадель-2» (1997-1998 рр.), «Цитадель-3» (2004 р.), «Призма» (2007 р.), «Тераса» (2008 р.), «Енігма» (2011 р.), «Сходи» (останній знаходиться на стадії проекту). Особливе місце належить проекту меморіального музею Холокосту і реконструкції синагоги «Золота Роза» (2000 р.)

У різні періоди клієнтами проектувальної групи «Дольник і К^о» були корпорація «Alef Estate», «Перспектива», будівельні компанії «Консоль ЛТД», «Ольвія», «Аеробуд», ООО «Аль Вентер», «Логос-Інвест», «Комекс», «Місія», «Фоззі», «Ост», «Спарта», «МакДональдз», «Юкрейн ЛТД», «Механіка», «Харчпром». Компанія одержала більш ніж 25 державних дипломів і нагород за проектування будівель у м. Дніпрі [29].

Хоча Олександр Теодорович Дольник рано пішов з життя, але з його майстерні вийшли десятки проектів комерційної забудови центральної частини м. Дніпропетровська. Архітектурні досягнення О. Дольника були відзначені такими престижними нагородами, як премія «Архітектурний тріумф» 2005 р. і Державна премія 2013 р. Будучи справжнім професіоналом, він керував проектом від самого початку й до останньої крапки в його документації.

Робота компанії була неодноразово відзначена державними нагородами різного ступеня. Дипломами першого ступеня компанія була нагороджена на Державному конкурсі за комплекс «Первозванівський», офісний комплекс «Цитадель», «Бельведер» у номінації «Найкращі будинки житлово-громадського та промислового призначення» (2000 р.). Трьома дипломами була відзначена хоральна синагога «Золота Роза» на міжнародному архітектурному фестивалі «Зодчество-2001», конкурсі найкращих архітектурних витворів у Москві та конкурсі «Інтер» у Києві. Три дипломи одержала компанія за віллу «Базиліка» на міжнародному архітектурному фестивалі «Зодчество-2002». Дипломами першого ступеня були відзначені житлові комплекси «Паркова колонада», «Вежі» (за високу якість проектування). Почесний диплом лауреата професійної премії «Архітектурний тріумф» компанії вручили в 2005 р., а в 2006 р. містобудівний ансамбль «Крутогорний» був відзначений бронзовим дипломом на міжнародному фестивалі «Зодчество-2006» у Москві. Компанія була визнана членом

Міжнародної асоціації архітекторів Американським інститутом архітекторів у 2006 р. у Нью-Йорку. Премією національного Союзу архітекторів «Волюта» в 2007 р. було нагороджено компанію за багатофункціональні комплекси «Каскад-Плаза» й «Брама», а також за житловий комплекс «Амстердам», діловий комплекс «Енігма» у 2009 р., за торговельний центр «Пасаж» у 2013 р. та за багатоповерховий житловий комплекс «Каскад-Плаза» у 2015 р. [36].

Бізнес-центр «Цитадель-1», що на вулиці Січових Стрільців, 20 (колишня вул. Артема) – це реконструйована будівля сторічної давнини. Бізнес-центр становить 6-поверховий кутовий будинок, фасад якого звернений на дві вулиці – вул. Січових Стрільців і вул. Святослава Хороброго (колишня вул. Чкалова). Реконструкція відбувалася у 1996 – 1997 роках. Закладені конструктивні рішення і принцип «вільного планування» дозволяють «трансформувати» площі офісних приміщень залежно від побажання і вимог замовника. Будівля складається з двох частин: реконструйованої і нової забудови (надбудова 5-го і 6-го поверхів). Реконструкційні роботи полягали в посиленні фундаменту, відновленні ліпних фрагментів уздовж фасаду будівлі. Загальна площа забудови 3 448 м² (рис. 8.1.14) [43].

Бізнес-центр «Цитадель-2» зведений у 1997-1998 рр. на вул. Святослава Хороброго, 12 (колишня вул. В. Чкалова). Він проектувався О. Дольником разом з В. Богмановим. Для м. Дніпропетровськ це перший бізнес-центр з підземним паркінгом. Загальна площа бізнес-центру 9 679 м². Головний акцент будівлі – замковий камінь, висота якого дорівнює трьом поверхам, а сам камінь прикрашений Вісником на колісниці з бронзовим Пегасом [7]. Торговий центр «Цитадель-3» (або «Колонада») зведений у 2004 р. на вул. Святослава Хороброго, 12 А (колишня вул. В. Чкалова). Зовнішній вигляд торгового центру гармонійно поєднується із сусіднім будинком, побудованим у 1998 р. за проектом Dolnik&Co. Його витягнутий двоповерховий об'єм (третій поверх підвальний) розірваний у центрі скляним входом, який іде в глибину будівлі до атриуму, створюючи тривимірний простір. Уздовж периметру атриуму на галереях розташовані торгові зали. Простір атриуму перекрито двосхилою скляною покрівлею, яка злегка виступає над вхідною частиною будівлі (рис. 8.1.15) [44].

Реконструкція житлового комплексу «Первозванівський» була здійснена у 1997-1999 рр. (вул. Старокозацька, 25 (колишня вул. Комсомольська). Будинок на розі вулиць Первозванівської і Козачої (нині вул. Старокозацької), побудований у 1902 р., був чудовим зразком архітектури початку ХХ століття. Цю споруду було перетворено на сучасний житловий комплекс. Загальна площа житлового комплексу 15 328 м². Замкнутий периметр побудований у вигляді анклаву, а в цокольній частині відведено місце для паркування (рис. 8.1.1.) [19].

Хоральна синагога «Золота Роза» на вул. Шолом-Алейхема, 4 була реконструйована у 1999-2000 роках. Загальна площа комплексу становить 2 533 м². Будівлю синагоги було зведено в 1852 році. У 1929 році до будівлі синагоги, пристосованої під клуб, була прибудована сценічна коробка. Під час

реконструкції 1999 р. сценічну коробку перебили на чотири поверхи, з'єднані з чотириповерховим об'ємом прибудови (рис. 8.1.19) [20].

Житловий комплекс «Вежі» на вул. Володимира Вернадського, 35б (колишня вул. Ф. Дзержинського) будувався з 1999 до 2005 року. Він став візитівкою сучасного м. Дніпро. Тридцятиповерхові вежі-близнюки на вул. Володимира Вернадського надали сучасного вигляду центральній частині міста та Набережній. «Вежі є найвищими будівлями міста. Повністю однакові будівлі висотою у 123 м – головний акцент ансамблю «Крутогорний». Комплекс розроблений разом з С. Пісчаним і В. Богдановим. Ансамбль веж-близнюків доповнює будинок «Амфітеатр», побудований у 2007 р. на вул. Володимира Вернадського, 35т. Будинок має загальну площу 32 300 м². Місце, де побудований комплекс, для нашого міста знакове, тому що в довоєнні роки тут розташовувалася єдина південна трибуна стадіону «Динамо». Цей факт, як стверджують автори проекту, і навів ідею побудувати тут будинок у вигляді амфітеатру з 50-ма житловими осередками. Кожна з 6-ти секцій має свій вхід, є в будинку і дворівневий паркінг [7].

Вілла «Ротонда» на вул. Володимира Вернадського, 35м (колишня вул. Ф. Дзержинського) побудована у 2002 році. Має загальну площу 1 360 м². На відміну від інтравертного характеру «Базиліки», вілла «Ротонда» вирішена послідовно екстравертно. У бік річки винесено застелений циліндричний об'єм, інтегрований у світлопрозору стіну. У результаті з приміщень усіх трьох рівнів відкривається унікальна панорама Дніпра. Головний вхід, як і в сусідніх особняків, розташований на верхньому поверсі і з'єднаний з міським пагорбом за допомогою ажурного мосту, захищеного спеціальним дахом від сторонніх очей [3].

Житловий комплекс «Амстердам» було побудовано в 2005 році. Загальна площа комплексу 13 393 м². Житловий комплекс виходить вікнами на набережну Дніпропетровська, а розташований він на вул. Архітектора Дольника, 15 (колишня вул. С. Шаумяна). Своїм цегляно-голландським стилем ця будова нагадує архітектуру столиці Нідерландів. Г-подібний будинок має внутрішній двір-патію, у цоколі – паркінг і спа-центр [7].

Торговий центр «Приозерний» на вул. П. Шмідта, 2 побудований у 2006 році. Має загальну площу 31 800 м². Будівництво торгового центру «Приозерного» мало свої особливості та складності. Рельєф ділянки складний, тому що перепад висоти становить близько 9 м, а позначка підлоги підвалу знаходиться нижче рівня ґрунтових вод. Торговий центр має паркінг на 100 автомобілей. Об'єм 5-поверхового торгового центру, що має форму паралелограма в плані, складний. Скляний фасад, що виходить на вул. П. Шмідта, підкреслений «діаграмою» ескалаторів, розташованих уздовж зовнішньої грані будівлі. Скляно-алюмінієва фасадна система плавно огинає циліндричний об'єм внутрішніх сходів, що виходять на перехрестя вулиць. Фасад, що виходить на вул. Боброва, облицьований фасадною системою «алюкобонд» [28]. Це надає будівлі особливої вишуканості (рис. 8.1.11).

Житловий комплекс «Нагорний» на вул. В. Жуковського, 22а побудовано у 2006 р. Він має загальну площу $22\,200\text{ м}^2$. Житловий комплекс конструктивно становить 10-поверхову будівлю з розмірами 18×109 м, розділену деформаційним швом на чотири секції. Житлові приміщення квартирних типу розміщені в цих секціях з першого до десятого поверху. Квартири від $63,3\text{ м}^2$ до $213,0\text{ м}^2$ з вільним плануванням. Будівля каркасна з самонесними огорожувальними стінами. Традиційні для такого житла ризаліти-еркери зібрані в колони методом відсікання зайвого матеріалу з прямокутного об'єму. Арки-ферми на рівні останнього житлового поверху символічно позначають проріз в інтерколумнії. Монолітний карниз (технічний поверх) і подіум (двоповерховий паркінг) об'єднує і збільшує вертикальні субструкції (рис. 8.1.3) [23].

«Будинок Крейніна» був побудований у 2006 р. на Крутогорному узвозі, 33 (колишня вул. Ф. Рогальова). Це багатоповерховий багатосекційний житловий комплекс, який вузьким фасадом виходить на Набережну. Загальна площа будинку – 186 м^2 . Житловий будинок складається з 4-х секцій: 2 секції по 9 поверхів, 1 секція – 12 поверхів, 1 секція – 15 поверхів. Три з чотирьох секцій завершуються пентхаузами, які займають весь поверх і мають великі тераси. Перший поверх будівлі призначений для магазинів. Будівля має автономне джерело тепла – дахова котельня. У майбутньому ділянка проїзду вздовж будівлі стане продовженням Крутогорного узвозу (рис. 8.1.5) [9].

Житловий комплекс «Паркова колонада» височить над парком Глоби на вул. Старокозацькій, 52 (колишня вул. Комсомольська) і виділяється завдяки яскравому червоному кольору керамічної цегли з якої побудована будівля. Комплекс побудовано в 2006 році. Загальна площа комплексу $33\,900\text{ м}^2$. Він складається з двох 10-поверхових будівель з чотирьох і трьох секцій. До складу житлового комплексу входять житлові приміщення, вбудована автостоянка і приміщення громадського призначення. На восьмому і дев'ятому поверхах розміщені дворівневі квартири. У майбутньому планується побудувати ще один об'єкт з двох секцій (рис. 8.1.4) [7; 18].

Вілла «Базиліка» на вул. Володимира Вернадського, 35к (колишня вул. Ф. Держинського) відкрила новий тип міського житла. Вона була побудована в 2002 р. і планувалася як частина моноліту «Східної стіни» в ансамблі «Крутогорний». Загальна площа вілли складає $1\,370\text{ м}^2$. Вікна головного північного фасаду будівлі виходять до Дніпра. Унікальність архітектурного рішення полягає в тому, що головний вхід розташований на рівні третього поверху і приєднаний за допомогою мосту.

Торговельний центр «Вавилон» був побудований у 2006 р. на вул. Малиновського, 1. Загальна площа торговельного центру $20\,300\text{ м}^2$. Він має оригінальне замкнуте кільцеве планування і об'єднує супермаркет, мультиплекс та кінотеатр. Домінантою в архітектурній композиції повинен стати 25-поверховий діловий центр, який передбачений у другій черзі будівництва [42].

Зведення торговельно-ділового центру «Босфор» на Катеринославському бульварі, 2, побудованого у 2004 р., спричинило створення цього бульвару на історичному перехресті головного проспекту міста з вул. Управською (нині вул. Виконкомівською). Загальна площа будови становить $13\ 650\ m^2$. До центру входять торговельна зона, багатоярусний паркінг, офісний блок (рис. 8.1.8) [21; 37].

У 2005 р. на пр. К. Маркса, 22 (нині пр. Дмитра Яворницького.) побудували торговельно-діловий центр «Атріум». Загальна площа центру $12\ 900\ m^2$. На п'яти верхніх поверхах розташувалися офіси, а нижче – торговельні галереї. Входи до торговельної і ділової частини окремі. Будинок прикрашає вежа з годинником та колонадою (рис. 8.1.9).

Торговельний центр «Європа» розташувався у самому центрі міста на Європейській площі. Побудований він у 2005 р. на вул. Центральній, 10. Торговельний центр має загальну площу $9\ 865\ m^2$. Він нагадує скандинавські будівлі в морському стилі. Білий карниз і широке використання скла надають будівлі легкості. У центрі знаходяться супермаркет, бутики, ресторани, магазини (рис. 8.1.10) [7].

Торговельно-розважальний центр «Материк» – оригінальна будівля на вул. Марії Кюрі, 5. «Материк» був побудований у 2006 р. і має загальну площу $23\ 500\ m^2$. Це класичний шопінг-мол, який виділяється на фоні традиційної архітектури 60-х рр. минулого століття. Перший і другий поверхи відведені під торговельні площі, а третій поверх – зона розваг, кінотеатрів і кафе (рис. 8.1.12) [7]. Житловий комплекс «Кампаніла» на вул. Володимира Вернадського, 35-Л (колишня вул. Дзержинського) побудовано у 2007 р. Він має загальну площу $6\ 600\ m^2$. «Кампаніла» – лаконічний елемент комплексу, який слугує західним акцентом архітектурного віяла житлового будинку «Амфітеатр» і перехідним шарніром до об'єкта «Західна Стіна». Висотна побудова всього доміантного обсягу підкреслена вертикальною композицією всіх без винятку віконних прорізів, оформлених у вигляді французьких балконів. Вертикальну тему загострює глухий сходовий блок, увінчаний символічно гіпертрофованим димоходом, що виконує функцію труби котельні. Обробка зовнішніх стін – навісний фасад з граніту та алюмінієві вітражі [13].

Житловий комплекс «Східна Стіна» на вул. Володимира Вернадського, 35п (колишня вул. Ф. Дзержинського) побудовано у 2007 р. Він має загальну площу $6\ 200\ m^2$. Шаховий ритм та індиферентність до ситуативно-історичних форм викликані необхідністю протистояння вертикалі «Кампаніли». Прикраса об'єкта – висні і партерні зелені тераси. П'ятиповерховий житловий блок складається з двох секцій, об'єднаних вестибюлем. Суворі модульні сітка фасаду і решітки огороження покрівлі в гранітному облицюванні підкреслюють стилістичну єдність будівлі та всього ансамблю [12].

Торгово-діловий центр «Призма» на вул. М. Глінки, 7 збудовано у 2007 р. загальна площа $8\ 244\ m^2$. На першому поверсі розташовуються дві торгові зали, інші поверхи від другого до чотирнадцятого призначені для офісних

приміщень. Проектом передбачено збереження головного історичного фасаду на вул. М. Глінки, 7 з проведенням ремонтно-реставраційних робіт споруди з повним відновленням деталей фасаду будівлі на основі натурних досліджень згідно з проектом реставрації. Головний вхід до будівлі з вулиці М. Глінки, де через тамбур можна пройти до вестибюлю і далі потрапити до сходово-ліфтового блоку, що має сполучення з усіма вищерозташованими офісними поверхами, а також обладнаний двома відокремленими виходами назовні (рис. 8.1.16) [26].

Адміністративно-готельний комплекс «Тераса» на Січеславській Набережній, 53 (колишня Набережна ім. В. Леніна) побудовано у 2008 р. Загальна площа комплексу $13\ 000\ м^2$. Початкова функція адміністративно-готельного комплексу за час проектування економічно неминуче трансформувалася в офісно-ділову. Композиційно тераса вписана до рельєфу Крутогорного і служить подіумом для комплексу «Амстердам», що зовсім по-амстердамськи підкреслюється теракотою цегли. У видовженому об'ємі будівлі розіграний контраст червоної цегляної стіни і широко зашкленних поверхонь атриумів, виконаних у підкреслено індивідуальній манері. Північноєвропейська стилістика ділового центру нав'язана близькістю великої води. Комплекс має шість автономних триповерхових блоків (офісів), бутик, ресторан, вбудований паркінг. Входи акцентовані відкритою металевую конструкцією, винесеною за межі зашклення. Очевидні переваги об'єкта доповнюються можливістю насолоджуватися видами на Дніпро практично з кожного вікна будівлі (рис. 8.1.17) [5].

Житловий комплекс «Мрія» на вул. В. Ульянова, 16 побудований у 2010 році. Він має загальну площу $46\ 150\ м^2$. Житловий комплекс вирішено у вигляді 23-поверхового паралелепіпеда – житлового будинку, що стоїть на 2-поверховому стилобаті-паркінгу. При цьому дах паркінгу є житловим двором. Типові поверхи розміщують чотири квартири на поверсі. Це квартири площею від $69,5\ м^2$ до $129\ м^2$. На верхньому поверсі є 4-5-кімнатні квартири з терасами. Фасади вирішені в легкій штукатурній системі із зовнішнім утепленням «Драйвіт».

Головний фасад будівлі нагадує ешерівську головоломку. Усе залежить від точки зору того, хто на нього дивиться, здалеку на фасаді виступають три доричні колони; поблизу погляд впирається в партикулярну перфорацію вікон. Вертикалі ризалітів, що розділяють «доричні колони», розфарбовані в єгипетському стилі (рис. 8.1.6) [16; 17].

Діловий комплекс «Енігма» на вул. Т. Шевченка, 53 побудований у 2011 р., загальна площа $19\ 100\ м^2$. Діловий комплекс «Енігма» – маніфест нового динамічного стилю в композиції ансамблю Катеринославського бульвару. Будівля побудована на «зсуві» об'ємів. Центральний архітектонічний елемент комплексу оформлений у вигляді консолі з вітражем-екраном (рис. 8.1.18) [4].

Житловий комплекс «Дует» на Крутогорному узвозі, 28 (колишня вул. Ф. Рогальова) побудовано у 2013 році. Він має загальну площу $41\ 200\ м^2$.

Квартири займають від $63,1 \text{ м}^2$ до $248,96 \text{ м}^2$. В архітектурі будинку використана концепція розумної ергономіки, яка дозволила об'єднати сучасний дизайн з високими технологіями і створити комфортний житловий простір. Два житлових блоки різної поверховості, об'єднані квадратною платформою з двоярусним паркінгом, склали характерну просторову конструкцію, яка й дала ім'я комплексу. Композиційно обидва блоки розчленовані на вузькі вертикальні елементи, різновеликість і випадковість яких підкреслена стохастично розкиданими балконами. Тут прочитується метафора щільної історичної забудови (центральна частина дореволюційного Катеринослава впритул прилягає до комплексу), подібна алузія історичного міста розіграна в житловому комплексі «Амстердам» (рис. 8.1.7) [15; 8].

«Каскад-Плаза» – ключова споруда Катеринославського бульвару. Разом з комплексом «Босфор» вони утворюють площу-пасаж. Комплекс був побудований у 2013 р. і розташований за адресою вул. Виконкомівська, 1. Має загальну площу $54\ 200 \text{ м}^2$. Подіум з паркінгом та іншими загальноміськими функціями служить основою для трьох житлових блоків. Головна фішка будівлі – висні сади на жорсткому бетонному каркасі (рис. 8.1.8).

«Пасаж» розташований на одному з головних міських перехресть – проспекту Дмитра Яворницького (колишнього пр. Карла Маркса) та Європейського бульвару за адресою пр. Дмитра Яворницького, 50. Має загальну площу $25\ 100 \text{ м}^2$. Він побудований у 2011 р. на тому місці, де знаходилися готель «Центральний» і магазин «Дитячий світ». Через те, що фасад будівлі виконано із сірого граніту тієї ж породи, що була використана в оформленні сусіднього ЦУМу архітектора А. Красносільського, його часто називають Мавзолеєм (рис. 8.1.13) [7].

В архітектурній майстерні «Дольник і К^о» залишився ряд нереалізованих проєктів. «Фоззі» – це гігантський торговий комплекс загальною площею $17\ 545 \text{ м}^2$ розроблявся для будівництва між вул. Стартовою та Запорізьким шосе. Перед будівлею запланована величезна стоянка на тисячу автомобілів. Одна частина комплексу, відведена під торговий зал, мала бути одноповерховою, а та частина, де за проєктом розташовуються адміністративно-побутові приміщення, двоповерховою. Колони будівлі повинні нагадувати гілки дерев, фасад повністю зашкленений, а всередині передбачені світлоаераційні ліхтарі (рис. 8.1.25).

Запланований компанією й меморіальний музей Голокосту, який повинен був розташовуватися на вул. Шолом-Алейхема і був задуманий як продовження комплексу хоральної синагоги. Зал пам'яті у вигляді усіченого конуса символізує трубу табірної крематорію – пам'ять про трагічні події Другої світової війни.

Житловий комплекс «Окуляр» повинен був стати ще однією частиною ансамблю «Крутогорний» (рис. 8.1.29).

Житловий комплекс «Флора» мав розташовуватися на вул. Івана Акінфієва (колишня вул. Ю. Фучика) і стати антитезою до веш.

Будівля ботанічної форми мала припасти до смаку тим, кому подобаються квартири панорамних видів. Комплекс символізує образ гаю. Зелене листя розлогих крон будівель – рухливі сонцезахисні екрани з патинованої міді. Особливо ця будівля повинна чудово виглядати з лівого берега. Але поки що залишається лише в проекті (рис. 8.1.30).

«Каміння» – ще один нереалізований проект архітектора. Споруда повинна була розташовуватися на Січеславській набережній (колишня Набережна ім. В. Леніна). Розсип самоцвітів, який повинен був прикрасити будівлі, мав складатися зі скелястих виходів граніту, уведених до структури комплексу (рис. 8.1.28).

Багатофункціональний комплекс «Гранд Плаза Дніпро» становить два композиційно пов'язаних між собою об'єми: 6-поверхового паралелепіпеда з розміщеними в ньому паркінгами та кінотеатрами і циліндричного об'єму з розміщеними в ньому торговими і офісними приміщеннями. 9-поверховий циліндричний об'єм має в центрі атріумний простір, перехрещений хаотично розташованими ескалаторами, що піднімаються до 4-го рівня, де розташовуються кафе Fast-Food, безпосередньо пов'язані із зоною мультиплексу з 6 кінозалів загальною місткістю на 800 місць. Офісна частина розташовується на 5 поверхах та має вхід і сходово-ліфтовий зв'язок з вул. Челюскіна. Основний вхід до торгово-розважального комплексу розташований на вул. Челюскіна і пов'язаний вздовж осі з торговими залами 1 і 2 рівнів побудованого раніше ТЦ «Grand Plaza». Зовнішні стіни облицьовуються вертикальною керамічною фасадною системою «Creaton» і алюмінієвими вітражами (рис. 8.1.20).

Житловий комплекс «Скеля» повинен мати 23 поверхи. За авторським задумом, своєю активною пластикою будівля нагадує скелю, природно сформовану з каскаду тектонічних пластів. Зелені тераси орієнтовані на південь, у бік вул. Володимира Вернадського (колишня вул. Ф. Дзержинського). Конструктивно будинок становить собою каркас з монолітного залізобетону, поперечні несні стіни з кроком 6,6 м. Трирівнева платформа паркінгу заглиблена і вписана до рельєфу. На першому поверсі розташовані приміщення соціального профілю, зокрема фітнес та дошкільні заклади. На другому поверсі розміщуються квартири різної планувальної структури на зручному квадратному модулі з площею від 60 до 400 м². Вище п'ятого поверху знаходяться квартири на двох рівнях (рис. 8.1.31).

Ще один з нереалізованих проектів – це багатофункціональний комплекс «Алеф бізнес-центр». Комплекс становить групу будівель-мостів змінної поверховості, де головна домінанта виставлена на кут в підтримку комплексу «Брама», а другорядна - замикає вул. Глінки. Також до складу комплексу, крім офісів, увійдуть 5-зірковий готель, 2-поверхова громадська зона з конгрес-холами і ресторанами. Під усією площею комплексу розміститься 3-поверховий паркінг на 3 000 авто (рис. 8.1.21).

Будівля торгово-ділового центру «Сходи» становить витягнутий уздовж проспекту Дмитра Яворницького (колишній проспект Карла Маркса)

паралелепіпед 128,8 x 23,3 м. змінної поверховості – від трьох до п'яти поверхів, фланковані восьмикутною вежею рампи 20 x 20 м з боку вул. М. Гоголя, на верхівці якої знаходиться шпиль з трубою дахової котельні. Основою функціонально-планувального рішення будівлі слугуватиме «Атріум»-«Сходи», витягнутий уздовж проспекту Дмитра Яворницького і відокремлений від нього величезним вітражем в 2-4 поверхи. У середині атриуму знаходяться ескалатори, що йдуть паралельно проспекту; панорамні ліфти; декоративні дерева і чагарники у великій кількості.

Багатофункціональний торговий комплекс «Привокзальний» розташований на підземному просторі пл. Вокзальної (колишня пл. Петровського) і становить двоповерхову Т-подібної форми споруду з габаритами 164 x 104 м. в найширшій частині. Входи до торгового комплексу з боку проспекту Дмитра Яворницького і залізничного вокзалу опоряджені через підземні переходи, спуски для яких обладнані ескалаторами і перекриті легкими заскленими конструкціями. При цьому демонтуються наявні павільйони входів до станції метрополітену і пасажирів у вестибюлі станції рухаються через торговий центр.

Ще одним нереалізованим проектом став «Титанік» – центр розваг на вул. Овражній, 12 загальною площею 8 800 м². (рис. 8.1.24) [30].

У квітні 2015 року Верховна Рада України ухвалила закон про засудження комуністичного й нацистського режимів. Загалом відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [zakon3.rada.gov.ua/laws/show/317-19] на території м. Дніпра (колишнього м. Дніпропетровська) змінено понад 300 топонімів (вулиць, проспектів, площ, парків, скверів тощо). До цього переліку потрапила вулиця С. Шаумяна – революціонера, одного з 26 бакинських комісарів, яку перейменували на вулицю архітектора О. Дольника, з ім'ям якого пов'язана велика кількість проектів, що змінили архітектурне обличчя міста за часи незалежності України.

*Рисунок 8.1.1 – Житловий комплекс
«Первозванівський»
на вул. Старокозацькій, 25 (колишня
вул. Комсомольська)*

*Рисунок 8.1.3 – Житловий комплекс
«Нагорний» на вул. В. Жуковського, 22а*

*Рисунок 8.1.5 – Житловий комплекс
«Будинок Крейніна» на Крутогорному
узвозі, 33 (колишня вул. Ф. Рогальова)*

*Рисунок 8.1.2 – Містобудівний ансамбль
«Крутогорний»*

*Рисунок 8.1.4 – Житловий комплекс
«Паркова Колонада» на вул.
Старокозацькій, 52 (колишня вул.
Комсомольська)*

*Рисунок 8.1.6 – Житловий комплекс
«Мрія» на вул. Д. Ульянова, 16*

*Рисунок 8.1.7 – Житловий комплекс «Дует» на Крутогорному узвозі, 28
(колишня вул. Ф. Рогальова)*

Рисунок 8.1.8 – Торговельно-діловий центр «Босфор» та «Каскад-Плаза»

*на Катеринославському бульварі
Рисунок 8.1.9 – Бізнес-центр «Атріум»*

на пр. Дмитра Яворницького, 22

Рисунок 8.1.10 – Торговельний центр «Європа» на вул. Центральній, 10

(колишній пр. К. Маркса)

Рисунок 8.1.11 – Торговельний центр «Приозерний» на вул. Боброва, 2

Рисунок 8.1.12 – Торговельно-розважальний центр «Материк» на вул. Марії Кюрі, 5

Рисунок 8.1.13 – Торговельний центр «Пасаж» на пр. Дмитра Яворницького, 50 (колишній пр. К. Маркса)

Рисунок 8.1.14 – Бізнес-центр «Цитадель-1» на вул. Січових Стрільців, 20 (колишня вул. Артема)

Рисунок 8.1.15 – Бізнес-центр «Цитадель2» на вул. Святослава Хороброго, 12 та «Цитадель-3» на

вул. Святослава Хороброго, 12а

*Рисунок 8.1.16 – Бізнес-центр «Призма»
на вул. М. Глінки, 7*

(колишня вул. В. Чкалова)

*Рисунок 8.1.17 – Адміністративно-готельний комплекс «Тераса» на
Січеславській Набережній, 53 (колишня
вул. Набережна ім. В. Леніна)*

*Рисунок 8.1.18 – Бізнес-центр «Енігма»
на вул. Т. Г. Шевченка, 53*

*Рисунок 8.1.19 – Синагога «Золота Роза»
на вул. Шолом-Алейхема, 4*

Рисунок 8.1.20 – Багатофункціональний комплекс «Гранд плаза-Дніпро» на вул. Челюскіна (проект)

Рисунок 8.1.22 – Багатофункціональний комплекс «Брама» на вул. Європейській (колишня вул. М. Митрофанова) (проект)

Рисунок 8.1.24 – Центр розваг «Титанік» на вул. Овражній, 12 (проект)

Рисунок 8.1.21 – Багатофункціональний комплекс «Алеф бізнес-центр» (проект)

Рисунок 8.1.23 – Торговий комплекс «Привокзальний» на пр. Д. Яворницького (колишній пр. К. Маркса) (проект)

Рисунок 8.1.25 – Гіпермаркет «Фоззі» між вул. Стартовою та Запорізьким шосе (проект)

Рисунок 8.1.26 – Торгово-діловий центр «Сходи» на пр. Д. Яворницького (колишній пр. К. Маркса) (проект)

Рисунок 8.1.28 – Житловий комплекс «Каміння» (проект)

Рисунок 8.1.30 – Житловий комплекс «Флора» на вул. Івана Акінфієва (колишня вул. Фучика) (проект)

Рисунок 8.1.27 – Багатофункціональний комплекс «Алеф бізнес-центр» (проект)

Рисунок 8.1.29 – Житловий комплекс «Окуляр» на вул. Архітектора О. Дольника (колишня вул. С. Шаумяна) (проект)

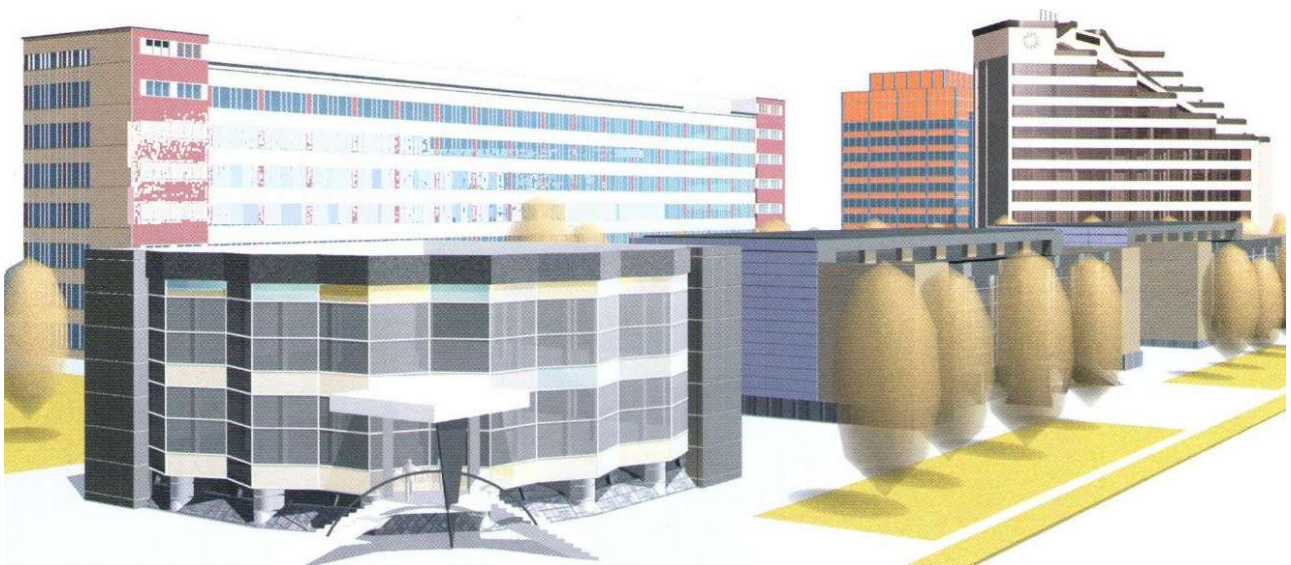
Рисунок 8.1.31 – Житловий комплекс «Скеля» на вул. Володимира Вернадського, 25 (колишня вул. Ф. Дзержинського) (проект)

8.1.2.Архітектурна майстерня Олексія Козолупа

Член Національної спілки архітекторів України Олексій Козолуп – засновник і творчий керівник Комплексної архітектурної майстерні Олексія Козолупа. Компанія має численний штат архітекторів та інженерів, кількість яких складає 29 працівників. Майстерня успішно проектує житлові будинки, офіси і торговельні центри. Нею розроблено ряд проектів, зокрема будівлі виставкових салонів на Набережній Перемоги, проект реконструкції головного залу Центрального залізничного вокзалу (співавтор В. Лелета) та проект реконструкції навчально-тренувальної бази ФК ДНПРО-96 (рис. 8.1.35) [6].

У Запоріжжі архітектурною майстернею Олексія Козолупа було спроектовано синагогу «Гіймат-Роза». Будівництво тривало протягом семи років. Збудована синагога за зразком Єрусалимського храму, характерною особливістю синагоги стало облицювання будівлі, виконане з єрусалимського каміння (рис. 8.1.37; рис. 8.1.38).

Ще один об'єкт – це торговий центр «Нагорний», що знаходиться на правому березі р. Дніпро, на перетині пр. Ю. Гагаріна та вул. М. Чернишевського. Поряд розташовані житлові райони та значна частина вищих навчальних закладів міста. Торговий центр становить одноповерхову будівлю з легких конструкцій, побудовану на основі каркаса з металоконструкцій із застосуванням сендвіч-панелей як огорожувальних конструкцій. Уздовж периметра торгового центру розташований зручний паркінг. Загальна площа об'єкта – 10 527 м². Виглядаючи струнко і симетрично на макеті (рис. 8.1.39), такий же вигляд має й зреалізований проект (рис. 8.1.40). Торговий центр оснащений сучасними інженерними системами, що забезпечує сприятливі умови і для роботи орендаторів торговельних залів, і для перебування покупців.

*Рисунок 8.1.32 – Виставкові салони на Набережній Перемоги (проект)
(співавтори В. Лелета, Н. Жигалик, Е. Дяченко)*

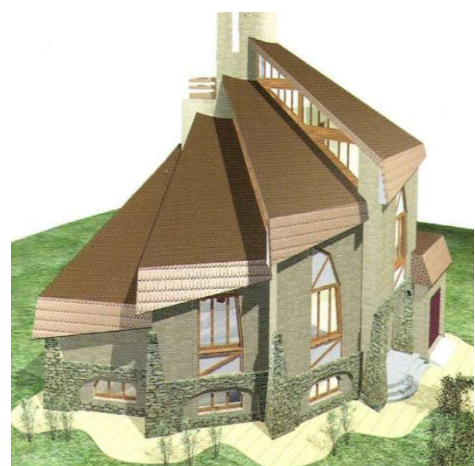

Рисунок 8.1.33 – Житловий будинок в с. Олександрівка (проект) (співавтори В. Лелета, Е. Дяченко, В. Снегірьов)

Рисунок 8.1.35 – Реконструкція навчально-тренувальної бази ФК ДНПРО-96 (проект) (співавтор В. Лелета)

Рисунок 8.1.34 – Житловий будинок на вул. Великолуцького (проект) (співавтор В. Лелета)

Рисунок 8.1.36 – Діловий центр на вул. Воскресенській, 22 (колишня вул. В. Леніна) – реставрація готелю «Європейський»

Рисунок 8.1.37 – Синагога «Гіймат-Роза» в Запоріжжі (вид збоку)

Рисунок 8.1.38 – Синагога «Гіймат-Роза» в Запоріжжі (фасад)

Рисунок 8.1.40 – Торговий центр «Нагорний» на пр. Ю. Гагаріна, 8а

Архітектурна майстерня Олексія Козолупа активно працює. Наразі презентовано низку унікальних проєктів для різних об'єктів та куточків нашого міста, зокрема, великий багатоповерховий житловий комплекс «Піонер» на житловому масиві «Сонячний» запланований у межах Програми будівництва житла для молоді. Він складається з шести 25-поверхових будівель і безлічі об'єктів інфраструктури. У комплексі передбачено 876 упорядкованих квартир загальною площею більше 60 тис. м².

Кожна з шести будівель буде складатися з 2-поверхового стилобату і висотної житлової частини. За задумом архітектора, на двох поверхах стилобату розмістяться магазини, частково офісні приміщення, дитячий садочок на 160 місць з перспективою розширення до 240. Буде тут і виставковий зал, і водно-оздоровчий комплекс з трьома доріжками, і дитячий басейн, і фітнес-центр, і клубний комплекс з театральною сценою, і гримерками на 100 місць, передбачено клубний комплекс для дітей, а також інші об'єкти, необхідні для комфортного проживання.

Що стосується житлової частини кожної будівлі, то вона розрахована на 143 квартири, з сімома квартирами на кожному поверсі. А під самим дахом будинків розмістяться дворівневі пентхауси з відкритими просторами терасами. Основне житло комплексу – це одно- та трикімнатні квартири, переважно одно- та двокімнатні як найбільш затребувані на ринку. Згідно з проєктом всі квартири комплексу звернені вікнами до берегової зони, а з 5-го поверху з вікон буде відкриватися чудовий вид на р. Дніпро. Висота житлових будинків складе 75 м., і це будуть найвищі будівлі на всьому Лівобережжі.

Усі будинки пов'язані в єдину композицію і будуть сполучатися один з одним переходами, так що можна буде залишатися всередині будинку і в той же час посидіти в кафе, поплавати в басейні, запитися продуктами, подивитися виставу або погуляти у дворі [11].

Рисунок 8.1.41 – Багатоповерховий житловий комплекс «Піонер» на ж/м «Сонячний» (проект)

Рисунок 8.1.42 – Багатоповерховий житловий комплекс «Піонер» (будівництво)

Крім вищезазначеного проекту в 2012 році архітектурна майстерня Олексія Козолупа отримала декілька замовлень на проектування, зокрема, у лютому відбулося засідання містобудівної ради м. Дніпропетровськ, на якому було схвалено передпроектну пропозицію – «Двоповерхова прибудова до будівлі ТЦ ДАФІ». Пізніше архітектурна майстерня Олексія Козолупа отримала замовлення вартістю 1,62 млн. грн. на проектування багатоповерхового житлового будинку на вул. Агнії Барто в районі будинку № 2. Загальна площа будівлі 17 216 м², кількість квартир – 240 [31].

8.1.3. Комплексна архітектурна майстерня ЄСК

У 2002 році було засновано приватне підприємство «ЄСК». Засновник, директор та головний архітектор Комплексної архітектурної майстерні «ЄСК» Євген Кривцов зробив вагомий внесок у проектування новобудов на Лівобережній частині міста Дніпропетровська. Зокрема, торговельний комплекс на вулиці Марії Лисиченко (колишня вул. Героїв громадянської війни на житловому масиві «Лівобережний»), житловий будинок на вулиці Маршала Р. Я. Малиновського. Ці новобудови відрізняються використанням сучасних матеріалів, скла та металоконструкцій (рис. 8.1.43; рис. 8.1.44) [6].

Цією ж архітектурною майстернею було спроектовано будівлю готелю «Рейкарц» мережі Reikartz Hotels and Resorts в Україні на вул. Троїцькій, 12 (колишня вул. Червона) (рис. 8.1.45).

У дворі на вулиці Старокозацькій, оточеному житловими будинками 62-А і 60, у 2011 р. розпочалося будівництво житлового будинку, спроектованого

архітектурною майстернею «ЄСК». На початок 2015 року п'ятиповерховий елітний клубний будинок було зведено повністю. Будинок на десять квартир розташований у парковій зоні, є підземний паркінг. Під час побудови було використано вітражне скління. Технологія будівництва монолітно-каркасна, був використаний армований залізобетон, зовнішні стіни виконані з піноблоків [10].

Рисунок 8.1.43 – Житловий комплекс «Пріоритет» на вул. Маршала Р. Малиновського, 48а (співавтор Н. Кривцова)

Рисунок 8.1.44 – Торговельний комплекс на вул. Марії Лисиченко (колишня вул. Героїв громадянської війни на житловому масиві «Лівобережний») (співавтор Н. Кривцова)

Рисунок 8.1.45 – Готель «Рейкари Дніпропетровськ» на вул. Троїцькій, 12 (колишня вул. Червона)

Рисунок 8.1.47 – Багатофункціональний комерційний комплекс на пр. Пилипа Орлика (колишній пр. Ілліча) (план)

У найближчих планах Комплексної архітектурної майстерні «ЄСК» зазначена реалізація перспективної забудови в районі проспекту Пилипа Орлика (колишній проспект Ілліча). Проектна пропозиція багатофункціонального комплексу на пр. Пилипа Орлика передбачає подальший розвиток забудови між проспектом О. Поля (колишній проспект Кірова) і проспектом Богдана Хмельницького (колишня вул. Героїв Сталінграда). Інвесторами цього об'єкта, фірмами «Комфорт-Центр» і «МІРАКОМ-М», вже розпочато реалізацію об'єкта на першому з чотирьох передбачуваних ділянок забудови. Проект також розрахований на будівництво багатофункціонального спортивно-оздоровчого комплексу. У його складі – три поля для міні-футболу, тенісні корти, плавальний басейн, поруч з якими – готель, кафе, банкетний зал. У межах реалізації проекту передбачається виконати озеленення ділянки і за межами комплексу створити паркування на 80-100 машино місць (рис. 8.1.47; рис. 8.1.48) [22].

Рисунок 8.1.46 – Елітний клубний будинок на вул. Старокозацькій, 62 (колишня вул. Комсомольська)

Рисунок 8.1.48 – Торговельно-житловий комплекс на пр. Пилипа Орлика (колишній пр. Ілліча)

8.1.4. «Задоя і Ар. К⁰ група»

Одним з найбільших об'єктів архітектурно-конструкторської майстерні є «Мост-Сіті Центр», збудований сумісно з генпідрядною компанією «Ольвія» та корпорацією «АКТА», яка є одним із підприємств компанії «ALEF ESTATE».

Цей мегапроект має загальну площу 117 000 м². Він складається з торгово-розважального комплексу (66 000 м²), бізнес-центру (16 000 м²), апартамент-центру (18 000 м²) та паркінгу на 800 автомобілів. «Мост-Сіті Центр» зведено з використанням монолітних конструкцій, каркаса, конструкції

з цегли, газобетону, природного каменю, металопрокату, дерева та гіпсокартону. В одному об'єкті архітектори поєднали максимальну кількість зручностей для бізнесу, для задоволення споживчого запиту й повноцінного відпочинку в центрі міста (рис. 8.1.49.) [35].

Головною окрасою Катеринославського бульвару є багатофункціональний комплекс під назвою «Cascade Plaza». Крім трьох повноцінних житлових будинків, до нього входить розкішний торговий центр, де розміщені магазини відомих у всьому світі модних марок, великий супермаркет і кілька затишних кафе. Для даного багатофункціонального комплексу архітектурною майстернею «Задоя і Ар. К^о група» було спроектовано інтер'єри вестибюлів житлового комплексу «Cascade Plaza».

Окрім цього, архітектурною майстернею спроектована ціла низка ресторанів нашого міста, а саме: пивний ресторан «Бірхаус» на вул. Січових Стрільців, 3а, (колишня вул. Артема) тракторія (ресторан) «Джузеппе» на вул. М. Глінки, 18, два ресторани в торгово-розважальному центрі «Мост-сіті центр» – «Campus bar» та «Портофіно» (рис. 8.1.52; рис. 8.1.53).

Рисунок 8.1.49 – Торгово-розважальний Комплекс «Мост-сіті центр»

Рисунок 8.1.50 – Вілла на вул. Сергія Сфремова (колишня вул. К. Ворошилова)

Рисунок 8.1.51 – Виставковий центр "ShowRoom" з адміністративними приміщеннями та рестораном на вул. Європейській, 20а (колишня вул. М. Миронова)

Рисунок 8.1.52 – Півний ресторан «Бірхаус» на вул. Січових Стрільців, 3а

Окрім багатьох вже збудованих об'єктів, в архітектурній майстерні залишився ряд нереалізованих проєктів. Наприклад, спроектований у 2005 р. багатофункціональний комплекс загальною площею 52 840 м² на вул. Виконкомівській (рис. 8.1.57), який передбачав задовольнити потреби багатьох містян [35].

У 2007 році було спроектовано житловий комплекс House «Loft». Проєктом передбачено будівництво житлового комплексу в дві черги. До першої черги будівництва входить 24-поверховий будинок житлового комплексу з житловими приміщеннями; у триповерховій стилістичній частині будівлі передбачається розміщення офісних і торгових приміщень. Друга черга будівництва (перспектива) передбачає відселення та демонтаж наявних 2-поверхових житлових будинків, що становлять малоцінну забудову, з подальшим будівництвом на їх місці 13-поверхового будинку типу «апартаменти» і утворенням внутрішнього двору (рис. 8.1.56) [33].

Рисунок 8.1.53 – Ресторан «Портофіно» в торгово-розважальному центрі «Мост-сіті центр»

У 2008 році було спроектовано багатофункціональний комплекс House icdi. Передпроектним опрацюванням передбачається розташування багатофункціонального комплексу від вулиці Т. Шевченка до пр. Д. Яворницького (колишнього пр. К. Маркса) (з реалізацією в два етапи) з улаштуванням двох пішохідних алей уздовж фронтальних фасадів багатофункціонального комплексу зі входами до ліфто-сходових вузлів комплексу і транзитним пішохідним пасажем уздовж осі торгового центру зі входами (виходами) на вул. Т. Шевченка та пр. Д. Яворницького (колишній пр. К. Маркса). Еклектичний підхід до розгортки комплексу на пр. Д. Яворницького (тобто змішування різних архітектурних стилів) зі збереженням старого фасаду будинку за номером 43 і перенесенням фасаду будинку за номером 41 на червону лінію пр. Д. Яворницького дозволяє значно підвищити естетичні характеристики комплексу і гармонійно вписати ультрасучасний фасад вежі в історично сформоване міське середовище забудови пр. Д. Яворницького. Також передбачаються в'їзди (виїзди) пасажирського і вантажного транспорту з вул. Т. Шевченка і пр. Д. Яворницького до підземного трирівневого паркінгу (рис. 8.1.54) [32].

У тому ж 2008 році було спроектовано багатофункціональний комплекс загальною площею 42 700 м² на житловому масиві «Перемога» на бульварі Слави (рис. 8.1.55) [34].

Рисунок 8.1.54 – Багатофункціональний комплекс House icdi (проект)

Рисунок 8.1.55 – Багатофункціональний комплекс на житловому масиві «Перемога» на бульварі Слави (проект)

Рисунок 8.1.56 – Житловий комплекс House «Loft»

Рисунок 8.1.57 – Багатофункціональний комплекс на вул. Виконкомівській (проект)

Щодо планів на майбутнє. У лютому 2016 р. відбулося чергове засідання архітектурно-містобудівної ради Головного архітектурно-проектного управління Дніпропетровської міськради, на якому були розглянуті передпроектні пропозиції щодо нових об'єктів, зокрема, реконструкція «Мост-

сіті центра». Побудований десять років тому комплекс повномасштабної реконструкції не потребує. Розроблений архітектором Ігорем Задояю проект стосується не всього «Мост-сіті», а частини комплексу з боку вулиць Князя Володимира Великого (колишня вул. Г. В. Плеханова) і Харківської. На це перехрестя виходить північний фасад комплексу, який і пропонували змінити. Архітектурне бюро «Задоя і Ар. К^о група» розробило проект, орієнтуючись на великі функціональні можливості фасаду «Мост-сіті» з боку вулиць Харківської та М. Глінки. Реконструкція частини комплексу дозволить надати фасадній частині абсолютно нової, дуже виразної форми. Піднята на опорах прибудова буде суголосною архітектурному рішення входу з Харківської – М. Глінки.

Додаткова площа дозволить розмістити в споруді нові торгові площі (зокрема, універмаг, якого ще немає в «Мосту сіті центр» з перехрестя вулиць вул. Харківської – М. Глінки) і розвинути новий комунікативний вузол. Усередині нової прибудови розмістять два ескалатори і ліфти, які зв'яжуть усі рівні комплексу.

Що дуже знаково, Ігор Задоя пов'язав реконструкцію «Мост-Сіті» з перспективами будівництва «Брами». Форми нових об'ємів «Мост-Сіті» логічно продовжують платформу з терасою, які повинні коли-небудь побудувати поруч з «Брамою». Цей проект був схвалений містобудівною радою [25].

Рисунок 8.1.58 – Проект реконструкції торгово-розважального комплексу «Мост сіті центр» з боку вулиць Князя Володимира Великого (колишня вул. Г. В. Плеханова) і Харківської (вхід з вул. Харківської – М. Глінки)

Використана література

1. В Днепропетровске откроется продовольственный рынок «Нагорный» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://realnest.com.ua/news/last/last/list/5166> – Назва з екрану
2. Виллы «Базилика» и «Ротонда» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=339> – Назва з екрану
3. Вилла «Ротонда» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=60&Itemid=60> – Назва з екрану
4. Деловой комплекс «Энигма» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=64&Itemid=64> – Назва з екрану
5. Деловой центр «Терраса» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=62&Itemid=62> – Назва з екрану
6. Днепропетровск. Архитекторы / Н. П. Андрущенко, М. Э. Кавун, Н. А. Лопатюк и др.; Под общ. ред. Н. Н. Кондель-Перминовой. – К.; Днепропетровск: Издательский дом «А+С», 2006. – 196 с., ил.
7. Дольник – человек, который изменил Днепропетровск: все строительные объекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dp.vgorode.ua/news/luidy_horoda/182094-dolnyk---chelovek-kotoryi-uzmenyl-dnepropetrovsk-vse-stroytelnye-proekty – Назва з екрану
8. Дом бизнес-класса для разумных людей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://duet.dp.ua/about.html> – Назва з екрану
9. Дом Крейнина – жилой комплекс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=348> – Назва з екрану
10. Энциклопедія новобудов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novobudovy.com/ru/novobudovy/novobudovy-dnipropetrovska/novobudova-m-dnipropetrovsk-vul-komsomolska> – Назва з екрану
11. Жилмассив «Солнечный» тянется к небу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.realnest.com.ua/information/articles/757> – Назва з екрану
12. Жилой дом «Восточная стена» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=61&Itemid=61> – Назва з екрану
13. Жилой дом «Кампанила» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=41&Itemid=41> – Назва з екрану
14. Жилой дом «Нагорный» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=43&Itemid=43> – Назва з екрану

15. Жилой комплекс «Дуэт» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kansas.ua/new_building/view/107/ – Назва з екрану
16. Жилой комплекс «Мечта» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=52&Itemid=52> – Назва з екрану
17. Жилой комплекс «Мечта» по ул. Ульянова в г. Днепропетровске [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.konstr.narod.ru/kirova-ulyanova.htm> - Назва з екрану
18. Жилой комплекс «Парковая коллонада» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik-ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=26&Itemid=26> – Назва з екрану
19. Жилой комплекс «Первозвановский» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/pervozvanovsky/> – Назва з екрану
20. «Золотая роза» – Хоральная синагога (реконструкция) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=336> – Назва з екрану
21. Кузикова Л. Н. Катеринослав–Днепропетровск. Архитектура и архитекторы: учебное пособие / Л. Н. Кузикова, С. Н. Антонов. - Запорожье : Привоз принт, 2009. - 40 с. : ил. ISBN 978-966-1
22. На градсовете рассмотрели новые проектные предложения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/102947> – Назва з екрану
23. «Нагорный» – жилой комплекс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=462> – Назва з екрану
24. Новая синагога в Запорожье [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://operkor.wordpress.com/2012/01/16/новая-синагога-в-запорожье> – Назва з екрану
25. Новости градсовета: «Мост-Сити Центр» реконструируют, на «Победе» построят храм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/news/114309> – Назва з екрану
26. «Призма» – деловой центр [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=518> – Назва з екрану
27. «Признание» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik-ua.com/ru/recognition> – Назва з екрану
28. «Приозерный» – торговый центр [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=782> - Назва з екрану
29. Проектная компания «Дольник и К^о» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://meget.kiev.ua/stroitelnie-kompanii/dolnik-i-ko/> – Назва з екрану
30. Проекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik-ua.com/ru/component/galleric/?catid=2&Itemid=46&Itemid=46> – Назва з екрану

31. Рыбальську балку в Днепропетровске «спасут» за 5 млн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://teletape.info/5174-rybalskuyu-balku-v-dnepropetrovske-spasut-za-5-mln.html> – Назва з екрану
32. Сайт архітектурної майстерні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zadoya.com.ua/house-icdi-g-dnepropetrovsk/> – Назва з екрану
33. Сайт архітектурної майстерні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zadoya.com.ua/house-loft/> – Назва з екрану
34. Сайт архітектурної майстерні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zadoya.com.ua/mfk-na-pobede-bul-slavy/> – Назва з екрану
35. Сайт архітектурної майстерні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zadoya.com.ua/most-siti-g-dnepropetrovsk/> – Назва з екрану
36. 40 днів назад не стало знаменитого днепропетровського архітектора Александра Дольника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zorya.org.ua/lyudi/40-dney-nazad-ne-stalo-znamenitogo-dnepropetrovskogo-arhitektora-aleks-4410.html> – Назва з екрану
37. Торгово-деловий центр «Босфор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=66&Itemid=66> – Назва з екрану
38. Торгово-деловий центр «Призма» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dolnik.ua.com/ru/component/galleric/?catid=1&Itemid=55&Itemid=55> – Назва з екрану
39. Торговий центр «Приозерний» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=19&Itemid=19> – Назва з екрану
40. У Дніпропетровську у рамках декомунізації перейменували центральний проспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27565451.html> – Назва з екрану
41. Хоральна синагога «Золота роза» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=56&Itemid=56> – Назва з екрану
42. Центр «Вавилон» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dolnik.ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=59&Itemid=59> – Назва з екрану
43. «Цитадель-1» – деловий центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=317> – Назва з екрану
44. «Цитадель-1» – деловий центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=335> – Назва з екрану

8.2. БУДІВЕЛЬНІ КОМПАНІЇ

Талановиті архітектурні проекти завжди чекають свого часу, щоб завдяки будівельним компаніям перетворитися на чудові споруди. Наприкінці минулого століття і на початку нинішнього – в роки незалежності України – у місті на Дніпрі були засновані великі потужні будівельні компанії, які створювали визначні споруди і продовжують прикрашати наше місто сучасними оригінальними будівлями.

Будівельна компанія «Рубікон Трейдинг» – одна з провідних компаній м. Дніпрі. Ця компанія забезпечує широкий спектр послуг в галузі будівництва та реконструкції споруд, пропонує новітні технології та матеріали. Компанії «Рубікон Трейдинг» належить будівництво торговельних центрів «Пасаж» і «Європа», багатофункціонального центру «Менора» – найбільшого у світі єврейського центру, житлового комплексу «Амстердам» та інших видатних проектів.

Будівельна компанія «Перспектива» працює на будівельному ринку понад 20 років. Вона приділяє особливу увагу новобудовам та реконструкції історичних пам'яток у центрі міста. Компанія «Перспектива» відома будівництвом таких видатних споруд міста, як містобудівний ансамбль «Крутогорний», житловий комплекс «Вежі», бізнес-центри «Цитадель-1», «Цитадель-2» та інші споруди.

Професійний підхід до управління проектами та використання новітніх технологій визначає діяльність будівельної компанії «Alef Estate». Такий підхід дозволяє компанії створювати унікальні об'єкти, серед яких «Мост-бізнес центр», торговельно-розважальний комплекс «Мост сіті центр», торговельно-діловий центр «Босфор» і «Новий центр» та інші відомі споруди міста.

За 20 років діяльності компанія «Logos Development Group» здобула справжній авторитет. Для задоволення потреб сучасного міста компанія поєднує класичні підходи та сучасні технології, традиції та інноваційний дух. Новобудови цієї компанії стали відомими спорудами в місті Дніпро. Наприклад, на особливу увагу заслуговують такі об'єкти, як адміністративно-офісний комплекс «Логос», багатофункціональний комплекс «Вавилон», Спа-центр «Цунамі» та креативний клуб-музей «Бартоломео».

Будівельна компанія «Ольвія» створена 1999 р. як новий напрямок бізнесу корпорації «Ольвія». На сьогодні це одна з найбільших компаній, яка будує об'єкти під ключ. Компанія створює неповторні споруди на території всієї України. «Ольвія» поєднує творчість та майстерність у будівництві торговельних, розважальних, ділових та житлових комплексів. Компанії належить будівництво мереж супермаркетів «Єва» та «Varus», «Мост-сіті центр», багатофункціонального комплексу «Каскад-Плаза», житлового

комплексу «Славія», хірургічного корпусу дитячої обласної лікарні, виробничого цеху компанії «Procter & Gamble». Будівельна компанія «Ольвія» зводить споруди не тільки у м. Дніпро, а також у Миколаєві, Кривому Розі та в інших містах України.

Акціонерне товариство НВО «Созидатель» було створено у 1987 році. Воно є однією з провідних генпідрядних організацій України. Компанія «Созидатель» здійснила реконструкцію п'яти залізничних вокзалів у Дніпрі, Запоріжжі, Мелітополі, Євпаторії та Кам'янському, а також реконструювала Поштамт у м. Дніпро. Компанії «Созидатель» належить будівництво адміністративно-житлового комплексу «Прибережний», центру «Дніпровський», ресторану Mc Donalds на площі Старомостовій (колишня пл. М. Островського). Діяльність компанії відзначена багатьма українськими та міжнародними нагородами за багаторічну сумлінну роботу забудовника.

Компанія «Строитель-П» – будівельно-інвестиційна компанія повного циклу. Вона використовує передові технології зведення житлових і комерційних будівель. Компанія «Строитель-П» брала участь у наймасштабніших проектах: будівництво магазину «Метро», ТРЦ «Терра», житлового комплексу «Зоряний» у м. Дніпро, зведення тваринницьких комплексів «Агро-Союзу» в Дніпровській області, реставрації ЦУМу, будівництво ресторанів у м. Дніпрі та Новомосковську.

Дніпровський трест реконструкції і розвитку був заснований у 1988 році у м. Дніпропетровськ. Це багатопрофільна компанія, що здійснює всі різновиди будівництва та реконструкції споруд цивільного та промислового призначення. Трест успішно здійснює співробітництво із зарубіжними фірмами. За роки діяльності Трестом зведено більше 400 об'єктів. Серед них реконструкція Гранд готелю «Україна», будинку Головоштамту, Драматичного театру ім. Горького (нині Дніпровський академічний театр драми і комедії). Трест реконструкції і розвитку реалізує проекти не тільки в м. Дніпро, а також в інших містах України.

8.2.1. Будівельна група «Рубікон Трейдинг»

Будівельна група «Рубікон Трейдинг» пропонує широкий спектр послуг в галузі будівництва, реконструкції, капітального ремонту будівель і комплексів адміністративного, соціально-побутового, культурного призначення, банків, офісів, медичних установ, також компанія проводить комплексні роботи з благоустрою прилеглих територій.

Під час проектування та будівництва компанія застосовує новітні будівельні технології та матеріали. Професіоналізм і бездоганна якість, стислі терміни робіт та їх суворе дотримання, готовність до творчості та індивідуальний підхід до вимог замовника, помірні ціни – все це допомагає компанії «Рубікон Трейдинг» бути однією з провідних будівельних компаній Дніпропетровської області.

Тільки за останні 5 років завдяки професіоналізму і надійності згуртованого колективу будівельна група «Рубікон Трейдинг» виконала ремонтно-будівельні роботи з реконструкції та будівництва близько 30 об'єктів, серед яких: торговельний центр «Пасаж», торговельний центр «Європа», житловий комплекс «Кіровський», торговельно-офісний центр по вул. Т. Шевченка, житловий комплекс «Амстердам», житловий комплекс «Будинок на Мечникова», бізнес-центр «Кудашевський», торговельний комплекс «Слов'янський базар», багатофункціональний центр «Менора», готель «Бон отель», багатофункціональний комплекс «Київстар» та інші.

Робота компанії була неодноразово відзначена державними нагородами різного ступеня. Будівельна група «Рубікон Трейдинг» у 2005 р. була нагороджена дипломом за перемогу у конкурсі за високу якість будівельних робіт під час реконструкції і реставрації терапевтичного корпусу Дніпропетровської обласної лікарні ім. І. І. Мечникова. У 2007 р. було отримано диплом за плідну співпрацю з компанією ТПК. Крім цього, будівельна група «Рубікон Трейдинг» отримала диплом переможця регіонального конкурсу «Світоч Придніпров'я 2010» у номінації «Краще будівельне підприємство Придніпров'я». «Будинок на Мечникова» був заявлений до участі в Четвертому незалежному всеукраїнському конкурсі «Житло – 2012», організатором якого є компанія «РіалЕкспо». П'ятого березня 2012 р. у Києві в приміщенні виставкового центру «АККО Інтернешнл» відбулося нагородження переможців щорічного конкурсу «Житло-2012». За оцінками журі, до складу якого ввійшли відомі архітектори, забудовники, бізнесмени, представники Мінбуду, саме «Будинок на Мечникова» визнаний кращим у номінації «Краща новобудова Дніпропетровська» (рис. 8.2.9).

У 2005 р. Будівельною групою «Рубікон Трейдинг» було здійснено будівництво таких об'єктів, як торговельний центр «Європа», розташований у самому центрі міста на Європейській площі, та житловий комплекс «Амстердам», розташований на вул. С. Шаумяна, 15 (рис. 8.1.10) [13].

У 2006 р. компанія зводила споруду «Бон отель» – респектабельного міні-готелю у центрі Дніпропетровська на вул. Старокозацькій, 26 (колишня вул. Комсомольська). (рис. 8.2.10) [7]. Багатофункціональний комплекс «Київстар», який знаходиться на пр. Ю. Гагаріна, 103, було побудовано у 2007 р. (рис. 8.2.11).

Ще одним об'єктом, успішно реалізованим Будівельною групою «Рубікон Трейдинг», став житловий комплекс бізнес-класу «Кіровський», що знаходиться на пр. О. Поля, 16 (колишній пр. С. Кірова). 23-поверховий житловий комплекс з торговими приміщеннями та підземним паркінгом був розташований у центрі міста Дніпро, у його історичній частині, на перетині проспекту О. Поля та вулиці Д. Ульянова. У комплексі є 258 квартир, у тому числі шість пентхаусів. Габарити квартир 1-, 2-, 3-, 4-кімнатні квартири площею від 61 до 222 м². Планування квартир вільне. Висота стель 3,0 м. (рис. 8.2.3) [16; 18].

У 2011 році на місці готелю «Центральний» і магазину «Дитячий світ» компанією був побудований торговельний центр «Пасаж», розташований на одному з головних міських велелюдь – на перехресті проспекту Д. Яворницького (колишній пр. К. Маркса) та Європейського бульвару за адресою пр. Д. Яворницького, 50. П'ятиповерхова будівля має загальну площу $25\ 100\ м^2$. (рис. 8.1.13) [13].

У тому ж 2011 році було зведено 2-поверховий торговий комплекс на вул. І. Курчатова, 1, побудований на місці згорілого одноповерхового «Слов'янського базару», який виник свого часу практично стихійно, але користувався великою популярністю у значної категорії жителів міста. Загальна площа нового торгового комплексу «Слов'янський базар» складає $20\ 178\ м^2$. Для дотримання вимог замовника щодо збереження демократичного іміджу було обрано архітектурно-планувальну концепцію нової будівлі, в основу якої покладена простота орієнтації відвідувачів серед безлічі дрібних торгових яшки. Це завдання вирішене за рахунок використання міської планувальної схеми, де на головний кільцевий бульвар з природним освітленням виходять другорядні торгові вулиці. Вентильований фасад виконаний з профільованого настилу з використанням суперграфіки. В інтер'єрі вдало обіграно залізобетонні поверхні каркаса та інженерні комунікації (рис. 8.2.8.) [65].

Житловий комплекс «Будинок на І. Мечникова» – це житло преміум-класу в центрі Дніпропетровська на вул. І. Мечникова, 5, яке було побудоване в 2012 р. Дев'ятиповерховий будинок складається із квартир, що мають площу від $45,75\ м^2$ до $220,32\ м^2$. Монолітно-каркасна технологія із застосуванням конвенційного методу будівництва забезпечила споруді високий ступінь надійності з точки зору сейсмічності, що гарантує стійкість, довговічність і надійність. Завдяки каскадному розміщенню терас екстер'єр будинку асоціюється з незвичайно красивими садами Семіраміди. Наявність просторих терас квартир житлового комплексу «Будинок на Мечникова» дозволить господарям мати власний зимовий сад (рис. 8.2.9) [21; 22].

Адміністративно-торговельний комплекс «Кудашевський» на вул. Барикадній, 10 – 16 було збудовано генпідрядником «Рубікон Трейдинг» у 2012 р. Будівля адміністративно-торговельного комплексу становить 7-поверхову будівлю з центральною входною групою з боку вул. Барикадної і окремою входною групою в офісну частину будівлі. Навколо упорядкована територія під охороною. Загальна площа комплексу $31\ 266\ м^2$. Для зовнішньої обробки будинку використані сучасні високоякісні матеріали, зокрема, німецька облицювальна цегла фірми Klinker, алюмінієві вікна Shuco (Німеччина), італійська мідна покрівля. Перший поверх займають торгові площі, поверхи від другого до сьомого призначені для розташування офісних приміщень. Назва центру походить від імені відомого землевласника Катеринославської губернії князя В. А. Кудашева, ім'ям якого називалася вулиця Кудашівська, де знаходиться будинок. У 1923 р. на згадку про події

1905 р. вулиця Кудашівська була перейменована на вул. Барикадну [64]. Цю назву вулиця має і сьогодні (рис. 8.2.6).

Багатофункціональний центр «Менора» на вул. Шолом-Алейхема, 4 було зведено в 2012 р. Найбільший у світі єврейський центр побудований навколо міської синагоги XIX століття на вулиці Шолом-Алейхема. Центр «Менора» постає як велична будівля із семи веж, які символізують образ храмового семисвічника – символу держави Ізраїль. Будівлі композиції розташовані в наступному порядку: 7-поверхові башти, далі стоять два 12-поверхових будинки, слідом за ними – 17-поверхові, а завершує експозицію 22-поверхова вежа, висота якої сягає 77 метрів. Стіни цього величезного єврейського комплексу облицьовані єрусалимським каменем, який був спеціально виготовлений для центру «Менора», після чого виробництво окремої лінії було розібрано. Такий камінь повторити вже неможливо. Головний архітектор центру «Менора» А. Сорін об'єднав комплекс в єдину синагогу «Золота Роза» (рис. 8.1.19; рис. 8.2.7), у центрі якої розташований меморіальний музей «Пам'яті єврейського народу та Голокосту в Україні». Також на території загальною площею 40 тис. м² розмістилися офіси місцевих благодійних організацій, готель і апартаменти для приїжджих єврейських громадських працівників [42; 68].

Одним з останніх проектів, втілених у життя Будівельною групою «Рубікон Трейдинг», стало зведення торгово-офісного центру на вул. Т. Шевченка, 14. Цей 10-поверховий будинок знаходиться у престижному районі. Під час будівництва зазначеного комплексу було використано армований залізобетон, з якого формували монолітно-каркасну конструкцію, що дозволило замовнику отримати офісні приміщення вільного планування. В оформленні фасаду була використана керамічна плитка та склосистеми. Будинок має власну систему опалювання і відкритий паркінг (рис. 8.2.4) [63].

Серед перспективних планів будівельної групи на 2015 – 2017 рр. уведення в експлуатацію інноваційного комплексу нової генерації «IQ-House», який розташований на вул. В Моссаковського, 3–7 (колишня вул. К. Цеткін). Цей комплекс об'єднує 5 житлових будинків з поверхами від 10 до 20. Вхід до житлової частини через центральний хол, перший і другий поверхи є нежитловими приміщеннями. Житлові квартири розташовані з третього по двадцятий поверх, площа квартир у цьому комплексі від 36 м² до 165 м². Будівельна група «Рубікон Трейдинг» є генпідрядником указанного проекту (рис. 8.2.12). У 2017 році будівництво комплексу завершилося. Тривають роботи з опорядження.

Рисунок 8.2.3 – Житловий комплекс бізнес-класу «Кіровський» на пр. О. Поля, 16 (колишній пр. С. Кірова)

Рисунок 8.2.4 – Торгово-офісний центр на вул. Т. Шевченка, 14

Рисунок 8.2.5 – Житловий комплекс «Амстердам» на вул. Архітектора О. Дольника, 15 (колишня вул. С. Шаумяна)

Рисунок 8.2.6 – Адміністративно-торговельний комплекс «Кудашівський» на вул. Барикадній, 10 – 16

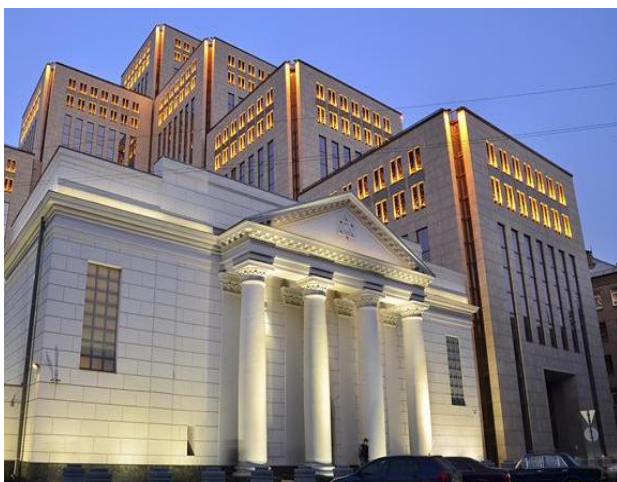

Рисунок 8.2.7 – Багатофункціональний центр «Менора»

на вул. Шолом-Алейхема, 4

*Рисунок 8.2.8 – Торговий комплекс
«Слов'янський базар»*

на вул. І. Курчатова, 1

*Рисунок 8.2.9 – Житловий комплекс
«Будинок на Мечникова» на вул.
І. Мечникова, 5*

*Рисунок 8.2.11 – Багатофункціональний
комплекс «Київстар»
на пр. Ю. Гагаріна, 103.*

*Рисунок 8.2.10 – Готель «Бон готель»
на вул. Старокозацькій, 26
(колишня вул. Комсомольська)*

*Рисунок 8.2.12 – Інноваційний комплекс
нової генерації «IQ-house»
на вул. В. Моссаковського, 3–7 (колишня
вул. К. Цеткін) (проект)*

Крім цього комплексу, у 2015 р. було введено в експлуатацію першу секцію житлового будинку «Акварель» на вул. Євпаторійській, 2б. Будинок розташований у мікрорайоні «Перемога», улюбленому городянами за зручність інфраструктури, чудову транспортну доступність і особливу атмосферу комфортного спального району. Елегантна архітектура будівлі в класичному стилі, традиційна поверховість, оптимальні метражі комфортних планувань з ажурними балконами, вечірнє підсвічування фасаду і дворика – все це зробило будинок «Акварель» справжньою окрасою міста і бажаним місцем для проживання (рис. 8.2.13) [15].

8.2.2. Будівельна компанія «Перспектива»

Особливу увагу приділяють архітектори міста новобудовам історичного центру міста, зокрема в районі Набережної Дніпра та в нагірній частині міста. Так, наприклад, будівельна компанія «Перспектива», заснована в 1996 р., своїм головним напрямом діяльності має реконструкцію старих історично значущих будинків, а також забудову сучасними будинками історичної центральної частини нашого міста. Головна мета компанії – розвиток ринку високоякісного сучасного житла, офісних приміщень, соціально-культурних, оздоровчих і торговельних зон, які відповідають найвищим європейським стандартам [38]. Кожна з новобудов має неповторний стиль. Компанія використовує монолітно-каркасне будівництво, яке підвищує надійність споруди та відкриває можливості для творчої фантазії архітекторів щодо фасадних вирішень, а також дає змогу враховувати індивідуальні смаки майбутніх замовників. Усі об'єкти виконані з використанням сучасних технологій і новітніх будівельних інженерних систем, зі збереженням архітектурно-історичних традицій. Також треба зауважити, що компанія широко використовує енергозбережні технології. Самовентильований фасад, авторський дизайн холів, швидкісні ліфти, автономні системи енергозабезпечення та опалення, широке застосування комп'ютерних систем, програмного забезпечення, інших електронних систем допомагають створювати справжній сучасний «розумний дім» [37]. Також треба відзначити, що компанія під час проектування та будівництва житлових та офісних комплексів багато уваги приділяє інфраструктурі (оздоровчі та спортивні центри, власний парк, паркінг із системою опалення, пральні, салони краси, спа-салони), а також забезпечує благоустрій території. Корпорація активно співпрацює з Генеральним проектувальником і Головним архітектурно-проектним управлінням м. Дніпро. Насамперед це зумовлено тим, що «Перспектива» виконує забудову виключно в центральній історичній частині міста і розглядає результати своєї діяльності саме в довгостроковій перспективі. Функції компанії замовника, генпідрядника, інженерне та експлуатаційне обслуговування є головними в діяльності компанії [54].

Найцікавішою новобудовою компанії є перший об'єкт нерухомості, побудований корпорацією в 1996 – 1997 рр. в Дніпропетровську – бізнес-центр «Цитадель-1» на вул. Січових Стрільців, 20 (колишня вул. Артема), загальна площа якого склала $3\,448\text{ м}^2$. Це шестиповерхова будівля на розі вулиць Січових Стрільців і вул. Святослава Хороброго (колишня вул. В. Чкалова). У цій будівлі використані конструктивні рішення і нові для свого часу принципи, зокрема вільне планування, завдяки чому площа офісних приміщень трансформується залежно від побажань і вимог замовника, що є надзвичайно зручним (рис. 8.1.14) [69].

Бізнес-центр «Цитадель-2» зведений у 1997-1998 рр. (вул. Святослава Хороброго (колишня вул. В. Чкалова), 12), є об'єктом будівлі другої черги забудови центральних вулиць Святослава Хороброго (колишня вул. В. Чкалова) і Січових Стрільців. Ця новобудова знаходиться в центральній діловій частині міста із зручними під'їзними шляхами та сучасною інфраструктурою. Загальна площа будівлі становить $9\,679\text{ м}^2$. Бізнес-центр «Цитадель-2» (рис. 8.1.18) має сучасний вигляд з елементами класичного стилю, що дозволяє новобудові органічно вписатися в контекст історичної забудови району. Портал входу і головний фасад бізнес-центру зорієнтовані на вул. Святослава Хороброго (колишня вул. В. Чкалова). Оптимально підібраний варіант каркасної схеми будинку дозволив значно збільшити кількість варіантів планування офісних приміщень залежно від побажань та вимог замовника. Це семиповерховий будинок з паркінгом, розташований у комплексі [70].

Житловий комплекс «Бельведер» побудований у 1998 – 1999 рр. на вул. С. Шаумяна (нині архітектора А. Дольника, 10) розташований у найбільш престижному та екологічно сприятливому районі міста – районі парку ім. Т. Шевченка. Унікальна архітектура комплексу полягає в неординарному фасаді та плануванні квартир. Загальна площа будинку $11\,002\text{ м}^2$. На 13 поверхах будинку розташовані 32 квартири від 130 до 585 м^2 . На перших поверхах будинку розташовані паркінг та офіси. Усе відповідає європейським стандартам (рис. 8.2.16) [6].

Реконструкція житлового комплексу «Первозванівський» була здійснена у 1997-1999 роках на вул. Комсомольська 25, (нині вул. Старокозацька). Будинок на розі вулиць Первозванівської і Старокозацької (колишні вул. В. Короленка і Комсомольської) було зведено у 1902 році. Проект будинку виконав архітектор будівельного відділу Катеринославського губернського правління А. М. Міклашевський. Споруда справді була чудовим зразком архітектури початку ХХ століття. Наразі будинок було реконструйовано і добудовано корпорацією «Перспектива» з використанням найсучасніших будівельних технологій. «Первозванівський» знаходиться в центральній історичній частині міста, має зручні під'їзні шляхи та інфраструктуру. Загальна площа будинку – $15\,328\text{ м}^2$. На семи поверхах будинку розташовано 49 квартир з площею від 160 до 410 м^2 . На цокольному та першому поверхах знаходяться торгові та офісні приміщення [53], що надає зручності не тільки мешканцям цього будинку, а й усім містянам (рис. 8.2.17).

Громадсько-адміністративний комплекс на Крутогорному узвозі (колишня вул. Ф. Рогальова), побудований у 2001-2003 роках. Споруда стала унікальним зразком поєднання реконструкції двоповерхового будинку архітектури початку ХХ ст. і сучасної будівлі вісімнадцятиповерхового комплексу з офісами і паркінгом. Цей комплекс органічно поєднався з наявною забудовою центральної частини міста. Цегляний двоповерховий будинок було споруджено в 1910 – 1914 роках. У різні роки в цьому будинку мешкали відомі партійні діячі, наприклад, Л. Хатаєвич, Л. Брежнєв, а в 1960 р. у ньому був розміщений дитячий садок № 49. З 1990-х років будинок не використовувався і почав руйнуватися. Реконструкція передбачала збереження всіх фасадних елементів і внутрішніх гіпсових прикрас. До комплексу увійшли двоповерхове приміщення адміністративно-громадського призначення, гараж-стоянка з садом, який розташований на покрівлі, восьмиповерховий готельний комплекс бізнес-готелю. У будівництві комплексу використовувалися сучасні технології і матеріали. Цей об'єкт не тільки прикрашає місто, але й має важливе соціальне значення. У комплексі проводяться ділові зустрічі, переговори, симпозиуми та семінари не тільки місцевого, а й міжнародного значення [60].

Проблема забудови центрального пагорбу міста між вулицями Володимира Вернадського і Крутогорною (за радянських часів вул. Ф. Дзержинського і вул. Ф. Рогальова, а в минулому вул. Новодворянська та вул. Крутогорна) не одне десятиліття хвилювала місцевих архітекторів. Ще в радянські часи з'явилася ідея щодо зведення в цьому районі комплексу для проведення культурно-масових заходів – Співоче поле. Прихильники цієї ідеї мали на меті відкрити панораму на Дніпро якомога більшої кількості громадян міста. Складність рельєфу місцевості і вартість проекту, навіть в радянські часи, коли не шкодували грошей на споруди гігантоманії, спричинили те, що цей проект не був утілений у життя. Згодом у цьому районі міста були збудовані дві багатоповерхівки для представників державної влади (одна для робітників обкому КПРС, друга – для робітників облвиконкому). У результаті значна частина пагорба залишилася не задіяною, а інша частина була забудована невеликими і нецікавими з архітектурної точки зору приватними будинками. Щільна забудова центральної частини міста зацікавила корпорацію «Перспектива», яка звернула увагу на цей мальовничий куточок міста. Саме тут розпочалося будівництво на території десяти гектарів двох двадцятивосьмиповерхових веж-близнюків, які стали центром майбутнього ансамблю «Крутогорний». Знаковим об'єктом компанії є містобудівельний комплекс «Крутогорний», який створювали, враховуючи особливості мальовничого рельєфу. Житловий комплекс «Вежі» на вул. Володимира Вернадського, 35б (колишня вул. Ф. Дзержинського,) будувався з 1999 р. по 2005 р. Комплекс розташований в історичному та діловому центрі міста і складається з двох будинків – «Західної Вежі» та «Східної Вежі». Комплекс об'єднаний трирівневою платформою. «Західна Вежа» була введена в

експлуатацію наприкінці 2003 року. Загальна площа будинку $29\,393\text{ м}^2$, а площа квартир – $18\,395\text{ м}^2$, кількість квартир – 104.

«Східна Вежа» введена в експлуатацію у грудні 2005 року. Кількість квартир дорівнює кількості квартир у «Західній Вежі» – 104, проте загальна площа більша, ніж у «Західній Вежі», паркінг також більший – на 104 місця [4].

Житловий комплекс «Амфітеатр» на вул. Володимира Вернадського, 35т (колишня вул. Ф. Дзержинського,) побудовано у 2005 – 2007 роках. Це один із найцікавіших елітних проектів міста. «Амфітеатр» – семиповерховий будинок клубного типу, який є частиною ансамблю «Крутогорний». Комплекс складається з 50 котеджей з окремими входами і відкритими терасами. Площа квартир становить від 210 м^2 до 653 м^2 , а площа терас – від 36 м^2 до 81 м^2 . Паркінг комплексу має 190 місць. Унікальність цього комплексу полягає в тому, що він знаходиться в центрі міста, поруч з бутиками, ресторанами, зонами бізнесу та відпочинку і одночасно складається відчуття, що ти знаходишся у замському будинку. Усі вікна виконані як стрічкові вітражі і виходять на Дніпро, поряд знаходиться Фестивальний причал і парк ім. Т. Шевченка. Комплекс має найсучасніші інженерні та комунікаційні системи, власний парк закритого типу, спортивно-оздоровчий центр з басейном та спа-саленом для мешканців будинку. Архітектура комплексу вирізняється своїми вишуканими лініями та оригінальністю [3].

Житловий комплекс «Летуаль» на вул. Володимира Вернадського, 35л (колишня вул. Ф. Дзержинського) є частиною містобудівельного ансамблю «Крутогорний», який було побудовано у 2005 – 2007 рр. у найкращому районі міста (вул. Володимира Вернадського і Січеславська Набережна, колишні вул. Ф. Дзержинського та Набережна ім. В. Леніна). З будинку відкривається чудовий краєвид на р. Дніпро. Будинок має 21 поверх, у ньому розмістилися 34 квартири з площами $141,7\text{ м}^2$ та 245 м^2 . Будинок оснащений автономною системою енергозабезпечення, супутниковим телебаченням, швидкісним Інтернетом, швидкісними ліфтами «Otis», паркінгом, цілодобовою охороною з системою відеоспостереження, кваліфікованою службою експлуатації та власним парком (рис. 8.2.18).

До містобудівного ансамблю «Крутогорний» увійшов також житловий комплекс «Імперіал-Палас» на вул. Володимира Вернадського, 35к (колишня вул. Ф. Дзержинського), будівництво якого здійснювалося в 2005 – 2007 роках. Будинок має п'ять поверхів, на яких розмістилися 18 квартир. Площа квартир від 198 м^2 до 337 м^2 . Найбільші квартири на першому поверсі мають тераси площею 188 м^2 , а до пентхаузів на п'ятому поверсі приєднуються тераси-солярії на даху будинку. «Імперіал-Палас» має автономну систему енергозабезпечення, вітражні склопакети, супутникове телебачення, паркінг, цілодобову охорону, кваліфіковану службу експлуатації, власний парк (рис. 8.2.19).

Компанія «Перспектива» відчинила двері «Wellness клубу» 1 березня 2007 року. Уперше в місті була здійснена ідея поєднання філософії комфорту та здорового способу життя. Клуб запропонував цілий ряд сучасних послуг –

басейн, тренажери, зал аеробіки, настільний теніс, танцювальні класи, фітобар [74].

Будівельна компанія «Перспектива» відіграє важливу роль у соціально-культурній забудові нашого міста. До її будівельних робіт належать важливі об'єкти міста: адміністративно-готельний комплекс на Січеславській Набережній (колишня Набережна ім. В. Леніна) і басейн «Міква» на вул. Якова Самарського, реконструкція корпусу Консультативної поліклініки обласної лікарні ім. І. Мечникова (2009 р.)

Адміністративно-готельний комплекс на вул. Архітектора А. Дольника, 15 (колишня вул. С. Шаумяна) побудований у 2008 році. Громадсько-адміністративний комплекс розташований у зоні прибережних терас парку ім. Т. Шевченка в районі Січеславської Набережної (колишня Набережна ім. В. Леніна). Комплекс складається з 6 офісів, торгового залу і ресторанів, має паркінг на 51 місце [1].

Житловий комплекс «Фестивальний» на Січеславській Набережній, 45; 47; 49; 49ф (колишня Набережна ім. В. Леніна) (рис. 8.2.21) є завершальною частиною містобудівного ансамблю «Крутогорний», який об'єднує вул. Володимира Вернадського та Січеславську Набережну, що знаходяться в престижній центральній частині міста. Житловий комплекс має оригінальне архітектурне рішення конструктивів і фасадів. «Фестивальний» – це комплекс з 10 будинків, які поєднані загальною територією, торгівельно-розважальною інфраструктурою. Комплекс обладнаний фітнес-центром для дітей і дорослих. Внутрішні двори мають затишні невеличкі вулички на швейцарський лад. У грудні 2011 року введено в експлуатацію будинок № 1 комплексу «Фестивальний». Площі квартир у цьому комплексі від 94 м^2 до 176 м^2 , кількість квартир – 23. Усі квартири виходять на дві сторони. Зручно розташовані комунікації та монолітно-каркасний тип будівлі дозволили використовувати принцип вільного планування [25].

Будинок № 2 комплексу «Фестивальний» побудовано в 2010–2011 роках. Власники квартир у комплексі «Фестивальний» мають власний двір з благоустроєм. Зведення будинків № 1 та № 2 проводилось паралельно, вони складаються з семиповерхової та п'ятиповерхової секцій і мають 157 квартир з площею від 48 м^2 до 165 м^2 , а пентхауси мають площу $169\text{--}202 \text{ м}^2$. Будинки цього комплексу приваблюють око своїм яскравим оформленням. На фоні білих та сірих будинків вони виділяються червоними, помаранчевими та білими вертикальними лініями. Особливість цих споруд – використання вітражних склопакетів. В алюмінієвій фасадній системі використано спеціальне скло. Фасадна система виконана з урахуванням вимог ефективного енергозбереження, система опалення виконана з використанням конвекторів на підлозі. Для енергозбереження на підлозі використовується пенофол, а також забезпечується сучасна протипожежна система. Внутрішня територія двору опоряджена ландшафтно та прикрашена хвойними насадженнями. Поруч знаходиться один з найбільших старовинних парків міста – парк

ім. Т. Шевченка. У 2012 – 2014 роках до комплексу було приєднано будинки № 3 і № 4 [26].

Рисунок 8.2.15 – Житловий комплекс на вул. Володимира Вернадського, 25 (колишня вул. Ф. Дзержинського) (проект)

Треба відзначити перспективний проект будівництва житлового комплексу на вул. Володимира Вернадського, 25 (колишня вул. Ф. Дзержинського). Загальна площа 43 548 м². Площа квартир – 25 200 м². У цьому будинку планується створення розвиненої інфраструктури, що матиме фітнес-клуб, дитячий центр загальною площею 1 598 м², надзвичайно великий паркінг загальною площею 10 410 м². Кількість квартир – 141. Цьому комплексу притаманні оригінальні архітектурні рішення конструктивів і фасадів. Відповідно до задуму архітекторів комплекс нагадує скелю, природно створену з каскаду тектонічних пластів. Більшість квартир будуть мати власні відкриті тераси, які зорієнтовані на південь (рис. 8.2.15) [23].

У 2014 – 2015 роках продовжували забудову історичної центральної частини міста, насамперед, мається на увазі містобудівний ансамбль «Крутогорний». Об'єкти компанії були високо оцінені мешканцями та фахівцями і неодноразово відзначалися як кращі будівельні об'єкти України. «Перспектива» є лідером на ринку високоліквідного житла та об'єктів соціального призначення. Збудовані і введені в експлуатацію об'єкти визнані користувачами й професійною спільнотою, відзначені нагородами на всеукраїнських конкурсах. На Всеукраїнському конкурсі «Кращий об'єкт, побудований і введений в експлуатацію в 2003 р.» компанія була нагороджена Дипломом першого ступеня за високу якість будівельних робіт під час зведення. У 2006 році Президент компанії О. Кагановський одержав диплом лауреата Міжнародного академічного рейтингу популярності «Золота Фортуна». У 2007 році п'ять дніпропетровських будівельників разом із президентом компанії Олександром Кагановським одержали Державну премію

України в галузі архітектури – найвищу нагороду країни. У 2011 році компанія одержала Диплом переможця регіонального конкурсу «Світоч Придніпров'я 2011» у номінації «Найкраще будівельне підприємство регіону» [37].

Рисунок 8.2.16 – Житловий комплекс «Бельведер» на вул. Архітектора О. Дольника, 10 (колишня вул. С. Шаумяна,)

Рисунок 8.2.17 – Житловий комплекс «Первозванівський» на вул. Старокозацькій, 25 (колишня вул. Комсомольська)

Рисунок 8.2.18 – Житловий комплекс «Летуаль» на вул. Володимира Вернадського, 35л (колишня вул. Ф. Держинського)

Рисунок 8.2.19 – Житловий комплекс «Імперіал-Палас» на вул. Володимира Вернадського, 35к (колишня вул. Ф. Держинського)

Рисунок 8.2.20 – Адміністративно-готельний комплекс «Тераса» на Січеславській Набережній, (колишня Набережна ім. В. Леніна)

Рисунок 8.2.21 – Житловий комплекс «Фестивальний» на Січеславській Набережній, 47 (колишня Набережна ім. В. Леніна) (буд. №1, буд. №2)

8.2.3. Будівельна компанія «Ратибор»

Історія компанії «Ратибор» розпочалася 1995 року, коли була заснована ріелторська компанія. Сьогодні будівельна група «Ратибор» об'єднує декілька спеціалізованих компаній і входить до десятки лідерів на будівельному ринку Придніпровського регіону. «Ратибор» комплексно вирішує весь будівельний цикл робіт – від ідеї об'єкта до введення його в експлуатацію. У цій компанії працюють висококваліфіковані спеціалісти в галузі будівництва та архітектури, економіки та управління, маркетингу й реклами, а також ріелтори та експерти з нерухомості [32].

Одним з перших серед найвідоміших об'єктів компанії став житловий комплекс «Ельбрус-1» на вул. Воскресенській, 28 (колишня вул. В. Леніна), зведений у 1999 р. на перехресті вул. Старокозацької (колишня вул. Комсомольська) і вул. Воскресенської (колишня вул. В. Леніна) за проектом архітектора П. Р. Нірінберга (рис. 8.2.22.). Загальна площа комплексу склала $5\,420\text{ м}^2$. Дев'ятиповерховий цегляний будинок має 28 квартир загальною площею від 100 до 170 м^2 . Планування квартир вільне, можливе дво- та трирівневе розташування. Зовнішні стіни будинку мають високі теплозвукоізоляційні характеристики завдяки цегляній кладці, яка дорівнює 1,5 м, а висота стелі становить 3,3 м. [71].

Будівельний об'єкт компанії «Ратибор» житловий комплекс «Бeverлі» на вул. Старокозацькій, 47 (колишня вул. Комсомольська), побудований у 2003 році (рис. 8.2.23). На першому поверсі восьмиповерхової споруди з цегли, скла й алюмінію розташовані торговельно-офісні приміщення. На верхніх поверхах є мансарди, лоджії, з яких відкривається чудовий краєвид на місто. У будинку – 19 квартир, які розташовані на 3 – 8 поверхах. Площа квартир вар'юється від 120 до 200 м^2 . Висота стелі – 3,3 м. У будинку є зимовий сад, який втішає не тільки мешканців будинку, а й гостей.

Житловий комплекс «Ельбрус-2» на вул. Воскресенській, 30 (колишня вул. В. Леніна) був побудований у 2005 році будівельною компанією «Ратибор». Загальна площа склала $5\,998\text{ м}^2$. Десятиповерховий цегляний будинок має 28 квартир загальною площею від 85 до 191 м^2 (рис. 8.2.24). Планування квартир вільне, можливе дво- та трирівневе розташування. Зовнішні стіни будинку мають високі теплозвукоізоляційні характеристики завдяки цегляній кладці, яка дорівнює 1,5 м. Висота стелі 3,3 м. Особливою оригінальністю відзначали пентхаузи. Додаткове освітлення за рахунок скляного даху додає світло, свіже повітря, що дає змогу створити зимовий сад – куточок живої природи. Побудовані об'єкти без перебільшення стали окрасою міста, що неодноразово відзначалося дипломами і грамотами Державного комітету України з будівництва та архітектури [72].

На проспекті Д. Яворницького, 1а і 3 (колишній пр. К. Маркса) в історичному центрі міста біля монументу «Вічна слава» побудовано унікальний багатофункціональний комплекс «Славія» (рис. 8.2.25). Комплекс «Славія» є одним із найоригінальніших об'єктів серед новобудов міста. Він став переможцем конкурсу на найкращі будівлі та споруди, які почали експлуатуватися у 2008 році в Україні. Неординарні архітектурні рішення новобудови, вільне планування квартир, суцільні вітражні вікна, які забезпечують панорамні краєвиди на Дніпро, автономне теплопостачання, система центрального кондиціонування, власна трансформаторна підстанція, безшумні швидкісні ліфти, які з'єднують житлову зону з багаторівневим паркінгом – все це відповідає вимогам, які висуваються до сучасного житла, і забезпечує комфорт і надійність. У двох житлових секціях комплексу «Славія» розташовані 92 квартири вільного планування, частина з них на двох рівнях. Загальна площа квартир від 86 м^2 до 263 м^2 . Висота стелі – 3,3 м. До комплексу входять торговельні, офісні та житлові приміщення загальною площею близько $60\,000\text{ м}^2$. З вікон житлового комплексу відкривається чудовий краєвид на Дніпро і Самару, а також на парки й історичний центр міста [35].

Серед перспективних планів на 2015–2016 рр. уведення в експлуатацію інноваційного комплексу нової генерації «IQ-House», який розташований на вул. В. Моссаковського (колишня вул. К. Цеткін), 3–7. Цей комплекс об'єднує 5 житлових будинків з етажністю від 10 до 20. Вхід у житлову частину через центральний хол, при цьому перший і другий поверхи є нежитловими приміщеннями. Житлові квартири розташовані з 3 по 20 поверх, загальна площа цих квартир від 36 м^2 до 165 м^2 . У будинку є тераси, з яких відкривається чудовий краєвид на Дніпро, центральну частину міста. Зовнішні стіни газобетонні, товщиною 350 мм, мінеральний утеплювач 50 мм і додатковий захист від вітру – вентиляований фасад – керамогранітні плити 600 мм на 600 мм. Перекриття монолітні залізобетонні 200 мм, висота стелі 3 м.

Рисунок 8.2.22 – Житловий комплекс «Ельбрус -1» на вул. Воскресенській, 28 (колишня вул. В. Леніна)

Рисунок 8.2.23 – Житловий комплекс «Бевєрлі» на вул. Старокозацькій, 47 (колишня вул. Комсомольська)

Рисунок 8.2.24 – Житловий комплекс «Ельбрус -2» на вул. Воскресенській, 30 (колишня вул. В. Леніна)

Рисунок 8.2.25 – Багатофункціональний комплекс «Славія» на пр. Д. Яворницького, 1а і 3 (колишній пр. К. Маркса)

Запланована ефективна система опалення та енергозбереження, яка розташована на даху, з поквартирним урахуванням витрат з можливістю керувати за допомогою смартфона, а також високоякісні вікна з захистом від ультрафіолетового випромінювання. Літні приміщення огорожені скляним захистом з використанням технології «Триплекс». У цій новобудові будуть власна трансформаторна підстанція, насосна, метеостанція, централізована механічна фільтрація води, примусова система вентилявання, безшумні ліфти «Otis», трирівневий паркінг. За безпеку будинку відповідає зона рецепції європейського рівня, здійснюватиметься відеоспостереження за внутрішнім двором з дитячим майданчиком і місцем для відпочинку. У нежитлових приміщеннях планується створити кімнату раннього розвитку дитини, фітнес-клуб, студію краси [73].

8.2.4. Будівельна компанія «Alef Estate»

Компанія «Alef Estate» заснована в 2001 р. і представляє Департамент комерційної нерухомості ТПК «Алеф». Метою організації департаменту є розробка бізнес-проектів з будівництва, реалізації та експлуатації об'єктів комерційної та житлової нерухомості з максимальною рентабельністю.

Сфокусуватися на якості створюваних об'єктів і будувати сучасні архітектурні споруди «Alef Estate» допомагає міцна мережа партнерських відносин з архітектурними компаніями та будівельними організаціями як України, так і зарубіжжя.

Завдяки високій репутації компанія стрімко завойовує лідерські позиції, а городяни звикають до зручності, комфорту і практичності, які втілені в нових об'єктах від будівельної компанії «Alef Estate».

Проекти, у яких брала участь компанія «Alef Estate»: бізнес центр «Мост-сіті»; Торгово-розважальний комплекс «Мост-сіті центр» (рис. 8.2.26); ТДК «Босфор» (рис. 8.2.28); бізнес-центр «Призма» (рис. 8.2.29); ТДК «Новий центр» (рис. 8.2.30); ТДК «Магнат» (рис. 8.2.31).

Компанія продовжує невпинно працювати й над новими проектами. Так, ведеться будівництво багатофункціонального комплексу будівель «Брами», який буде завершальним етапом реалізації загальноміської програми комплексної забудови передмостового вузла Центрального мосту через р. Дніпро Територія перед Новим мостом, ключовим центром якого повинні стати символічні врата, що вказують на центральну частину міста і відкривають шлях до Дніпра, – предмет особливої гордості місцевих архітекторів. Затверджений проект «Брами», розроблений архітектором Олександром Дольником ще в «радянські» часи, має вигляд П-подібної арки, розгорнутої до центральної площі міста (рис. 8.2.31; рис. 8.2.32).

Раніше передбачалося, що дві паралельно розташовані багатоповерхові будівлі «Брами» нестимуть адміністративну функцію. Планували, що саме в них розташують управління та служби міської влади.

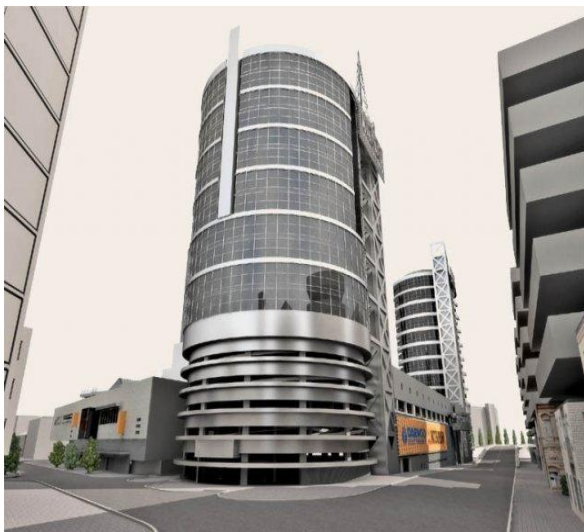

Рисунок 8.2.26 – Бізнес центр «Мост-сіті»

Рисунок 8.2.28 – ТДК «Босфор»

Рисунок 8.2.30 – ТДК «Новий Центр»

Рисунок 8.2.27 – Торгово-розважальний комплекс «Мост сіті центр»

Рисунок 8.2.29 – Бізнес-центр «Призма»

Рисунок 8.2.31 – ТДК «Магнат»

Рисунок 8.2.31 – БФК «Брама» (проект)

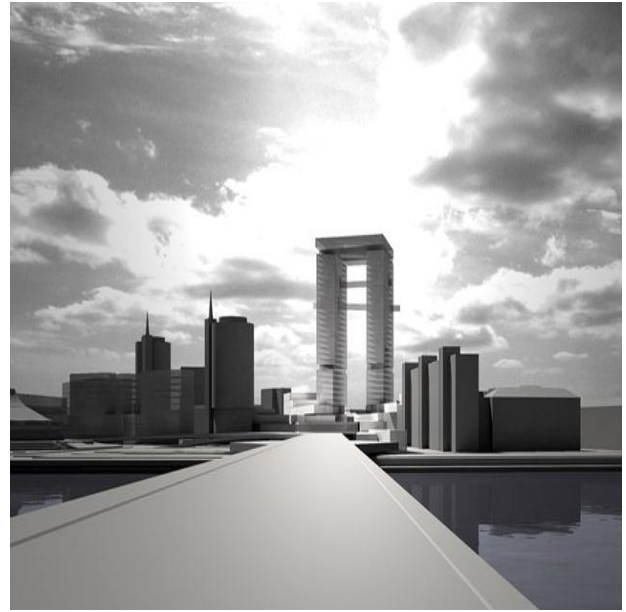

Рисунок 8.2.32 – БФК «Брама» (проект)

Нові проекти компанії «Alef Estate», пов'язані зі зведенням нового житлового комплексу на перетині проспекту Миру і вулиці М. Щербини. Комплекс буде розташований у районі з розвинутою соціальною інфраструктурою, поблизу зупинок транспорту (рис. 8.2.33). Новий житловий комплекс на вулиці Мандриківській буде розташований поблизу улюбленого місця відпочинку місцян – неподалік р. Дніпро (рис. 8.2.34).

Рисунок 8.2.33 – Новий житловий комплекс на пр. Миру (проект)

Рисунок 8.2.34 – Новий житловий комплекс на вул. Мандриківській (проект).

8.2.5. Компанія «Logos Development Group»

Корпорація «Логос» була заснована в 1995 році. «Логос» – це велика торговельно-промислова група, яка успішно працює на українському та міжнародному ринку, активно поширює поле бізнес-діяльності. Бренди компанії широко відомі у всьому світі. За 20 років своєї діяльності компанія завоювала досить поважний авторитет і ділову репутацію.

Пріоритетними цілями компанії є розвиток українського виноробства, застосування новітніх технологій, постійна модернізація виробничих потужностей. До її складу входять бізнес-структури, які спеціалізуються на виробництві, дистрибуції, імпорті та експорті різних товарів споживання, елітної продукції та послуг. Ця корпорація активно інвестує в розвиток наявних та нових бізнес-проектів. Безперечними здобутками на цьому шляху є створення унікальної клубної системи «Genesis», організація Першого національного виноробного холдингу, девелоперські напрямки Логос-Інвест. «Логос» є меценатом, який підтримує вітчизняну культуру, мистецтво і спорт. Також корпорація є спонсором національних збірних України і відомих театральних проектів.

Мета компанії – це задоволення наявних потреб суспільства і формування нових ринкових пропозицій. Компанія активно розвиває інфраструктуру, застосовує прогресивні методи управління, ефективно використовує класичні підходи, сучасні технології, традиції старих майстрів та інноваційний дух [48].

У сферу професійних інтересів «Logos Development Group» (LDG) – молоді компанії, яка була заснована в 2006 р. і основним засновником якої є одна з найвідоміших українських корпорацій – корпорація «Логос», входить комплексна розробка і реалізація проектів розвитку в різних сегментах нерухомості. Компанія LDG створює житлову, комерційну і рекреаційно-розважальну нерухомість. За проектами корпорації побудовані широко відомі об'єкти. Адміністративно-офісний комплекс «Логос» на пл. Соборній. 12 (колишня пл. Жовтнева) побудований і функціонує в історичній частині міста біля парку ім. Т. Шевченка. Це центральна будівля корпорації «Логос», у якій знаходиться адміністрація компанії. Архітектура цього будинку дуже оригінальна і незвичайна (рис. 8.2.35) [45].

Креативний клуб-музей Бартоломео (вул. Набережна Перемоги, 9б) – це втілення красивої легенди, пов'язаної з експедицією португальського мореплавець Бартоломео Ліаша, який відкрив мис Доброї Надії. Ця легенда знайшла своє втілення у незвичайному для українських смаків естетичному оформленні клубу – в африканському стилі, а ресторану – у корабельному, зі своїм винним льохом, готельним комплексом, яхт-клубом, спортклубом, басейном, лазнею (рис. 8.2.36) [57].

Тут для маленьких відвідувачів створено зоопарк, дитячий клуб з безліччю розважальних комплексів. Екзотичні пам'ятники історії африканських племен, представлені на території парку-музею етнографії Клубу у вигляді

статуй, відображають культуру стародавньої Африки і надають незвичності і вишуканості цьому куточку, роблячи його ексклюзивним місцем м. Дніпро. Клуб «Бартоломео» знаходиться поруч з набережною, яка є найдовшою в Європі.

Спа-центр «Цунамі» на пл. Соборній, 12а (колишня пл. Жовтнева) розташований у самому серці історичної частини міста, біля парку ім. Т. Шевченка. Загальна площа унікального оздоровчого центру $4\,500\text{ м}^2$. Гості готелю мають нагоду оцінити гармонію, затишок і функціональність номерів готелю. Кожен номер готелю має окремий, притаманний лише йому стиль. Готель має повний спектр послуг щодо відпочинку та оздоровлення: сучасний тренажерний зал, просторий зал для занять аеробікою, комплекс лазень, басейни, масажні та косметологічні кабінети. Спа-центр «Цунамі» один з найкращих в Європі (рис. 8.2.37) [39; 46].

Елітний адміністративно-житловий комплекс «Будинок на Жуковського», який складається з шестиповерхового і п'ятнадцятиповерхового будинків (вул. Жуковського, 3г) розташований в історичному центрі м. Дніпро, на верхівці пагорба на перетині пр. Д. Яворницького (колишній пр. К. Маркса) і вул. В. Жуковського. У шестиповерховому будинку розташовані просторі квартири з площею $260,68\text{ м}^2$ та висотою стелі 3 м, існує можливість поділити їх навпіл. Квартири мають вільне планування. З вікон будинку відкривається чудовий вигляд на історичну частину міста і на Дніпро. Будинок має невелику кількість просторих квартир – 28. Автономне опалення будинку розташоване на даху, є підземний паркінг на 91 паркувальне місце. Садова територія дорівнює 700 м^2 , а сад на даху будинку – $1\,300\text{ м}^2$. Внутрішній двір під охороною. Також є зони відпочинку для дорослих та ігровий майданчик для дітей (рис. 8.2.38; рис. 8.2.39).

До перспективних планів на майбутнє належить проект будівництва багатофункціонального комплексу «Нове Бартоломео» (вул. Набережна Перемоги, 9б). Архітектори запланували створити в престижному районі м. Дніпро територію, яка не має аналогів. До нового комплексу увійдуть квартири, готель, яхт-клуб, торговельно-розважальний центр, великий SPA-салон і фітнес-центри. Планується поєднати «Бартоломео» та «Нове Бартоломео» (рис. 8.2.41; рис. 8.2.42) [57].

Багатофункціональність комплексу – основний плюс проекту, оскільки вона дозволить досягти максимального результату в створенні середовища проживання для власників апартаментів, їх сімей та гостей. Перспективи реалізації цього проекту мають значення для розвитку міста Дніпра, тому що він впливає не тільки на ринок житлової нерухомості, але й на комерційний та розважально-оздоровчий сегменти. Такі великі проекти покликані своєю комплексністю задовольняти потреби в якісних послугах з організації відпочинку та оздоровлення жителів усього м. Дніпро, тому що вони розраховані не локально на жителів масиву, а масштабно зорієнтовані на все населення міста.

Проект будівництва багатофункціонального комплексу «Слава» (вул. Набережна Перемоги, 10). Цей комплекс в м. Дніпро, який розташований у районі між монументом Слави і вул. Набережною Перемоги, буде мати торговельні та готельні комплекси, а також житлові апартаменти. Планується поєднати дві найактивніші магістралі міста: пр. Д. Яворницького (колишній пр. К. Маркса) і вул. Набережну Перемоги за допомогою двох амбітних планів – створення «Нового Бартоломео» та комплексу «Слава», що може забезпечити благоустрій цього району та створити оздоровчо-розважальний комплекс для всього міста (рис. 8.2.43) [58].

Проект будівництва житлового комплексу з комерційними приміщеннями «Будинок на Чкалова» на вул. Святослава Хороброго, 32-36 (колишня вул. В. Чкалова,). Це буде сучасний житловий будинок з комфортними квартирами, які матимуть оптимальні площі, а також із просторим паркінгом. Цей проект зорієнтований на клієнта, для якого важливий фактор взаємовідношення ціни та якості [27; 56].

Рисунок 8.2.35 – Адміністративно-офісний комплекс «Логос» на пл. Соборній, 12 (колишня пл. Жовтнева)

Рисунок 8.2.36 – Креативний клуб-музей «Бартоломео» по вул. Набережна Перемоги 9б

Рисунок 8.2.37 – Спа-центр «Цунамі» на пл. Соборній, 12а (колишня пл. Жовтнева)

Рисунок 8.2.39 – Житловий комплекс «Будинок на Жуковського» на вул. В. Жуковського 3, 6 поверхів

Рисунок 8.2.41 – Ескіз проекту «Нове Бартоломео» (вигляд зверху)

Рисунок 8.2.38 – Житловий комплекс «Будинок на Жуковського» на вул. В. Жуковського 3г, 15 поверхів

Рисунок 8.2.40 – Багатофункціональний комплекс «Вавилон» на вул. Маршала Р. Малиновського, 2

Рисунок 8.2.42 – Ескіз проекту «Нове Бартоломео» (вигляд збоку)

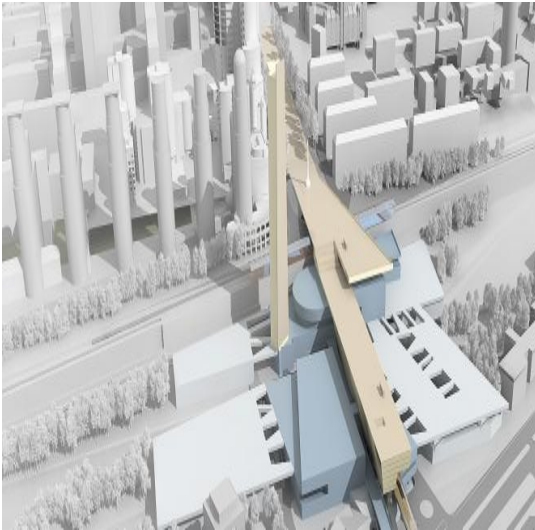

Рисунок 8.2.43 – Ескіз проекту «Слава»

Рисунок 8.2.44 – Житловий будинок на вул. Святослава Хороброго (колишня вул. В. Чкалова) (проект)

Усі ці об'єкти, збудовані будівельною компанією, стали візитівкою нашого міста і відомі далеко за його межами.

8.2.6. Торговельно-виробнича корпорація «Ольвія»

Основні будівлі класичного минулого значно відрізняються від сучасних споруд, більш комфортабельних та сприятливих для проживання.

Торговельно-виробнича корпорація «Ольвія, що сприяє розвитку та забудові сучасного комфортабельного житла, заснована 1997 р., вона спеціалізується на створенні бізнес-структур у різних сегментах українського ринку. Компанія має пріоритетний напрямок – комерційний. Будівельна компанія «Ольвія» створена в 1999 р. як новий бізнес-напрямок корпорації «Ольвія». На сьогодні це одна з найбільших будівельних організацій України, яка будує об'єкти «під ключ». Компанія «Ольвія» є лідером будівельної галузі в Придніпровському регіоні, а також має багатий досвід роботи в інших регіонах України. П'ятнадцять років успішної роботи на будівельному ринку дозволили замовникам компанії стати власниками неповторних будівельних споруд по всій території України, які виконані спеціалістами за всіма правилами архітектури, композиції та інжиніринга [10, с. 222 – 223]. Девіз компанії – творчість та майстерність на всіх етапах виконання робіт, увага до деталей та до побажань замовників. Компанія намагається знаходити нестандартні й ефективні методи вирішення проблем, пропонувати кращі варіанти реалізації проектів у конкретних умовах [12].

Будівельна компанія «Ольвія» виконує функції замовника, генерального проектувальника, підрядника, своїми власними силами виконує будівельно-монтажні, сантехнічні та електромонтажні роботи. Вона здійснює будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт будинків та споруд різного призначення і

складності. Корпорація має свою виробничу базу: великий автопарк, баштові та автомобільні крани. Компанія працює без посередників з виробниками по всьому світу. Вона будує торговельні, розважальні, ділові комплекси та житлову нерухомість. З 2002 року компанія реалізує програми будівництва сучасних торговельних та торговельно-розважальних центрів. Перший у нашому місті торговельний центр «Терра» площею 7 500 м² прийняв відвідувачів у 2003 році. Успішний досвід став основою створення серії об'єктів під торговою маркою «Терра» і в інших великих містах України. Ці торговельні комплекси відрізняються зручними архітектурними особливостями для задоволення споживчих потреб та є привабливими для проведення сімейного відпочинку [62].

«Varus» – це високоякісна мережа супермаркетів зі значною площею (більш ніж 2 500 м²). Супермаркет «Varus», побудований на вул. Новокримській у 2004 р., має площу 4 500 м². Європейські стандарти організації торгівлі, широкий асортимент товарів, високий рівень обслуговування покупців, активна маркетингова політика є характерними для цих супермаркетів [50; 52; 61, с. 10-14], яких на території міста досить велика кількість. Усі об'єкти споруджуються генпідрядною компанією «Ольвія», яка створена завдяки співробітництву з відомими канадськими фірмами.

Знаковий та масштабний об'єкт «Мост ситі центр» було збудовано спільно з корпорацією АКТА, яка є одним із підприємств компанії «Alef Estate». Цей мегапроект має загальну площу 117 000 м². Компанія «Ольвія» власними силами виконувала будівельні роботи різного рівня складності і відповідальності зі зведення монолітних конструкцій, каркасу, конструкцій з цегли, газобетону, природного каменю, металопрокату, дерева та гіпсокартону, а також сантехнічні та електромонтажні роботи, завершальні внутрішні й зовнішні роботи [47].

Торговельно-виробнича корпорація «Ольвія» – багатогалузева структура, яка займається також капітальним будівництвом за передовими технологіями.

Унікальність цієї компанії полягає в тому, що вона не займається тільки будівництвом, а розробляє проекти з нерухомості виключно під свою продукцію, що є достатньо правильним та вигідним рішенням. Це сприяє не тільки збільшенню компанії, а й поданню реклами компанії споживачу у вигляді будинку. Таким чином, у нашому місті з'явилися такі формати дрогері (мережа магазинів самообслуговування торгують за принципом дисконту побутовою хімією, засобами гігієни та косметики, товарами для здоров'я, аксесуарами, біжутерією, іграшками, білизною та ін.), як «Терра» (продукти харчування), «Eva» (косметичні засоби), «Prostor» (продукти побуту) [4; 7]. Також корпорація «Ольвія» була генеральним проектувальником та одним з головних підрядників багатофункціонального комплексу «Мост ситі центр», де вона намагалась створити середовище з максимальною кількістю зручностей для бізнесу, для задоволення купівельного попиту і повноцінного дозвілля в

центрі міста. У будівництві всіх своїх об'єктів компанія робить акцент на енергозбереженні.

Серед найбільших об'єктів, які побудувала компанія «Ольвія» :

– цех з виробництва засобів гігієни компанії «Procter & Gamble» на заводі в м. Орджонікідзе, площа 5 000 м² (2001 р.);

– хірургічний корпус обласної дитячої лікарні в м. Дніпропетро. Площа 6 000 м² (2004 р.);

– торговельний центр «12-й квартал» на вул. Героїв Сталінграда (нині пр. Богдана Хмельницького). Площа 6 000 м². (2005 р.);

– складський термінал класу А компанії «Агора-рент» на Запорізькому шосе. Площа 14 000 м². (2007 р.) [10].

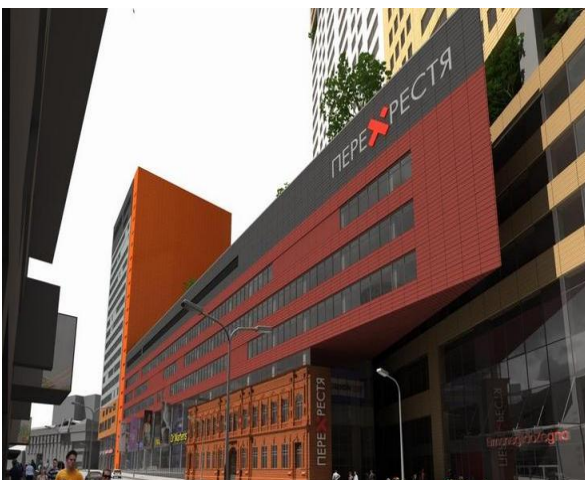
За словами керівництва корпорації, вони розробляють свої проекти, спираючись на більш ніж десятирічний успішний досвід будівництва, на розуміння кон'юнктури ринку України і тенденцій його розвитку. Співпраця з провідними економічними і проектними інститутами, активна взаємодія з науково-дослідними центрами дозволяють регулярно проводити навчання та підвищувати кваліфікацію інженерного складу та робітників компанії [14].

Рисунок 8.2.47 – У Червоноповстанській балці розпочнеться будівництво житлового комплексу (проект)

Рисунок 8.2.48 – Багатофункціональний комплекс «Перехрестя» загальний вигляд (проект)

8.2.7. Акціонерне товариство закритого типу Науково-виробниче об'єднання «Созидатель» (АТ НВО «Созидатель»)

Компанія «Созидатель» створена в 1987 р. Леонідом Аркадійовичем Турчиним. Турчин Леонід Аркадійович – генеральний директор АТ НВО «Созидатель», заслужений будівельник України, дійсний член Академії будівництва України, член Ради директорів Конфедерації будівельників України, голова Комітету Конфедерації будівельників України з питань розвитку інфраструктури, член Ради директорів Української будівельної асоціації, член Міжнародної академії лідерів бізнесу (США), випускник нашої академії 1975 року.

У перші роки, крім проектних робіт, АТЗТ НВО «Созидатель» розробляє і впроваджує власні унікальні технології, матеріали та обладнання, які дотепер успішно застосовуються в народному господарстві. Це важкогорючий полістирол для виготовлення побутової техніки (для телевізійних заводів Сміли та Львова), охоронна сигналізація «Страж 2001, 2002», програма «АВК» для автоматизованого складання кошторисної документації на будівництво об'єктів.

У 1993 – 1995 роках компанія починає займатися будівництвом і реконструкцією, відновлює старий цегельний завод у Межовій і будує спільно з Академією наук України комплекс з виробництва білкових добавок (переробка люцерни). Дбайливий підхід і досконала організація власного будівництва і ведення генпідрядних робіт стає основою всієї подальшої діяльності компанії.

НВО «Созидатель» має значний досвід у сфері будівництва комерційної нерухомості і торгово-розважальних центрів. Зокрема, замовниками НВО «Созидатель» виступали міжнародний концерн «Villa», компанії «Macdonald's» і «Адама Україна», мережа супермаркетів «АТБ».

На сьогодні НВО «Созидатель» – одна з провідних генпідрядних організацій України з рейтингом «Building Business». Візитівкою компанії є роботи з реконструкції: п'яти залізничних вокзалів України (в містах Дніпро, Запоріжжя, Євпаторія, Мелітополь, Кам'янське), Центрального поштамту та загальноосвітньої школи-інтернату для глухих дітей у м. Дніпро [33].

У складі НВО «Созидатель»: проектно-конструкторський центр, будівельний трест, в т.ч. дільниця виробництва будівельних матеріалів, власний парк будівельних механізмів і автотранспорту, департамент замовника, керівна компанія, будівельна лабораторія, департамент нерухомості.

Замкнутий цикл виробництва і передові технології дозволяють компанії забезпечувати високу якість виконуваних робіт, послуг, що надаються, і конкурентоспроможні ціни на них.

На АТЗТ НВО «Созидатель» впроваджена і сертифікована системою управління якістю на основі міжнародного стандарту ISO 9001:2000. Ведеться постійна робота щодо зниження собівартості продукції за рахунок зменшення витрат. Широко делегуються повноваження на всіх керівних рівнях. Здійснюється постійний пошук кращого зовнішнього досвіду у виробничій діяльності. Структура компанії змінюється так часто, як цього вимагає розвиток бізнесу. Підприємство цілком перейшло на електронний документообіг, що дозволило скоротити час на передання інформації і поліпшити контроль виконання. Компанія намагається застосовувати в будівництві екологічні технології та матеріали, технології енергозбереження [2].

Упродовж всієї діяльності підприємства висока якість його робіт неодноразово відзначалася престижними нагородами:

1994 р. – лауреат щорічного конкурсу кращих будівельних фірм у м.Дніпро;

1995 р. – міжнародна нагорода «Факел Бірмінгема»;

1998 р. – Диплом Держбуду України II ступеня за високу якість проектування та будівництва житлового комплексу на вул. Володимира Антоновича, 26 (колишня вул. Я. Свердлова) у Дніпропетровську (Всеукраїнський конкурс на кращий будівельний комплекс житлового та адміністративного призначення);

1999 р. – диплом Держбуду України I ступеня за високу якість проектування та будівництва житлового комплексу "Центральний" на вул. Виконкомівській, 7 (1-а черга будівництва) і адміністративного комплексу на вул. Андрія Фабра, 4 (колишня вул. А. Серова);

2001 р. — звання «Краще підприємство 2001 р.» згідно з Постановою обласної ради профспілок працівників кооперації та інших форм підприємництва у Дніпропетровську;

2002 р. — лауреат щорічного конкурсу кращих фірм Дніпропетровська; лауреат рейтингу «100 кращих підприємств України» в номінації «Будівництво»; грамота міського голови за успішну реалізацію програм житлового будівництва в місті, активну участь у розвитку його інфраструктури та з нагоди 15-річчя від дня заснування об'єднання та багато–багато інших нагород.

Рисунок 8.2.51 – Адміністративно-житловий комплекс "Центральний" у пров. Т. Шевченка, 4

Рисунок 8.2.52 – Житловий будинок на вул. Робітничій, 18-20

Рисунок 8.2.53 – Адміністративно-житловий комплекс «Прибережний» на вул. Європейській, 30

Рисунок 8.2.54 – Адміністративно-житловий комплекс «Дніпровський» на вул. П. Нірінберга, 10

Рисунок 8.2.55 – Адміністративно-житловий комплекс на Наб. Перемоги, 136

Рисунок 8.2.56 – Житловий будинок на вул. Тополіній, 7а

Рисунок 8.2.57 – Будівля першого в м. Дніпро ресторану швидкого харчування «McDonald's» на площі Старомостовій (колишня пл. М. Островського)

Рисунок 8.2.58. – Житловий комплекс на вул. Космічній. 3-3а

Академія будівництва України, Академія архітектури України та Комітет Верховної Ради України з питань будівництва відзначили генерального директора АТ «Созидатель» Л. А. Турчина у складі «100 провідних будівельників та архітекторів України», чий досягнення сприяли відродженню будівельної галузі та країни в цілому [29].

За чверть століття роботи компанії «Созидатель» запроектовано понад 1 000 000 м². житлових і адміністративних комплексів, збудовано 63 об'єкти капітального будівництва площею більше 450 000 м²., реконструйовано вісім об'єктів, що мають історичну цінність, побудовано безліч житла для мешканців міста (рис. 8.2.51; 8.2.52; 8.2.53; 8.2.54; 8.2.55; 8.2.56; 8.2.57; 8.2.58; 8.2.59)

У серпні 2001 р. у пров. Шевченка, 4 завершено будівництво третьої черги кварталу «Центральний» – дев'ятиповерхового двосекційного адміністративно-житлового комплексу із вбудованим триповерховим гаражем. Усього в будівлі 53 квартири. Шість каскадних терас надають спорудженню архітектурної виразності і підкреслюють неповторний ритм міського життя. Уперше в Дніпропетровську під час будівництва цього комплексу впроваджено поквартирне автономне опалення та гаряче водопостачання з використанням двоконтурних газових котлів.

Рисунок 8.2.59 – Відреставрована будівля головноштамту на пр. Д. Яворницького, 62

Житловий будинок на вул. Робітничій, 18-20 уведений в експлуатацію в грудні 2001 року. Формування житлового комплексу продовжилося побудовою в грудні 2003 р. ще двох 10-поверхових секцій будинку. Будівництво комплексу здійснювалося в межах міської муніципальної житлової програми. Були переглянуті планувальні рішення вже наявного об'єкта незавершеного будівництва. Деяких змін зазнав і фасад будівлі. Рельєф місцевості спричинив ряд коректив, унесених до проектної документації. На нижніх поверхах комплексу розмістилися кафе-ресторан сімейного типу, супермаркет.

У листопаді 2002 р. у Дніпропетровську на вул. Європейській, 30 (колишня вул. М. Миронова) у діловій частині міста введено в експлуатацію житловий комплекс підвищеної комфортності «Прибережний». Архітектурний ансамбль максимально наближений до зеленої смуги міської набережної з чудовою оглядовою панорамою Дніпра та центру міста. Трисекційна будівля складена з блоків 9 + 11 + 12 поверхів. Усього в житловому комплексі 65 квартир. Перепад поверховості будівлі компенсується за допомогою терас. На одній з них розташувався впорядкований двір. Вільні планування доповнені вирашним архітектурним рішенням – на верхніх поверхах з'явилися дворівневі квартири. На першому поверсі комплексу розмістилися торгово-офісні приміщення: банк, магазини, меблевий салон, аптека. На цокольному поверсі – багатофункціональний паркінг.

Адміністративно-житловий комплекс «Дніпровський» – це унікальний проект, який був реалізований у 2007 р. у сучасному плані забудови вулиці Павла Нірінберга (колишня вул. М. Баумана) і площі Успенської (колишня вул. Дем'яна Бедного). Два сімнадцятиповерхових житлових будинки циліндричної форми об'єднані стилібатом, у якому розміщений триповерховий адміністративно-торговельний центр. Разом вони формують архітектурно-просторову композицію, підпорядковану загальній сюжетній лінії міської забудови. Проект підтримує тенденцію підвищення поверховості району Нового моста. Суворі геометричні форми вертикалей фасадів і вітражне скло

підкреслюють архітектурну виразність проекту. Технічне рішення комплексу формується із застосуванням новітніх технологій будівництва, систем автономного теплопостачання та сучасного інженерного обладнання. Три рівні стилобату і два нижні поверхи житлових секцій відведені під просторі і світлі магазини, офіси, тренажерні зали, кафе і клуби. З третього по сімнадцятий поверх в ЖК «Дніпровському» розміщені комфортабельні квартири.

Будівництво житлового комплексу на житловому масиві Перемога-6 на вул. Набережна Перемоги, 136 було завершено 2008 року. Усього введено в експлуатацію 160 квартир. Покращене планування дво- і трикімнатних квартир відрізняється великими метражами кімнат, висотою стель і розмірами кухонного простору. Будівництво багатосекційного десятиповерхового будинку в спальному районі цілком відповідає ідеї формування великої архітектурно-просторової композиції.

Будівництво житлового будинку на вул. Тополиній, 7а було завершено в 2011 р. На сімнадцяти поверхах житлового будинку розмістилися 1,2,3-кімнатні квартири поліпшеного планування і два адміністративних приміщення на першому поверсі. Усього введено в експлуатацію 106 квартир. У квартирах наявна автономна система гарячого водопостачання та опалення. Пристрій засклених еркерів в житлових кімнатах – модний штрих проекту. Технічне оснащення об'єкта реалізовано за допомогою сучасних високотехнологічних матеріалів та інженерних систем [28].

На перехресті Набережної Перемоги, проспекту Героїв і вулиці Космічної в 2010 р. було введено в експлуатацію житловий комплекс, що складається з двох 16-поверхових будинків. Житловий комплекс на вулиці Космічній – це проект з оригінальним стилістичним і колірним рішенням фасадів. Легкість масивним і строгим лініям будівель надає ритм скління і світлий тон зовнішньої обробки верхніх поверхів. Технічне оснащення будинку сформовано за допомогою систем сучасного інженерного обладнання. Автономне теплопостачання та подання гарячої води планується здійснювати за допомогою дахової котельні з верхнім розведенням. Проблема коливання водоспоживання, поширена на Перемозі, буде вирішена за рахунок використання власної насосної станції [66].

У словнику пам'яток архітектури і містобудування Дніпропетровської області комплекс будівель Поштамту на пр. Д. Яворницького, 62 (колишній пр. К. Маркса) значиться в категорії «пам'ятки містобудування». Робочий проект передбачав не тільки відновлення первісного вигляду Поштамту, а й реконструкцію всього комплексу будівель, реставрацію фасадів та інтер'єрів вестибюльної групи, а також операційної зали. Була здійснена заміна дерев'яних перекриттів на залізобетонні монолітні у всіх будівлях, заміна покрівлі, заново були облаштовані додаткові евакуаційні сходи, було здійснено повну заміну конструктивних елементів, наявних маршів, перепланування приміщень, а також створено два інкасаційні блоки. Стиль «модерн» знайшов своє відображення у фасадах і основних інтер'єрах головного корпусу. Відновлена ліпнина, рослинні орнаменти і герби барельєфів по обидва боки

мармурових сходів, на стінах і куполі головного залу. Головпоштамт було відреставровано і введено в експлуатацію 2003 року [9].

Рисунок 8.2.60 – ЖК «Пролісок» у м. Дніпро на вул. Маршала Судця, 42 (візуалізація)

Рисунок 8.2.61 – ЖК «Пролісок» у м. Дніпро на вул. Маршала Судця, 42 (у ході будівництва)

Рисунок 8.2.62 – Багатофункціональний комплекс «Чкаловський» на вул. Виконкомівській, 22/24 (візуалізація)

Рисунок 8.2.63 – Багатофункціональний комплекс «Чкаловський» на вул. Виконкомівській, 22/24 (будівництво)

Рисунок 8.2.64 – Котеджне селище «Созидатель-хаус» на території села Спаське (візуалізація)

Рисунок 8.2.65 – Котеджне селище «Созидатель-хаус» на території села Спаське (будівництво)

Рисунок 8.2.66 – Житловий комплекс на проспекті Героїв, 1 (візуалізація)

Житловий комплекс «Пролісок» – ще один проект НВО «Созидатель». Це клубний будинок з огороженою територією на престижній околиці Дніпра. Будинок розташований на житловому масиві Перемога-6, на вулиці Маршала Судця. Уже побудована перша шестиповерхова секція комплексу. Закінчується будівництво другої десятиповерховий секції. У кожній квартирі буде встановлена автономна система опалення та гарячого водопостачання (двоконтурні газові котли). Передбачена система зовнішнього утеплення. Завершити будівництво планують до кінця 2018 р. (рис. 8.2.60; рис. 8.2.61) [24].

АТЗТ НВО «Созидатель» розпочинає продаж квартир, офісних приміщень і паркувальних місць у споруджуваному багатофункціональному комплексі «Чкаловський» (рис. 8.2.62; рис. 8.2.63) у центрі міста, на перетині вулиць Святослава Хороброго (колишня вул. В. Чкалова) та Виконкомівської. Просторі комфортабельні квартири вільного планування з триметровими стелями і панорамним склінням, під'їзд із консьєржкою, триповерхова підземна стоянка для автомобілів, електричне опалення – ось такі переваги новобудови. Завершити будівництво багатофункціонального комплексу «Чкаловський» планується в третьому кварталі 2017 р. [27].

На території села Спаське компанією «Созидатель» розпочато будівництво будинків у садибному селищі «Созидатель-хаус». Загальна площа комплексу – 4 га. На цій території планується побудувати будинки площею від 47 м², дитячий та спортивний майданчики, зону відпочинку зі штучною водоймою, гостьову автостоянку. Котеджі будуть зводитися за технологією – модульний будинок зі стінами у вигляді багатошарових дерев'яних панелей з металочерепичним утепленим дахом (рис. 8.2.64; рис. 8.2.65) [67].

Сьогодні розпочато підготовку до будівництва нового десятиповерхового житлового комплексу на проспекті Героїв 1 (рис. 8.2.66) [20].

8.2.8. Компанія «Строїтель - П»

Компанія «Строїтель - П» – будівельно-інвестиційна компанія повного циклу, що динамічно розвивається на ринку житлового та комерційного будівництва. Заснована в 1995 році і зарекомендувала себе як надійна компанія, що стабільно і динамічно розвивається. За роки своєї діяльності «Строїтель - П» здобула репутацію надійного партнера, обов'язкового і відповідального забудовника.

У штаті компанії – понад 400 висококваліфікованих фахівців у галузі виробництва, будівництва і проектування. Компанія використовує тільки передові технології зведення житлових і комерційних будівель, має всі необхідні ліцензії та сертифікати. У сфері будівництва «Строїтель - П» виступає як замовник і як генеральний підрядник, здійснюючи роботи з проектування, будівництва, капітального ремонту та реконструкції найрізноманітніших будівель і споруд

У період 1995 – 2008 років компанія брала участь у наймасштабніших проектах Дніпропетровська та інших міст: «Метро» (Дніпропетровськ, Запорізьке шосе, 63); ТРЦ «Терра» (Дніпропетровськ, вул. Богдана Хмельницького, 118-Д (колишня вул. Героїв Сталінграда); Будівля Дніпрообленерго (Дніпропетровськ, Запорізьке шосе, 22); житловий комплекс «Зоряний» (Дніпропетровськ, бул. Зоряний, 1); житлові будинки на вул. Старокозацькій (колишня вул. Комсомольська); на вул. Херсонській; на вул. Європейській (колишня вул. М. Миронова) Дніпропетровська.

Компанія «Строїтель» здійснювала реконструкцію будівельних об'єктів: ЦУМ (у Дніпропетровську); пансіонат «Семидвір'я» (АР Крим, Алушта) та реалізувала заплановані об'єкти: торговельний центр «Алікон-маркет» (Дніпропетровськ, житловий масив «Червоний Камінь»); тваринницькі комплекси «Агросоюз» у с. Майське (Дніпропетровська обл., Синельниківський район); у с. Романівка (Дніпропетровська, обл., Синельниківський район); торговий центр «Сіті-центр» (м. Новомосковськ) (рис. 8.2.74); ресторан-пивоварня «Барон Разгуляефф» (м. Дніпро, Наб. Перемоги) (2013 р.) (рис. 8.2.73); водно-лижний комплекс м. Дніпропетровська

З 2008 року у зв'язку з економічною кризою попит на послуги генпідрядних і ремонтно-будівельних робіт значно знизився. Маючи великий досвід у будівництві та надійну команду, керівництво компанії прийняло рішення почати самостійне проектування і будівництво житлових об'єктів [44].

Стартом нового напрямку послужило будівництво найбільшого житлового комплексу в місті Новомосковськ на вул. Головка, 14 (Кількість квартир – 140, площа комплексу – 10 400 м².) (рис. 8.2.67). Будівництво нового будинку в центрі Новомосковська почалося ще в 2008 році. Однак у зв'язку з кризою будівництво розтягнулося на довгих 5 років. 10-поверховий житловий будинок на 128 квартир побудований за технологією залізобетонного каркаса, з

утепленням зовнішніх стін і відповідає сучасним стандартам комфорту. Більш ніж 60 сімей стали щасливими власниками нових квартир у межах державної програми доступного житла, за що будинок отримав нагороду за 1-е місце в Україні за кількістю проданих квартир за цією програмою [55] .

Рисунок 8.2.67 – Житловий комплекс у м. Новомосковськ, на вул. Головка, 14

Рисунок 8.2.68 – Житлові будинки в м. Дніпро на вул. Полігонній, 10б та 10д (колишня вул. П. Погребняка)

Рисунок 8.2.69 – Житловий комплекс у м. Дніпрі «Рапота» на вул. Сімферопольській, 2к

Рисунок 8.2.70 – Житловий будинок у м. Дніпрі на вул. В. Лазаряна, 22

Рисунок 8. 2. 71 – Будівля Дніпрообленерго
(м. Дніпро, Запорізьке шосе, 22)

Рисунок 8. 2. 72 – Центр оптової торгівлі
«Метро» (м. Дніпро, Запорізьке шосе, 63)

Рисунок 8. 2. 73 – Ресторан-пивоварня
«Барон Разгуляефф» (м. Дніпро,
Наб.Перемоги, 376)

Рисунок 8.2. 74 – ТЦ «Сіті-центр»
на вул. Гетьманській, 34
(м. Новомосковськ)

Рисунок 8.2.75 – Житловий комплекс
«Зоряний» (м. Дніпро, бул. Зоряний,1)

Рисунок 8.2.76 – ТРЦ «Терра» (м. Дніпро,
вул. Богдана Хмельницького 118д (колишня
вул. Героїв Сталінграду)

Період 2008 – 2010 років став початком становлення компанії «Строитель - П» як серйозного забудовника та інвестора. Паралельно з житловим комплексом у м. Новомосковськ велось будівництво ще двох 10-поверхових будинків у Дніпропетровську на вул. Полігонній, 10б та 10д (колишня вул. П. Погребняка) із закритою територією, підземним паркінгом та дитячим майданчиком, які були також успішно введені в експлуатацію. Кількість квартир – 80. Площа комплексу – $15\,300\text{ м}^2$ (рис. 8.2.68).

Об'єктом, що став наймасштабнішим проектом Дніпропетровська став житловий комплекс «Рапота», який розташувався на вул. Сімферопольській на ділянці 3,2 га землі. Житловий комплекс бізнес-класу складається з п'яти житлових будинків, підземного паркінгу, паркової зони, спортивного комплексу. Цей об'єкт стане першим комплексом у нашому місті формату «місто в місті». Терміни реалізації проекту – 2012 – 2018 роки.

Перша, друга і третя черги будівництва успішно завершені і здані в експлуатацію. На сьогодні розпочато активне зведення четвертої черги будівництва.

У грудні 2014 року був уведений в експлуатацію житловий будинок за адресою вул. Лазаряна, 22. Будинок зі 198-ма квартирами та площею комплексу в $14\,400\text{ м}^2$ був зведений за 14 місяців. 11-поверховий комплекс із закритим подвір'ям, паркуванням для автовок та дитячим майданчиком складається з трьох секцій. Для кожної квартири передбачено індивідуальне опалення. Новітні технології будівництва та сучасний дизайн будинку прикрасили місто ще одним гідним об'єктом (рис. 8.2.70).

Рисунок 8.2.78 – Житловий комплекс «Жуковський» на перетині вул. В. Жуковського і вул. П. Гусенко (у процесі будівництва)

Рисунок 8.2.79 – Житловий комплекс «Рапота» (візуалізація)

Нині компанія розпочала будівництво двох нових об'єктів. Один з них – це 10-поверховий житловий комплекс «Жуковський» на перетині вул. В. Жуковського і вул. П. Гусенко загальною площею $44\,000\text{ м}^2$, на вісім секцій. Терміни реалізації будівництва всього комплексу 2015 – 2018 роки.

У липні 2015 р. розпочато будівництво ще одного 10-поверхового житлового комплексу «Салют» за адресою бул. Слави, 2 на житловому масиві Перемога-5, в елітному спальному районі міста. Кількість квартир у комплексі – 165. Площа комплексу – 10 500 м². Терміни будівництва 2015-2018 роки.

Рисунок 8.2.80 – Житловий комплекс «Салют» за адресою бул. Слави, 2 на ж/м Перемога-5 (візуалізація)

Рисунок 8.2.81 – Житловий комплекс «Салют» за адресою бул. Слави, 2 на ж / м Перемога-5 (у процесі будівництва)

8.2.9. Трест реконструкції та розвитку

Трест реконструкції та розвитку вийшов на ринок будівництва і реконструкції житлової та комерційної нерухомості більше 20 років тому. Він був заснований у 1988 р. у Дніпропетровську. Цілеспрямованість, працездатність, гнучкість мислення співробітників, їх здатність знаходити нестандартні рішення в будівництві і бажання активно працювати і розвиватися – ось те унікальне багатство, яке сприяло стрімкому зростанню як обсягів будівництва, так і авторитету самої організації.

Генеральний директор компанії, який, окрім цього, є Головою правління Будівельної палати м. Дніпро – Уріх Євген Йосипович. Крім нього, до складу керівництва компанії входять Уріх Олександр Євгенович та Шульман Дмитро Борисович.

Трест реконструкції та розвитку – багатoproфільна компанія, що здійснює всі види будівництва та реконструкції будь-яких типів будівель та споруд цивільного та промислового призначення. Для здійснення комплексу робіт від відведення земельних ділянок до здавання об'єктів «під ключ» Трест реконструкції та розвитку має повний комплект щодо дозволу документації та відповідних ліцензій [34].

З метою досягнення максимальної ефективності Трест використовує принципово нову технологію збереження і відновлення несної здатності

конструкцій із залізобетону, бетону, цегли та інших пористих матеріалів, а також матеріалів з проникнутими полімерними композиціями.

Трест успішно здійснює співробітництво із зарубіжними фірмами: «Моррісон Кнудсен» (США), «АІ-Конті» (Словенія), «Інгра» (Хорватія), «Накоста» (Швейцарія), «Теботин БВ» (Голландія), «Трімворт» (Голландія), «Метра Софрес» (Франція – Велика Британія [10].

За 20 років своєї діяльності Трестом реконструкції та розвитку зведено і відновлено більше 400 будівельних об'єктів різної складності (рис. 8.2.82 – 8.2.99).

На сьогодні компанія реалізує декілька проектів. Перший об'єкт знаходиться у м. Херсон – це житловий комплекс Говард Плаза на вул. Ф. Ушакова, 50. На останньому засіданні містобудівної ради архітектори попросили компанію «Трест реконструкції та розвитку» переглянути проект з урахуванням наявних зауважень. У зв'язку з цим поки що невідомо, яке цільове призначення буде мати житловий комплекс наприкінці будівництва [8].

Другий об'єкт знаходиться у м. Мелітополі – це житловий комплекс «Кіровський» на вул. С. Кірова, 14, будинок преміум-класу з сучасними архітектурними рішеннями [19].

Рисунок 8. 2. 82 – Житловий будинок на вул. Великій Діівській, 10б (колишня вул. Братів Трофімових)

Рисунок 8. 2. 83 – Житловий будинок на вул. Троїцькій, 22а (колишня вул. Червона)

Рисунок 8. 2. 84 – Житловий будинок на вул. Ближній, 33

Рисунок 8. 2. 85 – Ресторан «Макдональдс» на ж/м Парус

Рисунок 8. 2. 86 – Будівля бізнес-центру на вул. В. Мономаха, 17а (колишня вул. Московська)

Рисунок 8. 2. 87 – Культурно-діловий центр «Дніпропрес»

Рисунок 8. 2. 88 – Гранд-Готель «Україна» на вул. Первозванівській, 2 (колишня вул. В. Короленка) (реконструкція)

Рисунок 8. 2. 89 – Будівля Дніпропетровської міської ради на пр. Дмитра Яворницького, 75 (колишній пр. К. Маркса)

Рисунок 8. 2. 90 – Будівля Головоштамту на пр. Дмитра Яворницького, 62 (колишній пр. К. Маркса)

Рисунок 8. 2. 91 – Будівля міської дитячої клінічної лікарні №3 на проспекті О. Пушкіна, 26

Рисунок 8. 2. 92 – Станція швидкої допомоги у м. Новомосковську на вул. Лікарняній, 1

Рисунок 8. 2. 93 – Міська клінічна лікарня №7 на вул.Філософській, 62

Рисунок 8. 2. 94 – Дніпропетровська міська флотилія юних моряків і річковиків на вул. В. Мономаха, 17 (колишня вул. Московська)

Рисунок 8. 2. 95 – Будівля середньої школи №144 на вул. Менахем-Мендл Шнеєрсона, 1 (колишня вул. К. Мініна)

Рисунок 8. 2. 96 – Будівля середньої школи №12 на пр. О. Пушкіна, 75

Рисунок 8. 2. 97 – Дитячий садок №326 «Теремок» на вул. Архітектора Дольника, 9 (колишня вул. С. Шаумяна)

Рисунок 8. 2. 98 – Адміністративна будівля на вул. Південна, 2 (реконструкція)

Рисунок 8. 2. 99 – Будівля драматичного театру ім. Горького на пр. Дмитра Яворницького, 97 (колишній пр.К. Маркса)

Рисунок 8.2.100 – ЖК Воронцовський у м. Дніпро на вул. Луговській, 225 (візуалізація)

Рисунок 8.2.101 – ЖК Воронцовський у м. Дніпро на вул. Луговській, 225 (у ході будівництва)

Третій об'єкт знаходиться у м. Дніпро – це житловий комплекс «Воронцовський» на вул. Луговській, 225 (рис. 8.2.100; рис. 8.2.101). Житловий комплекс «Воронцовський» знаходиться в безпосередній близькості від річки Дніпро та Воронцовського парку. Архітектурні особливості будівлі та його розташування спроектовані з урахуванням особливостей ландшафту. Під час будівництва використано панорамне скління. Монолітно-каркасна технологія, що дозволяє змінювати планування, має високі теплозберігальні характеристики [17].

Всі три житлові комплекси повинні бути завершені та введені в експлуатацію до кінця 2018 р.

Використана література

1. Административно-готельний комплекс на ул. Шаумяна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/lenina/> – Назва з екрану
2. Альбом «Кращі підприємства України – 2008» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaq.org.ua/docs/maket_orang.pdf - Назва з екрану
3. «Амфітеатр» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/amfiteatr/> – Назва з екрану
4. «Башни» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/towers/> – Назва з екрану
5. «Беверли» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=294> – Назва з екрану
6. «Бельведер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/belvedere/> – Назва з екрану
7. «Бон Отель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gorod.dp.ua/guide/hotels/oneplace/?place_id=15861 – Назва з екрану
8. В центре Херсона появится очередной ТРЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pik.ua/news/url/v_tsentre_hersona_pojavitsja_ocherednoj_trts - Назва з екрану
9. Главпочтамт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/houses/reconstruction/postoffice> – Назва з екрану
10. Днепропетровск. Архитекторы / Н. П. Андрущенко, М. Э. Кавун, Н. А. Лопатюк и др.; Под общ. ред. Н. Н. Кондель-Перминовой. – К.; Днепропетровск: Издательский дом «А+С», 2006. – 196 с., ил.
11. Дніпропетровськ: Віхи історії: Навч. посіб. / Упоряд. А. Г. Болебрух, С .А. Квітка; Редкол. С. А. Квітка (гол. ред.) та ін. – Д.: Грані, 2001. – 256 с.
12. Довідник Дніпропетровська [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dnepropetrovsk.spravker.ru/job/olviya-korporatsiya.htm>; <http://dnepropetrovsk.spravker.ru/job/olvija-sk.htm> - Назва з екрану
13. Дольник – человек, который изменил Днепропетровск: все строительные объекты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dp.vgorode.ua/news/luidy_horoda/182094-dolnyk---chelovek-kotoryi-uzmenyl-dnepropetrovsk-vse-stroytelnye-proekty – Назва з екрану
14. Интерв'ю з генеральним директором Р. С. Шостаком [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://varus.ua/new/partneram/press-tsentr/prensa-onas/32-intervyu-generalnogo-direktora-r-s-shostaka-investgazeta-27.html> - Назва з екрану

15. ЖД «Акварель» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kuplukvartiru.com.ua/ru/forum/novostrojki-dnepropetrovska/38-greenwood-zh-d-akvarel> – Назва з екрану
16. Жилой комплекс бизнес-класса «Кировский» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.7invest.com.ua/inner_page/22 - Назва з екрану
17. ЖК «Воронцовский» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trr.dp.ua/projects/vorontsovskiy/> - Назва з екрану
18. ЖК «Кировский» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://meget.kiev.ua/novostroyki/769-zk-kirovskiy/#prettyPhoto> – Назва з екрану
19. ЖК «Кировский» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trr.dp.ua/projects/kirovskiy/> - Назва з екрану
20. ЖК, Днепропетровск, Героев – Победы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novobudovy.com/ru/novobudovy/novobudovy-dnipropetrovska/zhk-m-dnipropetrovsk-pr-geroiv-peremogi> - Назва з екрану
21. Жилой комплекс «Дом на Мечникова» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kanzas.ua/new_building/view/465/ – Назва з екрану
22. ЖК «Дом на Мечникова» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://meget.kiev.ua/novostroyki/215-zk-dom-na-mechnikova/#prettyPhoto> – Назва з екрану
23. Ж/к по ул. Дзержинского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/promising/dzerzhinsky/> – Назва з екрану
24. ЖК «Пролисок» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/construction/projects/prolisok/about> - Назва з екрану]
25. ЖК «Фестивальный» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://festivalniy.dp.ua/> – Назва з екрану
26. ЖК «Фестивальный-2» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/festivalnyi-2/> – Назва з екрану
27. ЖК «Чкаловский» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/construction/projects/chkalovsky/about> - Назва з екрану
28. Жилые комплексы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/about/objects/houses> – Назва з екрану
29. История компании «Созидатель» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/about/history> - Назва з екрану
30. Каталог підприємств України [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.rada.com.ua/rus/catalog/19901/>– Назва з екрану
31. Каталог підприємств України [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://yellow.com.ua/company.aspx?c=8115> - Назва з екрану
32. Компания «Ратибор» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novostroyka.dp.ua/ratibor/> – Назва з екрану

33. Компания сегодня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/about/today> - Назва з екрану]
34. Компания «Трест реконструкции и развития» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trr.dp.ua/> - Назва з екрану
35. Комплекс зданий многофункционального назначения «Славия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slaviya.dp.ua/about/description.htm> – Назва з екрану
36. Корпорация «Перспектива» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://domik.ua/kompanii/firm-84521.html> – Назва з екрану
37. Корпорация «Перспектива» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/about-corporation/> – Назва з екрану
38. Корпорация «Перспектива» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspectiva-corp.com/?about/> – Назва з екрану.
39. Креативный клуб фирмы «Логос» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://logos-corp.com/business/creative-club> – Назва з екрану
40. «Крутогорный» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/imperial-palace/> – Назва з екрану
41. «Летуаль» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/letual/> – Назва з екрану
42. Многофункциональный центр «Менора» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rubikon-trading.com/ru/estate/44> – Назва з екрану
43. Нерухомість в містах України [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.novostroyka.dp.ua/ldg/> – Назва з екрану
44. О застройщике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://panorama.dp.ua/developer/> - Назва з екрану
45. Опис основної діяльності фірми [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://logos-corp.com/business/development/details> – Назва з екрану
46. Опис підприємства спа-отелю [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://logos-corp.com/business/spa-hotels/details-spa> – Назва з екрану
47. Офіційний сайт будівельної компанії «Ольвія» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://build-olvia.ub.ua/contact-information/> - Назва з екрану
48. Офіційний сайт компанії «Логос» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://logos-corp.com/>– Назва з екрану
49. Офіційний сайт компанії «Ольвія» [Электронный ресурс]. - Режим доступа <http://www.build.olvia.com/balka/>– Назва з екрану
50. Офіційний сайт компанії «Ольвія» [Электронный ресурс]. - Режим доступа <http://www.build.olvia.com/about/>– Назва з екрану
51. Офіційний сайт компанії «Ольвія» [Электронный ресурс]. - Режим доступа <http://olvia.com/> – Назва з екрану
52. Офіційний сайт м. Дніпропетровська [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://gorod.dp.ua/inf/prom/oneplace/?place_id=3766 - Назва з екрану
53. «Первозвановский» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/pervozvanovsky/> – Назва з екрану

54. «Перспектива» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zabudovnyk.com.ua/ru/developers/perspektiva> – Назва з екрану
55. Почем доступное жилье в Новомосковске [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.realnest.com.ua/news/2013/4/list/4283> - Назва з екрану
56. Проект вулиці Чкалова [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://logos-corp.com/business/development/objects/object-2>– Назва з екрану
57. Проект «Нове Бартоломео» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://logos-corp.com/business/development/objects/object-3> – Назва з екрану
58. Проект «Слава» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://logos-corp.com/business/development/objects/object-5> – Назва з екрану
59. Ревский С. Б. Екатеринослав Кильченский: Историко-архитектурный очерк. - Днепропетровск: ДИСИ, 1974. - 96 с.
60. «Рогалева» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/rogaleva/> – Назва з екрану
61. Стандартизация организации строительного производства / П. П. Олейник, В. И. Бродский // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. - 2013. - № 11. - С. 10-14.
62. Старт в третье тысячелетие: Очерки о Приднепровье / В. Платонов, В. Мороз, М. Кавун, Л. Пашук, В. Клименко, Л. Маркова. – Д.: Проспект, 2002. – 304 с.
63. Торгово-офисный центр, г. Днепропетровск, ул. Шевченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novobudovy.com/ru/biznes-tsenry/torgovo-ofisnij-centr-m-dnipropetrovsk-vul-shevchenka> – Назва з екрану
64. ТОЦ «Кудашевский» в Днепропетровске [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socmart.com.ua/bc/other/read/tots-kudashevskiy-v-dnepropetrovske/> – Назва з екрану
65. Торговый комплекс «Славянский базар» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dolnik-ua.com/ru/buildingscomponent/galleric/?catid=1&Itemid=17&Itemid=17> – Назва з екрану
66. ул. Космическая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/houses/apartment/cosmic/about> – Назва з екрану
67. Усадебный посёлок «Созидатель-хаус» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sozidatel.dp.ua/rus/construction/projects/sozidatel-house/about> - Назва з екрану
68. Центр «Менора» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.planetofhotels.com/ukraine/dnepropetrovsk/centr-menora> – Назва з екрану
69. «Цитадель»-1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspectiva-corp.com/?objects/citadell/> – Назва з екрану

70. «Цитадель-2» [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/citadel-2/> – Назва з екрану
71. «Эльбрус-1» [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=295> – Назва з екрану
72. «Эльбрус-2» [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.gorod.dp.ua/archi/?pageid=295> – Назва з екрану
73. IQ-House [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://iqhouse.dp.ua/complex/about-company/warranty> – Назва з екрану
74. Wellness клуб [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://perspectiva.dp.ua/ru/objects/commissioned/welness-club/> – Назва з екрану

РОЗДІЛ 9. Підготовка інженерно-будівельних кадрів у Катеринославі – Дніпропетровську – Дніпрі

Після відкриття у середині 1880-х років у Катеринославі Брянського металургійного заводу і залізниці, яка пов'язала Криворізький рудний і Донецький вугільний басейни, місто пережило «індустріальний вибух», що позначився на усіх сферах його життя. Так, з 1885 по 1915 рік стрімко виросла чисельність населення (з 41,8 до 225,4 тис. осіб); вдвічі збільшилася територія міста; в рази, а іноді в десятки разів, зросла кількість торговельних, промислових, просвітницьких і навчальних закладів. Але наявність вищих навчальних закладів була привілеєм столичних міст або регіональних центрів, до яких тодішній Катеринослав ще не належав. Місцева інтелігенція вела боротьбу за відкриття у місті нових вищих навчальних закладів, оскільки наявних – Вищого гірничого училища (перетвореного на інститут у 1912 р.) і Комерційного училища (яке мало всі підстави бути перетвореним на інститут) не вистачало для підготовки фахівців вищої кваліфікації для промислового міста. З початком Першої світової війни, як не дивно, ситуація у сфері розвитку вищої освіти у місті поліпшилась. Спочатку, у 1915 році, постало питання про переведення до Катеринослава університетів, що потрапляли до зони бойових дій – Варшавського та Юр'євського. Хоча ці плани не були реалізовані, міська громада у 1916 р. активно обговорювала питання про відкриття у місті відразу чотирьох вишів – класичного університету, політехнічного, транспортного та сільськогосподарського інститутів [27]. Першим, як стверджує краєзнавець В. Старостін, був реалізований проект політехнічного інституту, який розпочав свою роботу 31 січня 1917 р. (але Статут закладу був підписаний міністром народної освіти Росії графом П. М. Ігнат'євим ще 5 квітня 1916 року (рис.9.1)). На думку дослідниці історії гірничого інституту Г. Швидько, у 1916 році вчені цього закладу ініціювали відкриття у Катеринославі Вищих жіночих курсів, на базі яких потім, у 1918 р., був відкритий класичний університет.

Причин тому, що Політехнічний інститут (повна назва – Приватний Політехнічний єврейський інститут) був відкритий у Катеринославі раніше за класичний університет, кілька. По-перше, третину населення міста складали євреї, будучи другою за кількістю етнічною спільнотою після росіян (українці були на третьому місці; до речі, ця тенденція в етнічному складі населення міста збереглась до 1920-х років) [24; 2]. Однак, за інформацією Статистичного відділу Катеринославської міської управи за переписом 1917 р. більшість у

місті складали євреї (35%), на другому місці були українці (30%), а росіяни складали лише 18% населення [21].

По-друге, з 1890-х років в місті активізувався єврейський національний рух, що перетворило Катеринослав на центр єврейського націоналізму півдня Російської імперії, усунувши від цієї ролі Одесу [27]. Так, у газеті відомого мецената М. Копилова «Приднепровский край» від 3(16) травня 1917 р. була поміщена інформація про організацію у місті Клубу національних організацій. Завданням його було визначено об'єднання діяльності місцевих національних організацій з метою встановлення міцних добросусідських відносин між усіма націями краю. Наступним завданням (після підготовки до виборів в Установчі збори) клуб вважав популяризацію серед місцевого населення ідей про федеративно-республіканський устрій Росії, необхідність національно-територіальної (обласної) автономії України і екстериторіальної (персональної) автономії для євреїв [25].

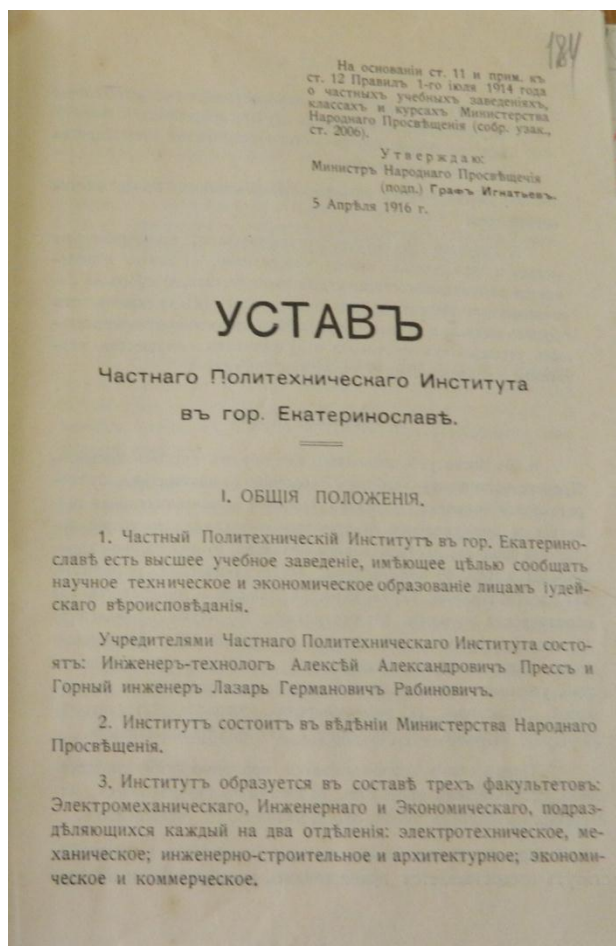

Рисунок 9. 1 – Статут Політехнічного інституту [8]

По-третє, наявні в Російській імперії відсоткові обмеження щодо кількості студентів-євреїв у вищих навчальних закладах викликали незадоволення в суспільстві і соціальну напругу [2]. Сукупна дія вказаних причин за наявності у Катеринославі Гірничого інституту із його викладачами

та матеріально-технічною базою, які допомогли налагодити роботу Політехнічного інституту, дозволили оголосити перший набір студентів вже в серпні 1916 року. Чисельні справи студентів першого набору Політехнічного інституту, що зберігаються у фонді Р2065 Дніпропетровського державного обласного архіву, датовані серпнем 1916 – січнем 1917 року. Усього у фондах архіву зберігається 2661 справа студентів і викладачів Приватного політехнічного інституту, які свідчать про його активну діяльність впродовж 1916 – 1926 років. Через студентські і викладацькі справи можна прослідкувати еволюцію назви Приватного політехнічного інституту: у 1918 р. він називається Катеринославський єврейський науковий інститут, у 1919 р. – знову Політехнічний інститут, у 1920 р. – Катеринославський державний політехнічний інститут тощо.

У Дніпропетровському архіві зберігаються справи студентів Катеринославського Приватного Політехнічного інституту (ППІ), серед яких досить часто трапляються українські і російські прізвища, що свідчить про відсутність етнічного цензу для вступників до цього єврейського (як було визначено в його Статуті) вишу. У таблиці 1 подана кількість студентів ППІ згідно з описом, який зберігається у фонді Р2065, оп.2, спр.1629, а за таблицею 2 можна прослідкувати динаміку подачі заяв до інституту впродовж 1917-1920 років.

Таблиця 1.

Опис студентів Приватного політехнічного інституту у м. Катеринослав

Рік	1917	1918	1919	1920
Кількість осіб єврейської національності	359	270	63 (весняний набір) 38 (осінній)	85 (весняний) 355 (осінній)
Кількість осіб неєврейської національності	2	7	2 -	2 94
% осіб неєврейської національності	0,56	2,6	3,17	2,35 26,47

Таблиця 2.

Список заяв студентів Єврейського наукового інституту прийому 1917-1920 рр.

Рік	1917	1918	1919	1920
Кількість осіб єврейської національності	368	1160	59	23
Кількість осіб неєврейської національності	9	111	10	1
% осіб неєврейської національності	2,44	9,56	17	4,35

Згідно з вищенаведеними даними, усього в інституті впродовж 1917 – 1920 рр. навчалось 1170 студентів (серед яких було 107 українців і росіян), хоча заяв було подано вполовину більше (1479 від євреїв, 131 від українців і росіян).

Хоча заплановано було у складі інституту три факультети – електромеханічний, інженерний та економічний, вдалося організувати і налагодити діяльність лише двох перших.

Із особистої справи професора кафедри математики Єремія Яковича Гройсмана (фонд Р2065, оп.2, спр. 249) дізнаємося про вимоги на рівні сучасних до викладачів щодо отримання вчених ступенів у відповідності із Статутом, а також про суміщення ними посад у різних вишах міста. Зокрема, асистент кафедри нарисної геометрії Григорій Соломонович Живов, як свідчить його особова справа (фонд Р2065, оп.2, спр. 299) окрім роботи у Політехнічному інституті викладав на технічних і архітектурних курсах, у приватному реальному єврейському училищі і в чоловічій гімназії. Багато викладачів поєднували роботу в Гірничому інституті із викладанням у Політехнічному (як-то Л. В. Писаржевський, І. Ю. Огієвецький, О. М. Динник, Я. І. Грдина, Г. Є. Євреїнов, Й. І. Танатар та ін.). Окремо слід зупинитись на особистості директора Політехнічного інституту – **Сергія Андрійовича Заборовського** (рис. 9.2), який приклав неймовірні зусилля задля розвитку, піднесення і збереження ввіреного йому закладу.

Рисунок 9.2. С. А – Заборовський [1]

В архіві ДАДО є його особова справа із формулярним списком, за яким простежується кар'єра Сергія Андрійовича. Так, з 18 лютого 1901 року він виконував обов'язки екстраординарного професора Варшавського політехнічного інституту; з 1 вересня 1906 р. викладав будівельну механіку в Катеринославському вищому гірничому училищі; в період з 14 по 22 червня і з 18 по 28 липня 1909 р. навіть був його директором. З 17 жовтня 1911 року

С. А. Заборовський став екстраординарним професором гірничого училища. На запрошення Опікунської ради Приватного політехнічного інституту він був затверджений на посаді директора інституту і викладачем кафедри опору матеріалів з 17 березня 1917 р.; а з 9 вересня 1918 р. він став професором кафедри опору матеріалів в Єврейському науковому інституті. Архівні документи свідчать, що С. А. Заборовський очолював заклад весь час його існування, і хоча кілька разів він намагався полишити свою посаду, колектив не дозволив йому це зробити.

У Дніпропетровському державному обласному архіві у фонді Р2065 (оп.1, спр.1627) зберігається Книга протоколів зібрань факультетів Приватного політехнічного інституту в м. Катеринослав. На розмножених друкарським способом аркушах із абрєвіатурою Ч.П.И. (рос. Частный Политехнический институт) представлена активна навчальна, організаційна і наукова діяльність вищеназваного закладу в період з 10 лютого 1917 р. до 1 жовтня 1919 року (усього 61 протокол). На першому засіданні були присутніми в.о. директора С. А. Заборовський, викладачі В. Н. Джонс, О. М. Динник, асистенти Н. Н. Малов, І. Н. Блюмштейн, І. Ю. Огівецький, які вирішували організаційні питання, пов'язані з відкриттям закладу. Вже на другому засіданні (про що свідчить протокол № 2 від 13 березня 1917 р.) для покращення підготовки студентів технічного вишу було внесено пропозицію про відкриття на кожному факультеті відділень з більш вузькими спеціальностями; а саме, на інженерному факультеті – а) архітектурне відділення, б) інженерно-будівельне, в) опалення і вентиляції, г) відділення будівельної механіки. Починаючи з третього засідання (протокол № 3 від 10 квітня 1917 р.) на зібранні були присутні представники від студентів, прохання яких щодо переведення з факультету на факультет, щодо зарахування на І (ІІ, ІІІ) семестр часто були предметом розгляду членами зборів.

На серпневому засіданні (протокол № 9 від 28 серпня 1917 р.) окрім інформації про надання Гірничим інститутом аудиторії і креслярської (чертежной) для потреб ППІ, було прийнято рішення про зарахування 400 осіб на І семестр з конкурсною відміткою вище 14, а також студентів з інших вишів: Нью-Йоркського університету, Віленського єврейського вчительського інституту, Тулузького університету, Казанського університету, Петроградського жіночого політехнічного інституту, Харківського жіночого політехнічного інституту, Тулузького електротехнічного інституту тощо.

Під час вересневого засідання (протокол № 12 від 19 вересня 1917 р.) директору С. Заборовському колектив інституту запропонував розпочати клопотання перед Міністерством щодо надання Інституту повних прав вищих технічних навчальних закладів, тоді ж було обрано деканом обох факультетів **Ісаака Юхимовича Огівецького** (рис. 9.3).

Важливою з точки зору підвищення статусу закладу була постанова від 28 вересня 1917 р. із проханням до Опікунської ради добитися присвоєння ППІ

всіх прав державних вищих технічних навчальних закладів, а також затвердити комітет зв'язку Інституту з промисловістю. Вважаючи за необхідне підсумувати перший рік діяльності, Об'єднане зібрання факультетів на черговому засіданні прийняло рішення видати збірник, присвячений першій річниці існування ППІ (з науковими працями викладачів), який мав би стати першим випуском «Вістей ППІ у Катеринославі». На жаль, авторами статті не було знайдено документальних підтверджень виконання вищеназваних планів.

Рисунок 9.3. І. Ю – Огівецький [1]

Оскільки викладачам новоствореного інституту приходилось вперше налагоджувати діяльність закладу, їм приходилось ставати на шлях експериментів, що підтверджується, наприклад, намаганням поєднати в першому півріччі 1918 р. третього і четвертого семестрів для першого набору. Але у директора С. А. Заборовського була окрема думка щодо організації навчального процесу, яку він виклав на засіданні 21 листопада 1917 року. У грудні 1917 року професор П. М. Леонтовський погодився читати лекції з геодезії, але висунув кошторис на 12 000 карб. для придбання інструментів, необхідних для організації літньої практики з його дисципліни.

Вже у грудні 1917 року викладач Б. М. Колпичов заявив про необхідність розробки планів викладання на інженерному факультеті; він же, на прохання зібрання, взяв на себе викладання цивільної архітектури для майбутніх інженерів-будівельників. Пізніше, у квітні 1918 року, цим викладачем було ініційовано заміщення кафедр архітектурних форм та історії архітектури, цивільної архітектури та будівельного мистецтва, будівельної механіки і залізобетонних конструкцій. Вочевидь, інженерно-будівельна спеціальність виглядала привабливою, оскільки кілька студентів електромеханічного факультету виявили бажання перейти на інженерний факультет. На жаль, у травні 1918 року Б. М. Колпичов пішов із життя, що спричинило пошук спеціалістів для викладання цивільної архітектури, будівельного мистецтва і технології будівельних матеріалів студентам інженерного факультету.

До протоколу № 21 від 22 січня 1918 р. було додано розклад лекцій, практичних занять і графічних робіт на другий і третій семестри 1918 року. Так, у другому семестрі окрім загальних дисциплін (хімія, фізика, рисна і аналітична геометрія, геодезія, механіка, диференційні та інтегральні обчислення, малювання і креслення) студентам інженерного факультету окремо від електромеханічного викладали геодезію, технологію будівельних матеріалів, основи будівельного мистецтва.

Результатом пропозиції скласти навчальні плани третього і четвертого семестрів (в лютому 1918 р.) стала розробка планів для обох факультетів на чотири семестри, які були додані до протоколу № 27 від 24 квітня 1918 року. Всупереч проханням студентів оцінювати їх успіхи за двобальною шкалою (зараховано/не зараховано) викладачі прийняли рішення диференціювати задовільні успіхи студентів відмітками «три», «чотири», «п'ять».

У квітні 1918 року тривали обговорення нового уставу Єврейської академії (закладу, на який планувалося перетворити Політехнічний інститут). Зокрема, одноголосно було вирішено провести у статуті максимально повну автономію; розділити сфери діяльності Опікунської ради (яка мала керувати інститутом у фінансовому плані) і викладацької колегії (що відповідала б за навчальний процес); найвище управління інститутом в навчальному плані покласти на Раду професорів (замість Об'єднаного зібрання факультетів).

У травні 1918 року два представники від інституту (декан І. Огівецький та професор С. Бернштейн) були делеговані до Києва на З'їзд представників вищих навчальних закладів України. У тому ж місяці зібрання факультетів постановило відкрити математичний факультет в інституті.

Хоча дослідник історії Політехнічного інституту О. Бистряков стверджує, що вже 12 квітня 1918 р. Міністерство народної освіти затвердило Статут Єврейського наукового інституту (ЄНІ), протокол № 31 свідчить, що тільки у травні проект Статуту був відправлений до Опікунської ради, а у червні ще тривала робота викладацької колегії над документом. Зокрема, директор С. Заборовський запропонував внести до Статуту пункти про право інституту присуджувати наукові ступені, після обговорення зібрання постановило, що технічні факультети можуть присуджувати ступінь ад'юнкта, а факультети університетського характеру – ступені магістра і доктора наук.

Порівнюючи Статут ЄНІ із Статутом Політехнічного інституту, слід відзначити, що в першому особам, які закінчили повний курс інституту планувалося надавати дипломи на звання інженера-електрика (тим, хто закінчив електро-технічний факультет); інженера-будівельника (тим, хто закінчив інженерно-будівельне відділення інженерного факультету); інженера-технолога (після закінчення механічного факультету) і інженера-архітектора (після архітектурного відділення інженерного факультету) у той час, як випускники Політехнічного інституту отримували лише посвідчення, після чого могли бути допущеними до випробувань на звання інженера при

відповідних урядових вищих навчальних закладах. Далі у Статуті ЄНІ визначалось, що особи із зазначеними званнями мають право керувати фабриками і заводами, споруджувати фабричні і заводські будівлі, право виробництва будь-яких будівельних робіт і розробки проектів будь-яких будівель і споруджень тощо; а також підкреслювалось, що випускники ЄНІ мають усі права, що й випускники урядових вищих навчальних закладів. Отже, зрозуміло, що Єврейський науковий інститут значно розширював можливості працевлаштування випускників у порівнянні із тією освітою, що надавалася Політехнічним інститутом.

Протоколом №35 від 3 вересня 1918 року було затверджено професорський склад Інституту:

- 1) С. Н. Бернштейн (професор кафедри математики);
- 2) Я. І. Грдина (професор кафедри прикладної механіки);
- 3) О. М. Динник (професор кафедри теоретичної механіки);
- 4) С. А. Заборовський (професор кафедри опору матеріалів);
- 5) Н. А. Іванов (професор кафедри електротехніки);
- 6) П. М. Леонтовський (виконуючий обов'язки професора кафедри геодезії);
- 7) Л. В. Писаржевський (професор кафедри хімії);
- 8) А. П. Виноградов (виконуючий обов'язки професора кафедри технології матеріалів);
- 9) Є. Я. Гройсман (виконуючий обов'язки викладача кафедри математики із зобов'язанням отримати вчений ступінь до 1 червня 1919 року);
- 10) І. Ю. Огієвецький (виконуючий обов'язки викладача кафедри математики із зобов'язанням отримати вчений ступінь до 1 січня 1920 року).

На наступному засіданні, де головував С. А. Заборовський вже як Ректор інституту, обговорювався проект навчальних планів, напрацьованих Академічною комісією при Опікунській раді у Петрограді, до того ж була обрана комісія з викладачів інституту для корегування цих планів. Для викладання архітектури і будівельного мистецтва в осінньому семестрі було запрошено Г. І. Панафутіна, а пізніше обрали С. Н. Грузенберга доцентом по кафедрі архітектури. Вже у грудні 1918 року зібрання факультетів слухало доповідь Г. І. Панафутіна про постановку викладання архітектурного креслення і проектування з архітектури на інженерно-будівельному відділенні. Тоді ж було обрано комісію у складі Г. І. Панафутіна, С. М. Герольського і О. А. Гортикова для розгляду загальної програми з архітектурного креслення і проектування. У січні 1919 року зібрання підтримало пропозицію Г. І. Панафутіна про введення на першому курсі інженерного відділення курсу архітектурних форм і прохання до Опікунської ради виділити 5 000 крб. на видання зразків з архітектурного креслення.

Восени 1918 року склалася цікава ситуація у стосунках між викладачами і студентами інституту. Спочатку зібрання факультетів визнало бажану участь студентів у засіданнях із правом дорадчого голосу (протокол № 39 від 28 вересня 1918 року). У відповідь представники студентів підготували лист до

викладацької колегії, де визнали необхідним урегулювати питання форми їх участі, висловили незадоволення дорадчим голосом і заявили про припинення відвідування занять впродовж п'яти днів (протокол № 40 від 30 вересня 1918 року). На наступному засіданні Ректор звернувся до студентів з приводу бойкоту ними занять і доповів про повідомлення до Міністерства про студентський страйк (протокол № 41 від 14 жовтня 1918 року). У лютому 1919 року на зібранні факультетів слухали заяву студентів про надання їх представникам права вирішального голосу у засіданнях Об'єднаних зборів, але викладачі вирішили залишити старий порядок участі представників студентів із дорадчим голосом. У березні 1919 року, коли для інституту настали важкі часи, студенти висловили побажання бачити у Раді старост представників викладацької колегії (протокол № 53 від 17 березня 1919 року).

Що стосується приміщення для інституту, то це була дуже серйозна нагальна проблема, яка обмежувала кількість студентів і примушувала керівництво закладу постійно шукати різні варіанти для забезпечення навчального процесу як приміщенням, так і обладнанням. На листопадовому засіданні (протокол № 43 від 11 листопада 1918 р.) зібрання факультетів постановило визнати бажаною оренду будівлі Громадського зібрання терміном до п'яти років. У січні 1919 року ректор повідомив про згоду гірничого інституту надати Єврейському науковому інституту для тимчасового використання частину нового корпусу. У березні 1919 року, незважаючи на ряд кроків, які були здійснені керівництвом ЄНІ для передачі йому будівлі Громадського зібрання, остання була віддана на потреби «Пролеткульту». Тоді, на черговому засіданні факультетів за участі Комісара Е. М. Винокура (посада якого була запроваджена Комісаріатом народної освіти замість посади ректора) було постановлено просити останнього клопотати перед Комісаріатом про передачу будівлі Громадського зібрання ЄНІ (протокол № 54 від 24 березня 1919 року). В той же день деканом І. Огієвським до Опікунської ради (а саме – О. О. Пресу) у Петрограді було відправлено телеграму наступного змісту: «Інститут одержавлений Владою посада ректора скасована Члени Опікунської Ради усунуті від управління Інститутом Вкрай необхідна Ваша безпосередня участь організації будівництві Інституту якості професора сподіваємось також декана Телеграфуйте чи можливий Ваш переїзд Прохання прискорити приїзд Грузенберга». Зворотна адреса, вказана у телеграмі, - вул. Романовська, 49.

27 березня 1919 року на екстреному зібранні факультетів було обрано комісію для підготовки доповідної записки про необхідність збереження незалежності ЄНІ (нагальна потреба таких дій виникла через постанову Комітету зі справ вищих шкіл про об'єднання ВНЗ Катеринослава [1, с. 28-29]). На засіданні 29 березня 1919 року була прийнята резолюція з вище окресленого питання, в якій було відзначено: «Об'єднане зібрання факультетів, заперечуючи за ким-небудь моральне право позбавити єврейський народ своєї вищої школи, заявляє про необхідність зберегти Єврейський науковий інститут в

м. Катеринославі як самостійну установу» (протокол № 56 від 29 березня 1919 року). Ця резолюція була розіслана до всіх вишів міста і, ймовірно, цим Єврейський науковий інститут був врятований від злиття з іншими ВНЗ.

У червні 1919 року зібрання слухало членів Опікунської ради про те, що вона не гарантує викладацькому складу оплати за липень і пропонує призупинити обрання викладачів на посади до з'ясування становища інституту (протокол № 57 від 25 червня (8 липня за новим стилем) 1919 року). У серпні ректор С. А. Заборовський доповідав про становище справ інституту, зокрема, повідомив про рішення єврейської громади міста зберегти заклад. Також було вирішено відрядити делегацію до Ростова для ведення переговорів з єврейськими громадськими діячами і передачі уряду меморандуму. Щодо набору студентів першого курсу, було встановлено традиційну для інституту кількість у 200 осіб на два факультети (120 – на електромеханічний і 80 – на інженерно-будівельний).

У вересні 1919 року відбулось ще два зібрання, перш ніж на 29 вересня було призначено початок навчального року: на них була заслухана доповідь про сприятливе ставлення до інституту єврейських громад Ростова і Харкова, а також доповідь С. Н. Грузенберга про необхідність відкриття архітектурного відділення, яка була схвалена присутніми. До речі, останнє питання періодично ставало на порядок денний, але безуспішно. Ще в листопаді 1917 року деканом І. Ю. Огієвецьким було запропоновано відкрити одну групу студентів з архітектурного креслення на архітектурному відділенні, але членом Опікунської Ради М. І. Болоховським було заявлено про перенесення відкриття архітектурного відділення на осінь 1918 р. через малу кількість бажаючих. Подібна ситуація повторилась і восени 1918 р., лише у 1919 р. можна було очікувати на позитивний результат справи із архітектурним відділенням, але, на жаль, документів з цього приводу не збереглося.

Останній протокол №61, що зберігся у ДАДО, датований 1 жовтня 1919 року, містить інформацію про делегування І. Огієвецького, Є. Гройсмана і С. Бернштейна на з'їзд громад до Ростова.

Інформація про діяльність інституту впродовж листопада 1919 р. – червня 1921 р. розпорошена по окремих особових справах викладачів і студентів, що зберігаються у ДАДО. У 1919 році Катеринославська рада робітничих і червоноармійських депутатів видавала посвідчення викладачам ЄНІ, що вони є його працівниками (подібні посвідчення були видані Г. С. Живову, Є. Я. Гройсману, Л. Б. Слепяну). У фонді Р2065, оп.2, спр. 634 зберігається заява Петровецького Олександра Никаноровича про зарахування його на посаду доцента по кафедрі опалення, вентиляції і вогнестійкого будівництва, датована 31 березня 1920 року. У справі Й. І. Танатара (фонд Р2065, оп. 2, спр. 772) міститься його прохання до Ради інженерно-будівельного факультету ЄНІ про збереження доцентури з петрографії і геології і висловлено бажання зайняти доцентуру з лекцій про підземні води, датоване 31 березня 1920 року. Також збереглись: прохання про зарахування до Катеринославського наукового

інституту від 11 лютого 1920 р. (P2065, оп.1, спр.768); заява з проханням видати посвідчення про звання студента Катеринославського політехнічного інституту від 17 березня 1921 року (P2065, оп.2, спр.807). У кількох студентських справах (фонд P2065, оп.2, спр. 496, 589, 961) на проханнях про зарахування студентами стоїть штамп Катеринославського єврейського наукового інституту, датований липнем 1926 року.

У фонді P2065, оп.2, спр. 438 зберігаються деякі документи студента інженерного факультету ІІІ Кроля Соломона Давидовича. Він вступив до інституту у січні 1917 р. і вибув з нього у липні 1920 року. У справі знаходиться відомість записів студента другого курсу Кроля С. Д., датована 8 червня 1920 р., і заява на ім'я ректора гірничого інституту з проханням видати документи «...колишнього студента інженерно-будівельного факультету Кроля С. Д., необхідні йому для надання до Київського політехнічного інституту» від 14 грудня 1922 року.

Є інформація, що у липні 1921 року механічне та електротехнічне відділення Політехнічного інституту були приєднані до Катеринославського гірничого інституту. Проректором з навчальної роботи на новоприєднаних відділеннях став Г. Є. Євреїнов, який також очолив нову кафедру гірничої електротехніки [26]. Доля інженерного відділення остаточно не з'ясована. Є припущення, що частина його викладачів (С. А. Заборовський, Г. С. Живов тощо) і студентів перейшли до сформованого у 1921 році **Катеринославського вечірнього робітничого будівельного технікуму** [1, с. 32-33]. На базі останнього у 1930 році постав **Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут (ДБІ)**, повернувши до себе механічне та електротехнічне відділення, які відділилися ще у 1921 році. Але архівні матеріали свідчать, що деякі студентські справи інженерного факультету опинились в архіві гірничого інституту.

Інформацію про Політехнічний інститут (політехнікум) друкувала одна з найвпливовіших тогочасних газет регіону – «Придніпровський край», яка виходила впродовж 1898 – 1917 років. Належала вона М. С. Копилову – благодійнику в освітній галузі (який, зокрема, пожертвував 50 000 крб. на будівлю гірничого училища, сприяв відкриттю Вищих жіночих курсів і перетворенню їх на університет) і підприємцю у будівельній галузі (власник кількох заводів з виробництва будівельних матеріалів, будівельної організації, а також будівельний підрядник Єкатеринославської залізниці та Брянського заводу). Так, ще у 1915 році газета надрукувала статтю «Університет чи політехнікум», відображаючи тодішню полеміку в місті щодо необхідного вишу. У подальшому, саме ця газета 21 січня 1917 р. сповістила читачів про відкриття Політехнічного інституту в Катеринославі, що мало відбутися 31 січня того ж року. Далі, впродовж року друкований орган інформував містян про різні події, пов'язані з інститутом: 22 квітня була вміщена замітка про сходку студентів єврейського політехнічного інституту, 3 травня – інформація про обрання

комісії для захисту професійно-економічних інтересів євреїв, місцем розташування якої було вказано канцелярію політехнікуму (на Проспекті, у будинку Бабушкіна). 18 травня датована замітка «Про приватний політехнічний інституту». У газеті за 19 травня містилося оголошення про відкриття курсів єврейської мови і літератури, запис на які відбувався у канцелярії політехнікуму. Нарешті, у номері від 25 червня були розміщені умови прийому до ППІ [25].

До передісторії Політехнічного інституту відносяться **Катеринославські технічні курси** В. Х. Коробочкіна, організовані у 1910 р. і реорганізовані у 1912 р. (тоді було створено будівельне відділення і розширено електромеханічне). Навчання на курсах тривало 7 семестрів (3,5 років) і випускники курсів приймалися без екзаменів на передостанній семестр закордонних інженерних училищ і технічних інститутів. Після закінчення будівельного відділення випускники могли здати урядовий екзамен на звання техника-будівельника при Інституті цивільних інженерів у Петрограді. До речі, курси розташовувались на перехресті вулиць Гімнастичної (П. Шмідта) і Романовської (Свердлова). Пізніше саме на Романовській вулиці, у будинку 49, розташовувався Єврейський інститут.

Катеринославські архітектурно-художні курси діяли у місті з 1913 р., надаючи можливість впродовж 6 семестрів (3-х років) вивчати архітектуру та багато інших дисциплін, щоб у майбутньому працювати помічниками архітекторів та інженерів. Завідувачем курсів був техник-архітектор С. Л. Бейлін, який після реорганізації курсів перейшов працювати до Вечірнього робітничого будівельного технікуму, що у 1930 р. перетворився на будівельний інститут. До речі, збігається адреса архітектурно-художніх курсів і будівельного технікуму – вул. Харківська, 11.

У фонді «Катеринославський вечірній будівельний технікум» є окремі справи студентів, в яких зазначено місце і час навчання. Зокрема, студент «...Веремей 1915 р. вступив на політехнічні курси, що згодом перетворилися на Перший Катеринослав-Єврейський технікум, де він навчався до 1919 року... В кінці 1923 року вступив до Вечірнього Робітничого Будівельного технікуму, де і навчався дотепер» (документ датований 30.06.1929 р.) [фонд 265, оп. 1, спр. 1]. Студенти П'ятов та Скороходов, які поступили до будівельного технікуму у 1917 та 1918 рр., відповідно, навчалися в ньому, за архівними даними, до 12. 07. 1924 р. Студенти Г. Попов та Д. Гітберг, які отримали дипломи у 1929 р., навчалися в Дніпропетровському Вечірньому робітничому будівельному технікумі (інституті), до якого вступили у 1919 та 1917 рр. і закінчили у 1923 і 1924 роках [фонд 265, оп. 1, спр. 3]. Подана інформація підтверджує наступність інженерно-будівельної освіти у Катеринославі (Дніпропетровську) від політехнічних курсів, що реформувались у Політехнічний інститут (паралельна назва – технікум) – до будівельного технікуму (інституту).

Цікаво простежити життєвий і творчий шлях студентів і викладачів Політехнічного інституту, які сприяли формуванню і розвитку будівельно-

архітектурної справи у нашому місті. Так, **Микола Опанасович Буданов** (1888-1973) працював на будівництві залізних доріг, потім почав викладати у будівельному технікумі, далі – в інституті (рис. 9.4).

Він завідував кафедрою залізобетонних конструкцій, підготував першу в ДБІ докторську дисертацію, ставши засновником теорії «повзучості бетону», працював консультантом в багатьох проектних організаціях.

Рисунок 9.4 – М. О. Буданов [1]

Олександр Андрійович Гармаш (1890 – 1940) після напруженої роботи на великих будовах країни працював викладачем Катеринославського вечірнього робітничого будівельного технікуму (рис. 9.5).

Рисунок 9.5 – О. А. Гармаш [1]

З 1930 року виконував у Дніпропетровському будівельному інституті різні роботи: заступника директора з навчальної і наукової роботи, завідувача кафедри організації робіт і будівельного виробництва. Будучи науковим керівником Науково-дослідного сектору інституту, він визначав напрям наукової діяльності закладу. Його наукові розробки були спрямовані на ліквідацію сезонності в будівництві, а також він створив власну наукову школу.

Абрам Савелійович Локшин (1893 – 1934) – людина, яка своєю наполегливою науково-педагогічною працею вплинула на підготовку молодих енергійних фахівців у галузі будівельної механіки (рис. 9.6).

Рисунок 9.6 – А. С. Локшин [1]

Він був аспірантом, а потім викладачем Політехнічного інституту, працював у Вечірньому робітничому будівельному технікумі, і, відповідно, у будівельному інституті аж до раптової смерті. За своє недовге життя він встиг підготувати талановитих учнів, серед яких – академік Всеволод Арутюнович Лазарян, доктори технічних наук Борис Григорович Коренєв, Всеволод Андрійович Бовін, Федір Валентинович Флоринський тощо [1; 2].

Рисунок 9.7 – Г. Л. Швецько-Вінецький [1]

Серед видатних особистостей, які сприяли налагодженню будівельно-архітектурної справи у нашому місті, почесне місце займає постать **Генріха Львовича Швецько-Вінецького** (1901 – 1965). Він навчався на інженерному факультеті Катеринославського єврейського політехнічного інституту та на архітектурному факультеті Петроградського інституту цивільних інженерів (рис. 10.7). Організував проектне бюро для студентів будівельного технікуму; заснував кафедру архітектури в новоствореному ДІБІ.

Проектував житлові та громадські споруди в стилі конструктивізму. З 1937 р. входив до всеукраїнського правління спілки радянських архітекторів, брав участь у розробці генерального плану м. Дніпропетровська. З 1945 р. працював у Львові.

Саме він розробив проекти навчальних корпусів кількох вишів нашого міста, у тому числі й будівельного інституту (завдяки формі будівлю називали «літаком») (рис. 9.8-9.9).

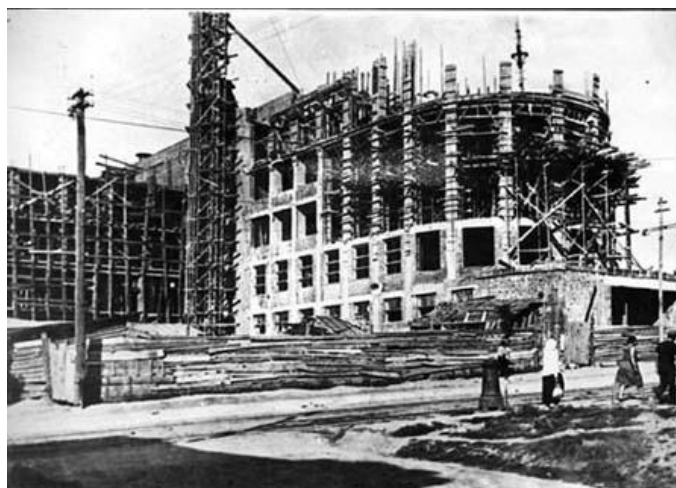

Рисунок 9.8 – Будівництво Інженерно-будівельного інституту на поч. 1930-х рр. [34]

Рисунок 9.9 – Корпус Інженерно-будівельного інституту у 1930-ті рр. [34]

З будівельним інститутом також пов'язано ім'я видатного вченого у галузі механіки, академіка АН УРСР, лауреата Державної премії СРСР **Гурія Миколайовича Савіна** (1907 – 1975). З 1932 року він викладав на кафедрі будівельної механіки Дніпропетровського будівельного інституту, де й розпочав свою плідну наукову діяльність, яка дістала чисельних нагород, у тому числі премію імені О. М. Динника АН УРСР (рис. 9.10).

Рисунок 9.10 – Г. М. Савін [1]

У 1994 році згідно з Указом Президента України Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут перетворився на **Придніпровську державну академію будівництва та архітектури**, що стало свідченням визнання державою наукових та прикладних розробок закладу. Із 1987 року на чолі нашого вишу – ректор Володимир Іванович Большаков, доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України (рис. 9.11). Саме він виступив ініціатором створення в академії мережі спеціалізованих рад із захисту дисертацій, заснував наукову школу з матеріалознавства, вивів науково-дослідну діяльність академії на широкий міжнародний рівень, за що неодноразово був нагороджений різноманітними орденами і відзнаками.

Рисунок 10.11 – В. І. Большаков

У своєму привітанні до абітурієнтів Ректор зазначає: «У нас створені всі умови для подальшого розвитку академії у напрямку інтеграції в європейський і світовий простір. Ми підтримуємо ділові стосунки з 12 навчальними закладами та асоціаціями Європи й Північної Америки на рівні кафедр, факультетів, ректорату, окремих фахівців. З 1997 року ПДАБА є членом Всесвітньої асоціації університетів. Академія готує для України висококваліфіковані, професійні кадри будівельників та архітекторів, і кожен випускник має реальні шанси опанувати у суспільстві високі посади, бо Придніпровська державна академія будівництва та архітектури створила належні умови для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного студента, формування фахівців, здатних вирішувати завдання будь-якої складності».

Традиція підготовки інженерно-будівельних і архітектурних кадрів вищої кваліфікації у нашому місті нараховує вже сотню років, і Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, сконцентрувавши усі напрацювання своїх попередників, увібравши впродовж історії наукові розробки талановитих інженерів-будівельників, архітекторів і технологів будівельної галузі міста, впевнено дивиться у майбутнє. За свою різноманітну діяльність ПДАБА неодноразово отримувала нагороди; у численних міжнародних та всеукраїнських рейтингових оглядах. Одною з визначних перемог була нагорода академії як провідного ВНЗ України Генеральною Дирекцією Міжнародної Академії рейтингових технологій та соціології «Золота фортуна», почесне звання «Лідер національної освіти», звання переможця в огляді ВНЗ України у номінації «Міжнародне співробітництво в галузі освіти і науки» тощо.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Большаков В. И. История строительного-архитектурного образования в Екатеринославе-Днепропетровске: от технических курсов до строительного института / В. И. Большаков, А. Г. Быстряков. – Д.: ПДАБА, 2005. – 143 с.
2. Быстряков А. Г. Евреи Екатеринослава-Днепропетровска (XVIII – нач. XX вв.) – Д.: Арт-Пресс, 2001. – 142 с.
3. Быстряков А. Г. История Екатеринославского политехнического института (1916–1921) / А. Г. Быстряков. – Днепропетровск : Січ, 1999. – 64 с.
4. Ворох А.О. Розвиток вищої технічної освіти в Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. О. Ворох. – Луганська, 2006. – 20 с.
5. Державний архів Дніпропетровської області (далее ДАДО). – 265, оп. 1, спр. 1. – Архів Катеринославського (Дніпропетровського) вечірнього робітничого будівельного технікуму.
6. ДАДО. – Ф. 265, оп. 1, спр. 3. – Свідоцтва студентів Катеринославського (Дніпропетровського) вечірнього робітничого будівельного технікуму.
7. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.1, спр.768 . – Особова справа студента Кроля Айзика Гіршевича.
8. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.1, спр.1627. – Книга протоколів зібрань факультетів Приватного політехнічного інституту в м. Катеринослав.
9. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.1, спр.1629. – Катеринославський єврейський науковий інститут (1916-1920 рр.) (списки студентів, абітурієнтів і викладачів)
10. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 249. – Особова справа Гройсмана Єремія Яковича.

11. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 299. – Особова справа Живова Григорія Соломоновича.
12. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 300. – Особова справа Заборовського Сергія Андрійовича.
13. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 438. – Особова справа студента Кроля Соломона Давидовича.
14. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 496. – Особова справа студента Ліфшица Мордуха Менделєва).
15. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 589. – Особова справа студента Перельмана Хаїма-Іоселя Мовшевича.
16. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 634. – Особова справа Петровецького Олександра Никаноровича.
17. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 739. – Особова справа Слепяна Леопольда Борисовича.
18. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 772. – Особова справа Танатара Йосипа Ісааковича.
19. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 807. – Особова справа студента Українцева Івана Васильовича.
20. ДАДО. – Ф. Р2065, оп.2, спр. 961. – Особова справа студента Шмерліна Наума Ароновича.
21. Екатеринославская Городская Статистика. 1918. – Вып. 1.
22. Майборода С. В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.): монографія / С. В. Майборода. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 308 с.
23. Оноприенко В. И. Становление высшего технического образования на Украине / В. И. Оноприенко. – К., 1980. – 139 с.
24. Портнова Т. Велика трансформація: еволюція міського середовища Катеринослава кінця ХІХ – початку ХХ ст. [Електронний ресурс]. Режим доступу: дб
25. Придніпровський край. – 1917. – 22 квітня (5 травня) – 25 червня (8 липня). № 6173-6225.
26. Савчук В. С. Георгій Євгенович Євреїнов – знакова постать гірничої науки / В. С. Савчук, А. В. Сюх // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Вип. 10. – 2012. – С. 193-204.
27. Старостін В. Катеринославська метрополія // Експедиція-ХХІ. – 2013. – № 11 (137). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ex21.com.ua/rus/arhiv/0116/116-6.htm>
28. Тарасова В. Н. Высшее инженерное образование России (последняя четверть ХІХ – начало ХХ в.) / В. Н. Тарасова. – М., 2001. – 117 с.
29. Федосова І. Джерела та стан дослідження розвитку вищої інженерно-технічної освіти в Україні (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) // Педагогічний дискурс. – Випуск 15. – 2013. – С. 699-707.

30. Ховрич С. М. З історії розвитку вищої технічної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Київського політехнічного інституту) / С. М. Ховрич // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 55–63.

31. Швидько Г. Перший вищий навчальний заклад Придніпров'я [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://a.gorod.dp.ua/history/article_ua.php?article=1368

32. Академії будівельних кадрів – 70 років: нариси історії Придніпровської державної академії будівництва та архітектури / Кривчик Г.Г., Крот В.І., Топюк Л.М. За ред. О.В. Щербакової. –Д.: Пороги; ПДАБА, 2001. – 325 с.

33. Академії будівельних кадрів – 75 років: нариси історії Придніпровської державної академії будівництва та архітектури / Кривчик Г.Г., Большаков В.І. та ін. За ред. В.І. Большакова. –Д.: «ЕНЕМ»; ПДАБА, 2005. – 416 с.

34. Від знань до професіоналізму: Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут – Придніпровська державна академія будівництва та архітектури – 80 років / Під заг. ред. В.І. Большакова. – Х., 2010. – 176 с.

35. Подорож крізь століття (1930-2015): збірник нарисів історії кафедр академії / Гол. ред. В.І. Большаков, літ. ред. та відп. Т.А. Шпаковська. – Д.: ПДАБА, 2015. – 412 с.

36. Придніпровська державна академія будівництва та архітектури / Під заг. ред. В.І. Большакова. – Київ: Видавничий центр «Логос Україна», 2017.

РОЗДІЛ 10. Архітектурна школа Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Перші архітектурні школи почали створюватися у зв'язку з масштабним храмовим та житловим будівництвом у Греції, Єгипті, Ассирії, Вавилоні, Індії, Китаї приблизно в VI-III ст. до н. е. Досить довго поняття «архітектурна школа» поєднувалося з конкретним культурно-історичним періодом та з будь-яким географічним регіоном. Саме таке трактування є в підручниках із архітектури, культури та історії. Зокрема, використання терміну «архітектурна школа» у вітчизняній історії та культурології згадується від часів Київської Русі: «в удільних князівствах виникали свої архітектурні школи зі своїми місцевими особливостями» [6, с. 451]. Далі читаємо: «В XII веке в Поднепровье развиваются киевская, черниговская и переяславская архитектурные школы, связанные между собой едиными стилистическими особенностями» [6, с. 451]. Можемо констатувати, що поняття «архітектурна школа» пов'язане з географічним регіоном. Хоча, поряд з цим, історія засвідчує і відомості про існування та роботу окремих архітекторів періоду Київської Русі, які були лідерами архітектурних шкіл за географічною ознакою. Це й полоцький майстер Іван, творчість якого відображає новий напрямок в архітектурі: вежоподібну форму храмів, як додаткова увага до зовнішнього оздоблення. Це й Петро Милонег, що був досить відомим зодчим при дворі Рюрика Ростиславича в Києві. У XIII – першій половині XIV століття в Україні існувало

дві архітектурно-будівельні школи, що визначалися за географічним принципом та відрізнялися стильовими ознаками – галицька та волинська. Вочевидь, при визначенні архітектурної школи згідно з культурно-історичним періодом враховувалися прив'язка до окремого географічного регіону та характерні для цього регіону стильові ознаки. Хоча на думку деяких дослідників «суттєвими ознаками таких шкіл стали ідейні, формообразующіє, композиційні і – режіє – технологічні фактори» [5]. З часом поняття «архітектурна школа» дещо видозмінювалося, набувало іншого значення, стало пов'язуватися з іменами видатних архітекторів.

У сучасних наукових дослідженнях поняття «архітектурна школа» трактується дещо по-різному на відміну від поняття «наукова школа». З одного боку «архітектурною школою» називають сукупність стильових ознак, форм або той чи інший підхід до вирішення як формальних, так і змістовних проблем зодчества. У вузькому розумінні архітектурну школу визначають як школу окремих великих майстрів, у широкому – регіональні або інші етнотериторіальні різновиди національного зодчества (наприклад: «петербурзька школа», «московська школа» [11]. Зокрема, дослідниця Е. В. Ільїна, вважає, що «найчастіше термін «архітектурна школа» окреслюється або як архітектурний стиль, або як культурно-історичний період» [5]. Дехто з дослідників архітектурну школу до сьогодні розглядає не як наукову школу, але як школу в мистецтві, ототожнюючи її з поняттям «художня школа». Зокрема, з точки зору мистецтвознавця Оскара Бенеша школу в мистецтві слід пов'язувати з географічним фактором та з хронологічним періодом, що має своєрідні стилістичні риси та особливості (венеційська школа, французька школа), і, нарешті, з творчістю групи художників, яка відрізняється близькістю художніх принципів та єдиною художньою манерою, а також з іменем творчої особи, довкола якої об'єдналися послідовники та учні. Таким чином, поняття «художня школа» та «архітектурна школа» мають такі риси як: наявність творчої особистості, довкола якої гуртується творча спільнота, єдність представників школи та її вплив на художньо-архітектурний процес у певному географічному регіоні та в конкретний історико-культурний період. На нашу думку, поняття «архітектурна школа» хоча й досить специфічне, але не зводиться до поняття «художня школа». Якісна архітектура – це не тільки художній задум, художня майстерність автора. Вона перш за все базується на наукових знаннях із геометрії, математики, фізики. Тому «архітектурна школа» обов'язково має риси як художньої школи, так і школи наукової. Це є суттєвою особливістю архітектури як науки, так і архітектурної школи зокрема. Без наукового підґрунтя неможливо було б втілити художній задум архітектора. І в той же час, без художньої майстерності, вміння висловити ідею засобами мистецтва неможливо досягти результату. Порівняння наукової школи з художньою є досить доречним хоча б тому, що перші наукові школи другої половини XVIII століття створювалися саме за зразком художніх шкіл доби Відродження.

У ХХ столітті доволі активно розвивається містобудування. Архітектуру на рубежі століть починають розглядати як досить широку в просторовому відношенні та сконцентровану у творчому плані, сферу діяльності всіх наукових дисциплін: гуманітарних, природничих та технічних наук. У зв'язку з розвитком будівельної індустрії створюються архітектурні факультети при технічних навчальних закладах та значно посилюється технічна підготовка архітекторів. На особливості розвитку архітектурної науки в інформаційному суспільстві вказує професор архітектури Л. П. Холодова: «Во второй половине ХХ века освоение электронно-виртуального мира «наполнило» зодчество явной усложненностью объемно-пространственных композиций, большой детализацией в решении фасадов, эфемерностью образов архитектуры» [14]. Дослідниця доводить нерозривний, тісний зв'язок сучасної архітектурної творчості з науковою творчістю: «...процесс архитектурного творчества непременно происходит под влиянием общекультурных особенностей данной эпохи, которые выражаются через научные открытия и новаторские идеи в сфере технических, гуманитарных и естественно-научных дисциплин. Продукт архитектурного творчества может, в свою очередь, быть представлен в виде архитектурного объекта, как носителя материальной и духовной ценности, или возникновения научной мысли, как носителя исключительно духовной ценности» [14].

Сучасні архітектурні школи – це особливе явище серед наукових шкіл інформаційного суспільства. Вони є симбіозом культури та науки конкретного історичного періоду в конкретному географічному регіоні, для якого характерні єдність художньої ідеї та художньої парадигми представників школи, а також єдність новаторських форм та збереження архітектурних традицій. Архітектурна школа нового часу – це своєрідне відображення культурних традицій та своєрідний спосіб трансляції досвіду поколінь.

У наукових розвідках сучасних дослідників з цього питання зазначається, що, розглядаючи поняття «архітектурна школа», необхідно враховувати наявність в окремому географічному регіоні базового навчального закладу, що проводить підготовку спеціалістів у галузі архітектури та дизайну: «Архитектурная школа современности может определяться по формальному признаку: наличие в регионе крупного учебного заведения, института, факультета, задачей которого является трансляция архитектурно-художественного стиля, знания, опыта педагогов-мастеров. Всё это в совокупности с авторской методикой преподавания может рассматриваться как особая «архитектурная школа» [11].

У період інформаційного суспільства термін «архітектурна школа» найчастіше пов'язується з будь-яким навчальним закладом або творчістю будь-якої групи архітекторів, якщо ця творчість вирізняється близькістю художніх принципів. У цьому розумінні Дніпропетровська архітектурна школа є яскравим прикладом сучасної архітектурної школи, але не тільки за її формальними ознаками.

Дніпропетровська архітектурна школа входить до трійки найсильніших шкіл України. У щорічних оглядах-конкурсах випускників архітектурних спеціальностей ВНЗ України, що проводить Міністерство освіти і науки України, Академія архітектури України, Національна спілка архітекторів України, архітектурна школа ПДАБА завжди оцінювалася як провідна в галузі підготовки спеціалістів-архітекторів для завдань реального проектування. Успішна робота регіональної архітектурної школи сприятливо впливає на досягнення в архітектурно-будівельній діяльності м. Дніпро. Її історія розпочалася в 1913 році з відкриттям Катеринославських архітектурно-художніх курсів, що випускали помічників архітекторів та інженерів. Упродовж діяльності Приватного політехнічного інституту (1917 – 1921 роки) також робилися неодноразові спроби організувати підготовку архітекторів для потреб міста. Про це свідчить Книга протоколів зібрань факультетів Приватного політехнічного інституту в м. Катеринослав [3]. Викладачами архітектури у вище зазначеному закладі були Г. І. Панафутін, С. Н. Грузенберг, С. М. Герольський, О. А. Гортиков. У січні 1919 року зібрання факультетів підтримало пропозицію Г. І. Панафутіна про введення на першому курсі інженерного відділення курсу архітектурних форм. У вересні 1919 р. було заслухано доповідь С. Н. Грузенберга про необхідність відкриття архітектурного відділення, яка була схвалена присутніми, але, на жаль, документів, що підтвердили б діяльність відділення не збереглося [3]. У 1921 р. політехнічний інститут припинив існування, але у тому ж році відкрились двері будівельного технікуму, до речі, у приміщенні архітектурно-художніх курсів – на вулиці Харківській, 11.

У 1930 році Раднарком УРСР приймає рішення про створення Дніпропетровського будівельного інституту, який із 1935 р. називається Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут (ДІБІ). Із 1994 року – Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (ПДАБА) стає тим навчальним закладом, на базі якого вже кілька десятиріч плідно працює архітектурна наукова школа Придніпровського регіону (дніпропетровська архітектурна школа, або архітектурна школа ПДАБА).

У 1930 році було створено кафедру архітектури (з 1931 до 1940 р. завідувач Б. С. Кащенко), на базі якої розвивається дніпропетровська архітектурна школа. Одним із засновників цієї школи можна вважати досвідченого архітектора-практика Генріха Львовича Швецько-Вінецького (один з авторів проекту навчального корпусу інституту (1929 – 1931 роки). Саме під його керівництвом найкращі вихованці – інженери-будівельники – почали успішно вирішувати архітектурні завдання. Відомо, що мінімальний цикл існування наукової школи – три покоління. Архітектурна школа ПДАБА існує вже понад три покоління вчених-архітекторів. Одним із засновників цієї школи можна безперечно вважати випускника 1937 р., який отримав диплом із відзнакою, Олега Борисовича Петрова. У 50-ті роки О. Б. Петров – провідний викладач кафедри, автор низки побудованих масштабних об'єктів у місті та області. Послідовниками О. Б. Петрова стали випускники шістдесятих років:

Е. П. Чубаров, який у подальшому став головним архітектором м. Дніпропетровська, заслужений архітектор України; І. І. Нескоромний – заслужений будівельник України, головний архітектор ПО «ПМЗ»; В. М. Кириченко – упродовж чотирнадцяти років головний художник м. Сочі, лауреат Державної премії РРФСР в галузі архітектури 1979 року; С. Є. Кутаков – професор кафедри архітектури, що більш ніж двадцять років очолював архітектурний факультет; Г. К. Клопко – кандидат архітектури, доцент, завідувач кафедри архітектурного проектування; В. С. Пирогов – головний архітектор проектів ДПП «Гіпромез» та багато інших [10, с. 120].

Вісімнадцятого листопада 2014 року минуло 100 років від дня народження О. Б. Петрова – видатного архітектора, засновника сучасної школи дніпропетровських зодчих, засновника архітектурного факультету Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (тоді - ДІБІ). У ПДАБА цей ювілей відзначили урочистостями, у рамках яких пройшов і конкурс навчальних проектів студентів архітектурного факультету «Петровський залік» [2].

Декан архітектурного факультету, професор Олександр Васильович Челноков зазначає, що основи життєвих позицій та поглядів людини формуються в студентські роки. Він завжди з теплотою і вдячністю згадує роки навчання в ДІБІ і спілкування з Олегом Борисовичем, який був мудрим наставником, а також керівником його дипломного проекту. Нинішнє покоління молодих архітекторів – інше. Вони по-іншому осмислюють розвиток, нові концепції архітектури. І щоб зробити дніпровську архітектурну школу ще потужнішою, важливо, готуючи молодих фахівців, не втратити основ петровської школи зодчества, дати студентам можливість вбирати новації світової архітектури.

Для реалізації проектів з розвитку Придніпровського регіону і сучасного міста Дніпро залучаються зарубіжні архітектори. Загалом, в умовах обмеженого фінансування ВНЗ, для студентів і викладачів робиться все можливе, щоб вони могли успішно інтегруватися в європейський простір. Не можна не відзначити, що наочним підтвердженням того, що цей напрям діяльності успішний, є роботи, представлені на огляді-конкурсі кращих проектів «Петровський залік». Більшість із представлених на конкурсі проектів – сміливі та новаторські, близькі до інноваційних тенденцій європейської архітектурної школи. Дуже цікаві проекти культурних центрів, які студенти пропонують розмістити в районі парків Т. Г. Шевченка та ім. Г. Воронцова. Навіть такі утилітарні конструкції, як гаражі та сміттєпереробний завод, авторські колективи проектантів оформили дуже незвично. Та окрасою «Петровського заліку» стали об'ємні композиції (серед них виділялися дуже цікаві лавки, які за своїм задумом конкурують із знаменитою лавкою Гауді в Барселоні і могли б стати візитівкою наших парків!). На увагу заслуговують також графічні і акварельні роботи, на яких зображено будівлі нашого міста, зроблені

студентами під час літньої практики. Переможці огляду-конкурсу, яких визнано авторитетне журі, отримали цінні подарунки.

Автором ідеї та організатором цього щорічного огляду-конкурсу ще в 2004 р. став старший викладач кафедри архітектурного проектування ПДАБА Сергій Іванович Подолінний. Як визнають усі учасники конкурсу, у першу чергу завдяки його енергії «Петровський залік» користується величезною популярністю серед студентів, для кожного з яких дуже почесно представити свій проект на цей конкурс. Студенти і викладачі довіряють результатам «Петровського заліку» і об'єктивності журі – а це важливо і почесно! А оцінюють роботи майбутніх архітекторів визнані дніпропетровські архітектори, наставником і вчителем яких свого часу був Олег Борисович Петров [2].

Значне збільшення обсягів виробництва стало візитівкою шістдесятих років минулого століття. На початку 1960-х відкривається архітектурне відділення в Дніпропетровському монтажному технікумі, у 1966-му на факультет сільськогосподарського будівництва ДІБІ набирають першу групу архітекторів, у 1967-му – групу студентів вечірнього відділення (і надалі чотири роки поспіль). Новий етап в історії архітектурної школи розпочався після створення в 1968 р. кафедри архітектурного проектування та заснування в 1970 р. архітектурного факультету.

Провідним підрозділом факультету, який визначав ідеологію процесу навчання, стає кафедра архітектурного проектування, авторитет і творчі досягнення якої створювалися працею когорти різнобічно обдарованих особистостей, які поєднали талант художника та раціональність мислення інженера й аналітика. Яскравою постаттю був перший завідувач Олег Борисович Петров (пізніше почесний член Української академії архітектури, заслужений архітектор України, професор), бойовий офіцер-орденоносець, ветеран Другої світової війни. Він зреалізував безліч великих проектів житлових і громадських споруд. Окрім цього, Олег Борисович прекрасно малював, писав вірші, грав на піаніно, був цікавою людиною як для колег, так і для студентів. Не менш яскрава постать – Олександр Анатолійович Мірошніченко (завідувач кафедри з 1976 до 2002 р.) – член-кореспондент Української академії архітектури, доктор архітектури, професор, один із найвідоміших учених України в галузі ландшафтної архітектури.

Соратник О. Б. Петрова – ветеран Другої світової війни, доцент (з 1957 року) – Вадим Євгенович Горбонос – працював на кафедрі 31 рік, у 2000 р. обраний почесним членом Української академії архітектури. Як людина, що зберігала традиції підготовки архітекторів, він мав унікальний досвід відновлення та оновлення кварталів забудови центра Дніпропетровська–Дніпра. Євген Борисович Яшунський – лауреат Державної премії СРСР у галузі архітектури, професор. Довгий час очолював архітектурно-планувальну майстерню «Дніпроцивільпроект», у вісімдесяті долучився до навчального процесу, став ідеологом та головним методистом із містобудівної спеціалізації. Відомий у країні архітектор, умілий полеміст та лектор, педагог від народження, він значно підвищив рівень викладання містобудівних дисциплін. У 1976 році

на кафедрі прийшов Михайло Олександрович Гура – кандидат архітектури, доцент, досвідчений архітектор, який багато років працював головним архітектором провідного проектного інституту Казахстану, досліджував проблеми проектування медичних закладів, виховав плеяду спеціалістів із архітектури лікувально-оздоровчих закладів. Михайло Олександрович був ветераном Другої світової війни, окрім професійних, мав надзвичайні людські якості – честь та совість, які вплинули на виховання плеяди молодих архітекторів кафедри [10, с. 121].

Високим професійним якостям відповідав увесь професорсько-викладацький склад архітектурного факультету: Марк Єфимович Гур'єв, Ігор Анатолійович Дроздов, Семен Ісаакович Шустеров – кандидати наук, доценти; Сергій Володимирович Самодрігін – багатолітній керівник та організатор виробничої практики факультету; кандидат архітектури, доцент Ірина Олексіївна Гриманова – керівник довузівської підготовки абітурієнтів.

Систему художньої підготовки створювали яскраві особистості, спеціалісти вищої кваліфікації: вихованець Московського архітектурного інституту, кандидат архітектури, доцент Петро Семенович Кочнев; скульптор, заслужений художник України Борис Кузьмич Волков; відомі дніпропетровські художники-педагоги: Наталя Дмитрівна Шишкіна, В'ячеслав Михайлович Юрченко, Іван Омелянович Данилець, Віталій Григорович Сиденко, Лариса Вікторівна Прокопенко, Володимир Іванович Голуб.

Значну роль для становлення факультету відіграв ректор ДІБІ, професор Павло Трохимович Різниченко та перший декан, кандидат технічних наук, доцент Валентин Григорович Вінник. У 1967-1976 роках особливу увагу приділяли промисловій тематиці. Цей напрям очолив завідувач кафедри архітектури, кандидат архітектури, доцент Оганес Карапетович Терзян. Він помітно вплинув на становлення факультету, на зростання творчого та наукового авторитету. З його ініціативи створено аспірантуру, сформовано лабораторію промислової естетики та культури виробництва. Ця спеціалізація стала справою життя кандидата архітектури, доцента Георгія Костянтиновича Клопка.

До середини 1980-х років у Дніпропетровську було сформовано власну архітектурну школу, підґрунтям якої стали базові принципи: раціональність – регіональність – художність – аналітичність.

За результатами Всесоюзних переглядів-конкурсів дипломних проєктів Дніпропетровск упевнено увійшов до десятки найбільш успішних архітектурних шкіл СРСР. На переглядах 1986 та 1987 рр. у Москві та Ризі сім з одинадцяти представлених проєктів отримали дипломи першого ступеню, два з них – спеціальні призи.

Випускники дніпропетровської школи плідно працюють на всій території колишнього Радянського Союзу, але найкращі результати діяльності факультету маємо в Дніпропетровську–Дніпрі. Випускники факультету

обіймають провідні позиції, працюють головними архітекторами адміністративних районів міста, перемагають у престижних творчих конкурсах.

У 1986 році наступником професора П. Т. Різниченка на посаді ректора стає доктор технічних наук, професор Володимир Іванович Большаков. Пріоритетний напрям діяльності нового ректора – розвиток наукових досліджень як основи для підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів. Окрім технічної спрямованості, яка активно розвивається (найкращих результатів у цій сфері досяг кандидат технічних наук, доцент Євген Павлович Самойлюк), на факультеті формуються науково-дослідницькі напрями з архітектури та містобудування. «Удосконалення еколого-містобудівного комплексу Придніпровського регіону», «Дослідження регіональних рекреаційних систем», «Архітектурні містобудівні принципи формування міського середовища», «Регіональні аспекти промислової архітектури», «Біоенергетичні основи архітектурно-містобудівного проектування» – це ще не вичерпний перелік наукових тем.

Біля витоків наукової діяльності були метри архітектурної науки, які орієнтувалися на регіональну проблематику системного характеру. Наукові дослідження О. А. Мірошніченка, Є. Б. Яшунського, Є. П. Самойлюка, Г. К. Клопка, І. М. Гаврилова, С. Б. Ревського, Д. І. Ткача продовжені в працях учнів і послідовників: О. І. Бондаренко, В. В. Воробйова, А. Г. Пестрикової, О. В. Челнокова, Ю. І. Захарова, В. І. Денисенка, П. М. Санькова, Г. У. Невгомонного, Т. М. Товстік, Н. Д. Демидової, О. В. Разумової, Т. С. Малиновської, О. С. Шило, С. І. Подолінного, О. В. Бризгалової, М. В. Сисойлова та ін. Результати досліджень надані не тільки як наукові рекомендації, звіти та дисертації, а також як проектні пропозиції щодо конкретних об'єктів у місті та області [10, с. 122].

Факультет активно співпрацює з відомими архітекторами-практиками. Цьому сприяє визнаний авторитет деканів: кандидата технічних наук, професора А. М. Березюка (1975-1981 рр.), професора С. Є. Кутакова (1981-2002 рр.) та випускника архітектурного факультету 1978 року, кандидата технічних наук, професора Олександра Васильовича Челнокова, який є деканом факультету з 2002 р. і до сьогодні. У різні роки на факультеті працювали заслужені архітектори О. С. Чмона, Е. П. Чубаров, П. Р. Нірінберг. На факультетських кафедрах викладали: заслужений архітектор РРФСР, лауреат Державної премії РСФСР В. С. Внуков, заслужені архітектори України І. М. Гаврилов та В. С. Положий, заслужений художник України Б. К. Волков, заслужений будівельник України І. І. Нескоромний та багато інших. Досвідчені архітектори-практики додають у навчальний процес регіональну проблематику, професіоналізм та прагматичність проектних рішень, створюють атмосферу особливого творчого підйому, наближаючи проектну роботу до сучасних вимог.

Кафедри факультету реалізують реальні проектні замовлення. Найбільш яскравий приклад – комплекс споруд ПДАБА, який формувався протягом кількох десятиліть. У його проектуванні (безпосередньо під керівництвом

О. Б. Петрова) брали участь С. Є. Кутаков, В. Є. Горбоносів, С. В. Самодрігін, К. С. Рудаков, В. І. Анпілогов, А. М. Добарін, Л. Ф. Троценко, І. І. Нескоромний, Г. К. Клопко, І. К. Трикоз, В. А. Бондаренко, М. О. Гура, В. В. Воробйов, Ю. І. Захаров, О. С. Шило, С. Є. Гонтаренко та багато інших. Добре відомі дитячий майданчик у парку ім. Т. Г. Шевченка (архітектор О. А. Мірошніченко), реконструкція Будинку вчених (архітектори О. Б. Петров і Г. К. Клопко), Літній театр «Будівельник» у парку ім. Л. Глоби (керівник авторського колективу О. Б. Петров), Машинобудівний технікум та плавальний басейн Дніпропетровського медичного інституту (архітектор Г. К. Клопко) тощо [10, с. 122].

Активна наукова та практична робота – основа успішної педагогічної діяльності. За роки незалежності України факультет став лідером поряд із Київською, Львівською та Харківською архітектурними школами. На переглядах-конкурсах кращих робіт більше ста випускників (за всю історію факультету) отримали дипломи першого ступеню та безліч заохочувальних нагород. За роки існування підготовлено тисячі спеціалістів, які затребувані та плідно працюють не тільки в Придніпров'ї, а й у інших регіонах країни та за її межами.

Серед випускників факультету Ю. М. Білоконь – директор Київського «Гіпрограду», дійсний член Української та Міжнародної академії архітектури, народний архітектор України, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, доктор архітектури, професор; О. В. Челноков – декан архітектурного факультету ПДАБА, кандидат технічних наук, професор; головні архітектори Дніпропетровська та області І. Г. Підорван, І. А. Соколов та їхні попередники С. С. Борисов, І. В. Богданов, В. П. Товстік; доктор архітектури В. М. Вадимов; лауреати Державної премії України в галузі архітектури Т. Ю. Солодовник, А. Ю. Шковира, В. Гарсія Ортега, О. В. Ніколашина, Л. В. Катасонов, О. С. Моліверов; заслужений архітектор України О. М. Котляр, член-кореспондент Української академії архітектури, доцент кафедри архітектурного проектування В. С. Славінський, головний архітектор ГПШ «Промбудпроект», доцент кафедри архітектурного проектування С. М. Чикуров, головний архітектор Мелітополя Г. П. Шарій. Активно реалізують свій творчий потенціал, створюючи сучасний образ Дніпропетровська–Дніпра М. П. Смирнов, Т. О. Свирижева, Л. Г. Попов, Ю. М. Аліпов, С. Ф. Таран, С. Є. Лагунов, В. В. Козлов, С. О. Лаврентьєв, О. П. Козолуп, І. М. Сасенко, О. Т. Дольник та багато інших [10, с. 123].

На сьогодні провідні позиції в архітектурному цеху Дніпропетровська обіймають випускники архітектурного факультету 1970-х, 1980-х. Випускники 1990-х – керівники майстерень, головні архітектори адміністративних одиниць, що активно створюють архітектурний образ країни та міста.

На початку 2000-х років, за ініціативою декана архітектурного факультету ПДАБА професора О. В. Челнокова було розроблено та прийнято концепцію подальшого розвитку Дніпропетровської архітектурної школи. Акцент

зроблено на розширенні співпраці з Київською, Харківською, Львівською та Московською архітектурними школами, розробці нових навчальних програм, які б сприяли інтеграції в західноєвропейський освітній простір. Здійнюється стажування викладачів, аспірантів, магістрів у Франції та Бельгії.

З метою підготовки нових спеціалістів – архітекторів-дизайнерів – створено кафедру «Дизайну архітектурного середовища» (2003 рік). Майстерня архітектора В. С. Славінського, яка працює при кафедрі архітектурного проектування, – приклад вдалого поєднання навчального процесу та практичної підготовки архітектора.

На сьогодні архітектурний факультет готує спеціалістів трьох напрямів: архітектура будівель і споруд, містобудування, дизайн архітектурного середовища. Навчальний процес на факультеті здійснюють п'ять кафедр: «Основ архітектури» (завідувач – кандидат технічних наук, професор О. В. Челноков), «Архітектури» (завідувач – кандидат технічних наук, професор Ю. І. Захаров); «Філософії та політології» (завідувач – кандидат історичних наук, доцент В. В. Білополий); «Нарисної геометрії і графіки» (завідувач – доктор педагогічних наук, професор Д. І. Ткач), «Архітектурного проектування і дизайну» (завідувач – кандидат технічних наук, доцент Г. У. Невгомонний).

Громадська та публіцистична діяльність – важливий аспект роботи викладачів. Активна життєва позиція для архітектора – ученого та педагога – норма. Адже його покликання – підготовка спеціалістів, які формують середовище існування в інтересах людей та збереження життєдіяльності планети. Для більшості педагогів факультету – це основа світоглядної позиції та справа всього життя.

Основний науковий напрям діяльності архітектурного факультету Придніпровської державної академії будівництва та архітектури – «Архітектурно-містобудівні принципи формування міського середовища». Дослідження проблем формування архітектурно-просторової композиції Дніпропетровська–Дніпра розпочав Є. Б. Яшунський, працюючи головним архітектором архітектурно-планувальної майстерні «Дніпроцивільпроект». Під його керівництвом творчий колектив (архітектори М. П. Смирнов та М. А. Довгаль) у 1976 р. виконав «Рекомендації з архітектурно-планувального формування центру Дніпропетровська».

Пізніше, працюючи на кафедрі архітектурного проектування, Є. Б. Яшунський продовжив дослідження, результатом яких стала магістерська робота «Архітектурно-композиційні основи забудови м. Дніпропетровська», виконана в 2000-2001 навчальному році студентами Єгором Шуликом та В'ячеславом Матвєєвим.

Вивчення та аналіз різних аспектів міського середовища дозволили авторам визначити композиційні закономірності вирішення єдиного просторового комплексу – «Великий дніпровський ансамбль» (ВДА), – який складається з різних за місцезонаштуванням, але цілісно єдиних за

сприйняттям ансамблів і споруд. Виявлено потенціал радіально-кільцевої та лінійно-вузлової містобудівної структур.

Дніпро, як ландшафтна домінанта, формує лінійно-вузловий аспект, який при повороті ріки набуває радіально-кільцевого характеру. Він не має формального відображення на рівні структури, але містить значний інформаційно-середовищний та естетичний потенціал. Важливі локальні архітектурні ансамблі історично виникали у вузлах структур. При цьому масштаб та рівень репрезентативності обумовлений градацією вузлів. Місця пересікання лінійно-вузлової та радіально-кільцевої структур передбачають виникнення нової якості, що, як наслідок, виражається висотою та масивністю об'єктів. Приклади такого синтезу – готель «Парус», висотні будівлі житлового району «Перемога», Кайдацький міст, Південний міст, Соборна площа та прилеглі квартали [10, с. 124]. У роботі представлено просторове рішення ВДА та порівняльна аналітична таблиця тринадцяти локальних ансамблів (проектні пропозиції). Потенціал синтезу двох планувальних структур, як невід'ємної складової унікальної програми «місця», необхідно поглибити та реалізувати на наступних етапах розвитку міста.

Дослідження з формування архітектурно-просторової композиції центральної частини Дніпропетровська продовжують провідні викладачі В. С. Славінський, М. П. Смирнов, Я. О. Алексенцев, А. Г. Пестрикова. У 2004 – 2005 навчальному роках виконана магістерська робота «Динаміка містобудівного розвитку центральної частини міста Дніпропетровська» (студент Олексій Покивайлов, керівник А. Г. Пестрикова). У роботі зазначено та проаналізовано основні етапи містобудівного розвитку міста. У 3Д-версії візуалізовані існуючі об'єкти та ті, що проектуються, змодельовано перспективну розгортку центру Дніпропетровська, подано рекомендації щодо подальшого формування архітектурно-просторової композиції міста. Проектуючи нові об'єкти в історичному ядрі, украй важливо аналізувати вплив зведених споруд не тільки на окремі «цінні» споруди, а й на історичне середовище в цілому, у якому передбачається спорудження.

Розташування висотних споруд із урахуванням особливостей рельєфу та візуальних зв'язків між домінантами є обґрунтованим і вмотивованим. Основою усіх пропозицій слугує синтез двох украй важливих факторів: природної основи та архітектурно-просторових рішень забудови міста. Проектно-пошукова робота базується на таких аспектах:

- у межах центрального пагорба архітектурні акценти не повинні значно перевищувати висоту пагорба (75 м), тобто повинні вирішуватися в межах 75-80 м;
- інші великі споруди в прибережній зоні можуть сягати 65-75 м;
- найвищі будівлі на березі до 125-130 м.

Вищезазначені пропозиції – підвалини для формування силуету великого дніпровського ансамблю. Вони визначають форму центрального пагорба — архітектурно-просторової домінанти міста [10, с. 126].

Наукова школа ПДАБА сьогодні – це неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою та стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера, ректора академії, професора В. І. Большакова. Це є об'єднання однодумців, що втілює наукові дослідження в життя. У діяльності цієї школи реалізуються такі функції: продукування наукових знань, поширення знань та підготовка обдарованих фахівців. Головною ознакою архітектурної школи ПДАБА є ефективне засвоєння і дослідження актуальних проблем, розроблення сучасних наукових напрямів архітектури.

З огляду на зазначене вище, ознаками архітектурної школи ПДАБА, як і будь-якої наукової школи є: 1) багаторічна наукова продуктивність, що характеризується кількісними і якісними показниками; 2) широта проблемно-тематичного, географічного та хронологічного діапазонів функціонування наукової школи; 3) збереження традицій і цінностей наукової школи на всіх етапах її становлення та розвитку; 4) забезпечення спадкоємності у дослідженнях; 5) розвиток атмосфери творчості, новаторства, відкритості для дискусій; 6) об'єднання у школу талановитих учених та постійне поновлення вчених і виконавців; 7) постійні комунікаційні зв'язки між учителем та учнями; 8) активна педагогічна діяльність; 9) офіційне визнання державою важливості наукових досліджень архітектурної школи.

Використана література

1. Большаков В. И. История строительно-архитектурного образования в Екатеринославе-Днепропетровске: от технических курсов до строительного института / В. И. Большаков, А. Г. Быстряков. – Д.: ПДАБА, 2005. – 143 с.
2. В строительной академии отметили 100-летие архитектора Олега Петрова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dpua.net/news/97484>
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Фонд Р2065, оп. 1, спр. 1627. – Книга протоколів зібрань факультетів Приватного політехнічного інституту в м. Катеринослав.
4. Дніпропетровськ. Dnipropetrovsk. Науково-метод. видання. Фотоальбом укр. та англ. мовами. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2009. – 317 с.
5. Ильина Е. В. Предпосылки возможного определения понятия «архитектурная школа». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://research-journal.org/culture/predposylki-vozmozhnogo-opredeleniya-ponyatiya-arhitekturnaya-shkola/>

6. История Украинской ССР в десяти томах / Гл. ред. Кондуфор Ю. Ю. – Т. 1. – 1981. – 495 с.

7. История Украинской ССР в десяти томах / Гл. ред. Кондуфор Ю. Ю. – Т. 2.

8. Кузикова Л. Н. Екатеринослав-Днепропетровск. Архитектура и архитекторы : учебное пособие / Л. Н. Кузикова, С. Н. Антонов. – Запорожье : ПРИВОЗ ПРИНТ, 2009. – 40 с.

9. Подолинный С. И. Архитектор Евгений Борисович Яшунский: основные этапы жизненного и творческого пути / С. И. Подолинный, М. О. Ходченко // Вісник ПДАБА. – 2013. – №11. – С. 44-49.

10. Подолинный С. И. Приднепровская академия строительства и архитектуры: вчера, сегодня, завтра// Днепропетровск. Архитекторы. Под общ. ред. Н. Н. Кондель-Перминовой. – К.: Издат. дом А+С, 2006. – С. 120-128.

11. Прохоров С. А. История становления архитектурных школ: художественная составляющая в архитектурном образовании. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docplayer.ru/203102-Bbk-85-113-s-a-prohorov-istoriya-stanovleniya-arhitekturnyh-shkol-hudozhestvennaya-sostavlyayushchaya-v-arhitekturnom-obrazovanii.html>

12. Родионов И. Петровский зачет. 40 лет спустя... / И. Родионов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://a.gorod.dp.ua/news/17834>

13. Родионов И.В. Днепропетровские зодчие. Люди-легенды: биографические очерки / И.В. Родионов. – Запорожье: ПРИВОЗ ПРИНТ, 2013. – 272 с.

14. Холодова Л. П. Концепты современной теории архитектуры. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sadi.3dn.ru/publ/osnovnoe/koncepty_sovremennoj_teorii_arkhitektury_kholodova_1_p/2-1-0-2

Додаток 1

ПОРТРЕТНА ГАЛЕРЕЯ

АРХІТЕКТУРНОЇ ШКОЛИ ПДАБА

**ГЕНРІХ ЛЬВОВИЧ ШВЕЦЬКО-ВІНЕЦЬКИЙ
(1901 – 1965)**

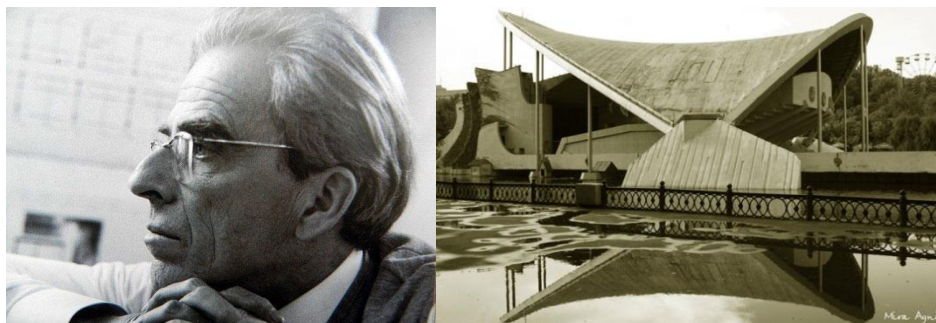

Видатний архітектор Дніпропетровська 1930-х років. Навчався на інженерному факультеті Катеринославського єврейського політехнічного інституту та на архітектурному факультеті Петроградського інституту цивільних інженерів. Організував проектне бюро для студентів будівельного технікуму; заснував кафедру архітектури в новоствореному Дніпропетровському інженерно-будівельному інституті. Проектував житлові та громадські споруди в стилі конструктивізму. З 1937 р. входив до всеукраїнського правління спілки радянських архітекторів, брав участь у розробці генерального плану м. Дніпропетровська. З 1945 р. працював у Львові.

Головні об'єкти:

- Корпус Інженерно-будівельного інституту на вулиці Чернишевського, 24а (початок 1930-х). Первісний вигляд змінено перебудовами.
- Комплекс чотириповерхових корпусів Металургійного інституту на нинішньому проспекті Ю. Гагаріна, 4 (1930-ті, перебудований у 1950-х).
- Корпуси Хіміко-технологічного інституту на проспекті Ю. Гагаріна, 8 (1930-ті, перебудовані у 1953 році).
- Проект комплексу студентського містечка на проспекті Ю. Гагаріна, 38а. Однак збудовано лише один гуртожиток (1930-ті).
- Стадіон «Динамо», збудований у 1931–1933 роках. Реконструйований у 1939 році, частково зруйнований під час Другої світової. У 2000-х роках на його місці збудовано житловий комплекс «Крутогорний».
- «Будинок спеціалістів» на проспекті Д. Яворницького, 20 (1934 р., кардинально перебудований після війни).
- Проекти реконструкції Лагерного, Чечелівського і Кайдацького ринків (середина 1930-х).
- Зелений театр у східній частині парку ім. Т. Г Шевченка, знищений під час війни і невідбудований (споруджений 1935 року спільно з В. Ковалевичем).
- Проект реконструкції ринку «Озерка» (1935–1936 рр.).
-

ОЛЕГ БОРИСОВИЧ ПЕТРОВ (1914 – 1994)

Видатний архітектор Дніпропетровська 1940 – 1970-х рр., учень Г. Л. Швецько-Вінецького, Олег Борисович Петров народився 18 листопада

1914 року в сім'ї інженера. Після закінчення семирічки та робфаку вступив у 1932 році в Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут на факультет промислового та цивільного будівництва.

У 1937 році закінчив з відзнакою Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут. З 1937 року проектував житлові та промислові споруди в Дніпропетровську та Кривому Розі, але розкрився як талановитий архітектор уже в повоєнний час. У 1946 р. він виконує архітектурну частину проекту забудови залізобетонного арочного Мерефо-Херсонського мосту, одного з найкращих на Дніпрі.

У 1952 році почалось проектування головного адміністративного будинку значного підприємства Дніпропетровська – Виробничого об'єднання «Південмаш». Будинок розташований на найвищій за рельєфом ділянці вулиці Робітничої. Йому притаманні риси урочистості, монументальності, які були властиві архітектурі початку 50-х років.

Поступово будівництво розпочинається і в центральних районах міста. Схожі між собою за характером архітектури два чотириповерхові житлові будинки з магазинами, запроектовані О. Б. Петровим, побудовані у 1952 році. Один з них розташований на розі вулиць Т. Шевченко та М. Гоголя, другий – на плавному повороті вулиці Центральної.

У 1953 році О. Б. Петров виконує проект забудови центральної площі міста Дніпродзержинська. Завдяки вдалому розміщенню на проспекті В.І.Леніна чотирьох житлових будинків вдалось створити виразну, цільну композицію, яка підкреслює важливий містобудівний вузол.

Згодом починається забудова на проспекті К. Маркса центральної площі Дніпропетровська. На східній та західній її сторонах будуються за проектом О. Б. Петрова два п'ятиповерхових кутніх будинки, в яких розміщується кілька великих проектних організацій. Чітко виявлена тектоніка цих будов, яка добре пов'язана із структурою фасадів Центрального універмагу та інших, розташованих поряд будівель. Велику увагу автор приділяв розробці старанно виконаних елементів оздоблення фасадів. Будівництвом будинку №55 по проспекту К. Маркса та будинків на площі В. І. Леніна практично завершується формування архітектури центральної частини міста. Цікаво і повчально, як О. Б. Петров несприятливі умови містобудівної ситуації міг перетворити у їх достоїнства, знаходячи нестандартні, виразні рішення. Так, прикладом цього можуть бути: пам'ятник героям Севастопольської оборони (Севастопольський парк), Дніпропетровський будівельний технікум (нині ДРІДУ НАДУ), а також літній театр «Будівельник» (парк Л. Глоби).

З 1953 року викладав у ДІБІ: асистент, доцент, завідувач кафедри архітектурного проектування (з 1967 по 1979 рр.), професор (з 1981 р.). О. Б. Петров був талановитим викладачем – ще працюючи у проектному інституті, він з 1954 року читав із успіхом лекції з архітектури студентам будівельної спеціальності. У той час значного розвитку Придніпров'я, великого обсягу спорудження нових промислових підприємств, будівництва великих житлових

районів та громадських будов виникла потреба створення архітектурної школи та архітектурного факультету ДІБІ в 1970 році О. Б. Петров узяв на себе основний тягар організації та розвитку архітектурного факультету.

Повною мірою виявилися здібності Олега Борисовича Петрова як педагога. Головне, чому вчилися студенти, спілкуючись з ним, полягало не тільки в конкретних знаннях про ті чи інші споруди, або методику архітектурного проектування, а в тому, що він передав їм почуття поваги та любові до архітектури, а також виховував у них наполегливість у роботі в пошуках найбільш вдалих, виразних архітектурних рішень.

За проектами О. Б. Петрова на високому рівні виконані інтер'єри ряду споруд: літнього театру «Будівельник» у парку Лазаря Глоби, вестибюльні групи головного корпусу ПДАБА, залу на 900 місць у клубі та читального залу бібліотеки у житловому комплексі для студентів ПДАБА, приміщень заводууправління виробничого об'єднання «Південмаш» та інші.

У 70-ті роки він безперервно працює над новими проектами розширення інституту. Найбільш цікаві з них – забудова інституту по вулиці Чернишевського та житловий комплекс для студентів з п'яти дев'ятиповерхових будинків із загальним переходом-вестибюлем та розвиненою системою обслуговування.

Прикладом вдалого врахування містобудівельної ситуації та уважного ставлення до творчості архітекторів попереднього покоління є запроектовані О. Б. Петровим нові споруди інституту на вулиці Чернишевського: вестибюльна група приміщень, шестиповерховий навчально-лабораторний корпус та будова клубу інституту. Новий навчально-лабораторний корпус, що значно відступає від лінії забудови кварталу, поєднує частини архітектурного комплексу інституту. Новий головний вестибюль розташований у верхній за рельєфом частині кварталу. Над входом нависає своєрідний «козилок» з трьома поточними аудиторіями, широкий світовий коридор, який підходить якраз до фойє перед великою поточною аудиторією, забезпечує зручний зв'язок з будівлею 1930 року.

Окрім нових названих будов ПДАБА, О. Б. Петровим у співавторстві з архітектором І. К. Трикозом був запроектований 13-поверховий навчальний корпус, який розташовано за новим вестибюлем.

Впадає в очі невимушеність поєднання в одне ціле будівель, між якими «відстань» 45 років. Водночас це свідчення спорідненості тогочасної архітектури з засадами конструктивізму, з його кращими забудовами.

Загальний стан архітектурної творчості О. Б. Петрова складає більш як півсторіччя. За цей час кілька разів відбувалися офіційні зміни стильового напрямку архітектури. Прийшла пора сучасних індустріальних методів будівництва.

У 1978 році О.Б. Петров виконав проект літнього театру «Будівельник» в парку Лазаря Глоби. Він розмістив театр осторонь від головних алей парку – безпосередньо над поверхнею великого ставу. Виникає незвичайна будівля-острів, до якої через протоку перекинуті містки. Своєрідне й сідловидне

вантове покриття театру «гіпар». Театр став невід'ємними елементом парку, його композиційним центром.

Творча праця Олега Борисовича Петрова значно сприяла розвитку архітектури Придніпров'я. За його проектами побудовано більш як 60 досить значних об'єктів різного призначення, деякі з них сформували центри Дніпропетровська та Дніпродзержинська.

Автор понад 80-ти архітектурних проектів, класик «сталінського ампіру», він закінчив свою творчість «брежнєвським мінімалізмом» і експериментами в стилі «хай-тек».

Але цим не обмежувався його вплив на проектування та забудову міст Придніпров'я. Протягом багатьох років О. Б. Петров був членом Обласного правління спілки архітекторів України, тричі обирався головою правління. Завдяки широкому містобудівничому баченню, великому досвіду архітектурного проектування та досконалому знанню будівельної справи він сприяв кращим рішенням найважливіших питань у Спілці архітекторів та на містобудівних радах Дніпропетровська і області. Його заслуги були високо оцінені. Він був нагороджений п'ятьма орденами та багатьма медалями.

У 1981 році професору Олегу Борисовичу Петрову було присвоєне звання «Заслужений архітектор України», а в 1994 році він був обраний почесним академіком Академії архітектури України.

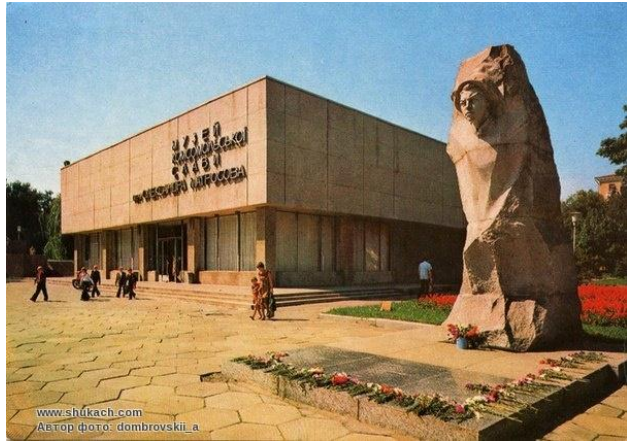
Архітектура була для нього не тільки професією, а найважливішою, найцікавішою справою кожного дня. У цьому мабуть, полягає пояснення його високих здобутків.

Головні об'єкти:

- Архітектурна частина проекту відновлення Мерефо-Херсонського залізничного мосту (1946 р., реалізовано 1951 р.).
- Ансамбль площі у кінці вулиці Робочої перед Дніпропетровським машинобудівним заводом, згодом – Південним машинобудівним заводом.
- Центральна площа ім. В. Леніна в Дніпродзержинську (1951–1954 рр.)
- Співавтор головної площі Дніпропетровська – ім. В. Леніна (1956–1963 рр., з 2016 р. – площа Героїв Майдану). Петров спроектував дві бічні будівлі площі, де розмістилися згодом проектні інститути.
- Житловий будинок на 123 квартири на проспекті Д. Яворницького, 55 (проект 1953 р., реалізовано у 1954–1955 рр.) – один із визнаних символів повоєнного відновлення проспекту і міста в цілому.
- Меморіальний комплекс в Севастопольському парку, утвореному на місці колишнього Севастопольського кладовища (споруджений у 1955–1956 рр.).
- Головний шестиповерховий «скляний корпус» на вулиці Чернишевського, 24а (1970 р.), тринадцятиповерховий навчальний корпус (1974 – 1975 рр.), спортивний корпус із басейном і комплекс гуртожитків на вулиці К. Цеткін (В. Моссаковського), 13а–13г (1976–1980 рр.) Дніпропетровського інженерного – будівельного інститута (нині ПДАБА).

- Літній театр «Будівельник» на 1100 місць у парку ім. В Чкалова (нині – ім. Л. Глоби), побудований у 1978 році.

Вадим Євгенович ГОРБОНОСОВ
(1911 – 2002)

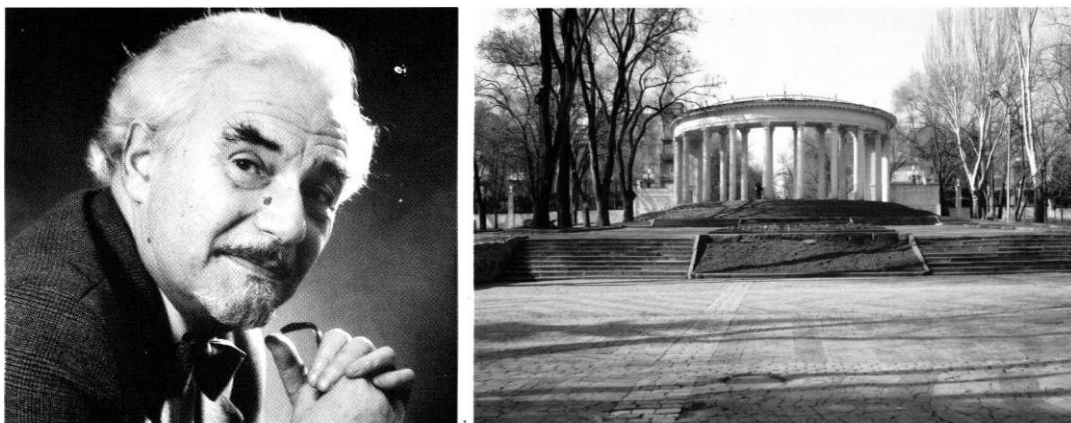
У 1940 році закінчив Київський художній інститут. Учасник бойових дій у Другій світовій війні. За проявлені відвагу і героїзм відзначений урядовими нагородами. Після війни працював в проектних організаціях Дніпропетровська. У 1955 – 1999 роках викладав на архітектурному факультеті Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту (нині ПДАБА). Брав участь в проектуванні окремих об'єктів комплексу будівель ДІБІ–ПДАБА. Почесний член української академії архітектури (2000 р.).

Головні об'єкти:

- Співавтор проекту відновлення центру Дніпропетровська (1945 – 1950 рр.).
- Автор проекту відновлення і реконструкції СШ № 46 на Каляєвській вулиці і СШ № 79 на проспекті С. Кірова (нині Олександра Поля) (1948 р.).
- Автор відновлення і реконструкції головного корпусу Дніпропетровського гірничого інституту (нині – Національний гірничий університет) (1949 р.).
- Автор проекту житлового будинку на розі просп. К. Маркса (нині Д. Яворницького) і вулиці А. Серова (Андрія Фабра) (1975 р.).
- Автор проекту реконструкції музею комсомольської слави в Дніпропетровську (1971 – 1980 рр.).
- Співавтор проекту будинків в сільській місцевості для Дніпропетровської області, який отримав другу премію на обласному конкурсі (1980 р.).

Євген Борисович ЯШУНСЬКИЙ

(1929 – 2002)

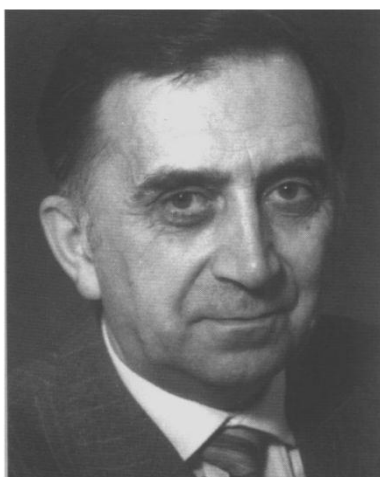
У 1951 році закінчив архітектурний факультет Харківського інженерно-будівельного інституту, працював у Казахстані, в містах Свердловськ, Херсон. З 1968 по 1990 рік — головний архітектор проектів, засновник і керівник архітектурно-планувальної майстерні «Дніпроцивільпроект». За 50 років творчої діяльності створив понад 400 проектів (генплани міст, проекти детальних планувань житлових масивів, проекти будинків, архітектурно-ландшафтні перетворення міських парків), взяв участь більш ніж у 50 конкурсах, за підсумками яких отримав близько 40 нагород. Серед них: перша і друга премії за конкурсну розробку центральної частини Дніпропетровська (1973 р.); перша і друга премії за розробку Плану прибережної частини міста (1981 р.); золота медаль ВДНГ СРСР і премія Спілки архітекторів СРСР за роботи з реконструкції парків імені Т. Г. Шевченко і Л. Глоби. Лауреат Державної премії СРСР в галузі архітектури за архітектуру житлового масиву «ПЕРЕМОГА» в м. Дніпропетровськ (1983 р.). З 1990 року — доцент, професор кафедри архітектурного проектування ПДАБА. Член Національної Спілки Архітекторів України (НСАУ) (1956 р.), учасник VII з'їзду СА СРСР, делегат VII, VIII, IX з'їзду НСАУ, член-кореспондент Української академії архітектури (1993 р.)

Головні об'єкти:

- Проекти планування міських пагорбів (м. Дніпропетровськ).
- Проекти житлових районів «Перемога», «Петровський» (нині Івана Мазепи), «Лівобережний», «Старе клочко», «Фрунзенський» (нині Ломівський і Кам'янський), «Червоний камінь», «Комунар» (нині Покровський), «Воронцовський» (нині Мануйлівський), «Сонячний».

В'ячеслав Сергійович ВНУКОВ

(1932 – 2010)

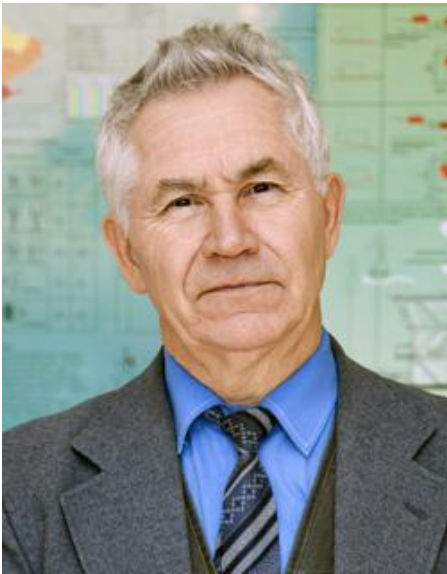

У 1956 році закінчив архітектурний факультет Новосибірського інженерно-будівельного інституту. Працював у проектних організаціях Новосибірська, Кемерово, Сочі. Протягом вісімнадцяти років був головним архітектором м. Сочі. Делегат V, VI, VII і VIII з'їздів Спілки архітекторів СРСР. Нагороджений Золотою (1971 р.) та Срібною (1977 р.) медалями ВДНГ СРСР. Заслужений архітектор РРФСР, лауреат Державної премії УРСР в галузі архітектури (1979 р.). Член Спілки архітекторів СРСР (1959 р.) і НСАУ (1985 р.).

У 1985 році запрошений на посаду головного архітектора м. Дніпропетровськ. Нагороджений Дипломом I ступеня Держбуду УРСР і НСАУ (1988 р.) за активну участь у розробленні Генплану Дніпропетровська. Двічі обирався депутатом міської Ради. Був делегатом VIII, X і XI з'їздів НСАУ.

З 1992 року — на викладацькій роботі в ПДАБА, доцент (1997 р.), професор (2001 р.) кафедри архітектурного проектування. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (2004 р.). Практично всі роки роботи в Дніпропетровську був: членом Містобудівних рад міста і області; членом консультативної Ради облдержадміністрації з питань охорони історико-культурної спадщини. Член Спілки журналістів (1994 р.) та Спілки письменників України (2003 р.).

Іван Миколайович ГАВРИЛОВ
(1939 р. н.)

У 1966 році закінчив архітектурний факультет Інституту живопису, скульптури та архітектури ім. В. О. Рєпіна в Ленінграді. Заслужений архітектор України (1987 р.), кандидат архітектури (1990) р., професор (1995 р.), завідувач кафедри дизайну міського середовища ПДАБА (2003 р.), член-кореспондент Української академії архітектури (2000 р.).

Головний архітектор м. Кривий Ріг (1975 – 1982 рр.), головний архітектор Дніпропетровської області (1982 – 1993 рр.), керівник Дніпропетровського регіонального центру з ліцензування, атестації та сертифікації у будівництві (з 1993 р.), дійсний член Академії будівництва України (1998 р.). Основні напрями діяльності: архітектура і містобудування, ліцензування, атестація і сертифікація в будівництві, архітектурна освіта. Взяв участь у розробленні та реалізації понад 120 проектів, у тому числі: Генплан м. Кривий Ріг, ПДП центральної частини Соцмістечка, містобудівні перетворення міст Кривий Ріг, Новомосковськ, Павлоград. Серед 320 авторських публікацій — книга «Будівельна діяльність Придніпров'я», збірка віршів «Миттєвості років» з авторськими малюнками. Автор близько 180 живописних і графічних робіт.

Едуард Петрович ЧУБАРОВ
(1936 р. н.)

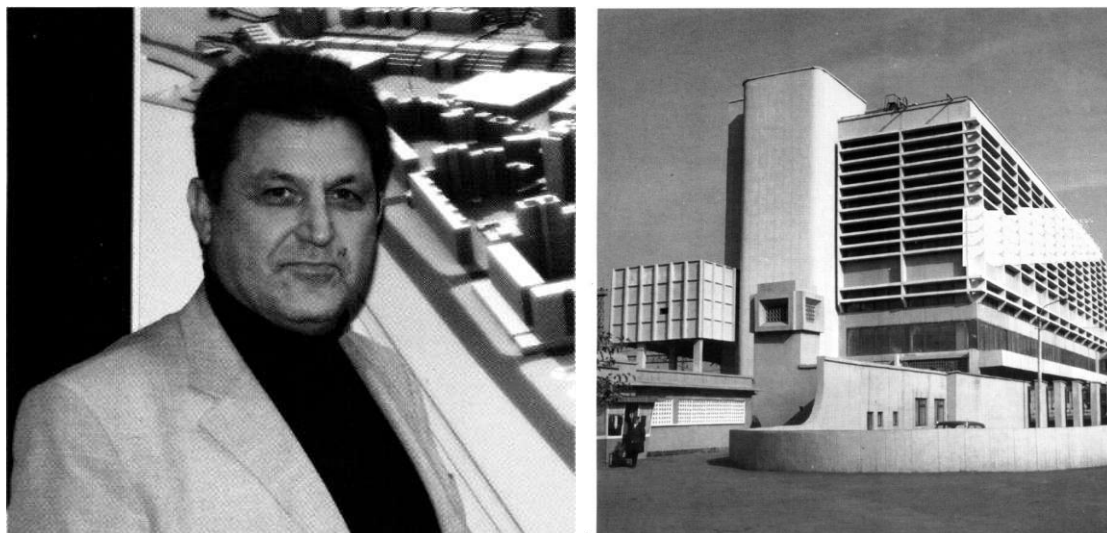

У 1959 році закінчив Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут. У 1991 -1998 роках — головний архітектор Дніпропетровська.

Головні об'єкти:

- Проект Кіноконцертного залу на 1800 місць.
- Реконструкція Торгового комплексу «Океан».
- Реконструкція магазину «Лотос».
- Реконструкція ресторану «Стара вежа» (співавтор С. Зубарев).
- Салон молодят «Юність» (співавтор С. Зубарев).
- Комплекс торговельного та побутового обслуговування «Червоний корал» (співавтор С. Зубарев).

В'ячеслав Павлович ТОВСТІК (1946 р.н.)

У 1972 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. У 1972 – 2002 роках працював архітектором та старшим архітектором, керівником групи та головним архітектором проєктів у Дніпроцивільпроєкті. Член НБАУ (1975 р.). У 1982 – 1985 роках – заступник головного архітектора Дніпропетровської обл. і головний архітектор м. Дніпропетровськ.

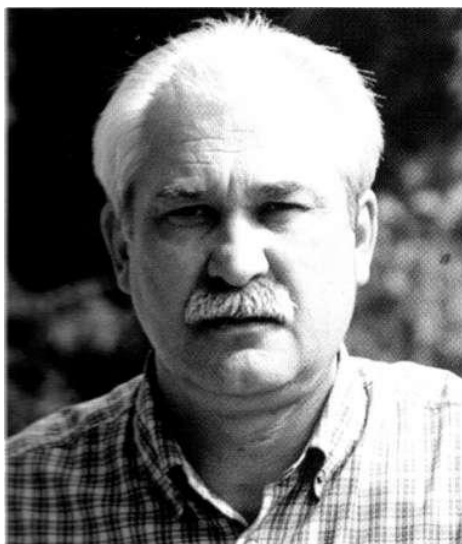
З 2002 року директор ЦПП Дніпроцивільпроєкт .

Головні проєкти:

- Готель «Парус» по вул. Набережній ім. Леніна (співавтори В. Зуєв, В. Горбаченко);
- Реконструкція Будинку спілок на просп. Карла Маркса (нині пр. Дмитра Яворницького) (співавтор В. Зуєв).
- Інтер'єр Діорами «Битва за Дніпро» на Жовтневій площі (співавтор В. Зуєв).
- Музичне училище ім. М. І. Глінки по вул. Ливарній (співавтор В. Зуєв).
- Сортувальний поштамт станції Дніпро на вул. Привокзальній.
- Житловий дім з бібліотекою технічної літератури по вул. Колодязній.
- Мікрорайон Лівобережний-1.
- Мікрорайон Червоний Камінь-2 (співавтор С. Песчаний).
- Автосалон SEAT на просп. С. Кірова (нині пр. О. Поля) (співавтор Р. Товстік).
- Адміністративно-житловий комплекс на вул. Ливарній (співавтори Т. Товстік та Р. Товстік).

- Культурно-розважальний комплекс на вул. Набережній ім. В. Леніна (нині Січеславська набережна) (співавтор А. Товстік).

Віктор ГАРСІА ОРТЕГА (1952 р.н.)

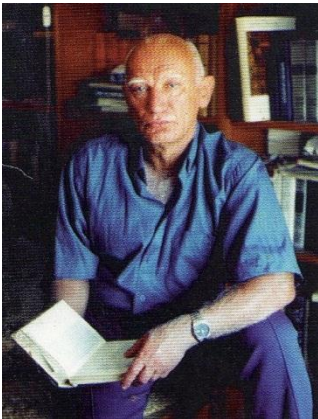
У 1974 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. Головний архітектор Архітектурної мастерні «Галерея БАУ». Член НБАУ. Лауреат Державної премії України в галузі архітектури (2003 р.).

Головні об'єкти:

- Палац для дітей та юнацтва у Дніпропетровську (співавтори Є. Амосов, А. Клевер, Т. Солодовник, А. и Л. Бобровник, Б. Дрик).
- Школа-інтернат на вул. Чичеріна (нині вул. Надії Алексеєнко) (співавтори Є. Амосов, Т. Чорноморець).
- Дім-квартал на вул. Ливарний (співавтор О. Дольник).
- Офісне приміщення на вул. В. Чкалова (нині проспект Святослава Хороброго) (співавтор А. Шковира).
- Спортивно-комерційний комплекс по вул. Набережна ім. В. Леніна (Січеславська набережна) (співавтор А. Шковира);
- Житловий будинок з виставковою залом на Жовтневій площі 7б (нині Соборній пл.), (співавтори А. Шковира, Л. Катасонов, О. Ніколашина).
- Зала офіційних делегацій в аеропорту м. Дніпропетровська (співавтори Н. Стародубцева, Д. Болелій).

- Реконструкція Жовтневої площі (нині площа Соборна) (співавтори А. Шковира, Н. Стародубцева, Д. Болелій).

Олег Семенович ЧМОНА (1937 – 2010)

Народився 14 лютого 1937 року в м. Дніпропетровськ. У 1963 році закінчив Дніпропетровський інститут інженерів транспорту. З 1968 року працював в Дніпропетровському проектному інституті «Дніпроцивільпроект», з 1973 р - головний архітектор проектів. Заслужений архітектор України (1977). Переможець конкурсу Держбуду України з еколого-містобудівної і соціально-економічної концепції відродження річки Дніпро. Відзначений дипломом Всесвітнього бієнале в Болгарії ІНТЕР-АРХ'89 (Софія, 1989).

Головні об'єкти:

- комплекс будівель Дніпропетровського військового училища (нині Дніпровський державний університет внутрішніх справ) на просп. Ю. Гагаріна;
- головний корпус Дніпропетровського держуніверситету (нині корпус №1 Дніпровського національного університету ім. О. Гончара) на просп. Гагаріна;
- комплекс дванадцятиповерхових житлових будинків по вул. Карла Лібкхнехта (нині вул. Михайла Грушевського);
- комплекс житлових будинків на вул. С. Шаумяна (нині вул. Архітектора Дольника);
- три чотирнадцятиповерхові житлові будинки по просп. Д. Яворницького;
- два шістнадцятиповерхові житлові будинки з об'єктами обслуговування в мікрорайоні Червоний камінь;
- десятиповерхові житлові будинки з квартирами двох рівнів в мікрорайоні Лівобережний-3;

- комплекс нових корпусів готелю «Дніпропетровськ».

**Тетяна Олександрівна СВІРЕЖЕВА
(1953 р.н.)**

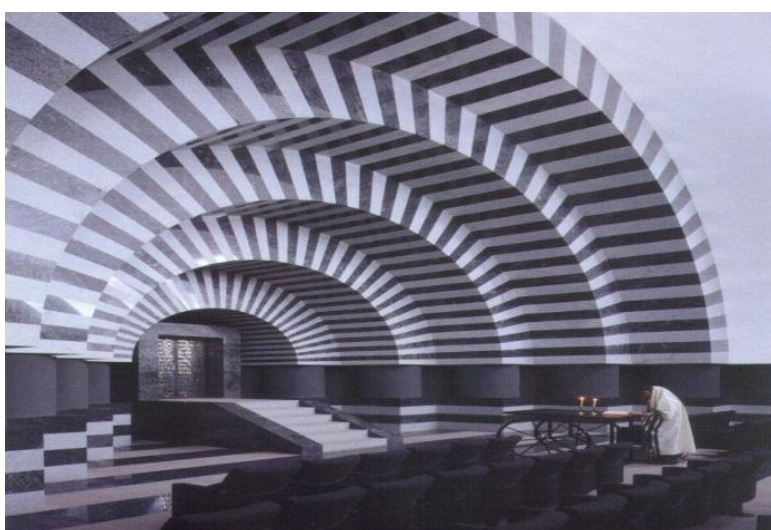
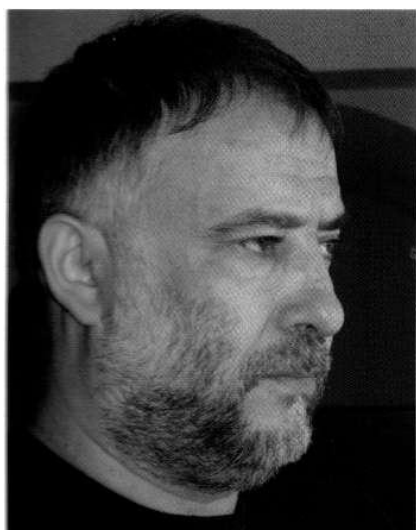

У 1975 р. закінчила архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. З 1975 р. до 1999 р. працювала в державному проектному інституті З 2000 р. працювала в Комплексній архітектурній майстерні «Дольник і К⁰».

Головні об'єкти:

- Літній театр у парку ім. Т. Г. Шевченка.
- Річковий вокзал у Дніпропетровську.
- Торговельний центр «АКТА-Колонада».
- Торговельно-діловий центр «Босфор».
- Торговельний центр «Приозерний».
- Багатофункціональний центр «Материк».
- Багатофункціональний комплекс «Каскад-плаза» (у співавторстві з О. Дольником та О. Подушкіною).

**Олександр Теодорович ДОЛЬНИК
(1954-2013)**

У 1976 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. Засновник та творчий керівник Комплексної архітектурної мастерні «Дольник и К⁰».

Сфера проектування: великі цивільні комплекси. Найуспішніші напрями роботи компанії – проектування житла, офісів та торгових центрів Дніпропетровська–Дніпра.

Головні об'єкти:

- Синагога «Золота троянда».
- Житловий комплекс «Паркова колонада».
- Житловий комплекс «Нагірний».
- Житловий комплекс «Дім Крейніна».
- Містобудівний ансамбль «Крутогірний».
- Житловий комплекс «Вежі».
- Житловий комплекс «Амфітеатр».
- Житловий комплекс «Кампаніла».

- Житловий комплекс «Східна стіна».
- Вілли «Базиліка» та «Ротонда».
- Житловий комплекс «Амстердам».
- Торгово-діловий комплекс «Атріум».
- Торгово-діловий центр «Босфор».
- Багатофункціональний комплекс «Каскад-плаза».
- Торговельний центр «Європа».

Сергій Анатолійович ПІСЧАНИЙ (1954 р.н.)

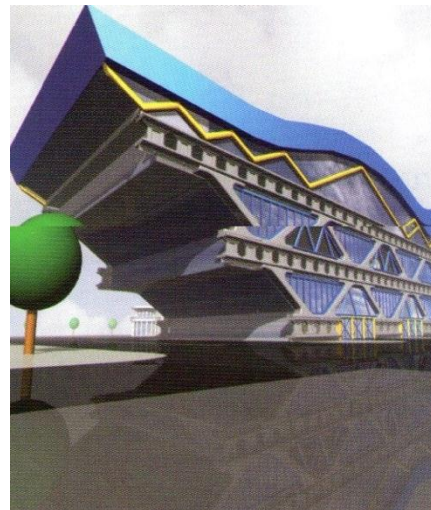
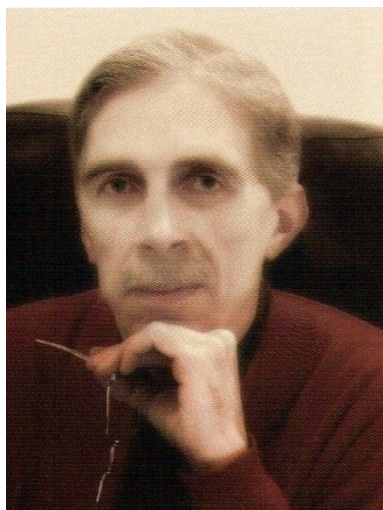

У 1977 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. Працював у Комплексній архітектурній майстерні «Дольник і К⁰». Головні об'єкти спроектовані у співавторстві з О. Дольником

Головні об'єкти

- Житловий комплекс «Вежі».
- Житловий комплекс «Амфітеатр».
- Діловий центр «Східна тераса».
- Багатофункціональний центр «Вавилон-1».
- Торговельно-діловий центр «Вавилон-2».
- Житловий будинок «Нагорний».

Валерій Георгійович ШТЕФАН (1954 р.н.)

У 1976 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. Працював керівником групи в Державному проектному інституті. Головний архітектор проектів Дніпропетровськархпроект (1991 – 1992 рр.), Комплекс (1992 – 1996 рр.), «Дольник і К⁰» (1996 – 2000 рр.), Кругтехмаркет (2000 – 2002 рр.). З 2002 р. директор і головний архітектор фірм «Мастер–проект» і «Штефан і партнери». Та основні проекти були спроектовані з авторським колективом під керівництвом О. Дольника

Головні проекти

- Житловий комплекс «Первозванівський».
- Синагога «Золота роза».
- Житловий комплекс «Парковий».

Юрій Михайлович АЛШОВ
(1957-2010)

У 1979 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. У 1981 – 1986 роках працював у м. Павлоград архітектором. У 1986 – 1992 працював в ГолоВАПУ м. Дніпропетровськ на посадах: архітектор Жовтневого району, головний художник міста. З 1992 року керівник та головний архітектор проектів архітектурної майстерні Аліпов.

Головні об'єкти:

- Готель «Каспій».
- Реконструкція Привокзальної площі.

- Проект реконструкції Червоноповстанської балки «Славояр».
- Проект забудови Рибальської балки.

Вадим Васильович КОЗЛОВ (1957 р.н.)

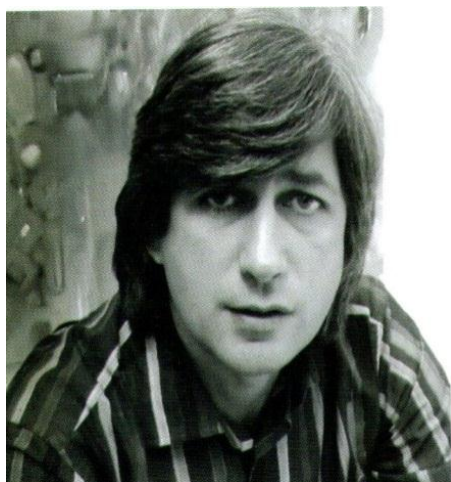

У 1979 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. Керівник архітектурної майстерні Студія архітектурного дизайну. Основні архітектурні проекти зrealізовані в Дніпропетровську–Дніпрі.

Головні об'єкти:

- Житловий дім по вул. К. Ворошилова.
- Комплекс адміністративно-громадських будівель по вул. Ф. Рогальова, 1.
- Будівля Архітектурних майстерень по вул. Ф. Рогальова.
- SPA-центр Цунамі на Соборній площі.
- Житловий дім по вул. В. Жуковського, 3.
- Житловий дім на пр. Д. Яворницького, 43.
- Житловий будинок «IQ-House» по вул. К. Цеткін (нині В. Моссаковського), 3-7.

Ігор Миколайович ЗАДОЯ (1961 р.н.)

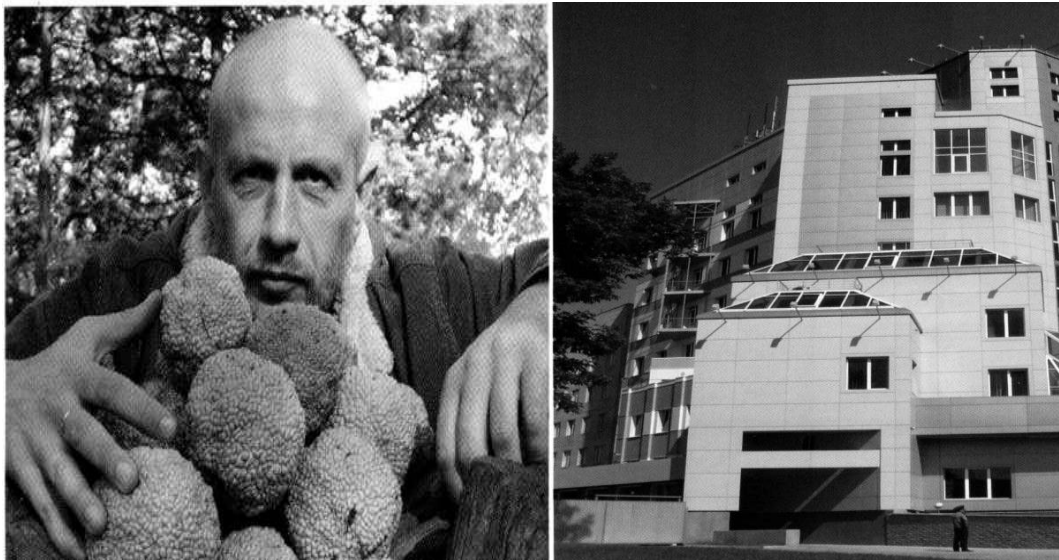

Ігор Задоя – архітектор і дизайнер, випускник архітектурного факультету Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту 1983 р. У 1983–1989 роках. проходив архітектурну практику в архітектурній майстерні Олега Чмони, інститут «Дніпроцивільпроект». У період за 1989 по 1993 рік працював співзасновником та головним архітектором проектів архітектурної майстерні ТОВ «Супонін» та «Арт-Деко». З 2005 р. президент та головний архітектор проектів архітектурно-конструкторської майстерні «Задоя і Ар. К⁰. група». Основні об'єкти спроектовані та забудовані в Дніпрі.

Головні об'єкти:

- Виставковий центр «SHOW-ROOM» (2005 р.).
- Мегакомплекс «Мост-Сіті-Центр» (2006 р.)
- Салон моди «Тніеггу».
- Бутік «Ажур».
- Клуб ділових зустрічей «Сафарі».
- Ресторан «Мексика».

Ігор Миколайович САЄНКО
(1962 р.н.)

У 1984 році закінчив архітектурний факультет Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту. З 1984 по 1996 рік працює в ЦП Дніпроцивільпроект. Головний архітектор проектів (з 1997 року), керівник архітектурної майстерні САЄНКО (з 2005 року) НПП ХЕЛГ. Сфера проектування: житлові та громадські будівлі, культові споруди. Основні об'єкти спроектовані та забудовані в Дніпрі.

Головні об'єкти:

- Каплиця св. Миколая на Монастирському (Комсомольському) острові.
- Адміністративно-побутовий корпус Дніпрообленерго на Запорізькому шосе, 20.
- Храмовий комплекс Ікони Іверської Божої Матері на вул. Семафорній (житловий масив Північний).
- Комерційно-житловий комплекс по вул. Південній.

В'ячеслав Леонідович СИДОРЕНКО
(1968 р.н.)

Закінчив архітектурний факультет Придніпровської державної академії будівництва та архітектури в 1996 році. Працює в компанії «Дольник і К⁰» з 1996 року. Головні об'єкти спроектовані та забудовані в м. Дніпро.

Головні об'єкти:

- Вілла «Базиліка» (у співавторстві з С. Пісчаним).
- Вілла «Олімпія» (у співавторстві з В. Богмановим).
- Житловий комплекс «Амстердам» (у співавторстві з Л. Царциною).

Ольга Олексіївна ПОДУШКІНА
(1974 р.н.)

Закінчила архітектурний факультет Придніпровської державної академії будівництва та архітектури в 1998 році. Працює в Комплексній архітектурній майстерні «Дольник і К⁰» з 1998 р. Головні об'єкти спроектовані та забудовані в м. Дніпрі.

Головні об'єкти:

- Житловий будинок «Дует» (у співавторстві з С. Філімоновим та І. Басанською).
- Житловий комплекс «Паркова колонада» (у співавторстві з С. Філімоновим).
- Багатофункціональний комплекс «Каскад-плаза» (у співавторстві з О. Дольником та Т. Свірежевою).
- Багатофункціональний комплекс «Брама» (у співавторстві з С. Філімоновим, І. Басанською, Т. Просветовим, С. Мітківим, О. Покивайловим).
- Діловий комплекс «Енігма» (у співавторстві з Т. Свірежевою).
- Торгово-діловий центр «Босфор» (у співавторстві з Т. Свірежевою).
- Торговий центр «Приозерний» (у співавторстві з Т. Свірежевою).
- Торговий центр «Цитадель-3» (або «Колонада») (у співавторстві з Т. Свірежевою).
- Торговий комплекс «Пасаж» (у співавторстві з Т. Свірежевою).
- Багатофункціональний центр «Материк» (у співавторстві з Т. Свірежевою).

Старі та сучасні назви проспектів, вулиць, площ, парків Катеринослава - Дніпропетровська – Дніпра

Олександрівська вул. – вул. Артема – вул. Січових Стрільців
Олександро-Невський узвіз – Калиновський узвіз – Ярмарковий узвіз
Архієрейський пров. – Радянський пров. – вул. Феодосія Макаревського
Аверіна вул. – вул. Курінна
Банна вул. – вул. Баумана – вул. Павла Нірінберга
Басейна вул. – вул. Писаржевського
Більшовицький пров. – вул. Холодноярська
Боженка вул. – вул. Хортинська
Бойка вул. – Виборзька вул.
Болгарська вул. – вул. Благоева – вул. Сергія Подолинського
Больнична вул. – Бородинська вул.
Братів Трофімових пров. – пров. Діївський
Братів Трофімових вул. – вул. Велика Діївська
Велика Базарна вул. – вул. Чкалова – вул. Святослава Хороброго
Войцеховича вул. – вул. Миколи Руденка
Войцеховича проїзд – проїзд Швидкісний
Володарського вул. – вул. Олександра Кониського
Волоська вул. – вул. Гоголевська – вул. Гоголя
Воровського вул. – вул. Дмитра Багалія
Воронцова просп. – просп. Мануйлівський⁴
Воєнна вул. – Пушкінський проспект - пр. Пушкіна
Вознесенська вул. – Бухарінська вул. – Вишинського вул. – вул. XXII з'їзду
КПРС – вул. Вознесенська
Газети «Правда» просп. – просп. Слобожанський
Генерала Грушевського вул. – вул. Гетьмана Петра Дорошенка
Героїв Громадянської війни вул. – вул. Марії Лисиченко
Гімназійська вул. – вул. Куйбишева – вул. Володимира Винниченка
Гімнастична вул. – вул. Шмідта
Гостиная вул. – вул. Гопнер – вул. Магдебурзького права

*Список показано відповідно до постанови про перейменування топонімів м.
Дніпропетровська розпорядження Дніпропетровського міського голови № 897 – р. від
26.11.2015

Грековська вул. – Кашена вул. – Південна вул.
Дачна вул. – вул. Гусенка
Дворцова вул. – вул. Троцького – вул. Морська – вул. 8 березня
Дворянська площ. – пл. Шевченка
Держинського площ. – площ. Новокодацька
Дибенка вул. – вул. Василя Кука
Дмитра Донського вул. – вул. Дмитра Донцова
Дундича вул. – вул. Хорватська
Єврейська вул. – вул. Шолом Алейхема
Катерининський просп. (Гульбище Средней, ул. Большая) – просп. Карла
Маркса – пр. Дмитра Яворницького
Єлисаветградська вул. – Кооперативна вул. – вул. 30-ї Іркутської дивізії –
вул. Єжова – вул. Кооперативна – вул. Савченка
Жандармська вул. – Червоноповстанська балка – Довга балка
Залізна вул. – вул. Миронова – вул. Європейська
Залізнодорожня вул. – вул. Каруни
Жуковська (Временная) вул. – вул. В. Жуковського
Заводська вул. – Управська вул. – Виконкомівська вул.
Ілліча просп. – просп. Пилипа Орлика
Ілліча пров. – пров. Орлика
Йорданська вул. – вул. Коцюбинського
Казанська вул. – вул. Карла Лібкнехта – вул. Михайла Грушевського
Калініна узвіз – узвіз Ярмарковий
Козача вул. – Комсомольська вул. – Старокозацька вул.
Караїмська (Торговая) вул. – Госпитальна вул. – Ширшова вул.
Каретна вул. – вул. Челюскінців
Керосинна вул. – вул. Леваневського
Кирпична вул. – Полтавська вул. – Кірова вул. – вул. Старий шлях
Кірова тупик – вул. Мальвова
Кіровський район – район Центральний
Кладбіщенська вул. – вул. С. Лазо – вул. Кулишівська
Клочка вул. – вул. Данила Заболотного
Клочко ж/м – ж/м Калиновський
Клубна (Проточная) вул. – вул. Леніна – вул. Воскресенська
Комендантська вул. – вул. Вокзальна
Конечная вул. – Славянська вул. – вул. Димитрова – вул. Михайла Драгоманова
Комінтерну вул. – вул. Яхненківська
Комунар ж/м – ж/м Покровський
Комунарівська вул. – вул. Юрія Кондратюка
Корнійчука вул. – вул. Бориса Мозолецького
Костомарівська вул. – вул. Щорса – Костомарівська вул.
Котовського вул. (Таромське) – вул. Тернівська
Котовського вул. – вул. Івана Труби
Красіна вул. – вул. Криштофа Косинського

Красно заводська вул. – вул. Академіка Белелюбського
Крестова вул. – вул. Фрунзе – вул. Василя Чаплєнка
Крутогорна вул. – вул. Рогальова
Кулабухівський сквер – Новий сквер – Центральний сквер – вул. Центральна
Кудашевська (Підгородня) вул. – Барикадна вул.
Лагерна вул. – пр. Гагаріна
Ленінський район – район Новокодацький
Лісопильна вул. – вул. Пастєра
Луначарського вул. – вул. Василя Стуса
Людмили Мокієвської пров. – пров. Крушельницької
Малишева вул. – вул. Василя Тютюнника
Малишева пров. – пров. Тютюнника
Малишева тупик – тупик Тютюнника
Манкевича вул. – вул. Галі Мазурєнко
Маршала Жукова вул. – вул. Героїв Дніпра
Маршала Жукова пров. – пров. Героїчний
Меткая вул. – вул. Столипінська – вул. Чернишевського
Миронєнка вул. – вул. Олєни Ган
Московська вул. – вул. Володимира Мономаха
Набережна В. І. Леніна вул. – вул. Січеславська Набережна
Набережна Чудновського вул. – вул. Набережна Старосамарська
Нагорна вул. – вул. Патєржинського
Надеждинська (Коротка) вул. – вул. Чичєрина – вул. Надії Алєксєєнко
Новодворянська вул. – вул. Дзєржинського – вул. Володимира Вернадського
Нова вул. – вул. Папаніна – вул. Щєрбицького – вул. Олєни Блаватської
Новосельна вул. – вул. Дарвіна
Острєвського вул. – вул. Миколи Зєрова
Острєвського пров. – пров. Миколи Зєрова
Паркова вул. – вул. Титова
Пархоменка вул. – вул. Григорія Граб'янки
Первозванівська вул. – вул. Короленка
Петровська (Степна) вул. – вул. Володарського
Петроградська (Петєрбурзька) – вул. Ленінградська – вул. Князя Ярослава
Мудрого
Петровського вул. – вул. Андрія Сахарова
Петровського просп. – просп. Івана Мазєпи
Польова вул. – просп. Кірова – пр. Олєксандра Поля
Площа біля Міського сада – пл. Леніна – пл. Горького – площа Половицька
Подвойського вул. – вул. Осипа Бодянського
Покровська площа – пл. Острєвського – пл. Старомостова
Покровського вул. – вул. Покровська
Покровського пров. – пров. Покровський
Полігонна вул. – вул. Погребняка

Поліцейська вул. – вул. Шевченка
Порохова вул. – Кавалерійська вул.
Профінтерну вул. – вул. Володимира Хріннікова
Потьомкінська вул. – Ворошиловська вул. – вул. 40-ліття Жовтня –
вул. Ворошилова – вул. Сергія Єфремова
Потьомкінський пров. – Поля вул. – вул. Фучика – вул. Івана Акінфієва
Привокзальна площа – пл. Ленінського комсомолу – пл. Петровського –
пл. Вокзальна
Приказна вул. – вул. Якова Самарського
Радгоспна вул. (індустріальний р-н) – вул. Василя Сухомлинського
Радгоспна вул. (Амур – Нижньодніпровський) – вул. Нестора Махна
Радянська вул. – вул. Славна
Романовська (Скаковая) вул. – вул. Свердлова – вул. Володимира Антоновича
Садова вул. – вул. А. Серова (частина вул. носить ім'я Юліуша Словацького) –
вул. Андрія Фабра
Свердлова пров. – вул. Казкова
Семінарська вул. – вул. Клари Цеткін – вул. Володимира Моссаковського
Сквозна вул. – вул. Щепкіна
Соборна пл. – Жовтнева пл. – Соборна пл.
Старогородня вул. – вул. Світлова
Струківський пров. – пров. Урицького – пров. Євгена Коновальця
Сурсько-Литовське шосе – вул. Дніпропетровська – вул. Героїв Сталінграда –
проспект Богдана Хмельницького
Стародворянська вул. – вул. Плеханова – вул. Князя Володимира Великого
Тельмана вул. (Таромське) – вул. Ріжкова
Тиха вул. – вул. Мечнікова
Трамвайна вул. – вул. Боброва
Троїцька вул. – Червона вул. – Троїцька вул.
Троїцька пл. – Червона пл. – Троїцька пл.
Углова вул. – Молотова вул. – вул. Мініна – вул. Шнеєрсона
Упорна вул. – вул. Глінки
Урицького узвіз – узвіз Струківський
Успенська площа – пл. Д. Бідного – Успенська площа
Фабрика Перша (Брянська вул.) – вул. Фабрика
Фабрика Друга (Покровська вул.) – вул. Булигіна – вул. Івана Езау
Фабрика Третя (Виїзна вул.) – вул. Братів Бестужевих
Фабрична вул. – вул. Столярова
Фрунзе пров. – пров. Заборинська
Фурманова вул. (Жовтневий р-н) – вул. Героїв Крут
Фурманова пров. (Жовтневий р-н) – пров. Героїв Крут
Фурманова вул. (Ленінський р-н) – вул. Олени Тегіли
Чорногорська вул. – вул. Тельмана – вул. Ігоря Сікорського
Чапаєва вул. (Амур – Нижньодніпровський) – вул. Олександра Потебні
Чапаєва вул. (Таромське) – вул. Болбочана

Чечелівка Перша – пр. Калініна – пр. Січковий
Чечелівка Друга – вул. Бабушкіна – вул. Романа Шухевича
Чечелівка Третя – Красночечелівська вул. – вул. Олександра Чернікова
Чечелівка Четверта – Камчатська вул.
Чечелівка П'ята – вул. Нестерова
Чечелівка Шоста – Алтайська вул.
Чечелівка Сьома – Гомельська вул.
Чечелівка Восьма – вул. Братів Міллерів – вул. Леоніда Жебуньова
Чечеріна вул. – вул. Надії Алексеєнко
Широка вул. – вул. Горького – вул. Княгині Ольги
Юних лєнінців вул. – вул. Козака Мамає
Юр'ївська вул. – вул. Шпіндяка – вул. Симона Петлюри
Потьомкінський сад – парк Шевченка
Міський сад – парк Чкалова - парк Лазаря Глоби
Технічний сад – парк Чкалова - парк Лазаря Глоби
Яковлевський сквер – зараз на його місці Театр опери й балету
Монастирський острів – Рябінінський – Бураковський – Богомолівський –
Комсомольський – Монастирський
М. О. Щолокова сквер – сквер Юрія Переможця

Словник

Аркада – розташовані в ряд арки, що спираються на колони або пілони; використовувалися для створення відкритих галерей, акведуків та багатьох інших споруд.

Бастіон – п'ятикутна довгочасна (фортечна) або польова фортифікаційна споруда, що зводилася на кутах фортечної огорожі, призначалася для вогневого захисту фортечних мурів, ровів і обстрілу місцевості перед укріпленням.

Бастіонний фронт – оборонна лінія у земляній фортеці, що складається з двох половин суміжних бастіонів і куртини між ними.

Галерея – простір у вигляді критого переходу (коридору), аркади, колонади, антресолі або подовженого балкона, що з'єднує приміщення чи частини будинку; може бути глухою, заклоною чи не бути огороженою (крім перил).

Дерн – верхній шар ґрунту, густо зарослий трав'янистими рослинами і скріплений переплетенням їх коренів.

Залога – (міста) гарнізон; (князя) охорона, варта; (судна) екіпаж.

Каланча – наглядова вежа при пожежній (поліцейській) частині. Застаріле значення — дозорна (оборонна) вежа.

Косий сажень – староруська одиниця виміру, рівна 2,48 метра. Спочатку косий сажень — це відстань від кінчиків пальців витягнутої вгору руки до пальців протилежної їй ноги (наприклад, від пальців витягнутої правої руки — до пальців лівої ноги).

Куртина (фр. courtine — «завіса») — частина фортифікаційної споруди — оборонного муру між фланками двох суміжних бастіонів або між двома вежами.

Мезонін – надбудова над середньою частиною житлового будинку, часто має балкон.

Напівбастіон – чотирикутний виступ укріплення.

Наріжник – на дахові — верхня частина крокви, де з'єднуються під кутом два бруси.

Портик – галерея з відкритою колонадою на поздовжньому боці будівлі; вхід, прикрашений відкритою колонадою, арками, завершується фронтоном або аттиком.

Посполиті – (від польсь. – звичайний) загальна назва частини населення України (селян і міщан) у XIV—XVIII ст. (поспільство). З виділенням

міщанства і купецтва в окремі стани ця назва поступово закріпилася тільки за селянами.

Присутственное место (рос.) – державна установа в Російській імперії, а також приміщення, яке вона займає (приймальня, канцелярія).

Редут (фр. redoute) – замкнуте квадратне або багатокутне польове земляне укріплення, здатне до самостійної оборони.

Ретраншемент – військове укріплення, розміщене за головною позицією для підсилення внутрішньої оборони.

Розкати – плоский насип або дерев'яний поміст біля кріпосної стіни чи окопу для встановлення гармат.

Форштадт – передмістя.

Фронтон – звичайно трикутне завершення фасаду будівлі, портика, колонади, що з боків обмежене двома схилами даху й карнизом при основі.